

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
É V L A P J A I

ÚJ FOLYAM.

HUSZONKETTEDIK KÖTET.

1887—88.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1888.

300858

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1887—1888.

	Lap
I. Gyulai Pál elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XLI. ünnepélyes közülésén 1888. február 5-dikén	3
II. Beöthy Zsolt titkári jelentése ugyanakkor... ..	9
III. Beöthy Zsolt beszéde a szakolczai Gvadányi-ünnepen 1887. augusztus 18-dikán... ..	15
IV. Pályázati jelentések:	
1. A lyrai műfajok elmélete	18
2. Humoros vagy szatirikus regény... ..	18
3. Monológ	19
4. Kisfaludy-óda	21
5. Tanköltevény	23
V. A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei	25
VI. A Kisfaludy-Társaság XLI. ünnepélyes közülésének tárgyai	27
VII. Közlemények az 1887—1888. évi jegyzőkönyvekből	28
VIII. Biráló jelentések a benyújtott munkákról:	
1. Schiller Orleansi Szűzének fordítása	36
2. Schiller kisebb költeményeinek fordítása Szász Károlytól, Vargha Gyulától és Váró Ferencztől	40
3. Tennyson Király-idylljeinek fordítása Szász Károlytól... ..	44
IX. A Kisfaludy-Társaság Alapszabályai... ..	45
X. A Kisfaludy-Társaság Ügyrendje	52
XI. A Kisfaludy-Társaság személyzete 1888. február 8-dikán	64
XII. A Kisfaludy-Társaság elhúnyt tagjai 1888. február 5-ikéig... ..	67
XIII. A Kisfaludy-Társaság alapítói 1888. február 5-dikéig	69
XIV. A Kisfaludy-Társaság kiadványai 1885—87-ben... ..	74

IRODALMI MUNKÁLATOK.

Dr. VÁCZY JÁNOS:	<i>Tompa lyrai allegóriái</i>	79
BERCZIK ÁRPÁD:	<i>György Vilmos emlékezete</i>	125
PÉTERFY JENŐ:	<i>A tragédiáról. (Székfoglaló)</i>	136
PULSZKY FERENCZ:	<i>Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett</i>	154
BRASSAI SÁMUEL:	<i>Miképp hallgassanak a fiatalok a költőkre? (Fordít- mány Plutarchosból)</i>	164
JANCSÓ BENEDEK:	<i>Turgenyev Iván</i>	204
VÉRTESI ARNOLD:	<i>Az asszony. (Székfoglaló)</i>	238
ALEXI GYÖRGY:	<i>Utazásom az oláhok közt</i>	248
ZICHY ANTAL:	<i>A nagyásról, szatira</i>	268
ÁGAI ADOLF:	<i>A megvénülés</i>	293
VARGHA GYULA:	<i>Egy falusi temetőben</i>	304
PÉTERFY JENŐ:	<i>Arany János epikai töredékei</i>	306
RUDNYÁNSZKY GYULA:	<i>Levél egy színigazgatóhoz. (Jutalmazott tanköltemény)</i>	319
DÖMÖTÖR PÁL:	<i>A dal. (Megdicsért tanköltemény)</i>	326

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1887/88.

I.

GYULAI PÁL ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XLI. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.

Tisztelt Gyülekezet!

Ezelőtt száz évvel, 1788-ban, épen e napon, február 5-én, született KISFALUDY KÁROLY. Az idő rohan s az újabb magyar irodalom immár régivé válik. Ime egyik vezérének születése óta száz év telt el, s majdnem hatvan éve, hogy a sírban nyugszik. Kortársai mind elhaltak, s mi is, a kik mint gyermekek szavaltuk költeményeit, gyönyörködtünk színműveiben és beszélyeiben, immár öreg emberek vagyunk. Társaságunk, mely emlékére alakult, ötvenkettedik évében jár, s azok közül, a kik az első gyűlésen tagjaivá választottak, többé senki sem él.

Társaságunk alapítói KISFALUDY KÁROLY barátai és pályatársai voltak. Költők és kritikusok, a kik egyaránt szerették benne az embert és a költőt s emlékéért nemcsak márványban akarták megörökíteni, hanem egy élő, folyvást működő testületben is, a mely képviselője legyen szellemének és fejleszve irányát. A kortársak ritkán ítélik meg igazságosan a költőt, tudóst és államférfiút; vagy többre vagy kevesebbre becsülik s a legtöbb esetben az utókor ítélete sokkal igazságosabb szokott lenni. KISFALUDY KÁROLY barátai és pályatársai is egyben másban túlbecsülték mesterök műveit, de abban nem csalódtak, hogy a nemzeti szellem, a mely a költőt lelkesíté, folyvást hatni fog, s az irány, a melyet, mint szerkesztő *Aurora*-jában kitűzött, fejlődve és erősödve meg fogja ifjítani költészetünket. Ime VÖRÖSMARTY az *Aurora*-körből emelkedik ki, hogy a nemzeti szellemnek még erőteljesebb kifejezést adjon; ime alig telik el egy pár évtized s PETŐFI-ben és ARANYban tetőpontját éri el nemzeti költészetünk megifjodása. Tulajdonképp egy korszak ez a fejlődés különböző stádiumain s a látszó és valódi ellentétek alapjokban egymás föltételei, következményei, kiegészítői.

Költészetünkben s általában irodalmunkban azelőtt sem hiányzott bizonyos nemzeti irány. Hiszen mi volt egyéb irodalmunk múlt századi

fölelédeése, mint enyészetnek indúlt nyelvünk jajkiáltása, a nemzetiség eszméje fejlődésének első mozzanata? A nyelvben és nyelv által fejleszteni ki a nemzetiséget, az irodalomban és az irodalom által szilárdítani meg mind kettőt, volt az az eszme, a mely BESSENYEIT és RÉVART lelkesítette; megújítani az ízlést és nyelvet s megvetni alapját a magyar újkori műveltségnek, volt KAZINCZY főtürekvése. De a nemzeti irány e küzdelmében, maga a nemzeti szellem még fejletlenebb volt, mintsem alakítólag hathatott volna költészetünkre. Ha saját szárnyain akart emelkedni, tehetetlennek mutatkozott s idegen költészetben keresett erőt. Valóban mindazon költők, a kik a XVIII. században a régi hagyományos költészetet folytatták, a hagyományt sem tudták megőrizni, némhogy tovább fejleszthették volna; azok pedig, a kik az idegen költészethez fordultak, többé-kevésbé szakítottak a hagyománnyal, mely mégis leginkább rejti magában a nemzeti költészet csiréit. A kik a francia irodalomból merítették ihletöket, sok új eszmével gazdagították a magyar műveltséget, hatottak prózánk fejlesztésére is, de költészetünkben nem hagytak mélyebb nyomokat. A classicismusnak mélyebb hatása volt. Fordúlatosabbá tette költői nyelvünket, felköltötte a műalkat sa szép formák iránti érzéket, de csak egy költőben, BERZSENYIBEN, tudott összeolvadni a nemzeti szellemmel. A német iskola, melyet KAZINCZY, Goethe hatása alatt mintegy összeolvasztott a classicismussal, szintén nemesítette az ízlést, s nemesak műformákkal, hanem jeles művekkel is gazdagította költészetünket, kivált a lyrában, de nemzeti egyéniségünket nem volt képes kifejezni. Két költő kísérlette azt meg, a kik eredetibbek voltak elődeiknél: KISFALUDY SÁNDOR és CSOKONAI, de ízlésök nem volt arányban tehetségükkel s nem annyira az egész nemzet, mint inkább egyes osztályok eszméit és érzelmeit fejezték ki. Az egész nemzet még csak alig ébredezett ájúltságából. A magyar irodalomnak épen úgy hiányzott központja, mint a magyar társadalmi és politikai életnek. Az írók elszigetelve éltek egymástól s az ország kettős fővárosa Buda és Pest épen nem volt egy szívnek, a nemzet szívének, két kamarája.

Ez időtájt, 1817-ben, egy még alig harmincz éves férfiú telepedett meg Pesten. Régi nemes család sarja, a ki viharos gyermekséget és ifjúságot élt át. Születése anyja halálát okozza, tanáraival összetűzve, a gymnasiumot kénytelen oda hagyni, katonai iskolában növekedik, s mint gyalogezred hadnagya, majd főhadnagya részt vesz a francia háborúban. Azonban néhány évi szolgálat után oda hagyja a katonaságot, összetűz atyjával s egy szerencsétlen szerelem sebeit hordozva szívében, Bécsbe megy, hogy folytassa festészeti tanulmányait. Csakhamar eltékozolja anyai örökségét, néhány évig esetével keresi kenyerét részint Bécsben, részint Német- és Olaszország nagyobb városaiban. Végre kifáradva a

nyomorral való küzdelemben, hazájába tér, hogy atyjával kibéküljön, de az tudni sem akar róla. Így jó Pestre s a Magyar-útczában egy becsületes csizmadiánál fogad szállást, ott tájképeket fest aquarellben, melyeket gazdája eladogat s ha rosszul megy az üzlet, mindketten nyomorognak. De a sors üldözte vándor nemcsak festő, hanem költő is. Sokat olvas és néha verseket és drámát ír, bár nem mutatja senkinek. Tulajdonkép egy forrongó tehetség, a ki nem tudja megtalálni útját, s magával és környezetével meghasonolva, bolyong a világon. Könnyelműsége örvények felé vonja, de nemes természete megmenti; a csalódások sűrűn látogatják, de nem döntik le eszményeit, csak megélesítik szemét a maga és mások tévedései iránt; szenvedélyessége és makacssága el-elragadják, de büszkesége megtanítja tűrni és szenvedni; a magyar nemesből alig marad meg benne valami, hisz, mintegy kitaszítva rendje köréből, a nép közé vegyül és saját kezével keresi kenyerét, de híven emlékszik ősei s hazája elhanyaglott dicsőségére s a magyar hazafiság fellengző álmai boronganak lelkén. Végre egy véletlen fordulat útba igazítja s megnyitja pályáját. 1819 tavaszán Székesfehérvárott előadják egy régebben írt színművét nagy tetszés között. A színtársulat Pestre jó s a fényes német színpadon ismétli ugyanazt, még zajosabb tetszést aratva. A festő felhagy ecsetével, egészen költő lesz s másfél év alatt mintegy hét színművet ír, a melyek egyszerre híressé teszik nevét. 1822-ben az *Aurorát* alapítva, az újabb irodalom vezérévé emelkedik, a ki körül a legtehetségesebb ifjú írók csoportosúlnak.

KISFALUDY KÁROLY föllépte nemcsak irodalmi tekintetben volt nevezetes. A miért SZÉCHENYI később annyi sikerrel küzdött, hogy Budapest valósággal Magyarország fővárosa legyen, azt bizonyos tekintetben KISFALUDY KÁROLY kezdeményezte, a mennyiben *Aurorájával* s naponként növekedő társaival itt egy irodalmi központot tudott teremteni. Midőn SZÉCHENYI megkezdette munkásságát, hogy a fővárost a magyar társadalmi, politikai és kereskedelmi élet központjává is tegye, fölkereste KISFALUDY-t s mintegy szövetségét kérte. Reá vette, hogy egy politikai lapot alapítson, a mely épen úgy közlönye legyen az újabb politikai eszméknek, mint az *Aurora* az irodalmiaknak. Az *Aurora*-kör lelkesült SZÉCHENYI eszméiért, KISFALUDY örömmel fogadta a tervet, meg is akarta indítani az új lapot *Jelenkor* czíme alatt, de halála meggátolta benne s a megindítás barátaira maradt. Budapest az újabb időben rohamosan halad, de még mindenünnen SZÉCHENYI nyomai intenek felénk, sőt maga a haladás is azt az irányt követi, a melyet ő kijelölt. Azonban SZÉCHENYI, halhatatlan emlékei között járva, ne feledkezzünk meg KISFALUDY KÁROLY-ról sem. Az az élénk művészeti, irodalmi és tudományos élet, a melynek központja Budapest, szoros kapcsolatban áll az ő emlékével is. «A kisded

makk merész sudarba szökkent;» a szűk Aurora-kört összes szellemi életünk intézményeinek és társulatainak tág köre váltotta fel.

A nagy hatás, melyet KISFALUDY KÁROLY társaira s a közönségre tett, a nemzeti szellem hatása volt, mely benne élénkebben nyilatkozott, mint elődeiben. Költészete és *Aurorája*, az eddigi irányok vívmányait egy nemzetibb irányba igyekezett olvasztani. Nemzetibbé tenni az idegen hatást s a nemzetit fejleszteni volt főtörekvése. Költészetünkben a történelmi elem nála és körénél jelen meg először, mint a nemzeti szellem egyik főforrása. Gyermekkorától kezdve szerette a magyar történelmet, később tanulmányozta is. A külföld költészetében is kedveltebb olvasmányai voltak a romanticismus termékei, a mely a nemzeti szellemből táplálkozik, mint a classicismuséi, mely attól megválni szeret. Színművei nagy részét a magyar történelemből merítette. Eleinte inkább csak külsőségeiben fogta fel ugyan történelmünket, de később behatolt szellemébe is. Még némely vígjátékának is tárgya történelmi. S a magyar színpad, mely eddig a selejtes német lovagdrámák átdolgozásában tűntette fel őseinket, költőibb és nemzetibb irányt vett. A magyar történelmi beszélyt ő kezdeményezte. Örömet fordult a mondák felé is, hogy belőlök balladát írjon, és lyráján nem egyszer zendítette meg az ősi dicsőség és gyász emlékeit. *Aurorájában* a hazai történelmet tárgyazó aczélmetszetű rajzokat hozott divatba, s két ifjú epikust: VÖRÖSMARTYT és CZUCZORT ő buzdította leginkább az ősi dicsőség megéneklésére s épen azokban az években, midőn a hazafiak a megyéken és országgyűlésen oly hévvel védtek a megtámadott ősi alkotmányt. KISFALUDY KÁROLY hatása alatt a történelmi elem fejlődése mind nagyobb arányokat vett költészetünkben s midőn SZÉCHENYI 1830-ban elkiáltotta, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, ne csüngjetekek többé a múlton, a költők, bár szívből üdvözölték a nagy reformert, még sem fordultak el a múlttól, sőt azt a jövő egyik zálogának tekintették. Azt hitték, hogy Magyarország volt is, lesz is. A múlt dicsősége előttök épen olyan szent volt, mint a jövőé s egyik kézzel a múltra, a másikkal a jövőre mutatva, lelkesítették a jelen küzdelmeit. Ez volt a nemzet hangulata is, a melyet VÖRÖSMARTY *Szózata* fejezett ki legerőteljesebben s emelt tisztább lelkesedéssé.

Azonban KISFALUDY KÁROLY nem csak a múlt, hanem a jelen tükrévé is igyekezett átváltoztatni költészetünket, a mely igen is elvonult az élet köznapi benyomásaitól, s nem igen rajzolta a magyar társadalom típusait. Valóban, költőink inkább csak a lyrai tért művelték s elhanyagolták a drámai és elbeszelő költészet oly fajait, a melyek a jelen étellel foglalkoznak. A vígjáték, beszély és regény majdnem paragon heverték s a magyar közönség csekély becsű művek fordításai vagy átdolgozásával táplálkozott. Ide járult még azon körülmény, hogy költőink távol éltek a

nagy világ zajától, mint földbirtokosok, falun, vagy mint tanárok, kis városban. KISFALUDY KÁROLYt viharos ifjúsága korán az életbe ragadta; hányódott a haza különböző vidékein és nyomorgott a külföld nagy városaiban, míg végre Pestre telepedett. Jobb napjaiban bejáratos volt a társadalom felsőbb köreibe, rossz napjaiban sűrűn érintkezett az alsó osztályokkal. Tapasztalatokkal gazdagodott, a melyeket könyvekből nem tanulhatni. Ismerni tanulta az embereket és a társadalmi viszonyokat. A szenvedések érzékenyebbé tették, de egyszerismind élesebb látóvá és bölcsébbé is. A könny és mosoly megtört fényében szemlélte a világot, saját és mások gyöngeségeit. Ily tapasztalatok birtokában, ily kedélyhangulattal senki sem volt alkalmasabb nála, hogy a magyar élet komikai rajzait tárja a közönség elé. S csakugyan vígjátékai és víg beszélei, becsben és hatásban felülmúlták történelmi drámáit és beszéleyeit. Túlzás nélkül mondhatni, hogy ő a magyar vígjáték megalapítója. Egy csoport magyar typust hozott a színpadra és rajzolt beszéleyeiben. Megnyitlak előttünk a magyar nagýúri kastélyok, nemesi curiák, polgárházak és kunyhók s az örök emberi gyöngeségek nemzeti sajátságaink jelmezében léptek fel. E nyomon a magyar vígjáték és regény, társadalmunkat nemcsak visszatükörözte, hanem bírálta is. Kölcsönhatás támadt az élet és költészet között, inkább kezdtünk élményeinkből és az életből írni. Néhány évtized alatt számos jeles vagy épen kitűnő mű jelölte ez irány hatását. Mindezt a kor rohamos fejlődése is elősegítette ugyan, de a fejlődés első mozzanatának KISFALUDY KÁROLY volt képviselője.

A népi elem fejlesztésével is sokat tőn KISFALUDY KÁROLY költészetünknek nemzeti szellemben való megifjítására. Követte KÖLCSEY azon tanácsát, hogy a valóban nemzeti költészet szikráit a köznépi dalokban kell nyomozni. Lyrája ugyan általában véve a német iskolától vett benyomásokat igyekezett nemzetibb szellemben kifejezni, de törekedett a tiszta magyar dal felé is. A *Pipadal* és *Vígasztaló* ily törekvés szülöttei. E mellett mintegy harminczhárom népdalt írt, a melyek köztetszésben részesültek s közülök több szeltében énekeltetett is. A mit CSOKONAI kezdett, azt KISFALUDY KÁROLY, ha kevesebb eredetiséggel is, de több ízléssel folytatta, s a mi fő, beolvasztotta költői fejlődésünk műfolyamába. Ezóta a népi elem nemcsak mint feldolgozandó tárgy jelen meg költészetünkben, hanem mint fejlesztő eszme is, érzés, felfogás, műalkat, nyelv és rhythmus tekintetében. Először lyránk érzi e hatást, majd elbeszélő és drámai költészetünk, sőt műprózánk is. Költőink a népit és művészt összeolvasztva, nemzeti egyéniségünk kifejezésére törekszenek. VÖRÖSMARTY, KISFALUDY KÁROLY barátja, az Aurora-kör legnagyobb tehetsége, még nagyobb érvényre emeli ez irányt. Nála a népi elem már nép-nemzetivé kezd válni. Nemcsak a népdalhoz fordul, hanem a népmeséhez, népmon-

dához s a régi költészet hagyományaihoz is. A magyar költészet újra érintkezik mind azzal, a mitől elszakadott, de művészi vívmányok kíséretében, lerázza a klasszikai és német iskolák jármát, de megnyílik az európai összes költészet behatásainak. S ekkor megjelennek PETŐFI és ARANY, amaz lyrai költészetünket varázsolja egészen magyarrá, emez az epikait. Három évtized alatt megifjúl költészetünk s a nemzeti irány teljes diadalra jut.

Ime a források, melyek költészetünket megifjították, ime a nyomok, melyek KISFALUDY KÁROLYhoz vezetnek, de egyszersmind elvezetnek azon nagy társadalmi és politikai mozgalomhoz is, a mely egypár évtized alatt a magyar társadalmat és államot újjá szülte, mert társadalmi és politikai mozgalmaink szoros kapcsolatban voltak az irodalmiakkal s egymásra hatva döntötték el nemzetünk sorsát s alkották meg a mai, önálló Magyarországot. E nagy mozgalom eredményében ott ragyog KISFALUDY KÁROLY munkássága, szelleme és dicsősége is és születés századik fordulójának ez ünnepélyes órájában, jogos kegyelettel tehetjük le sírjára a költő és hazafi kettős koszorúját.

De emléke, élő emléke vagyunk mi is: a Kisfaludy-Társaság, mely folytatta munkásságát, fejlesztette irányát. Hisz itt foglalt helyet az az írói nemzedék, a melyhez ő tartozott, valamint az arra következő is. Egy félszázad óta tagjai voltak Társaságunknak a magyar szépirodalom és széptan legkitűnőbb képviselői. Fájdalom, nincsenek többé sorainkban a legnagyobbak, azok a dicső férfiak, a kik örök nyomokat hagytak költészetünkben. S mi, csekélyebb tehetségek, a kik helyöket elfoglaltuk, inkább csak hűségben és buzgóságban követhetjük őket. Nagynak lenni kevésnek adatott, de nemes és nagy czélokért küzdeni mindnyájunknak. A vezérek döntik el a csatát, de csak úgy, ha a sereg, a közvitézek híven és lelkesedve teljesítik kötelességöket. Legyünk ebben méltók nagy elődeinkhez és KISFALUDY KÁROLYhoz, a kinek nevében egyesültünk.

Aldás KISFALUDY KÁROLY emlékére! S ezzel megnyitom Társaságunk negyvenegyedik közülsét.

II.

BEÖTHY ZSOLT TITKÁRI JELENTÉSE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN, 1888. ÉVI FEBRUÁR HÓ 5-DIKÉN.

Tisztelt hallgatók!

Az emlékezés óráiban, a tegnapon tünődvén, hányszor ragad vissza bennünket, mintegy önkénytelenül, lelkünk a messzebb és meszebb múltba, míg nem álmatag emlékezésünk ifjúságunk álmatag reményein pihen meg. Így járok én is ma, mikor tisztem szerint Társaságunk múlt évi munkásságáról kell számot adnom. A nap, melyen dolgomat végzem, százados forduló. Nemzetünk művelődési törekvéseiben száz tavasz rügyezését és száz őszerhivadását juttatja eszembe amaz óra óta, melyen a téthi nemesi lakban KISFALUDY KÁROLY született, kinek szelleme irodalmunk fejlődését abban az irányban indította, melyben tőle kezdve mind maig mozog. Mily mérhetetlennek tetsző távolság választja el tőlünk e száz év előtti napot, melynek ragyogását csak a hazafiúi törekvések tiszta aczélja veri vissza s a majdnem vértanui föláldozás komor éjtszakája nyeli el. A hazafias érzés lángját, Istennek hála, örökben kapták egymásután a későbbi nemzedékek; de az ízlésnek és fogalmaknak, a sorsnak és viszonyoknak mily átalakulásával!

1788-ban, száz évvel ezelőtt, már vannak íróink, de sajátképeni irodalmi élet nélkül, az irodalmi hagyománynak erősebb öntudata nélkül, a törekvések bensőbb kapcsolata nélkül, a közönségnek tágabb és melegebb érdeklődése nélkül. A nemzeti eszme inkább csak politikai, mint esztetikai természetű náluk s ama források, melyekből a nemzeti művészet első sorban táplálkozik, ép oly ismeretlenek, mint az országszerte hangzó szónak, e szó hatalmas visszhangjának ösztönző ereje. Jutalmuk egyegy jó darát kézszoritása. Ez évben tanakodnak hárman, BARÓTI-SZABÓ, BACSAŃYI s az ifju KAZINCZY, az elsőnek kassai czellájában egy kis folyóirat megindításán. BARCSAY a török ellen küzdő tábor tüzénél, magában hallgatja Szabács alatt egy fiatal káplánnak, VERSEGHYNEK, érzelmes dalait RÉVAI a győri iskolás gyerekek között álmodozik a magyar tudós társa-

ságról. Csak egy századja most s már alig értjük e viszonyokat. Akadémiánk a magyar tudományos munkásságnak, s Társaságunk a magyar szépirodalomnak már ötven évesnél régibb anyaintézetei, s a száz év előtti tábori jelenet képe egy másik emlékének földidézésével dobogtatja meg szívünket: mikor a magyar tábor PETŐFI énekein lelkesedett.

1788-ban összesen harmincznégy magyar könyv jelent meg s ezek is, több mint felerészben, röpiratok és predicatiók. De a másik felében van néhány irodalomtörténetileg érdekes munka. KAZINCZY érettebb korának első terméke: GESSNER *Idylljei*, melyekben az érzelmes tartalomhoz símuló édes és hangzatos nyelvet kezd. Azután PÉCZELI híres *Meséi*, melyekben a gall szellem finom és elmés fordulatosságát oltogatja irodalmunkba. Ezeknek mintegy ellenzékeül ott van DUGONICS *Etelkája*, melyben már nem is a magyar, hanem a hamisítatlan szittyia beszéd és büszkeség izgat az ellenséges nyugat ellen. Bizonyára mind e törekvések hatottak irodalmunk fejlődésére egy és más irányban, de műzsájok nem a miénk többé, eszményeik elhalaványodva foszoltak szét. Nem így a genius, mely ugyanakkor a téthi bölcsőnél állott ajándékaival: fogékony-sággal a nemzet múltja és jelene iránt, szeretettel nemcsak a «tekintetes haza» rendjei és míveltjei, hanem egész népe iránt, érzéssel és hanggal, mely egyaránt volt a palotáké és gunyhóké. Ugyanez a genius, mely a téthi házban lerakta ajándékait, minél többet adott, annál gazdagabbá lévén, ugyanez volt, mely Győrmegeből átszállt a szomszéd Fehérbe, a nyéki ispánlak örömapjára, s VÖRÖSMARTYT áldotta meg kincseivel. Azután keresztül röpiült a Dunán, át a nagy alföldre, a szalontai földmívelő hajlékba, majd a Tisza mentén a kis-kőrösi mézárósekhoz: ott ARANYT, itt PETŐFIT illette esókjával s halmozta el ajándékaival. E genius jelent meg először irodalmunkban KISFALUDY KÁROLYLYAL. Az ő pályája az, mely legtisztábban megérteti velünk irodalmunknak egész újabb fejlődését, melynek irányai és sikerei hozzá vezetnek vissza. A nemzeti élet múltjának és jelenének költői feldolgozása, költészetünk hazafias és művészi törekvéseinek bensőbb s mindegyikre emelő összeolvasztása, a népi elem megcsendülése hangban és tárgyokban, a vállvetve végzett munka öröme és haszna, irodalmunk feladata a szabadelvű nemzeti haladás érdekében: ime eszméi, irányai és sikerei nemcsak műveiben, hanem utódaiban, nemcsak könyvekben, hanem intézményekben.

E Társaság is az ő alkotása. Emlékének kegyeletes tisztelete, a tanítványok halála volt az, mely az Aurora-kör folytatásaként a Kisfaludy-Társaságnak létet adott. E kegyelettel őriztük, ápoltuk, fejlesztettük hagyományait. Ezzel számolunk be ma, születésének százéves fordulóján, az ő felidézett emléke előtt, múlt évi működésünkről. Beszámolunk mi, az ő körének szerény utódai, önök előtt, azoknak az ő hatása által meg-

tízszerződött, megszázsorozódott utódai előtt, kik egykor a *Tatárokat* és *Kérokot* tapsolván, a magyar drámának első, lelkes közönsége voltak. Beszámolunk e helytt, hol egykor JÓZSEF nádor KISFALUDY SÁNDORNAK a Marczibányi-jutalmat nyújtotta, mely lehetővé tette, hogy Évlapjaink elődje, az *Aurora* meginduljon.

A nagy emlékek méltán elfogúttá tehetnek eredményeink el-sorolásában. De a tiszta szándék s jó igyekezet fedezze hiányainkat s legyenek a köszönet szavai az első. Végrendeleto'kben megemlékeztek társaságunkról BUKOVINSZKY JÓZSEF 200, BALOGH ISTVÁN és THANHOFFER PÁL pedig 100 frtos hagyományokkal. Alapítóink sorába lépett GRÜNWARD BÉLA 100 frttal. A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület, mint számos év óta, az idén is 200 frtnyi adományban részesített, mintegy áldozván vele alapítójának, FAY ANDRÁSNAK emléke előtt, mely a nemzet szellemi és anyagi érdekeinek okos, kapcsolatos fejlesztésére int. Ezeken kívül a kisujszállási polgári körnek egykor nemzeti pantheonra szánt 40 frtnyi adományát a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Társaságunknak engedte át.

Szellemi tőkénket, kiadványaink sorozatát is igyekeztünk gyarapítani. Alapítóink számára ez évben három kötetet küldöttünk: a régi ind drámairodalomnak egyik örök szépségű gyöngyét, a *Sakuntalát*, FIÓK KÁROLY fordításában, az elsőben nyelvünkön. Az érzés és világfelfogás mély költőiségének e bájos virágát bizonyára szívesen fogadják mindazok, kik a legújabb irodalmi divat mesterkél't sivárságában nem találják kedvöket; bár minél többen lennének! Másik két kötetünket BAKSAY SÁNDOR beszélyei töltik meg *Gyalog-ösvény* czímmel. Oly igazi magyar étellel és érzéssel, gondolkodással és nyelvvel tűnnek ki, hogy szerzőjök idealismusában e gazdag valóságosság tanulságos meglepetés volt azokra nézve, kik a realismus kizárólagos szabadalmasainak tartjuk magokat. Vállalatlunk új folyama számára újabb három kötet van sajtó alá rendezve: SALAMON FERENCZ aestheticai és irodalomtörténeti tanulmányai, TENNYSON *Király-idylljei* SZÁSZ KÁROLY fordításában, és egy világhírű norvég regény, KIELLAND *Worse kapitánya*. A vállalaton kívül egy kis kötetel áldoztunk PETŐFI emlékének mely nem dicsősége Társaságunknak, de ép olyan büszkeségünk nekünk is, mint minden magyar embernek. BARÓTI LAJOS úrnak kész szívvel nyújtottunk segédkezet *Petőfi újabb reliquiáinak* lehető teljes összegyűjtésére, s a kész gyűjteményt ki is adtuk. Nemsokára elhagyja a sajtót, két évi munkásságunk összefoglalt képével, *Évlapjaink* új folyamának huszonegyedik kötete. Még két munka jelent meg ez év alatt, melyeket nem Társaságunk adott ugyan ki, de keletkezésö'kben főrésze volt, a mennyiben az ő pályázataira készültek s ott nyertek jutalmat. Az egyik szépprózánk fejlődését ismerteti DUGONICSIG két kötetben, a

másik a magyar játékszín történetét a nemzeti színház megnyitásáig, szintén két kötetben. Az utóbbinak érdemes szerzőjét, BAYER JÓZSEFET, ki irodalmunkat egy, a szó igazi értelmében alapvető munkával gazdagította, jelen közülésünkön választotta meg Társaságunk rendes tagjává.

Munkásságunk másik körét felolvasó üléseink képezték. Tagtársaink közül tizenheten tartottak tizennégy prózai és tizenkilenc verses előadást. Jegyzékek a következők. ÁBRÁNYI EMIL: *Tökéletes berendezés*, költemény; BEÖTHY ZSOLT: *Szekér Joachim, Bessenyei áttérése* és két költemény; BERCZIK ÁRPÁD: Emlékbeszéd *Győry Vilmos* felett és *Fegyelmi ügy* című novella; CSIKY GERGELY: *Villemain a görög dráma lyrai elemeiről*; DALMADY GYÖZÖ: két ízben öt költemény; DEGRÉ ALAJOS: emlékirataiból *Téli szállások*; GREGUSS ÁGOST hátrahagyott széptanából: *A szép kettős alapja*; GYULAI PÁL: *Az ősz*, költemény; IMRE SÁNDOR: *Johnson Irénje*; LÉVAY JÓZSEF: *A háromi völgyben*, költemény; PÉTERFI JENŐ: székfoglalóul, *A tragédiáról*; PULSZKY FERENCZ: Emlékbeszéd *Ipolyi Arnold* fölött; SZÁSZ BÉLA: *Longfellow* hat költeményének fordítása; SZÁSZ KÁROLY: műfordítások középkori latin költőkből, *Lenór királyné gyónása*, azután *Tennyson és a Király-idyllek*; VÉRTESI ARNOLD: székfoglalóul, *Az asszony*, novella; VÁRGA GYULA: műfordítások *Schiller* paraboláiból és talányaiából; gróf ZICHY GÉZA: *Dóra*, novella és *Uti emlékek Skandináviából*. — Ezekon kívül öt vendégtől összesen tíz dolgozatot mutattunk be: ALEXI GYÖRGYTől jelentést oláh népköltési tanulmányairól, melyekben a Társaság segélylyel támogatta; JANCÓS BENEDEKTŐL: *Turgenyer* című értekezést; RADÓ ANTALTól mutatványt *Corneille* *Cidjének* új fordításából; végre RUDNYÁNSZKY GYULÁTól két, TÓTH ISTVÁNTól pedig öt kisebb költeményt. Tartottunk ezek szerint összesen 43 előadást, még pedig tizenhatot folyó, huszonhatet kötött beszédben.

E jegyzékben nem említhettem egy nevet, mely a korábbiakból sohasem hiányzott, egy társunkét, ki üléseink hallgatóságát annyiszor neveltette meg komikus ötleteivel, ironikus rajzaival s előadásának grotesk pathosával. BALÁZS SÁNDOR a múlt évi augusztus 1-én elhunyt. Utolsó tagja volt amaz írói csoportnak, melyet az ötvenes évek áldástalan viszonyai teremtettek és rontottak meg. A sirva vigadás ősi kedve s országos alkalmá hozta őket együvé a fővárosba, a hol aztán nagyon megszokták a panaszt s a vígasságot egyaránt. Tehetséges és szeretetreméltó, jókedvű és jószívű fiúk voltak, inkább a szó, mint a tett emberei. A hangulat, melyben e gyásznapok alatt pohárcsengés, cigányzene és tréfaszó közt éltek, valóban a humor hangulata volt, melyben egy nagy tehetség szárnyra kaphatott volna. Hol reménytelenül a szebb jövő iránt, hol maguk előtt is hihetetlen légvárak között vígadták át ifjúságukat, élvezve a jelent s alig törődve komolyan a jövővel, legkevésbé a magukéval.

Inkább mulattatói, mint vígasztalói voltak nemzetöknek; de a ki tudja, mennyit ért akkor a magyarnak egy vidám mosoly, nem fog sajnálni egy jó szót emléköktől. Majd mind ifjan mentek el; ő maradt utolsónak közülök. Már idegenül járt itt, a komolyabb feladatok korában, egyaránt sajnálva ki nem fejlődhetett erejét és egymásután málladozó terveit; vágyva korán elhunyt pajtásai után, s örülve, ha a régi szép napok visszhangjául egy-egy kacaját kelthetett ötleteivel; végre elmenekülve amazok után a világból, melyet igazában nem tudott többé érteni.

Résztétünket fejeztük ki a koszorúval, melyet sírjára tettünk. A kegyelet érzése vezetett bennünket amaz ünnepélyekre is, melyeken a vidék lelkes városai jeles szülötteik emlékét tisztelték meg, kiknek nevével irodalmunk is büszkélkedik. Ott voltak képviselőink Szakolczán, a Gvadányi-házra illesztett emléktábla lelelepzésén; Ipolyságon a Hontvármegye által rendezett IPOLYI-emlékünnepen; Csurgón, hol e magyar határváros lelkes ifjúsága CSOKONAI arcképét készítette el s avatta fel. Szíves készséggel tettünk eleget a győriek felhívásának s gyűjtést indítottunk KISFALUDY KÁROLYNAK szülőmegyéje székvárosában felállítandó érekszobrára. Örömmel értesültünk, hogy a szoborra összegyűlt összeg már megközelíti a tízezer frtot s mellette Győrött egy alakulóban levő irodalmi és művészeti kör is, KISFALUDY nevééről nevezve, örzeni és ápolni lesz hivatva a mester emlékét. Üdvözlő kezét nyújtunk feléje a közös cél érdekében.

Társaságunk, néhány nappal ezelőtt tartott tagválasztó közülésén, még egy kegyeletes határozatot hozott. Elvégezte, hogy az akadémia Kisfaludy-termében elhelyezett arcképesarnokát ki fogja egészíteni mindazon elhunyt jeleseink képmásaival, kik munkásságukat kiváló mértékben neki szentelték vagy dicsőségüket vele megosztották. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy JÓSIKÁNAK, TOMPÁNAK, MADÁCHNAK, GARAYNAK, ERDÉLYI JÁNOSNAK, SZIGLIGETINEK, fővárosunk nyilvános gyűjteményeiben egyetlen arcképe sincs. Nincs a régiebbek közül GAAL JÓZSEFNEK és CSATÓ PÁLNAK, FÁBIÁN GÁBORNÁK és PÁKH ALBERTINEK, KOVÁCS PÁLNAK és NAGY IGNÁCZNAK, EGRESSY GÁBORNÁK és BÉRCZY KÁROLYNAK, az újabbak közül TÓTH KÁLMÁNNAK, TÓTH EDÉNEK és GYÖRY VILMOSNAK. Lehető teljessé óhajtanók tenni e családi arcképesarnokot, termünket mintegy a magyar költészet díszcsarnokává. Ülhetnök-e meg méltóbban e napot, mint ha ma, a százados fordulón, foganna tetté az óhajítás, hogy a KISFALUDY KÁROLY emlékének szánt teremben, találjon helyet mindazok képe, kik az ő körének legméltóbb utódai voltak. De a Társaság anyagi eszközei csekélyek s ezekre utalva, a terv kivitele messze jövőbe nyúlnék. Önökhöz fordulok támogatásért, tisztelt hölgyeim, kik meg vannak áldva kiváló fogékonysággal a költészet iránt, a kegyeletnek

mélységével és teljességével, a tevékeny buzgóságnak finom tapintatával s az ellenállhatatlanság bájával. Gyümölcsöztessék ezt az áldást azok emlékének tiszteletére, kiknek bizonyára nem egy szép órát s nem egy szép érzést köszönnek és ezzel bájuknak nem utolsó elemét. Buzgókodjanak, gyűjtsenek, adakozzanak, hogy a mai nap emlékére mielőbb gyülekezzék össze képből KISFALUDY KÁROLY körül a gárda, mely könnyel és mosolylyal, mesével és játékkal, dallal és tréfával, riadóval, szózáttal és himnussal a magyar költészet diadalát kivívta. Meg vagyok győződve, hogy nem hiába szóltam önökhöz s a jövő évi jelentésemet e szavakon kezdhetem: Köszönet a magyar hölgyeknek!

III.

BEÖTHY ZSOLT BESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG NEVÉBEN, GVADÁNYI HÁZÁNAK EMLÉKTÁBLÁVAL, MEGJELÖLÉSE ALKALMÁVAL,
1887. AUGUSZTUS 18-DIKÁN, SZAKOLCZÁN.

A mai szép ünnep, melyen a Kisfaludy-Társaság képviselével tisztelt meg, nemcsak az irodalmi megemlékezés ünnepe egy hajlék előtt, melyben régi költészetünknek egyik legemlékezetesebb terméke született. Babérkoszorút tettünk a házra, a porladó költő emlékét tisztelve meg, kinek jókedve már a negyedik nemzedéket mulattatja. De e babért nemzeti szalaggal fontuk át, mintegy példájaúl az ő képének, mely a költői és hazafias lelkesedésnek oly benső, oly szoros összefonódását mutatja. Ünnepeljük nemcsak a költőt, hanem a hazafit, ünneplünk nemcsak a költészet barátai, hanem hazafiak gyanánt. A magyar hazafias érzés hullámverése ez ünnep. Jól esik látnunk, dobogó szívvel figyelünk meg, mily erővel s mily magasra emelkedik e szent tenger hulláma azon a ponton, még azon az utolsó ponton is, hol a végzet már határt vetett neki.

Kinek az ünnepe lenne alkalmasabb rá, hogy ezt az érzést hullámzásba hozza, mint a múlt század legmagyarabb poétájáé, GVADÁNYIÉ? Őt magát is úgy hódította meg a magyarság: a magyar érzés, felfogás, élet eredetisége, fiatalsága, őseréje. Annaira magyarrá lett, hogy némán lemondott mind a nagy hagyományokról, fényes emlékekről, melyek családi nevét a nyugot-európai történetek könyvébe előkelő helyre igtaták. Firenzének nem egy palotáján és templomán ragyog ma is a GUADAGNIÁK szaggatott arany keresztje és jelmondata: Exaltabatur. E maradványok közel nyolczszáz éves történet emlékei, mely Arezzóból és Firenzéből indúlva ki, áthuzódik egész nyugoti Európán. E történet is ama nyugtalan és sokoldalú tevékenység egyik példája, mely a firenzeieket otthon és távol kitüntette s alapját képezi amaz óriási befolyásnak, melyet az új világ fejlődésére minden téren gyakoroltak. Mint iparosok és bankárok uralkodnak az olasz, francia és flandriai piacokon; egész Európában, Ázsia és Észak-Afrika számos vidékén állítanak telepeket; kormányozzák szülővárosukat s politikai és katonai szerepet

visznek idegen udvaroknál; a klasszikusokat magyarázzák, követségeken járnak, hadseregeket vezetnek s távoli országokban emelnek épületeket és intézeteket.

Nagy nevek váltogatják a homályosabban maradt nemzedékeket is. GUADAGNI ANGELO, hogy a családnak csak arról az ágáról emlékezzem, melyből a mi GVADÁNYINK származott s ennek is csak újabb történeteiről, — GUADAGNI ANGELO Arezzo gonfalonieréje volt s Firenzével megbékéltetője. EMILIO és ANTONIO követekül jártak a pápák és *Mediciek* udvarában s firenzei patriciusok rangjára emelkedtek. ALESSANDRO a spanyol király zászlói alatt esett el Flandriában s családjának a német lovagrend jelvényét hagyta díszül. A karmelita ANTONIÓRA XII. Kelemen pápa az egyház biborát adta. ALESSANDROT, I. Leopold tábornokát, Sobieski János, a hős lengyel király, emelte grófi rangra.

Ilyen emlékektől hódította el a magyarság a mi GVADÁNYINKAT. Nem közönséges, nem kicsinylendő diadal. Minderre nem volt büszke magyarságára volt csak az, melynek a vérkeresztiséget nagybátyja, SÁNDOR, II. Rákóczi Ferencz kurucz kapitánya szerezte meg. Őseinek sírirtatai nem lelkesítették, más, magasabb eszme hozta dobogásba szívét: egy nemzet föltámasztása, életre, tevékenységre, önmagának megismerésére és megbecsülésére buzdítása. Szerette a magyart, csufolta a koresot, biztatta a bátrát s munkálta a jövőt, rakva a nemsokára rohamosan megindulandó fejlődésnek biztos nemzeti alapját. A peleskei nótárius nevetéséges alak, de azok közül való, kiknek tréfáiból az egymásután következő nemzedékek századokon keresztül tanulnak igazságot. «Engem kinevethetsz; de becsüld meg és őrizd magyar voltodat» hallották tőle szépapáink 1790-ben, nagyapáink 1825-ben, apáink 1848-ban, halljuk mi ma s hallani fogják még unokáink is. A zekés, vitézkötéses, rézkardos alak, kifent bajuszával és hegyes kucsmájával száz éve áll őrt az út végén, melyen azóta előre haladunk: vigyáz lépteinkre s mindig megfenyeget, ha a nemzeti ösvényről le-letévedünk. Áldott legyen, a ki oda állított, öreg strázsa! Nem volt méltatlan őseihez. Messze ágazott családjának nem utolsó dicsősége s nem is hűtelen missiójához, midőn ezen a civilisatiótól távol eső ponton egy nemzet geniusának fölbresztésén és föltámasztásán munkálkodott. A hódító magyarság emelő képe, midőn szívével, szellemével meghódolt bűvös erejének, s meghódítani segített a közönybe merült, idegenbe tévedt magyar nemzetet.

Harczolt mint katona és harczott mint író. A magyar irodalom történetének egyik érdekes vonása a katona-íróknak hosszú, szinte szakadatlan sora. Első nagy lyrikusunktól BALASSI BÁLINTTÓL, ki nemcsak énekelt, hanem vívta is a harcztot a török ellen s szíve lelkesedését kiomló vérével pecsételte meg, utolsó nagy lyrikusunkig, PETŐFING, ki

szintén lanttal és karddal kezében ment át a halhatatlanság világába: mily hosszú sorral következnek egymásután! Katona volt TINÓDI, ki harcban megcsonkultán szánta rá magát, hogy hazáját lantjával szolgálja; katona volt ZRINYI, kiben a katonai, költői és politikai lángelme, az érzés, gondolat és tett oly benső és fenséges egyesülésben mutatkozik; katonák a kuruczvilág névtelen énekesei. A tábori élet fáradalmai után zengette örömeit AMADE. A nemzeti lélek ébresztésére a múlt század végén katonák fújták meg az első, hatalmas riadót: BESSENYEI és testtársai. Katonák lettek leglelkesebb követők: a generális GVADÁNYITÓL a strázsamester KÖNYI JÁNOSIG. Említsem-e a KISFALUDYakat s a saját-ságos tüneményt, hogy régi költészetünknek leglágább, lepedőbb énekei, a HIMFY-dalok, s a magyar nemzeti dráma első kísérletei a francia háborúk fegyvercsattogása között születtek. A magyar költészet mindenha a magyar hazafiság kifejezése volt, s jó vagy balsorsunk ennek századok óta vérkeresztiséget rendelt próbatételül.

A magyar költő nemcsak mulattatója volt nemzetének, hanem védelmezője, serkentője, ébresztője is. A hazát védte, ótalmazta, mint a katona. Védte nemcsak az idegen szellem, hanem az idegen erőszak ellen is. A kettőnek egy volt a munkája, csak formájában más. Csoda-e, ha a régmúlt mithoszaitól az aligmúlt legendáig, újra meg újra találkozzunk alakokkal, kik egy lelkesítő eszme uralkodása alatt, egy tetterős faji természet sugallatára, összefoglalták s pályájukban egyesítették a kettőt. A lovagkor, midőn a vándor dalnok imádottjának szépségét énekelte s kereste érte a harczot, nálunk tovább tartott mint nyugoton. Az imádott, kiért e dicsőknek szavuk zengett és vérök hullott: a haza volt.

Az ő sorukba tartozik GVADÁNYI, kit ma ünneplünk. E helyt a hol élt, elevenen támad föl előttünk tisztos alakja. Halljuk kardja csörtetését és tolla perczegését. Mindakettő, pályája és írásai, egyre tanítanak. Arra, hogy a magyar szív lelkesedjék a magyar szóért. Arra, hogy e hegyektől itt ama más, messze fekvő bérczekig, a legszélső talpalatnyi földtől nyugoton a legszélső talpalatnyi földig keleten, a melyet még magyarnak hínak, minden magyar ember tegye meg kötelességét s tegye meg minden kötelességét. GVADÁNYI emlékét éltetnem annyi, mint a hazát éltetnem. E tisztességnél nagyobbbat nem mondhatok neki.

IV.

PÁLYÁZATI JELENTÉSEK.

(1887.)

1. A lyrai műfajok elmélete.

(Lukács Krisztina-jutalom.)

A kitűzött tételre: «a lyrai műfajok elmélete» két munka érkezett. Az I. számú: *A lyrai műfajok elmélete tekintettel történeti fejlődésükre*, «Az utolsó ember lesz az utolsó költő» jeligével, sorra veszi gyöngé kompendium módjára egyes népek lyrai költészetét, de sem a lyra fejlődéséről, sem az egyes költőkről képet nem ad. Elméleti fejtegetései sem kielégítőek. A II. számú, *A lyrai műfajok elmélete*, «A kibén szív s ész kezét fog stb.» jeligével némi önállóságot mutat, de erősebb elméleti képzettségnek s szélesebb irodalmi ösmeretnek feltünőbb nyomai nélkül. — A bizottság a díjat kiadhatónak nem tartja.*

Budapesten, 1888. jan. 31.

PÉTERFY JENŐ.

BEÖTHY ZSOLT.

HEINRICH GUSZTÁV.

2. Humoros vagy szatirikus regény.

(Lukács Krisztina-jutalom.)

Tisztelt Társaság!

A Lukács Krisztina 500 forintos jutalomra, mely kisebb humoros vagy szatirikus regényre tüzetett ki, hat pályamunka érkezett. Ezek között leginkább az 5. sz. *Málnássyné* és a 6. sz. *Cseres Gábor* érdemelnek legtöbb figyelmet.

A *Málnássyné* címűben egy pár sikerült kis-városi rajzzal találkozunk de az egész cselekvény épen nem sikerült. Nemcsak azért, mert igen izléstelen részek is vannak benne, hanem főleg azért, mert a szerző csak

* E jelentés következtében 1888. február 1-jén a jutalomnak ki nem adása határozottatott.

fölveti a bonyodalmat, de épen nem oldja meg, s egészen az olvasóra bízta. Tulajdonkép egy vígjátékot ír utolsó felvonás nélkül. E mellett előadása vontatott, stílje nehézkes.

Ennél több értékű a 6. számú, a mely egy egész nagy regény. A szerző a magyar vidéki életből veszi tárgyát, s elszegényedett mágnások és középbirtokosok viszonyaiból szövö meséjét, a melyet igen szélesen, vontatva és kevés leleményességgel ad elő. A fősúlyt a részletes rajzra helyezi, s itt koronként sikerült genreképi vonásokra találunk, de főszemélyei nagy részt olyanok, a kikben kevés a lélektani és erkölcsi tartalom, s főhőse épen nem tud maga iránt érdeket gerjeszteni. A humor hiányzik a regényben, inkább szatirai elem van benne, de nem igen tud határozottabb hangulatra emelkedni s így a regénynek nem ez adja meg jellemét. A szerző minden esetre dicséretet érdemel regénye némely részéért, némi komolyabb irányt sem lehet megtagadni tőle, de egészben véve a bíráló bizottság egyhangú véleménye szerint, jutalommal ki nem tüntethető. *

Maradtunk tisztelettel

Budapest febr. 1. 1888.

GYULAI PÁL.

ÁGAI ADOLF.

ZICHY ANTAL.

3. Monológ.

(Széher Árpád-jutalom.)

Tekintetes Társaság!

Midőn a Széher Árpád-alapítvány tavali vígjáték-bíráló bizottsága azt ajánlotta a Tekintetes Társaságnak, hogy a következő két év pályázati összegét megfelezze, és egyik felét már az idén egy magánjelenet (monológ) megírására tűzze ki: indokolt javaslatára kifejezte, hogy nem annyira színpadi előadásra szánt mű, mint inkább hangversenyekben, szalonokban elszavalható jelenet lebeg szeme előtt; az a műfaj, melyet különösen a francziák kultiválnak újabban nagy előszeretettel, a milyennel például COQUELIN, nálunk is, magánkörökben úgy, mint a színpadon, minden színi kellék használata nélkül, hol rendkívül megindító, hol a legnagyobb mértékben mulattató hatásokat tudott előidézni.

A Tekintetes Társaság e javaslatot elfogadván, a pályázatot azzal a megjegyzéssel hirdette ki, hogy a pályaművek valamely komoly vagy vígjáték tartalmazzanak; a mivel minden kétséget kizárólag azt akarta jelezni, hogy a magánjelenet (monológ) ne valami pusztán lyrai

* E jelentés következtében 1888. február 1-jén a jutalomnak ki nem adása határozottatott.

nyilvánulás, vagy egyszerű elbeszélés legyen; hanem olyan komoly vagy víg történetet foglaljon magában, mely bizonyos fejlődéssel, fordulatokkal és érdekes bevezéssel bíró cselekményt képezzen.

A pályázati hirdetést a pályázók legnagyobb része, (több mint kétharmada) úgy látszik, nem értette meg, vagy félremagyarázta; mert a pályaművek e nagyobb csoportja, tisztán színpadra írott, díszleteket, színi kellékeket, sőt egy részök még némaszemélyzetet is igénylő nagy apparatussal lenne csak előadható. Ezeket a bíráló bizottság egyszerűen, mint a pályázati feltételeknek meg nem felelőket, mellőzhette; és pedig annál könnyebb szívvel, mert — habár az egyes művek nagyon különböző értékűek — egyiket sem találta a bizottság akár tárgyánál, akár kidolgozásánál fogva olyan jelesnek, hogy miatta, mint különös irodalmi nyereség kedvéért, a kitűzött célt másodrendbe helyezve, eltérést engedhetett volna magának a pályázati feltételek szellemétől.

A jóval kisebb csoport megközelítette ugyan külső formájában e feltételeket, és a 13., 16., 18., 20., 21 és 25. számú pályaművek, egy vagy más tekintetben fel is hívták a bírálók figyelmét, azonban a bizottság összhangzó véleménye szerint csak a 18. számú — *A komikus* — című művecske írója felelt meg egészen a pályázati közleményeknek, és jóval fölötte áll valamennyi versenytársának. — Igen mulatságos magánbeszéde ez egy komikus színésznek, a ki nagy gyötrelmeket érez és keserű kifakadásokban tör ki azért, hogy őt senki sem tartja komoly embernek, hogy ő mindig nevetséges! — Sajnos, hogy e mindenütt igen derült kifakadások (egyetlen egy lapon — az igaz —) oly izléstelenségben, s egy oly rideg, komor és visszataszító fordulatban jutnak kifejezésre, hogy ez egyetlen lap miatt (bár valószínű, hogy a mű írója kész volna a lapot mellőzni, de minthogy lehetetlenség vele a fölött tárgyalásba ereszkedni) kénytelen a bizottság a pályadíj ki nem adását indítványozni.

És mivel a Széher Árpád-féle jutalmat ugyanazon tárgyra kétszer kitűzni az alapító levél értelmében nem lehet; de mivel a bizottság kívánatosnak találja ily magánjelenetek írására, — már csak azért is, hogy az ilyen mű fordítások eredetiekkel pótoltsanak, — írónk figyelmét ismételve is fölhívni: azon javaslattal járul a bíráló bizottság a Tekintetes Társaság elé, hogy ez idén, valamelyik kisebb pályadíját ilyen, nem kizárólag színpadi használatra szánt magánjelenetek, (monológ) jutalmazására ismételen kitűzni szíveskedjék.*

Budapesten 1888. február 1-én.

PAULAY EDE.

SZIGETI JÓZSEF.

VADNAI KÁROLY.

* E jelentés következtében 1888. február 1-jén a jutalomnak ki nem adása határozatott.

4. Kisfaludy-óda.

(Bulyovszky Gyuláné színművésznő jutalma.)

A Kisfaludy-Társaság a múlt idők ama jelesével szemben, kinek nevét viseli s kinek törekvéseit hű hagyományosként tovább ápolja, a kegyelet adóját kívánta leróni, midőn születésének százados évfordulója alkalmából ünnepi ódára hirdetett pályázatot. — A Társaság ezen kegyeletos törekvését azonban nem követte a kívánt siker; a beérkezett nyolcz pályamű közül alulírt bizottság egyhangú véleménye szerint egy sincs, mely méltó volna akár KISFALUDY KÁROLY emlékéhez, akár az ünneplő Társasághoz.

A nyolcz pályaműnek épen fele (az 5., 7., 8. és 4. számú) még csak meg sem közelíti az irodalmi színvonalat.

Az 5-ik számú (*Óda Kisfaludy Károly születésének százados évfordulójára*). Jelige: Égve honért bizton nézzen előre szemünk) kezdetleges munka, döcögős rímtelen jámbusokban, rossz magyarsággal; nemhogy óda volna, de még azt is alig lehet ráfogni, hogy egyáltalán vers. A tartalom ép oly gyarló, mint a külalak.

A 7-ik számú (*Kisfaludy Károly születésnapjának százados évfordulójára*). Jelige: Rien ne nous rend si grands, qu'une grande douleur. ALFRED de MUSSET) zavaros, erőszakolt, minden ódai, sőt költői lendület nélkül.

A 8-ik számú (*Kisfaludy Károly emlékezete*). Jelige: Fenn van időt múló szelleme műveiben, VÖRÖSMARTY) Körnönfont szójátékkal kezdődik, tele van dagálylyal, eröltetettséggel s — komikummal. Példa erre a következő két sor, mit többek közt, KISFALUDY KÁROLYRÓL mond:

«Fellépní, mint szép hajnal ó merészél

S írási éjre lelkendezve ront.»

A 4-ik számú (*Ünnepi óda Kisfaludy Károly születésének száz éves fordulójára*). Jelige: Él magyar, áll Buda még.) gyakorlatlan kezdő munkájának látszik, nem emelkedik az önképzőkörök versgyakorlatain túl.

A pályázat többi négy darabja, alacsony mértéket alkalmazva, eléri az irodalmi színvonalat.

A 3-ik számú (*Kisfaludy Károly emlékezete*). Jelige: Sírja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő stb.) Értelmes munka, csak az a baja, hogy nem annyira költemény, mint inkább rímekbe szedett irodalomtörténeti vázlat. Nyelv, elbeszélés, elejétől végig egyhangú, színtelen próza.

Az 1-ső számúban (*Kisfaludy Károly emlékezete*). Jelige: Szülőföldem szép határa) a verselés gyakorlott kézre vall, s néhány szép sor is kicsillan a darabból. Szerző azonban az óda szárnyalását dagályos szavakkal igyekszik pótolni s a nagy szavak árja a költeményt zavarossá, egyenetlenné teszi.

A 2-ik számú (*Kisfaludy Károly emléke*. Jelige: Jer, borulj el csöndes órán, Múltról jövőig hass. KÖLCSEY) egyszerű, világos, értelmes munka, ment minden dagálytól és erőlködéstől; sőt ellenkezőleg az a baja, hogy többnyire nagyon is alant jár. Kivált második felében erősen meglankad s prózává laposodik. Vannak azonban benne igazán szép helyek, s eddig említett társait jóval felülmúlja.

Határozottan legtöbb költői tehetségre vall a 6-ik számú (*Kisfaludy Károly*. Jelige: Él magyar, áll Buda még) s így alig érthetjük azt a könyvelmőséget, melylyel a költeménynek jóformán fele össze van hevenyészve. A költemény kétszer háromszor is újra kezdődik, az össze nem illő képek és nagy nevek úgy halmozódnak egymásra, mint a megakadt, s egymás tetejébe torlódott jégtáblák. A költői nyelvvel és kifejezésekkel szerző jól tud bánni, de sokszor visszaél velök, a költői képeket túlon túl halmozza s nem gondolja meg, hogy egymás hatását rontják. Így például egyetlen strófájában (a 2-ikban) KISFALUDY KÁROLY: első sugár a szürke hajnalon, a halhatatlanság bölcsője, ki gondon, bán, bajon tört keresztül, nemes rügyet vad esemetébe oltott, előtte nem állt út, csak ős vadon, fényt saját lelkéből csiholt a sötétben, vére hullt, hogy a mesgyét megjelölje, s ihlete magát emésztve megölte. Ime prózában szóról-szóra, hogy mi mindent tétet KISFALUDYVAL a szerző rövid nyolcz sorban.

A költemény második felében már nem látjuk a nagyot mondani akarásnak ízetlenségeit. Ez sokkal egyenletesebb, sőt néhol igazán szép, lendületes, emelkedett; de az egész költemény mégis gyengébb, semhogy a Kisfaludy-Társaság koszorúját megérdemelné. Minthogy azonban a pályázati szabályok értelmében a Bulyovszkyné jutalom a viszonylag legjobb pályamunkának mindenestre kiadandó: alulírt bizottság a jutalmat a 6-ik számú *Kisfaludy Károly* című s «Él magyar áll Buda még» jeligével ellátott pályaműnek javasolja kiadatni. Az ünnepélyes közülesen való felolvasásra azonban ezt sem ajánlhatja, sőt még a Társaság Évlapjaiban való közzétételre sem, hacsak szerző a költemény négy első versszakát egészen újra nem dolgozza s azonkívül ki nem javítja a kéziratban megjelölt apróbb hibákat. *

Budapesten 1888. február hó 1-jén.

SZÁSZ KÁROLY
bizottsági elnök.

TÓTH LŐRINCZ

VARGHA GYULA

birálbizottsági tag és előadó.

* E jelentés alapján, az ügyrend értelmében, 1888. február 1-sején a jutalom a 6. számú pályaműnek odaitéltetett. Szerzője, mint az 1888. febr. 5-dikén felbontott jelíges levélből kitént: RUDNYÁNSZKY GYULA.

5. Tanköltemény.

(Somogyi Dezső-jutalom.)

A Kisfaludy-Társaság SZÁSZ KÁROLY, PÉTERFY JENŐ rendes tagokat és alólirottat bízta meg a Somogyi jutalomra tavaly kitűzött tanköltemény-pályázatra beérkezett pályamunkák megbírálásával.

Van szerencsém a bíráló eredményét tisztelt társaim nevében ezennel előterjeszteni.

Pályázatra összesen három munka érkezett be:

1. *Eszmény és való a költészetben*. Jelige: «A természet tulajdonképpen nagyszerű és váltakozó képek múzeumához hasonlít» stb. (TAINÉ H. A. Az angol irodalom története. ford. CSIKY G.)

2. *Levél egy színigazgatóhoz*. Jelige: A bohózatról.

3. *A dal*. Jelmondat: «Mi zengi túl a bérczeket? A dal, a dal, a dal. ERDÉLYI».

A három pályamű közül terjedelemre legkiválóbb az 1. számú: *Eszmény és való a költészetben*. Beszél a népdalról, mondáról, műdalról, komödiáról, tragödiáról, regényről, — képet igyekszik adni a lángész működéséről, — meg akarja határozni a költői alkotás törvényeit, — kiterjeszkedik sokféle aesthetikai elv bírálatára. De a sok czifra szó kevés eszmét takar és az a kevés is többnyire zavaros, elmosódó. Jellemzései kuszáltak, terjengők, sőt akárhányszorérthetetlenek. Szerző mintha érezné, hogy párversbe foglalt fejtegetései nem nyújtanak teljes tájékozást, egy helyt szükségesnek tartja csillag alatt megjegyezni, hogy «LEWES, közvetve CARLYLE, azután TAINÉ, majd HEINE, végre ARANY írói egyénisége lebegett szemei előtt.» De ámbár külön-külön rámutat azokra, a kiket jellemezni akar, verseiben se LEWEST, se TAINÉT, se HEINET, se ARANYT, nem találjuk.

Fogalmait nem tudja tisztázni, tárgyait, alakjait nem rajzolja, nem írja körül világosan. A végső szakaszban elveit, nézeteit összegezi, de ez az összegezés még zavarosabb, homályosabb a többinél s végre is mindent kimagyarázatlanul hagy. Legfeljebb a mű csinos verselését dicsérhetnők, ha volna valami becse a jó rímnek élvezhető tartalom nélkül. De az ügyes verselés csak értéktelen dísz ily zavaros kifejezések társaságában.

Ennek a munkának éppen ellentéte a 3-ik számú pályamű, *A dal*, mely igénytelenül rövid, mint amaz igényteljesen hosszú. Ez csakis a dalról beszél, de tárgyát kedvesen, szabatosan, költői lendülettel határozza meg. Az egész 6 féloldalból áll s ebből 4 féloldal a dal lényegét oly egyszerűen és megkapóan írja körül, hogy némely része igazán egy sikerült dal közvetlenségével és bájával hat ránk. Szerző finom kézzel nyúlt tárgyhöz s úgy adta elénk, hogy színe, illata nem vészett el.

«Valami öröm érte lelkemet —
 És szívemben már egy dal ébredett,
 Úgy hallám egyszer, isten tudja hol,
 Mit víg napokban ajkam eldalol.
 S valami bánat érte lelkemet,
 S szívemben már egy más dal ébredett,
 Úgy hallám ezt is, isten tudja hol,
 Mit bús napokban ajkam eldalol.
 Mi hát a dal, ha kedved növeli,
 S a búból elvesz, oly részvételi?
 A lelken át egy röpke kis sugár,
 S derültebb lesz a lelki láthatár.
 Csak egy sóhajtás, szívből fakadó,
 És bánatot, keservet oszlató;
 Sugalja bár öröm, bú, vagy remény:
 Mindig igaz és mégis — költemény.»

Bírálok sajnálják, hogy szerző az 5-ik lapon és a 6-ik lap első felében a verslábak — jambus, trocheus, anapaestus, daktylus stb. — és rímek jellemzésébe bocsátkozik. Ez fölösleges és az egész dolgozatnak kedves, könnyű lendületét akadályozza. A bevégző 10 sor megint emelkedik. Ha szerző kihagyta volna a verslábak és rímek ismertetését, ezt a kis pályaművet a maga nemében bevégzettnek kellene tartanunk.

Társai fölött áll a 2-ik számú *Levél egy színigazgatóhoz* című nyolcsoros stanzákban írt pályamű, mely a pályázat legsikerültebb darabja. Ez a bohózatot választotta témájául. Igaz ugyan, hogy tárgyát — a jelzett bohózatot — nem fejt ki tüzetesen s az egész inkább egy kis dramaturgia a színszerűség szempontjából, melyhez a bohózatról elmondottak adják az illusztrációt. De ha nem a jeligét nézzük, hanem a munka tartalmát azzal egybehangzón, a mit a cím jelez, akkor e dolgozatot méltányolni kell nemcsak jóízű humoránál, nemcsak kitünő verselésénél fogva, hanem főleg azért, mert egészséges tanácsokat ad mindvégig tiszta, világos, élvezhető formában.

Bírálok e pályamunkát nyereségnek tartják az irodalomra nézve is s részére a jutalmat kiadhatónak vélik, egyszersmind a közgyűlésen való felolvasásra ajánlják.

A 3-ik számú pályaművet (*A dal*) dícséretben kívánják részesíteni s a fönt megjelölt fölöslegek kihagyásával ajánlják a közgyűlésen való felolvasásra is. *

Budapesten, 1888. január 20.

ÁBRÁNYI EMIL.
 PÉTERFY JENŐ.
 SZÁSZ KÁROLY.

* E jelentés alapján a jutalom 1888. február 1-jén a 2. számú pályaműnek ítéltetett, a 3. számú pedig dícsérettel tüntettetett ki. Mint az 1888. február 5-ikén felbontott jeligés levélkéből kitűnt, a jutalmazott tanköltemény szerzője: RUDNYÁNSZKY GYULA. A megdícsérté pedig: DÖMÖTÖR PÁL.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI

1888-RA.

I. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM (1887-ről): Kívántatik egy kisebb, humoros vagy szatirikus regény. Terjedelme lehet körülbelül tíz ív. (Másodszor kitűzetett 1888 február 1-jén.)

Jutalma a Lukács Móricz által nevének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 500 ft.

Benyújtásának határideje: 1888 október 31-dike.

II. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM (1888-ra): Kívántatik a mértékes magyar verselés (a klasszikai és nyugot-európai formák) története. (Kitűzetett 1888 február 1-jén.)

Jutalma a Lukács Móricz által nevének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 500 ft.

Benyújtásának határideje: 1888 október 31-dike.

III. SZÉHER ÁRPÁD-JUTALOM: Kívántatik egy novella, tetszés szerinti terjedelemben. Rajzok, vázlatok, életképek ki vannak zárva. (Kitűzetett 1887 február 1-jén.)

Jutalma: 250 ft.

Benyújtásának határideje: 1888 október 31-dike.

IV. SZÉHER ÁRPÁD-JUTALOM: Kívántatik Petőfi Sándor életrajza, fő tekintettel nem annyira a feladatnak æsthetikai oldalára, mint inkább a biografiai anyagnak teljes, pontos, részletes és kritikai összeállítására.

A pályázók saját nevök alatt nyújtsák be 1888. évi október 31-dikéig készítendő munkájok tervrajzát, kijelölvén benne irányelveiket, módszeröket és forrásaikat, s mellékelvén hozzá mutatványul legalább egy kidolgozott, kész fejezetet. E nyílt pályázat alapján a Társaság esetleg a versenyzök egyikének megbízást ad a munka megírására. A kész mű benyújtásának határideje azután 1890. évi október 31-dike. Szerzője, kedvezö bírálat esetén, 500 ft jutalomban részesül.

V. BULYOVSZKY GYULÁNÉ színművésznő jutalma: Kívántatik egy, színpadi kellékek nélkül is előadható magánjelenet (monolog).

Jutalma 200 frt.

Benyújtásának határideje: 1889 október 31-dike.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos level kíséretében, a fenn kitett határideig a Társaság titkárához (Akadémia palotája) küldendők.

Megjegyzendő, hogy, a Bulyovszkyné-jutalom kivételével mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló bece is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fentartja magának, hogy azokat Évlapjába díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjük egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

VI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

XLI. KÖZÜLÉSÉNEK TÁRGYAI, KISFALUDY KÁROLY SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN.

1888 FEBRUÁR 5-DIKÉN.*

1. Kisfaludy Károly hatása. *Gyulai Pál* elnöki megnyitó beszéde.
2. *Beöthy Zsolt* titkári jelentése a Társaság lefolyt évéről.
3. A nagyzásról, *szatira*, *Zichy Antal* rendes tagtól.
4. A megvénülés, *Ágai Adolf* rendes tagtól.
5. Egy falusi temetőben, *költemény*, *Vargha Gyula* rendes tagtól.
6. *Arany János* epikai töredékei, *Péterfy Jenő* rendes tagtól.
7. Levél egy színigazgatóhoz, a *Somogyi-alapítványból* jutalmazott tanköltemény.
8. A dal, *megdicsért* tanköltemény.
9. *Csiky Gergely* másod-titkár jelentése az 1887-ik évi pályázatok eredményéről s a nyertes munkák jeligés levelkéinek felbontása.
10. Új pályakérdések kihirdetése.
11. Elnöki zárszó.

* Ez ünnepélyes közülés Pest-Pilis-Solt-Kiskun-vármegye házának nagy termében tartatott.

VII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1887/88. ÉVI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL KÖZLEMÉNYEK.

3. A titkár felolvassa az újonnan választott rendes tagok leveleit, melyeknek értelmében a választást mindnégyen elfogadják, HORVÁTH BOLDIZSÁR a szónoklati próza s mellesleg a lyrai költészet, DÓCZI LAJOS a műfordítás, PÉTERFY JENŐ az æsthetikai elmélet és irodalomtörténet terén, VÉRTESI ARNOLD általában igérvén irodalmi működésük folytatását.

Örvendetes tudomásul szolgál.

8. BARÓTI LAJOS PETŐFI-reliquiáinak kiadására nézve egyelőre határoztatik, hogy a Társaság írásban kérje fel a nemzeti múzeum igazgatóját, PETŐFI KOSSUTHHOZ írt leveleinek közlésre való átengedése végett; úgyszintén dr. VÁRADY BÉLA úr is levélben fog felkéretni, hogy a birtokában levő PETŐFI-leveleket közlésre átengedje.

(1887 február 23-án tartott ülésből.)

11. A másodtitkár bejelenti, hogy a nm. m. kir. vallás- és közoktatási miniszter megerősítette PHILIPPS HENRIK lev. taggá történt megválasztását.

A megválasztott lev. tag értesítettni fog.

14. A stratfordi Shakspere-Társaság felkéri a Társaságot, hogy könyvtárának Shakspere esetleges újabb kiadásaiával való gyarapításához hozzájáruljon.

Mivel a Kisfaludy-Társaság a stratfordi könyvtár számára már megküldte Shakspere-kiadását, e levél közölni fog RÁTH MÓR könyvkiadó úrral, hogy az általa rendezett új Shakspere-kiadást a stratfordi könyvtár számára megküldeni szíveskedjék.

19. PULSZKY FERENCZ, a m. nemzeti múzeum igazgatója levélben beleegyezését jelenti ki, hogy a Társaság megbizottja a múzeumban őrzött PETŐFI-leveleket a PETŐFI-reliquiák számára lemásolhassa. Ellenben VÁRADY BÉLA ügyvéd úr a hozzá intézett ebbeli kérésnek, a másodtitkár előtt tett szóbeli kijelentése szerint, nem tehet eleget.

Tudomásul vétetik.

22. A másodtitkár felolvassa SZVORÉNYI JÓZSEF úr véleményét SZEMERE PÁL *Tandithyramb és Dalverseny* című munkájának kiadása iránt.

SZVORÉNYI JÓZSEF úr véleménye egész terjedelmében elfogadtatván, határozatba megy, hogy a fent nevezett kéziratból csak a következő részek vétetnek föl kiadásra: Első századból: Remény. Búcsú. KAZINCZY FERENCZ. Nagy legény baja. Nagy legény szentbaja. Öngáncs. Elnyűtt mentség. Maga a kis leány. — Második századból: Vadvirág. Élettusa. Juhásztusa. Korbács és dalitész. Boldog házaspár. Vágy és élv. — Harmadik századból: Örömnnyilatkozat. Emlékezet. Szívandalgás. Dithyrambféle. Erdei lak és dalverseny. Töredék.

(1887 márczius 30-án tartott ülésből.)

33. A másodtitkár felolvassa KEMÉNY ZSIGMONDNak egy levelét, melyet 1854-ben PÁLFFY ALBERT r. taghoz intézett, s melyben a szép-művekben követendő történeti hűségről mondja el nézeteit.

A PÁLFFY ALBERT r. t. által a Társaságnak ajándékozott levél a kéziratárban fog elhelyeztetni.

(1887 május 25-én tartott ülésből.)

37. A másodtitkár felolvassa SEBESI JÓZSEF, szakolczai polgármester úr levelét, melyben a Társaságot meghívja GVADÁNYI JÓZSEF lakóháza emléktáblával való megjelölésének f. évi augusztus hó 18-án tartandó ünnepélyére. A Társaság képviselésére ZICHY ANTAL r. t. kéretik föl.

40. A másodtitkár felolvassa dr. HERRMANN ANTAL levelét, melyben ALEXI GYÖRGY részére a román népköltés tanulmányozására s a benyújtandó gyűjteményre előlegül, saját felelősségére 100 frt utalványozását kéri, kötelezván magát, hogy ez összeget, ha egy év alatt javára nem iratik, sajátjából megtéríti.

A kérvényezők számára 100 frt segély utalványoztatik s az utazás eredményéről a jelentés annak idején elváratik.

(1887 június 22-én tartott ülésből.)

43. Az elnök megnyitván az ülést s üdvözlőlvén a szűnődő után egybegyűlt tagokat, a titkár bejelenti a veszteséget, mely a Társaságot BALÁZS SÁNDOR r. t. augusztus 1-én történt halálával érte.

Az emlékbeszédre nézve a zárt ülés fog intézkedni.

48. SZEMERE PÁL nagy tanítókölteményének közlésére nézve, SZVORÉNYI JÓZSEF úrnak, mint SZEMERE művei szerkesztőjének véleménye elfogadtatik.

53. A BALÁZS SÁNDOR fölött való emlékbeszéd tartására

VADNAI KÁROLY r. t. kéretik föl.

(1887 szeptember 28-án tartott ülésből.)

57. BEÖTHY ZSOLT titkár bemutatja OPITZ T. levelező tagnak a Társasághoz intézett levelét DEÁK FERENCZ szobra leleplezésének alkal-
mából írt sonettejével együtt, melyben DEÁK jellemét és nagyságát
magasztalja. A költemény így hangzik :

FRANZ DEÁK.

(Am Tage der Enthüllung seines Standbildes zu Buda-Pest.)

Da steht in Sonnenlicht der weise Mann,
So gross, weil er so einfach, klar und rein
In Herz und Hirn wie echter Edelwein,
Als er für Ungarn stritt und litt und sann

Und seinem guten Recht den Sieg gewann,
Beweisend, wie gerechter Muth, allein
Und scheinbar machtlos, dennoch mächtig sein
Und die Gewalt zum Rückzug zwingen kann.

Wer blickt, Magyaren, nicht zu ihm empor
Im Auge Dank, geht er am Bild vorüber?
Wie Deák's Seele nie sich selbst verlor,

Könnt Ihr in künftigen Stürmen, — und wir seh'n:
Es zieht heran blitzschwanger, trüb und trüber —
Wenn *sie* nur in Euch lebt, nicht untergeh'n.

A Társaság e kegyeletes megemlékezést köszönettel fogadja.

58. Titkár jelenti, hogy a Társaság f. é. október hóban két irodalmi
ünnepélyre kapott meghívást. Az IPOLYI-emlékünnepélyen a Társaság
felszólított képviselője közbejött akadály miatt nem jelenhetett meg s
titkár csak táviratilag fejezhette ki a Társaság üdvözlését. A csurgói ev.
ref. gymnasium CSOKONAI-ünnepélyén a Társaságot RÁKOSI JENŐ kép-
viselte, a ki erre vonatkozólag a Társaságot tudósítani fogja.

Tudomásul szolgál.

(1887 október 26-án tartott ülésből.)

65. A titkár bemutatja és felolvassa a nm. m. kir. vallás- és köz-
oktatásügyi miniszter levelét, melynek értelmében a kisújszállási polgári
kör által 1867-ben nemzeti pantheon építésére felküldött 40 frtnyi ado-
mány, nem épülvén fel a nemzeti pantheon, a Kisfaludy-Társaságnak
ajándékozzatik.

Örvendetes tudomásul vétetik.

66. A titkár bemutatja a lejárt pályázatokra beérkezett munkákat,
melyek a következők :

I. Lukács Krisztina-jutalomra. (Lyrai műfajok elmélete): 1. *A lyrai műfajok elmélete tekintettel történeti fejlődésükre.* Jelige: Az utolsó ember lesz az utolsó költő. Grün A. 2. *A lyrai műfajok elmélete.* J. i.: A kibén szív és ész kezét fog stb. Kisfaludy Sándor.

II. Lukács Krisztina-jutalomra. (Humoros vagy szatirikus regény): 1. *A pof-per.* J. i.: Való, hogy engem az emberek bolondozása megmulattat. Katona: Bánk bán. 2. *A nemtő.* J. i.: Hol a szellem van, ott a győzelem. Madách. 3. *Sakk-matt.* J. i.: Csak azért is dongó stb. 4. *Málnássyné.* J. i.: Kit érdekel a más sebe stb. 5. *Az ördög regénye.* J. i.: De hát az ég nevére stb. Endrődi. 6. *Cseress Gábor.* J. i.: Nagy volt, mondok, a tudós-nak — az ő tudománya.

III. Széher Árpád-jutalomra. (Monolog): 1. *Egy titkos író.* J. i.: Nemo. 2. *A levél.* J. i.: E vita comoediam scibere non est difficile. 3. *Katalin:* J. i.: Asszony. 4. *Megölöm.* J. i.: Ugyanaz. 5. *A ravatal mellett.* J. i.: Nincs a teremtésben vesztes csak én. Katona: Bánk bán. 6. *Szenvedély és szerelem.* J. i.: Minden erény önáldozattal jár. 7. *A végyóra.* J. i.: Amor. 8. *Zsuzsánna.* J. i.: Tűnjék föl gyöngeség és ne erény gyanánt. Boileau. 9. *A megcsalt asszony.* J. i.: Plus je les vois, plus je t'aime. 10. *Excelsior.* J. i.: A szép mint igaz stb. 11. *A szilvaják.* J. i.: Őszi kikiries. 12. *Az uszorás.* J. i.: Örök rejtélyű érzés, szerelem. Petőfi. 13. *Márta.* J. i.: Hajában a fekete szál gyérül. Kiss József. 14. *Az anya.* J. i.: Húsz perc. 15. *A válóper.* J. i.: Váljunk el. 16. *Egyedül.* J. i.: A magány olyan anya, a ki szörnyeket szül. 17. *A művész.* J. i.: Legszebb, ki önmagához hű marad. 18. *A komikus.* J. i.: Szívem szerint megkérem a gyűlést, hozzon határozatot. Shakspeare. 19. *Az első üedl.* J. i.: Látszat. 20. *A tükör.* J. i.: Filemon. 21. *Gábor mester.* J. i.: Quem dii odere. 22. *Az utolsó forint.* J. i.: Majd sorát ejtjük. 23. *Az esteli.* Est ce qu'on ne fera, que soupirer de se souper? 24. *A társalkodó.* J. i.: A ki sohasem vétkezett, az dobja rá az első követ. 25. *A zsarnok.* J. i.: Jellemkép. 26. *Lucavius halála.* J. i.: Pharsalia.

IV. Bulyovszky Gyuláné színművész nő jutalmára (Kisfaludy-óda): 1. *Kisfaludy Károly emlékezete.* J. i.: Szülőföldem szép határa. 2. J. i.: Jer, borulj el csendes órán, — multról jövőig hass. Kölcsey. 3. J. i.: Sirja felett enyeleg stb. 4. J. i.: El magyar, áll Buda még. 5. J. i.: Égve honért bizton nézzen előre szemünk. 6. J. i.: El magyar, áll Buda még. 7. J. i.: Rien ne nous rend si grands qu'une grande douleur. Musset. 8. J. i.: Fönn van időt muló szelleme műveiben. Vörösmarty.

V. Somogyi Dezső jutalmára (Tanköltevény): 1. *Eszmény és való a költészetben.* J. i.: A természet tulajdonképen nagyszerű és váltakozó képek muzeumához hasonlít stb. Taine. 2. *Level egy szímgazgatóhoz.* J. i.: A boházatról. 3. *A dal.* J. i.: Mi zengi túl a bérczekket? Erdélyi.

(Ez utóbbi pályázat határideje csak november 30-án telik le.)

A pályaművek kiadatnak a bírálóknak.

70. VADNAI KÁROLY r. t. a Társaság kéziratára számára benyújtja KOVÁCS PÁL önéletrajzi adatait.

Az ajándékoznak köszönet mondatik; a kézirat el fog helyezettetni a kéziratárban.

(1887 november 30-án tartott ülésből.)

76. A titkár bejelenti, hogy a Társaság által pályadíjjal jutalmazott művek közül kettő hagyta el a sajtót. Ezek *A magyar játékszín története*, BAYER JÓZSEFTŐL, mely az akadémia kiadásában jelent meg; és *A szép-*

prózaí elbeszélés történetének második kötete, az akadémia könyvkiadó bizottságának kiadásában.

Örvendetes tudomásul vétetik.

77. A titkár bejelenti, hogy a győri KISFALUDY-szoborra a Társaság tagjai közt történt gyűjtés eredménye 137 forint elküldetett a győri szobor-bizottságnak.

Tudomásul vétetik.

80. Az elnök ezután zárt ülést hirdetvén, az alapszabályok értelmében felszólítja a Társaságot, hogy két rendes és egy levelező tagság lévén üresedésben, hozzon határozatot a betölthető helyek számáról.

Egy rendes tagsági hely betölthetőnek mondatik ki, míg egy rendes és egy levelező tagsági hely fentartatik.

(1887 december 21-én tartott ülésből.)

90. A titkár felolvassa az egy betöltendő rendes tagsági helyre beérkezett ajánlásokat, melyeknek értelmében :

CSIKY GERGELY r. t. BERCSÉNYI BÉLÁT, HEINRICH GUSZTÁV r. t. BAYER JÓZSEFET, ÁBRÁNYI EMIL és P. SZATHMÁRY KÁROLY r. tagok VÁRADI ANTALT ajánlják rendes tagnak.

(1888 január 25-én tartott ülésből.)

99. A tagválasztásra kerülvén a sor, az elnök megállapítja 22 rendes tag jelenlétét s jelenti, hogy egy rendes tagsági hely lévén betöltendő, erre három ajánlat érkezett: CSIKY GERGELY r. t, BERCSÉNYI BÉLÁT, HEINRICH GUSZTÁV r. t. BAYER JÓZSEFET, ÁBRÁNYI EMIL és P. SZATHMÁRY KÁROLY r. tagok VÁRADI ANTALT ajánlják. A titkos szavazás megtörténnén, az elnök kihirdeti, hogy BAYER JÓZSEF 12, VÁRADI ANTAL 8, BERCSÉNYI BÉLA 2 szavazatot kapott.

BAYER JÓZSEF 22 szavazat közül 12-vel rendes taggá választatott, miről értesítettetni fog.

102. DALMADY GYÖZŐ r. t. indítványára

határozatba megy, hogy ezentúl a tagok külön levél útján is felszólíttatnak a közülésre szánt dolgozataik benyújtására.

103. A titkár felolvassa az arczképcsarnok kiegészítése ügyében kiküldött bizottság javaslatát, mely a következő arczkepek lefestését ajánlja : első sorban JÓSIKA MIKLÓS, MADÁCH IMRE, TOMPA MIHÁLY, ERDÉLYI JÁNOS. Második sorban : KOVÁCS PÁL, GARAY JÁNOS, SZIGLIGETI EDE, GAAL JÓZSEF. Harmadik sorban : FÁY ANDRÁS, VÖRÖSMARTY MIHÁLY, EGRESSY GÁBOR. Negyedik sorban : KAZINCZY GÁBOR, CSATÓ PÁL, NAGY IGNÁCZ, PÁKH ALBERT, BÉRCZY KÁROLY, TÓTH KÁLMÁN, TÓTH EDE, FÁBIÁN GÁBOR, GYÓRY VILMOS.

Első lefestésre b. JÓSIKA MIKLÓS arczkepe tüzetvén ki, egyhangúlag elfogadtatik titkos szavazással.

104. A titkár jelenti, hogy f. hó 5-én Győrött és Téthén is megülik KISFALUDY KÁROLY születésének százados évfordulóját, melyre a Társaság meghívást kapott.

Mindkét helyre üdvözlő sürgöny megy.

(1888 február 1-én tartott tagválasztó ülésből.)

106. GYULAI PÁL elnök, letelvéen megbízatásuk három éve, maga és a tisztikar nevében benyújtja lemondását, köszönetet mondva a Társaságnak bizalmáért.

A választás vezetésére HUNFALVY PÁL, mint legrégebbi rendes tag kéretik föl korelnökül.

107. HUNFALVY PÁL korelnök megállapítván a választásra szükséges hús tag jelenlétét, felhívja a Társaságot a tisztikar megválasztására. ZICHY ANTAL r. t. elnökül GYULAI PÁLT, másodelnökül SZÁSZ KÁROLYT, titkáruul BEÖTHY ZSOLTOT, másodtitkáruul CSIKY GERGELYT ajánlja. Megtörténvén a titkos szavazás, az elnökségre GYULAI PÁL 19, SZÁSZ KÁROLY egy szavazatot, a másodelnökségre SZÁSZ KÁROLY 18, PÁLFFY ALBERT 1, ZICHY ANTAL 1 szavazatot, a titkárságra BEÖTHY ZSOLT 19, CSIKY GERGELY egy szavazatot, a másodtitkárságra CSIKY GERGELY 18, BAYER JÓZSEF 1, VARGHA GYULA 1 szavazatot nyert.

Megválasztottak: elnökül GYULAI PÁL 19, másodelnöknek SZÁSZ KÁROLY 18, titkárnak BEÖTHY ZSOLT 19, másodtitkárnak CSIKY GERGELY 18 szavazattal.

108. A bizottságok választására kerülvén a sor, a gazdasági bizottságba ARANY LÁSZLÓ 19, ZICHY ANTAL 19, VADNAI KÁROLY 17, PAULAY EDE 1, SALAMON FERENCZ 1 szavazatot nyert.

Megválasztottak a gazdasági bizottság tagjaivá: ARANY LÁSZLÓ 19, ZICHY ANTAL 19, VADNAI KÁROLY 17 szavazattal.

109. A könyvkiadó bizottságba a Társaság rendes tagjai közül hat tag levén választandó, titkos szavazás útján SZÁSZ KÁROLY 17, VADNAI KÁROLY 17, CSIKY GERGELY 16, PÉTERFY JENŐ 15, gróf SZÉCSEN ANTAL 14, ÁBRÁNYI EMIL 13, ARANY LÁSZLÓ 6, HEINRICH GUSZTÁV 5, BAYER JÓZSEF 3 szavazatot nyert, BERCEK ÁRPÁD és RÁKOSI JENŐ 1—1.

Megválasztottak a könyvkiadó bizottság tagjaivá: SZÁSZ KÁROLY 17, VADNAI KÁROLY 17, CSIKY GERGELY 16, PÉTERFY JENŐ 15, gróf SZÉCSEN ANTAL 14, ÁBRÁNYI EMIL 13 szavazattal.

110. A könyvkiadó bizottság megválasztott tagjai, az elnökkel és titkárral, az ügyrend értelmében hat más tagra szavazván az alapító tagok közül, titkos szavazással megválasztottak;

GRÜNWALD BÉLA 7, CSAPÓ VILMOS 7, báró KEMÉNY JÁNOS 7, SZONTAGH PÁL 7, WAHRMANN MÓR 7, gr. KÁROLYI TIBOR 6 szavazattal.

111. A korelnök átadván GYULAI PÁL megválasztott elnöknek a gyűlés vezetését, a titkár bemutatja a gazdasági bizottság jelentését, mely egész terjedelmében

elfogadtatván, 4000 forint földhitelintézeti záloglevelek vásárlása által tőkésítettik, s a múlt 1887. évre az elnökségnek, a titkárnak és a földhitelintézetnek a fölmentés megadatik.

112. A titkár bemutatja és pontonként felolvassa az 1888. évi költségvetést, mely 10786 frt bevételt, 10536 frt kiadást s így 250 frt pénztári maradványt irányoz elő.

Helyben hagyatik.

113. VADNAI KÁROLY r. t. indítványára

a társasági ügyésznek, dr. VÉGH ARTHUR úrnak buzgó tevékenységeért s kivívott jelentékeny eredményeiért a Társaság jegyzőkönyvileg meleg elismerést és köszönetet szavaz meg.

114. A Kasselik-alapítványból 500 frt összeg

SALAMON FERENCZ æsthetikai tanulmányainak kiadására fordítottatik.

115. Az idei közgyűlésre átengedett megyeházi teremért

Pest vármegye alispánjához köszönő levél fog menni.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BEVÉTELEINEK ÉS KIADÁSAINAK ELŐIRÁNYZATA 1888-RA.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány	5386 frt — kr.
2. Értékpapírok szelvényei	4400 „ — „
3. Alapítványok kamatai	600 „ — „
4. Hazai Első Takarékpénztártól	200 „ — „
5. Évlapok jövedelméből	100 „ — „
6. Folyószámla kamataiból	100 „ — „
Összesen	10786 frt — kr.

II. Kiadások.

1. Értékpapírok vásárlására	4000 frt — kr.
2. Titkár fizetése	800 „ — „
3. Másodtitkár fizetése	300 „ — „
4. Ügyész költségei	100 „ — „
5. Pénztárnok tiszteletdíja	60 „ — „
Átvitel	5260 frt — kr.

	Áthozat	5260	frt	—	kr.
6.	Szolgák fizetése	140	frt	—	kr.
7.	Közülés költségei	66	«	—	«
8.	Évlapok XXI. k. nyomása és kötése	970	«	—	«
9.	Évlapok XXII. k. kiállítása	1000	«	—	«
10.	Pártolói könyvtár tiszteletdíja	500	«	—	«
11.	Szemere Pál munkáinak szerkesztése	300	«	—	«
12.	Lukács Móricz munkáinak kiadása	1260	«	—	«
13.	Jósika Miklós arczképére	160	«	—	«
14.	Könyvkiadásokra	300	«	—	«
15.	Pályadíjakra	300	«	—	«
16.	Kisebb nyomtatványok és másolások	100	«	—	«
17.	Vegyes költségek	180	«	—	«
	Összesen	10536	frt	—	kr.

Összes bevétel 10786 frt — kr.

Összes kiadás 10536 « — «

Előirányzott pénztári maradvány 250 frt — kr.

III. Vagyonállás 1887 deczember 31-én:

1.	Künn fekvő alapítványokban	12670	frt	—	kr.
2.	Értékpapirokban	88937	«	—	«
3.	Készpénzben	5386	«	49	«
	Összesen	106993	frt	49	kr.

VIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGHOZ BENYÚJTOTT MUNKÁKRÓL

BIRÁLÓ JELENTÉSEK.

1. Schiller Orleansi Szűzének fordításáról.

I.

(1887. június 22.)

E dráma Schillernek s talán az összes német dráma-irodalomnak legkedvesebb, legjobb nyelvezetű darabjai közé tartozik. Sem a nagyon válogatos és ékesgető classicismus nyelvének darabossága, vagy virágokkal elhalmozottsága, sem a *Sturm* és *Drang* időszak felesigázott szenvedélyeinek szókbán, szólásokban duzzadó stílja, olykor igen magasból vett, máskor szemétből felkapott vad szólásai nem találhatók itt. Semmi túlzás: de egyszerű, mégis eléggé választékos, tartalmas, szép beszéd, szerfeletti tömörség, szintűgy mint szétfolyó szöböség nélkül.

Épen ezért könnyű fordítani is. Fordítás közben nem vagyunk szólások hiányában. Ritkán érezük tulajdon nyelvünk szavai, kifejezései hiányát, vagy szólásaink erőtlenségét vagy üres terjengését az eredetihez képest. Épen nem nehéz annyi tartalmas kifejezést, olyan szóvirágot a mi nyelvünkben is találni, a mennyi ide kell.

De ez a fordító nem így találta; nem tudott így bánni vele. Néha elég hosszan könnyűded a beszédének menetele, érthetőség mellett választékos és hangzatos a fordítása. De sok helytt és igen sokban s fontos dolgokban hibázik. Úgy látszik nem egész gonddal dolgozott. Innen lehetnek gyarlóságai, melyeket — a más bírálótól már megjegyzettek mellőzvéen — itt legalább részben elsorolok.

Csekély dolog, de nem értjük az okát, hogy *Thibautt* mindig *Thibeaut*nak írja. A kezemnél levő két kiadás az előbbit mutatja.

Nagyobb hiba, hogy *Jungfrautt* sokszor fordítja *leánynak*, ezáltal a szó vagy név értékét leszállítja. — *Dauphint* is mindig királynak mondja; holott abban, hogy eleinte nem valódi király és *Isabeau* meg *Burgund* olyannak nem nevezik, fontos dolog van. Egyszer a *Reichsverwesert* is mondja királynak, — mint *Burgund* neve állandóan *Fülöp*, mit tartalomra nézve jelentősnek tartok.

Néhol egész s nem egyes sorokat hagy ki. Így 16. l. nincs meg, mi az eredetiben így van: *Der Herr wird mit ihr sein* stb., itt négy sort hagyott ki. — Az 55. lapról megint elmaradt az eredetinek az a részlete, mely így kezdődik: *Alle zeigen* stb. — 81. l. *Kommt Dunois* stb. ismét két sor maradt ki. — 127. l. *Hier liegt der Feldherr* stb. hasonlóul. — 190. l. *Und keinen Tadel* stb. egy sor mellőzve és még előbb 90. l. *Dich trug* stb. egy sor.

Különösen félremagyarázva adja 15. l. *sechzehn*: hat, — 18. l. a prolog 3. jelenetében *Und scherzet* stb. — 27. l. *Tafelrunde*: kerekasztal (asztalkör). — 105. l. *Mein Meister*: elcsavarva. — 111. l. Kit terhel stb. 157. lap. *Stab*: főtisztikar (királypálcza), — u. o. *Schwerdt*: alma; több szó is.

Kisebb, de mégis megrovandó izetlenségek egyes részletekben. Majd kihagyva némely szó, majd megváltoztatva annak értéke a hibásan választott magyar szólás, vagy körülírás által. Sok helyt izetlen bővítés, sok: oh, jaj, hah, szép stb., s bele tett szépítő frázisok által a mű nemes stílja részint óbégatóvá, részint ügyetlenül kendőzötté és tarkázottá lesz. Hibás visszaadás példáit hozzuk fel ezekben:

2. l. szél ellen védő: *sturmfestes Dach*. — 3. l. beltelek: *Hall und Hoff*. — 9. l. *Bohemerweib*: szőghajú. — 13. l. *mordgierig*: vérfaló, prolog 4. jel. *Ihr Grossen* stb. igen silányul adva. — 24. uralkodókkal egy az ő uralmok (költőké). — 28. szerelmi lángra rá se nézek. — 31. *Flieh an deine Brust*: kebleden pihenhetek. — 34. *den erzürnten Pair*: makacs fejét. — 37. *an Herz traten*: tört döfének. — 44. megátkozott: *nichtswürdig*. — 44. ássa meg a sírod: *stürzt von dem Thron*. 47. őszinte kebel: *sanfte Sitten*. — 50. fehér nyak, holló fürt az eredetiben nincs. — 59. ellenimre véaszt hozhatok: *wiederstehen*. (E tájon sok esetlen bővítés, körülírás!) — 59. milljó had: *tausend Feinde*. — 60. csaták zaja; felesleges, elcsépett, erőtlen szólás, mint sok más. — 68. síkra kelénk: *belagert haben*. — 75. jószággal kérkedő: *der sich den Guten schelten lässt*. — 81. egy harczi: *eine kleine Schaar*. — 88. «oszt-hatatlanul örökre egységet képező hon»: prózának is hitvány. — 107. kárpótolva: hirlapba sem való rossz szó. — 111. vérző seb: *Unrecht so blutig*. — 113. mint könnyű martalék. — 122. megvetés: *Entheiligung*. — 127. keserű pohár: az eredetiben nem lévő czifra. — 127. *Atome*: foszlány. (Ez a kis de hatalmas monolog, mint még két más nagyobb is, tönkre tén!) — 128. Hogy mit sem ismerünk: hibás. — 141. *Wollend*: fáradni. — No, mámor alkotója. — 170. juhászodik, ez a juhászné lesz. Szép! — 181. bűvész e. h. bűbájos; amaz üzér-bűvölöt, emez hitből őszintén babonáskodót jelentene.

A sorok végén levő *az, én, ő* stb. A *biz* meg a czifrázó *bék, honol*,

serg stb. a mindig *az* nélkül álló *ég* 50 évvel ezelőtt elavult dolgoknak látszottak; ott újra előjönnek. De még abban az időben sem igen találunk annyi czifrát érték nélkül.

A verselés, mérték és rímek alkalmazása sok helyt ügyetlen s általában nem felel meg az eredetinek. A legszebb részek fordításában jóval alól marad nemcsak az eredetin, hanem a magyar jobb fordítókon is.

Az ily fordítás az irodalmat nem gazdagítja, a nyelvet pedig megalázza. Ily műnek ily fordítását kiadhatónak nem gondolom.

1887. jun. 15.

IMRE SÁNDOR.

II.

Legnagyobb sajnálatomra nem tarthatom kiadásra méltónak az *Orleansi Szűz* magyar fordítását, melynek megbírlásával a t. Társaság megbízni sziveskedett.

Teljes jóakarattal és annyi elnézéssel, a mennyit a bírlat szigorúsága megtűr, olvastam át a fordítást s hasonlítottam össze lapról lapra az eredeti szöveggel, de a rám gyakorolt benyomás mindenütt az volt, hogy a magát megnevezni nem akaró fordító sikertelen munkát végzett. A német költő fényes, szárnyaló nyelvezete a magyar fordításban színtelen és alantjáró. Az eredeti szöveg ékes jelzőit a fordító egyszerűen eltünteteti vagy legjobb esetben lapos prózaiságban adja vissza. A fejedelmi palástot — bocsánat a hasonlatért — leakasztja SCHILLER vállairól és közönséges szürke köpönyeget kapcsol helyébe.

Néhány példával igazolnom kell állításomat. Mindjárt az előjáték 2-ik jelenetében :

«Die treue Brust des braven Mann's allein
Ist ein sturmfestes Dach in diesen Zeiten.»

«Csak a derék, jó férj hű keble már
Mostanság szél ellen védő tető.»

Johanna híres búcsujából (4-ik jelenet ugyanott)

«Er sprach zu mir aus dieses Baumes Zweigen :
Seh hin ! Du sollst auf Erden für mich zeigen !»

Igy szóla a lombok közül nekem
Is : Menj és légy e földön követem !

Ugyanott :

«Denn wenn im Kampf die Muthigsten verzagen,
Wenn Frankreich's letztes Schicksal nun sich naht,
Dann wirst du meine Oriflamme tragen,
Und, wie die rasche Schnitterin die Saat,
Den stolzen Ueberwinder niederschlagen,
Umwälzen wirst du seines Glückes Rad,
Errettung bringen Frankreich's Heldensöhnen,
Und Rheims befrei'n und deinen König krönen !»

«Mikor csüggednek harezban majd a bátrak,
S vélik: romlásnak indult már a hon:
Hős karjaid zászlót akkor ragadnak,
S mint gyors kaszás előtt a *talajon*
Kalászkok: gögös ellenid úgy fognak
Elhullni, *úze tüskén bokrokon,*
A frank szabadságát te így *kivívod,*
Ki Rheimst, hol *megkoronázod királyod!*»

Mily lapos kifejezések; mily gyarló verselés. Ki találná föl ebben a ragyogó eredeti stanzát? «Bátrak, ragadnak, fognak, kivívod, királyod!» És ez a szomorú verselés annyiszor ismétlődik, a hányszor az eredeti szöveg rímekbe simul.

De néhol a fordító virágosabb, finomabb akar lenni SCHILLERNÉL és ekkor a következő furcsaságok fordulnak elő:

«Den Feldruf hör' ich mächtig zu mir dringen.»

«Hősök zaját érzem fülemben hatni.»

Vagy:

«Da tritt ein *braun Bohemenweib* mich an
Mit diesem Helm, fasst mich in's Auge scharf
Und spricht: Gesell, ihr suchet einen Helm,
Ich weiss, ihr suchet einen!»

Egy *szóghajú nő* lép eléem ezen
Sisakkal és komoly tekintetel
Vet rám ilyen szavakkal: «*Ön, barátom,*
Sisak után jár, óh, igen! im itt van!»

(Bertrand 3-ik jelenet ugyanott.)

A fordítást még a szó szerint vett tartalmi hűség tekintetében sem mondhatom kifogástalannak, mert a fordító néhol egyenesen félreérti az eredetit.

«Du stössest ihn verschlossen, kalt zurück
Noch sonst ein anderer von den Hirten allen
Mag dir ein gültig Lächeln abgewinnen.»

«S te ellököd magadtól ridegen
Míg másokat a pásztorok közül
Sietsz édes mosolylyal boldogítani.»

(Előjáték).

Pedig SCHILLER épen azt mondja, hogy Johanna sem Bertrandra, sem más pásztorra nem mosolyog.

Ezek után, azt hiszem, a t. Társaság fölment attól, hogy bírálatom igazolására még több szemelvényt is előhozzak s nem kételkedik abban, hogy a szóban forgó fordítás olyan mű, mely a Kisfaludy-Társaság jövődjé kiadványai közé nem iktatható.

Teljes tisztelettel

Budapest, 1887. márcz. 10.

ÁBRÁNYI EMIL.

2. Schiller költeményei.

Fordították: SZÁSZ KÁROLY, VARGHA GYULA, VÁRÓ FERENCZ.
(1887. október 26.)

I.

Tisztelt Társaság!

Schiller válogatott költeményeinek SZÁSZ KÁROLY, VARGHA GYULA és VÁRÓ FERENCZ által eszközölt fordításáról van szerencsém a tek. Társaság megtisztelő fölszólítása következtében, véleményemet a következőkben röviden összefoglalva tisztelettel előterjeszteni.

A fordítók természetesen nem SCHILLER összes költeményeit ültették át nyelvünkre, hanem szorítottak a legkiválóbbaknak, tárgyi és alaki szempontból legértékesebbeknek lefordítására. Ezt csak helyeselnem lehet, mert SCHILLER költeményei közt is nagy számmal vannak az olyanok, melyek csak történeti vagy, tekintettel a költő fejlődésére, életrajzi értékűek. Általában igen sikerültnek tartom a válogatást. Kihagyandó vagy legalább kihagyható nézetem szerint csak egy költemény volna. *A szerelem diadala* cz. hymnus, melyre SZÁSZ KÁROLY való ok nélkül pazarolta fordító művészetét. A költemény dagályos és homályos, és sem eredetiben sem a fordításban nem nyújt igazi élvezetet. De azért nem tartom épen bajnak, ha a gyűjteményben megmarad, ámbár — ha t. i. a fordítók azon czélból vették föl, hogy SCHILLERnek ifjúkori exaltált lyrája is képviselve legyen, — e célra mégis valamely Laura-dal már azért is alkalmasabb volna, mert e dalok nagy hatással voltak a korra és részben még ma is igen népszerűek. De igen sajnálom, hogy két költeményt mellőztek a fordítók, melyek, úgy hiszem, SCHILLER válogatott költeményeinek gyűjteményéből nem maradhatnak el. Ezek elseje az *An die Freude* cz. hymnus, mely nemcsak történeti nagy jelentőségénél fogva, hisz korszakot jelöl SCHILLER költői és emberi fejlődésében, hanem, egy bizonyos túlhajtása daczára, abszolút értékével is a költő egyik legérdekesebb műve; a másik a *Das Glück* cz. remek elégia, fájának egyik legszebb terméke, melynek átültetése *A táncz* cz. rokon jellegű költemény hivatott fordítójának bizonyára nem nagy fáradságába kerülne. Hasonlókép igen óhajtanónak tartom a lefordított epigrammák szaporítását. Ma az epigrammák nincsen divatja: valószínűleg azért, mert költőink — igen ritka kivétellel, — nem tudnak költői értékű epigrammokat, hanem legfeljebb csak distichonokba öltöztetett többé-kevésbé költőietlen személyeskedéseket írni. De az ízlés ez elfajulása nem lehet visszaható erejű. A fölvett szép epigrammák mellett bátor vagyok a fordítók figyelmét még a következő igen sikerült darabokra fordítani

Mittheilung. Jetzige Generation. An die Muse. Pflicht für jeden. Der Schlüssel. Freund und Feind. Die Forscher. Das Naturgesetz. Tonkunst. Der Meister. Dilettant. Das Kind in der Wiege. Güte und Grösse. Wissenschaft (a szokásos kiadások rendjében).

A költeményeket a fordítók nem a közönséges kiadások rendjében, jobban rendnélküliségében adják, hanem három csoportban (I. Dalok, énekek. II. Balladák, románczok. III. Vegyes költemények) foglalják össze, mindegyik csoportban lehetőleg az időrendet követve. Ez eljárást igen helyesnek találok. Csak arra akarok mellesleg figyelmeztetni, nem volnának-e a *Gyermekgyilkos anya* és a *Saisi fátyolos kép* cz. költemények a második csoportban jobban helyökön, mint — a hová a fordítók most tették — a «Vegyes költemények» közt?

A mi végre a fordításokat magukat illeti, ezekről itt csak általánosságban mondok véleményt, mert az egyes költeményekre, versekre, kifejezésekre stb. vonatkozó megjegyzéseimet bátor voltam a kéziratnak csábítóan kényelmes szélére jegyezni, rendesen nem kérdő vagy felkiáltó jelek alakjában, hanem egy kis indokolással, sőt — bocsánat e merészségért! — itt-ott még fordítási módosításra is vetemedtem. A fordítások, mindent összevéve, általában igen sikerültek, a mit főleg az oly bíráló lesz hajlandó teljes készséggel elismerni, a ki, mint e sorok írója, a kötet darabjait nemcsak az eredetiekkel, hanem egyéb magyar fordításokkal is összehasonlította. És nem állíthatni, legalább általánosságban nem, hogy az egyik fordító szerencsésebb volna mint a másik, — bár SZÁSZ KÁROLY kétségtelenül kitűnik nyelvének és verselésének erejével, míg VARGHA GYULA sokszor meglepő könnyedséggel és folyékonyssággal adja vissza az eredetit; — mert mindegyik fordítónak vannak igen sikerült darabjaik mellett kifogásoltabb fordításaik is. Persze legtöbbször a rím, melynek SCHILLER oly nagy, ha nem is kifogástalan mestere, feszélyezte a fordítókat, úgy hogy, a hol valamely versszakban vagy versben baj van, azt majd kivétel nélkül a rímnek kérelhetetlen zsarnoksága okozta. De a számos, meglepően sikerült darabok följosogítanak arra a föltevésre, hogy a fordítóknak most, midőn a legfeltűnőbb fogyatkozásokra figyelmeztetve vannak, e gyengék eltávolítása nem fog nagy megerőltetésökbe kerülni.

E SCHILLER-kötet fordítási irodalmunkban minden esetre, már mai alakjában is, kiváló helyet foglal el, és nagyon érdemes arra, hogy a Kisfaludy-Társaság kiadványai közt megjelenjen. Bár megindulhatna e szép ~~vers~~gyűjteménnyel SCHILLER legkiválóbb költői műveinek e kötet magaslátán álló magyar fordítása!

Budapest, 1887. június 10.

HEINRICH GUSZTÁV.

II.

A fordítók SCHILLER költeményeinek legjavát nyújtják e kötetben. A művek egymásután sorozásában nem a legtöbb német kiadás időszakrendjét követték (erste Periode, zweite Periode, dritte Periode), hanem faj szerint csoportosították a költeményeket, a mi az olvasóra nézve mindenestre előnyösebb. Egymásután e felosztást találjuk: I. Dalok, énekek. II. Balladák, románczok. III. Vegyes költemények. Egyik csoport sem teljes, azaz az eredetinek számos darabja nincs fölvéve a fordításba; nemcsak apróság, hanem több értékes költemény is elmaradt.

A fordítást általánosságban s egészben sikerültnek mondhatom. Hűséget, folyékonytágot, költői nyelvet látok legtöbb darabjában s méltónak találok a gyűjteményt arra, hogy a Kisfaludy-Társaság kiadásai közé felvétessék.

Nem mondom, hogy a kiadás így a mint a kézirat van, minden javítás nélkül történjék. Ráfér az «ultima manus» a gyűjtemény számos darabjára. Néhol kisebb-nagyobb eltérés van az eredetitől; néhol erőltetett, majd zord és prózai kifejezések, melyek simítást várnak.

Különös benyomást tesz az olvasóra a nyelv, szín és hang különfélesége, melylyel a *három különböző kezű s képességű* fordító nyújtja e gyűjteményben az *egy* SCHILLERT. A gyakorlott kéz virtuozitása s a költői erő lágyasága és melegsége váltakozik, a nehézkességgel, a nyelv- és formabeli merevséggel s hidegséggel. SZÁSZ KÁROLY legbátrabban, legtöbb erővel s mindig ízléssel mozog az alak korlátai között. VARGHA GYULA fordításai könnyen folyók, szabatosak, melegek s költőiek, itt-ott — azt mondhatni — szebbek az eredetnél. VÁRÓ FERENCZ mozog legkevesebb szerencsével. Tolla alatt nem mindig olvad hajlékonyná a nyelv. Küzd a formával. Kifejezései gyakran érdesek, prózaiak. Egyes darabok fordításánál mégis neki melegszik s valódi szépet nyújt, például a *Táncz*, melyet hűség, könnyű lebegés, költőiség a gyűjtemény becsesebb darabjai közé emel.

Apró megjegyzéseim a következők. *Minnához* (8. lap). Egy versszakkal többet hoz, mint a GOEDEKE-féle kiadás (Stuttgart, Verlag der J. G. Cottaischen Buchhandlung, 1879.)

Lemondás (22. l.) A híres «Resignation» kevés szerencsével szól magyarul. Nehézkés, prózai; s többi társai nyelvétől nagyon elütő.

Lovasok dala (51. l.). Azok közé tartozik, melyeket simítani kell. Nyers, zakatoló.

Hegyi dal (52. l.). Mind VARGHA GYULA, mind VÁRÓ FERENCZ lefordította. Egymás mellett áll a két fordítás. Amaz minden tekintetben felülmúlja emezt. Hűbb, könnyüdebb, költőibb.

Puncs-dal (55. l.). Nehéz volt a rövid, szaggatott sorokat visszaadni. Látszik is rajta bizonyos homály és küzdelem. Elhagynám. Különben sem bír kiváló értékkel.

Würtembergi Eberhard grófot is (65. l.) átvizsgálandónak, s egyes fogatkozásait pótlándóknak vélném.

Ifjú a pataknál (71. l.). E közönségesen ismert s magyarban is rég olvasható dalt tökéletesebb fordításban ohajtanám. «Forrás mellett ült» megfelel az eredeti *Quellenek*; de ugyanazon versszakban, a *forrás* már *ér* lesz, az utolsóban pedig *kristály patak*. Nem helyesebb-e egyszerre úgy kezdeni SZEMERÉVEL: «Az ér mellett...» Aztán: «egy-egy *csokra* elsodorva lejt a *ringó* hab között» — túl hajt az eredeti egyszerűségén valamint alantabb a «tompá, fájó bú» is.

Habsburg grófját (175. l.) mint VARGHA GYULA kitünően szép fordítását külön kiemelem.

A keztyű (181. l.). Szép; bár rendkívül nehezítette a hűséget és folyamatosságot az apró sorokra szaggatott rímes alak. Vajjon helyesen, jellemzőn adják-e az eredetit e kifejezések: És azután Szétnéz *bután*; Sörényét rázza s ásit *Egy óriásit*. Nem a rím kényszere szülte ezeket? Körülírás ez is: «Száját vad bögésre tárja», «brüllt er laut».

Az eszmény s az élet (210. l.) az eredetiben is nehézkes, nem könnyen érthető: a fordítás nem könnyített rajta, úgy hogy legtöbb versszaka, ha nem a vers-méret, de az értelem szerint olvassuk, nem egyéb mint sivár próza.

A harang (234. l.). Eredetiben: «Das Lied von der Glocke». Mesterséges alkotás. Megpróbálja a fordító türelmét, erejét. Alig kerülhetők a körülírások, eltérések, betoldások; a mint hogy ilyenekkel bővelkedik is a magyar fordítás. Nem tudom, csökkenthetné-e azokat könnyen a fordító egy újabb áttekintése.

A remény (255. l.). Gyöngé. Nem is hű, kivált a végstrófa.

Kint az életből (258. l.). Ugyan az, a mi a 168. lapon *Eszményi szabadság* czímen olvasható. S ez jobb, mint amaz.

Megjegyzem végül, hogy a *Föld felosztása*, a tartalomjegyzék szerint *elosztása* (184. l.) csak be van jegyezve, de nincs lefordítva. Nem lenne-e ajánlható azzal együtt SCHILLERnek még néhány, a gyűjteménybe föl nem vett, értékesebb darabját szintén lefordítani s a magyar SCHILLERT annyival teljesebbé tenni?

Miskolcz, 1887 október 11.

LÉVAY JÓZSEF.

3. Tennyson Alfréd Király-idylljei.

Angolból fordította: SZÁSZ KÁROLY.

(1888. január 25.)

A Király-idyllek fordítása, a Kisfaludy-Társaság határozatából, megbíralás, illetve javaslattétel végett hozzám küldetvén, van szerencsém a kézirat idecsatolása mellett tisztelettel jelenteni, hogy a tekintetes Társaság becses megbízásának eleget tettem; a fordítást gondosan átolvastam, az eredetivel számos részletét összehasonlítottam s azon határozott véleményben vagyok, hogy ez a mű Társaságunk kiadásainak egyik legbecsesebb és értékesebb darabját fogja tenni.

SZÁSZ KÁROLY a nála megszokott műgonddal és művelt ízléssel járt el a fordításban. Előre bocsátotta a Király-idyllek történeti, költői s kritikai ismertetését s méltatását egy terjedelmes bevezetésben, mi által az egyes művek kiváló szépségének élvezhetését az olvasóra nézve tetemesen fokozta és megkönnyítette.

Nyelve s előadása általában emelkedett, — választékos, mégis könnyen folyó, költői és az eredetihez hű. Kifejezi annak majd minden fényét és virtuóztatását: csak itt-ott vettem észre, hogy az eredetinek némely csengő-bongó szójátékával keveset törődött; hogy egyes verssorokat, az értelem kedvéért, bőven körülírva adott magyarul.

Megjegyzem végül, hogy a IV. számú idyll *Merlin és Vivien*, a lipcsei TAUCHNITZféle kiadásban, mely az én rendelkezésemre állott, eltér a SZÁSZ KÁROLY fordításától. A «Collection»-ban a cím is csak *Vivien* s az első öt soron kívül nincs meg azon egész első rész, mely *Viviennek* Markkal és a királyi udvarral való viszonyát festi s az említett öt sor után *Viviennek* az Arthur udvarából való megszökése következik, a mi a fordításnak csak 114. számmal jegyzett lapján olvasható.

A fordító bizonyynyal újabb s teljesebb kiadást használt, melyet, minthogy a Bevezetésben nincs megemlítve, nem ismerek.

Soraimat a fordítás ismételt s meleg ajánlásával végezem.

Miskolcz, 1888 január 4.

LÉVAY JÓZSEF.

IX.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1879-İK JULIUS 29-ÉN HELYBENHAGYOTT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ SZAKASZ.

A Társaság célja.

1. §. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére föllállított széptudományi intézet, melynek célja a magyar szépirodalom emelése s általában a műizlés nemesítése.

2. §. E cél valósítása végett a Társaság:

a) figyelemmel kíséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségait és hiányait;

b) bölcsészeti, történeti és bíráló dolgozatokat nyújt a széptan és művészet köréből;

c) eredeti s fordított széptani, szépirodalmi, népköltési művek megjelenését eszközözi;

d) jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

e) széptani és szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szervezet.

3. §. A Társaság rendes és levelező tagokból áll.

4. §. A rendes tagok jeles magyar írók közül választandók, a kik egyszersmind képesek a Társaság céljait széptani, műbírálati vagy szépirodalmi közremunkálásuk által előmozdítani.

Számuk ötvenre van határozva.

5. §. A levelező tagok oly írók közül választandók, a kik magyar művek ismertetése vagy fordítása által más irodalmakban érdemet szereztek.

Számuk húszig terjedhet.

6. §. A rendes tagoknak magyarországi illetőségűeknek kell lenni, a levelezők lehetnek idegenek is.

7. §. Az idegen tagok választása csak úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány jóváhagyja.

Egyébiránt a Társaság bármely rendű tagjaivá csak olyanok választhatók, kik feddhetetlen jelleműek.

8. §. Mindkét rendbeli tagoknak joguk van a Társaság mindenemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s új tagokat és tisztviselőket ajánlani.

Szavazás jogával a rendes tagok vannak fölrüházva.

9. §. A rendes tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szép-irodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kísérik s időnkint ismertetik, legalább háromévenként egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik bírálat végett kiadott munkákról jelentést tesznek s általában a Társaság minden megbízásában pontosan eljárnak.

Mind ezt a levelező tagoktól is szívesen veszi a Társaság.

10. §. A Társaság tisztviselői két elnök s két titkár. Mind a négyen a rendes tagok közül választandók.

Az elnökök választása úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány megerősíti.

11. §. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai felett őrködik, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

12. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod-elnök végzi.

13. §. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvárusokkal; számol velök; gondoskodik, a Társaság időnkinti határozatai szerint, a pártolókévi könyvilletményeiről. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést; szerkeszti s teszi közzé a Társaság mindennemű hirdetéseit; folytatja a levelezést s őrzí a Társaság könyv- és levéltárát.

14. §. Teendőiben osztozik a másod-titkár, ki őt szükség esetében helyettesíti.

15. §. A Társaság alaptőkéjét, bevételeit és kiadásait, szíveségből, a Magyar Földhitelintézet kezeli.

16. §. A vagyoni ügyek vezetésében az elnök segítségére szolgál a gazdasági bizottság, mely három rendes tagból áll. Ezen bizottság időnkint számba veszi a Társaság vagyoni állapotát s róla a Társaságnak jelentést tesz-

Az évi költségvetéseket az elnökök, titkárok s ezen bizottság tagjai együtt állapítják meg.

A megállapított évi költségvetésen kívül előforduló jelentékenyebb költségekről a Társaság e bizottság véleménye alapján határoz.

17. §. A tagok éltök napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely idő letelte után újra megválaszthatók.

HARMADIK SZAKASZ.

Választások.

18. §. A tagválasztás következő módon történik :

a) A decemberi ülésben megállapítatik, hány hely tölthető be a rendes és levelező tagok sorában.

b) Minden tagnak joga van annyi jelöltet ajánlani, a hány hely betölthetőnek határozatott. Az ajánlatok, az ajánlott irodalmi működésének részletes bemutatásával, legkésőbb újév napjáig, a titkárnál, írásban, nyújtandók be. Január elseje után ajánlás többé nem fogadtatik el.

c) Ha valaki több jelöltet ajánl, mint a mennyi hely betölthetőnek van határozva, valamennyi ajánlata érvénytelen.

d) Az ajánlatok a januári ülésben bemutattnak, s ekkor tüzi ki a Társaság a választó ülés idejét, mindenkor február valamelyik olyan napjára, mely az ünnepélyes közülest legalább öt nappal megelőzi.

e) A választó ülésben, fölolvastatván a jelöltek névsora, megkezdődik a szavazás, titkosan, papirszeletek által.

f) Minden szavazó tagnak joga van annyi jelöltre szavazni, a hány hely betölthetőnek határozatott. A ki a meghatározott számnál több nevet ír szavazó lapjára, annak szavazata az összeszámlálásnál egyáltalán figyelembe nem vétetik.

g) Érvényesen szavazni csak oly jelöltre lehet, ki valamely tag által ajánlva volt.

h) Az elnök kijelentvén, hogy a szavazás kezdődik, a titkár a rendes tagokat név szerint felszólítja, s a jelenlevők szavazatukat személyesen adják át az elnöknek.

i) A begyűlt szavazó lapokat az elnök felolvastván, a szavazatok számba vétetnek. A mely jelölt a szavazatok általános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik.

k) Ha általános többséget annyi jelölt nem nyerne, a hány hely betölthetőnek határozatott, akkor új szavazás következik, egyenkint, és mind azokra, kik az első szavazásnál (az általános többséggel megválasztottakon kívül) szavazatot nyertek, még pedig azon sorban a mennyi szavazatot nyertek.

l) Először tehát azon jelölt neve tüzetik ki, a kinek az első szavazásnál legtöbb szavazata volt, s az illetékes tagok, titkos szavazás útján, igennel vagy nemmel szavaznak. Ha a jelölt így a szavazatok többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik. Ellenkező esetben pedig az utána legtöbb szavazatot nyert jelölt tüzetik ki.

m) Ha az első, általános szavazásnál két vagy több jelölt egyenlő számú szavazatot kapott volna, sorshuzás dönti el, hogy ezek mily rendben tüzessenek ki a második szavazásra.

n) E nevenkinti szavazás mindaddig folytattatik, míg vagy a betölt-hetőnek határozott hely mind be nem töltetett, vagy valamennyi, az első szavazásnál szavazatot nyert jelöltre az új szavazás meg nem történt.

o) Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, nincs választás.

19. §. A rendes taggá választottat a titkár levél útján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság céljait tagképen előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja műköreül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő, az új tag meghívatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz, a decemberi ülésig nem érkezik, a választás nem történik tekintendő.

20. §. A rendes tag a maga helyét a Társaság munkálkodása körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláírt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal, s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

21. §. Az újonnan megválasztott levelező tag, mindjárt megválasztása, illetőleg a kormány jóváhagyása után meghívatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláírt oklevéllel, és a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

22. §. A tisztviselők s a gazdasági bizottsági tagok választása háromévenkint, ha üresedés támad korábban is, az ünnepélyes közülést követő valamely nap történik, minden esetre a februári havi ülésnek előtte, még pedig szintén a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás útján, s szavazó tagok általános többségével.

23. §. Minden választásra legalább húsz szavazó szükséges.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Ülések.

24. §. A Társaság havonkint rendszeren egy, szükség esetében több ülést is tart.

25. §. A havi ülések tárgyai :

a) széptani, irodalom- és műtörténeti, bíráló és szépirodalmi munkák felolvasása ;

b) új tagok székfoglalása ; emlékbeszédek elhunyt tagok fölött ;

c) eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s általában széptani kérdésekről ;

d) intézkedés kiadandó munkák és tárgyalások iránt ;

e) a Társaság mindennemű ügyeinek eligazítása.

26. §. A havi ülésekben nem-tagok munkája is felolvasható, ha az elnök által esetenként bírálónak kinevezett két tag felolvasásra ajánlja. A felolvasónak azonban tagnak kell lenni.

27. §. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét rendes tag jelenléte szükséges.

28. §. Évi közgyűlését a Társaság február 5-ike, mint Kisfaludy Károly születése napja idején tartja.

29. §. A közgyűlés áll :

a) a tagválasztó ülésből, melyről a 18. és 23-dik §. intézkedik, s mely, a tagválasztáson kívül, eldönti a pályamunkák sorsát, kitüzi az új jutalomfóladatokat s megállapítja az ünnepélyes közülés tárgysorát ;

b) a tisztújító ülésből, melyről a 22. és 23-dik §. intézkedik ; végre

c) az ünnepélyes közülésből, azon a vasárnapon, mely Kisfaludy Károly születése napjára, február 5-dikére, esik vagy utána következik.

30. §. Az ünnepélyes közülés tárgyai :

a) az elnök megnyitó beszéde ;

b) a titkár jelentése a Társaság lefolyt évről ;

c) elhunyt tagok emlékezetének megülése ;

d) a Társaság körébe tartozó széptani s szépirodalmi fölolvadások ;

e) kiadott s kitüzött jutalmak kibirdetése ;

f) jutalommal vagy dícsérettel kitüntetett munkák fölolvadása.

31. §. Az ülésekben, ha elnök nincs jelen, a legrégebbi rendes tag elnököl.

32. §. Az üléseket a titkár hívja össze, a rendeseket az évnek határozatilag megállapított, a rendkívülieket elnökiileg kitüzött napjaira.

33. §. A Társaság ülései nyilvánosak ; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Jutalmak.

34. §. A jutalmak tárgyai :

a) széptani, irodalom- és műtörténeti fóladatok ;

b) költői és szónoki művek ;

c) műfordítások.

35. §. A pályamunkák, megbírálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok jelentést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság határoz.

36. §. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a pályadíj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

37. §. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse.

38. §. A pályamunkák kéziratjai a Társaság levéltárában maradnak.

39. §. Minden jutalomért a Társaság tagjai is versenyezhetnek, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem rekeszti.

HATODIK SZAKASZ.

Kiadványok.

40. §. A Társaság közzétételei sorába tartoznak:

a) Évlapjai, melyek egy részben a közülések tárgyait, a Társaság alapszabályait és személyzetét, nagyobb érdekű határozatait, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglalóit s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott és megdicsért pályamunkákat foglalnak magokban;

b) a Társaság czéljainak megfelelő könyvek, évi illetmény, folyóirat vagy külön kiadványok alakjában, a mint a viszonyok időnkint kívánják.

HETEDIK SZAKASZ.

Bevételek és kiadások.

41. §. A Társaság pénzforrásai:

a) az alaptőke kamatai;

b) alapítványok és kamataik;

c) mindenféle adományok;

d) a pártolók évi járuléka s a Társaság által kiadott munkák jövedelme.

42. §. Kiadásaiban a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alapítójához hozzá nem nyúl.

43. §. Minden alapítvány az alaptőkéhez csatolandó.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Alapítók és pártolók.

44. §. A Társaság alapítója, ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár készpénzben, akár legalább öt százalék biztos kamatot hajtó értékpapírokban, akár végre alapító levélben, melyben arra kötelezi magát, hogy az összeg ötös kamatait évenként előre befizeti, halála esetére pedig örökösei a tőkét készpénzben kiegyenlítik.

45. §. A Társaság alapítóinak, s haláluk után hitvesöknek, időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevüket megörökíti. Ezenkívül az alapítók, illetőleg túlélő hitvesök, részesülnek mind azon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

46. §. A Társaság pártolói időnkint megállapítandó évi járulékot fizetnek, a miért a Társaság megfelelő könyvilletményekben részesíti őket.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Átalakulás, feloszlás.

47. §. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyűlés határozhatja el, mely, legalább a rendes tagok egy harmadának kívánata, különösen e végből van összehíva.

A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

48. §. A Társaság feloszlását oly gyűlés határozhatja el, mely legalább a rendes tagok négy ötödének kívánata, különösen e végből van összehíva; a feloszlató végzés érvényére pedig a jelen levő szavazó tagok három negyedének többsége kívántatik.

E végzés azonkívül felső helybenhagyás alá bocsátandó.

49. §. A feloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akadémia számára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi célokra fordítsa.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÜGYRENDJE.

I. ÜLÉSEK.

1. Rendes és rendkívüli ülések.

1. §. A Társaság minden hónapban, a juliusi és augusztusi szünetet kivéve, egy rendes ülést tart.

2. §. A rendes ülések a hónapok utolsó szerdáin tartatnak; az eltérés csak indokolt esetben lehetséges.

3. §. Az ülések napjait a titkár minden év végén a következő évre ehhez képest előre megállapítja s jóváhagyás végett a deczemberi ülés elé terjeszti. A helybenhagyott jegyzéket kinyomatja s az év elején a Társaság tagjainak megküldi.

4. §. A rendes ülések tárgyait az Alapszabályok 30-dik §-a sorolja el.

5. §. A rendes ülésekre bejelentett felolvasásokat a titkár bejelentésök sorrendjében veszi föl az ülés tárgysorába, melyet a lapok útján idejében közöletesz. A Társaság Budapesten lakó tagjainak ezen kívül külön meghívót küld. Az ülésnek nagyobb fontosságú tanácskozási tárgya a meghívókon megjelölendő.

6. §. A sorrenden csak a felolvasók beleegyezésével történhetik változtatás.

7. §. Ha a bejelentett előadások száma a kelleténél nagyobb volna, a legutóbb jelentett előadások a legközelebbi ülés tárgysorába vétetnek föl.

8. §. A Társaság tagjainak előadásai mindig megelőzik a vendégek felolvasásait. A székfoglalóknak és emlékbeszédeknek, a tagok előadásai között is elsőségük van.

9. §. Ha valaki fontosabb indítványt akar tenni, az ülés előtt írásban bejelenti a titkárnál. (Lásd a 17. §-t.)

10. §. A rendes ülések előtt a Társaság tisztikara értekezletet tart, melyen a múlt ülés határozatainak végrehajtását számon veszi. Előkészít

továbbá az ülésen tárgyalandó ügyeket, megállapítja sorrendjüket s meghatározza, melyek tárgyalassanak közülök nyílt, melyek zárt ülésen.

11. §. Az üléseket az elnök vagy a másod-elnök, mindegyikök akadályoztatása esetében pedig a jelenlevő legrégibb tag vezeti.

12. §. Az ülés elején a folyó ügyek terjesztetnek elő a következő sorrendben :

- a) a Társaság személyzetében előfordult változások,
- b) új alapítványok,
- c) egyéb ajándékok és meghívások,
- d) bírálatok.

Az utóbbiakat és másnemű folyó ügyeket az elnökség az ülés végére is halaszthatja.

13. §. Ha valamely kérdésre nézve többen akarnak nyilatkozni, a szólni kívánók feljegyeztetik magukat a titkárnál, ki jelentkezések sorrendjében hívja fel őket szólásra.

14. §. Másodízben ugyanazon tárgyhoz szólani bárkinek is csak akkor van joga, ha szólásra már senki sincs följegyezve. Személyes kérdésben azonban az elnök ezen kívül is megadhatja a szólás jogát. Ugyanazon kérdéshez háromszor senki sem szólhat.

15. §. Ha a tárgyhoz vagy indítványhoz már senki sem kíván szólni, az előadónak vagy indítványozónak még egyszer joga van a szóhoz. Nyilatkozata után, szükség esetén, azonnal következik a szavazás.

16. §. A szavazás rend szerint nyilvános. Négy tag kívánatára azonban az elnök titkos szavazást rendel el.

17. §. Minden fontosabb indítvány bizottsághoz utasítandó.

18. §. Ha valamely indítvány következtében bizottság küldetik ki, ebben az indítványtevőnek mindenkor helye van.

19. §. Ha a tanácskozás oly fordulatot venne, hogy czélszerűbbnek mutatkoznék a zárt tárgyalás, az elnöknek joga van a nyilvános tárgyalást félbeszakítani s folytatását a nyilvános ülés után tartandó zárt ülésre tűzni ki.

20. §. A folyó ügyek elintézését a felolvasások követik.

21. §. A Társaság tagjainak joguk van dolgozataikat akár személyesen mutatni be, akár más, erre vállalkozó tag által adatni elő. A székfoglaló tagoktól azonban elvárja a Társaság, hogy előadásukat személyesen tartsák.

22. §. Egy-egy felolvasás egy óránál tovább nem tarthat ; hosszabb előadás tartását, a körülményekhez képest, az elnök megengedheti.

23. §. Minden tagnak jogában áll az előadásra észrevételeket tenni, melyekre a felolvasó válaszolhat.

24. §. Az elnök, a hányszor csak szükségét látja, jogosítva van, de négy tag kívánatára köteles is akár zárt, akár rendkívüli ülést tartani.

25. §. Az elnöknek, ha kellő okból jónak találja, joga van akként rendelkezni, hogy az ülésekre a hallgató közönség csak belépti jeggyel bocsátassék. A jegyek osztogatásánál a Társaság tagjainak s alapítóinak családja előnyben részesítendő.

26. §. Az ülések jegyzőkönyvét a másod-titkár vezeti s az elnök és az e végre kinevezett két tag hitelesíti. A hitelesítők kinevezésénél első sorban az indítványtevők vagy felolvasók veendőik tekintetbe.

27. §. Mindennemű jegyzőkönyv az ülések után öt nap alatt elkészítendő és hitelesítendő.

2. Közgyűlések.

28. §. A Társaság közgyűlése három ülésből áll, melyekre nézve az Alapszabályok 28., 29. és 30. §§. intézkednek.

29. §. A tagválasztó és tisztújító közülésen húsz rendes tag jelenléte csak a választás megkezdésére kívántatik meg. Minden választás érvényére azonban legalább tizenegy igenlő szavazat szükséges.

30. §. Az évi költségvetés tárgyalását az elnök vagy a tagválasztó vagy esetleg a tisztújító ülésre tűzheti ki.

31. §. A tisztújító ülés választja három évenként nemcsak a Társaság tiszti karát és gazdasági bizottságát, hanem könyvkiadó bizottságának belső tagjait is.

32. §. A tanácskozás menetére és vezetésére vonatkozó fentebbi §§-ok a tagválasztó és tisztújító ülésekre is érvényesek.

33. §. Az ünnepélyes közülés tárgysorának előkészítése az elnökökből és titkárokból álló rendező bizottság feladata.

34. §. Az elnök a szeptemberi ülésen felszólítást intéz a Társaság tagjaihoz, hogy az ünnepélyes közülésre szánt dolgozataik címét és terjedelmét december végeig a titkárnál jelentsék be. A felszólítás a tagoknak írásban is megküldetik.

35. §. A rendező bizottság a bejelentett előadások szerzőit január folytán dolgozataik felolvasása végett összehívja s a meghallgatott dolgozatok közül azokból, melyeket legalkalmasabbaknak tart, összeállítja az ünnepélyes közülés tárgysorát s megállapodását a januári ülésen a Társaság jóváhagyása alá terjeszti.

36. §. A jóváhagyott tárgysort a titkár, a Társaság személyzetének s vagyoni állásának rövid kimutatásával és pályahirdetéseivel együtt kinyomatja, a tagoknak megküldi, a lapokban közlést teszi s az ünnepélyes közülésen megjelent közönség közt szétosztatja.

II. A TÁRSASÁG TAGJAINAK MUNKÁSSÁGA.

1. Felolvasások.

37. §. A Társaság rendes tagjaitól az Alapszabályok 9. §. értelmében elvárja, hogy ülésein legalább három évenként egy-egy előadást tartsanak.

38. §. A titkárnak joga és kötelessége a rendes tagokat ebbeli kötelezettségek teljesítésére figyelmeztetni. Sikertelenség esetén elnöki felhívás intéztetik hozzájuk.

39. §. A tagok által a rendes ülésekre bejelentett felolvasások előleges bírálat alá nem esnek.

40. §. Ha azonban valamely bejelentett dolgozatra nézve az elnöknek oka van attól tartani, hogy az a Társaságnak akár Alapszabályaiba, akár anyagi vagy erkölcsi érdekébe ütközik: joga van a nyilvános ülést megelőzőleg zárt ülést híni össze, s ott aggályait előterjeszteni. Ily esetben a Társaság az illető dolgozat előleges bemutatását kívánhatja.

41. §. A nem-tagok által felolvasásra szánt munkák a Társaság titkáránál nyújtandók be s minden esetben bírálat alá esnek. Az elnök két tagot kér fel véleményadásra. Ha ezek kedvező véleményben vannak, vagy ha, nézeteltérés esetében, a kinevezendő harmadik bíráló, a kedvező véleményhez csatlakozik, a dolgozat annak az ülésnek tárgysorába vétetik föl, melyen a tagok bejelentett előadásai után helye marad.

42. §. Vendégek munkálatait a Társaság ülésein az elnök által e végre, a szerző ohajtásának figyelembevételével, fölkért tag mutatja be.

43. §. Akár vendégnek, akár tagnak oly felolvasása, melyet szerzője az Évlapokba kíván fölvétetni, bírálat alá esik még akkor is, ha a bemutatás előtt egy vagy más szempontból már bírálaton ment volna keresztül.

2. Bírálatok.

44. §. Azon munkákra, melyek akár önállóan vagy az Évlapokban leendő kiadás, akár csak vélemény-nyilvánítás végett nyújtattak be, a Társaság mindig az ülésen nevez ki bírálókat.

45. §. A bírálók száma rend szerint kettő. Ha ezek egymással ellenkező javaslatot tennének, még egy harmadik bíráló neveztetik ki.

46. §. A Társaság tagjai a bírálatra hozzájuk küldött munkákra nézve legfeljebb három hónap alatt tartoznak jelentést tenni. Ellenkező esetben a fentebbi cikkben (38. §.) meghatározott eljárás joga velök szemben is megilleti az elnökséget. Ha felszólításai sikertelenek maradnak, az elnök az ügyet a Társaság elé terjeszti.

47. §. A bírálók javaslata alapján elhatározhatja a Társaság :

- a)* a munka kiadását, vagy
- b)* segélyezését ;
- c)* a szerző felhatalmazását. hogy kiadandó munkája címlapjára e szavakat nyomassa : A Kisfaludy-Társaság ajánlásával ;
- d)* a munka visszaadását szerzőjének a bírálathoz képest kijavítás s újból benyújtás végett ;
- e)* visszautasítását.

48. §. A csak felolvasásra benyújtott kisebb dolgozatok megbírálására az elnök kér fel két, esetleg harmadik tagot, kik véleményöket egy hét alatt tartoznak a titkárhoz beküldeni.

III. A TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

49. §. A Kisfaludy-Társaság kiadványait czéljának megfelelő könyvek képezik, évi illetmény, folyóirat vagy külön kiadványok alakjában, a mint a viszonyok időnkint kívánják.

50. §. Az évi illetményül megjelenő munkákra nézve az intézkedés a könyvkiadó bizottságot illeti, melyről az Ügyrend VI. szakasza szól.

51. §. Az évi illetmény s az Évlapok szerkesztője a titkár, kinek joga van a szerkesztésre vonatkozó bármely kérdésben a Társaság határozatát kikérni.

52. §. A Társaság hivatalos közleményeit évenként kiadandó Évlapjaiban teszi közzé.

53. §. Az Évlapok azokat a közleményeket tartalmazzák, melyek a Társaság egyik közülésétől a másikig terjedő év történetére vonatkoznak. Névszerint :

- a)* a közülések tárgyait,
- b)* a Társaság alapszabályait és ügyrendjét,
- c)* tisztikarának és személyzetének jegyzékét,
- d)* fontosabb határozatait a jegyzőkönyvekből,
- e)* pályahirdetéseit,
- f)* az év közben benyújtott bírálatokat,
- g)* kéziratára és könyvkiadványai gyarapodásának kimutatását,
- h)* elhunyt tagjai s alapítói jegyzékét,
- i)* elhunyt tagok nekrológjait,
- j)* a Társaság megbízásából tagjai által tartott beszédeket,
- k)* a székfoglalókat,
- l)* tagoknak és idegeneknek a Társaság által fölvétetni rendelt dolgozatait,
- m)* kisebb terjedelmű jutalmazott és megdicsért pályamunkákat.

54. §. Az Évlapokban megjelent prózai dolgozatokért ívenként 20, versekért 30 forint tiszteletdíj jár. Kisebb költeményekre nézve a Társaság esetenként határoz.

55. §. Az Évlapok oly közleményeiért, melyek korábban már más helytt megjelentek, tiszteletdíj nem fizetetik.

56. §. Az Évlapokban négy ívesnél hosszabb közlemény rend szerint nem vehető fel.

57. §. Kasselik Jenő, 1885. évi január 26-dikán kelt alapító levelében 5000 forint alapítványt tett atyjának, néhai Kasselik Ferencz budapesti polgárnak, emlékére, oly rendelkezéssel, hogy két évi kamatai minden második esztendőben egy-egy munka kiadására fordíttassanak.

58. §. A Kasselik-alapítványból kiadható bármely a Társaság működési körébe eső munka, melyet magyar honpolgár magyar nyelven írt. Nem adható azonban ki oly író műve, ki, a szónak irodalmi értelmében, német nyelven is írt vagy ír.

59. §. A Kasselik-alapítványból kiadásra benyújtott művek közül, egyenlő irodalmi érték mellett, elsőséggel bírnak oly írók munkái, kik anyagi gondokkal vagy a kezdet nehézségeivel küzdenek.

60. §. A Kasselik-alapítványból kiadandó műre nézve a Társaság, 1887-től kezdve, minden második évi közgyűlésén határoz. A munka czím-lapján kinyomatandó, hogy a Kasselik-alapítványból adatott ki.

V. ELHUNYT TAGOK VÉGTISZTELETE ÉS EMLÉKEZETE.

61. §. Elhunyt tagjait a Kisfaludy-Társaság következő végtiszteletben részesíti :

a) Ha a haláleset Budapesten fordul elő, a Társaság tagjai részt vesznek a temetésen, és ha ez épen ülés idejére esnék, az ülés elhalasztatik.

b) Az elhunyt tag halálát az elnök vagy a titkár a legközelebbi ülésen rövid gyászjelentéssel hozza a Társaság tudomására.

c) Az elhunyt életére és írói munkásságára vonatkozó adatokat a titkár nekrológban állítja össze, mely az Évlapokban tétetik közzé. E végből a Társaság tagjai eleve felhivatnak, hogy életrajzukat s munkásságuk könyvészeti adatait, a levéltárban pecsét alatt leendő megőrzés végett, nyújtsák be.

d) A Társaság valamelyik tagját, az elhunyt érdemeit szónoki előadásban méltató emlékbeszéd tartásával bízva meg.

62. §. Ha indítvány tétetnék arra, hogy valamely emlékbeszéd ne rendes havi, hanem ünnepélyes közülésen adassék elő, erre vonatkozólag a Társaság mindig titkos szavazás útján határoz.

63. §. A Társaság megbízásából készített emlékbeszéddek, esetleg emlékköltevények, tekintet nélkül arra, hogy az Évlapokban megjelenésük előtt már kiadattak-e vagy sem, tiszteletdíjban részesülnek.

64. §. A Kisfaludy-Társaság, iránta különösen érdemesült tagjai elhunytáról külön gyászjelentést ad ki, mire nézve az elnökségnek van joga intézkedni.

65. §. Kiváló érdemű tagjainak arczképét, esetleg mellszobrát is, elhelyezi a Társaság saját termében. Az ilyen értelmű indítvány fölött azonban csak a tagválasztó közülés határozhat titkos szavazás útján.

V. JUTALMAK.

1. Lukács Krisztina-jutalom.

66. §. Lukács Móríc, a Kisfaludy-Társaság volt elnöke, 1877. május 28-án kelt végrendeletében 10,000 firt névértékű magyar földhitelintézeti záloglevelet, mint alapítványi tőkét, hagyományozott a Kisfaludy-Társaságnak oly célból, hogy annak kamataiból évenként, Lukács Krisztina-jutalom néven díj tűzessék ki, felváltva költői és széptani feladatoknak abszolút becsű megoldására.

67. §. A Lukács Krisztina-jutalom, évenként 500 forinttal, mindig a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésén hirdtetetik ki egyik évben szépirodalmi (verses vagy szépprózai, költői vagy szónoki), a másikkban pedig széptani, irodalom- vagy művészettörténeti kérdésre. A sor 1882-ben szépirodalmi feladattal kezdődik.

68. §. A Társaságnak jogában áll a Lukács Krisztina-jutalomra vagy zárt pályázatot hirdetni, vagy pedig e díjjal a kijelölt szakban vagy műfajban az illető év alatt nyomtatva megjelent munkák legjelesbikét jutalmazni meg. Az első ízben sikertelenül maradt feladat még egy ízben minden esetre kitűzendő.

69. §. Azon esetben, ha valamely pályázat másodízben sem jutott eredményre, a jutalmul kitűzött akár egyes, akár kettős díjösszeg a Kisfaludy-Társaság alaptőkéjéhez csatoltatik.

2. Somogyi Dezső-jutalom.

70. §. Ziska Julia asszony 1882. dec. 14-én kelt alapító levelében elhunyt fiának, Somogyi Dezsőnek, emlékére 600 forint alapítványt tett a Kisfaludy-Társaságnál oly célból, hogy kamatai három évenként irodalmi pályafeladatokra tűzessenek ki.

71. §. A Somogyi Dezső-jutalom három évenként 200 arany frankkal kisebb szónoki, költői, irodalomtörténeti vagy széptani feladatra hirdetik ki.

72. §. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. Ha ilyen munka nem érkezik, a Somogyi Dezső-jutalom a következő három évre járó kamatokkal összesítve tüzetik ki akár a régi, akár valamely új feladatra, mire nézve a sikertelenül maradt pályázat bíráló bizottsága tesz javaslatot.

73. §. Ha a másodízben kettős jutalommal hirdetett pályázat is sikertelen marad, a kettős jutalom valamely, a Társaság által kiadandó munka tiszteletdíjára, vagy tiszteletdíjának pótlására fordítandó. E munka czímlapjára kinyomatandó: A Somogyi Dezső-alapítvány támogatásával.

74. §. A Somogyi Dezső-jutalom mindenkor az illető év márcziusának 18-ik napján, mint Somogyi Dezső halála napjának fordulóján adatik ki.

3. Bulyovszky Gyuláné színművésznő jutalma.

75. §. Özv. Bulyovszky Gyuláné szül. Szilágyi Lilla asszony 1884. március 21-én kelt alapító levelében 2,000 frtnyi alapítványt tett oly feltétellel, hogy kamataiból két évenként valamely, szavalásra alkalmas költeményre pályázat hirdettségük.

76. §. A Bulyovszkyné-alapítványból 1885-től kezdve két évenként kétszáz forintnyi jutalom tüzetik ki egy szavalásra alkalmas, akár lyrai, akár kisebb epikai verskölteményre.

77. §. A Bulyovszkyné-jutalom mindig kiadatik a viszonylag legjobb pályaműnek.

4. Széher Árpád-jutalom.

78. §. Széher Mihály, 1885. február 4-én kelt alapító levelével, korán elhunyt fiának, Széher Árpádnak, emlékére 5000 frtnyi alapítványt tett, melynek kamataiból két évenként 500 frt jutalommal irodalmi feladatokra pályázatok hirdetendők.

79. §. A feladatok következő, két évenként egymást felváltó három körből tüzendők ki:

a) kötött nyelvű költői művekre a költészet bármely fajából, nem zárva ki a műfordítást sem;

b) beszélyre vagy regényre;

c) æsthetikai és irodalomtörténeti kérdésekre.

80. §. A Társaságnak jogában áll kisebb terjedelmű pályaművekre az alaptökének egy évi kamatait is kifizetni, mikor aztán a két éves körben két pályadíj is tűzhető ki.

81. §. A pályadíj csak önálló becsű műnek adatik ki. Ha ilyen nincs, a megmaradt jutalom két év alatt valamely, a Társaság czége alatt megjelenendő könyv kiadására fordítatik, melynek czímlapjára rányomatandó, hogy a Széher Árpád-alapítványból adatott ki.

5. Általános szabályok.

82. §. Mindennemű zárt pályázat esetén a pályaművek benyújtásának határnapja okt. 31-ke, mikor is az elnökség számba veszi őket, jeligés leveleiket közös borítékba zárja s jegyzéköket a titkár a lapokban közzéteszi.

83. §. A Társaság októberi ülésén minden pályázathoz három-három bírálót nevez ki, kik közül a legrégebbs tag viszi az elnökséget. A bizottságok a pályaművekről jelentést készítenek, melynek alapján a közgyűlés határoz. A pályázat eredményét az ünnepélyes közülésen a másodtitkár hirdeti ki.

84. §. A jutalom, a Bulyovszkyné-díj kivételével, csak önálló becsű munkának adatik ki.

85. §. A bíráló bizottságok jelentéseiket a januári havi ülésre tartoznak benyújtani.

86. §. A kitűzendő új pályakérdésekre az elnökség a bíráló bizottságok elnökeivel együtt készít javaslatot, melyet a közgyűlés elé terjeszt.

87. §. A jutalommal kitüntetett pályaművekre nézve, ha azok a szerző tulajdonában maradnak is, a Társaság föntartja magának, hogy Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha a szerző egy év leforgása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül, közrebothsáthassa.

88. §. A pályamunkák kézíratai a Társaság levéltárában maradnak.

89. §. A fent elősorolt pályázatokon kívül a Társaság maga is hirdethet, szintén mindig az ünnepélyes közülésen, pályázatokat, melyeknek tárgyát, jutalmát, határidejét esetről-esetre határozza meg. A társasági jutalom a viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a díj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

90. §. Minden jutalomért a Társaság tagjai is versenyezhetnek, ha csak a pályázati hirdetés őket világosan ki nem rekeszti.

91. §. A megbízás útján készült munkák, ha valamely sikertelen pályázat jutalmi díja fordítottat is rájok, minden esetben a Társaság tulajdonát képezik.

VI. ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK

1. Könyvkiadó bizottság.

92. §. A Társaság alapítói évi illetményeül szánt, állandó könyvkiadó vállalatának vezetését egy, három évről három évre alakítandó bizottságra ruházza.

93. §. E bizottság, hogy az olvasó közönséggel való érintkezése folytonos és közvetlen legyen, sőt hogy ez mintegy képviseletet nyerjen kebelében, következőleg alakíttatik :

a) Állandó és választás alá nem eső tagjai a Kisfaludy-Társaság elnöke és titkára. Az előbbi egyszersmind a bizottság elnöki tisztét is viseli.

b) A Társaság rendes tagjai közül szabadon választ a bizottságba hat tagot.

c) Ezek az alapító tagok sorából még hatot hívnak meg.

94. §. A könyvkiadó bizottság jegyzőjét maga választja.

95. §. Hatáskörébe tartozik :

a) a vállalatnak kiadási módozatai iránt jogérvényes határozatokat hozni, esetleg szerződéseket kötni ;

b) a vállalatba felveendő munkákról gondoskodni ;

c) kiadásuk sorrendjét s tiszteletdíjukat meghatározni.

96. §. Az elnök a szeptemberi ülésen felszólítja a Társaság tagjait, hogy a vállalatba szánt s ennek keretébe illő munkáikat, megbírálás végett, a Társasághoz nyújtsák be.

97. §. A vállalat körébe tartoznak : szépirodalmi, széptani és irodalomtörténeti, eredeti és fordított művek, lehetőleg oly arányban, hogy a szépirodalmiak az évi illetménynek két harmadát képezzék.

98. §. A bizottságnak joga van a vállalatba régiebb íróknak kiadásra érdemes műveit is fölvenni.

99. §. A vállalatba csak a Társaság által kiadásra elfogadott művek vehetők fel.

100. §. A bizottság azonban, ha szükségét látja, valamely külföldi regényt, széptani vagy irodalomtörténeti munkát fordításra kijelölhet, de csak a Társaság jóváhagyásával fordíthatat le és bocsáthat közre a vállalatban.

101. §. A vállalat évi folyamainak tervrajzát a bizottság, esetleges megjegyzések végett, a Társaság elé terjeszti.

2. Gazdasági bizottság és pénztári kezelés.

102. §. A Társaság részére, bárminő czélra és bárminő cím alatt befolyó minden bevétel beszolgáltatandó a Földhitelintézethez.

103. §. Minden kiadás ugyanott utalványoztatik kifizetésre.

104. §. Mind a bevételként beszolgáltatott, mind a kiadásra utalványozott összegekhez írásbeli tanusítvány melléklendő.

105. §. A bevételezési értesítvényt a titkár vagy helyettese, a kifizetési utalványokat pedig ugyanazok és az elnök vagy másodelnök írják alá.

106. §. A Magyar Földhitelintézet a Társaság folyó számadását minden június hó 30-án és deczember hó 31-én zárván le, és annak kimutatását az elnökséghez megküldvén: ezen számadásokat az elnökség megvizsgálás végett átteszi a gazdasági bizottság azon tagjához, a kit ezen számadások őrizetére a bizottság saját kebeléből kijelöl. Ezen számadásokat a gazdasági bizottság évenként legalább egyszer megvizsgálja, s ha rendben találta, arról a Földhitelintézetnek közvetlenül elismerést ad.

107. §. Minden naptári év elején, midőn a megelőző deczember 31-iki számadást a Földhitelintézet már kiállította (rendszerint január utolsó napjaiban), az elnökök, titkárok és a gazdasági bizottság tagjai a vagyoni állapotok fölötti tanácskozás és az évi költségvetés elkészítése végett együttes ülést tartanak, a melyet összehívni az elnökség kötelessége.

108. §. Ezen gyűlések feladatához tartozik:

a) intézkedni a készpénzben befolyt alapítványok, adományok s a netán mutatkozó pénztári maradványok tőkésítése és elhelyezése iránt, vagyis minthogy a Társaság határozata által már régebben kimondatott, hogy minden elhelyezés a Magyar Földhitelintézet zálogleveleibe fektetendő, meghatározni azt, hogy a pénztár erejéhez s a mutatkozó szükséghez képest, mennyi záloglevél vásároltassék;

b) megvizsgálni a kívül fekvő alapítványok állását, fölhivati a hátralékosokat a titkár által kiállítandó s elnökileg aláírandó fölszólítással a pontos fizetésre, a fizetni nem akarók ellen szükség esetében elrendelni a pör megindítását, a végkép behajthatatlannak bizonyuló alapítványokat pedig kitorlíni az alapítók sorából. Az alapítók kitorlése iránti intézkedés azonban jóváhagyás végett előlegesen bejelentendő a Társaság zárt ülésében; a Földhitelintézet elnöki levélben értesítendő, hogy saját jegyzékeiből azokat szintén törölje ki, s a titkár arról is intézkedik, hogy többé semmi könyvilletményt ne kapjanak;

c) elkészíteni az évi költségvetést s megállapítás végett bemutatni a Társaságnak zárt ülésben.

109. §. A titkár tartozik rendesen vezetni:

a) utalvány-könyvet, a melybe a Bevétel és Kiadás rovatok alatt folyó szám és kelet szerint beír minden tételt, a mit a Földhitelintézetnél bevételre, vagy elnöki utalvánnyal kiadásra utalványozott. Ezért tehát minden elnöki utalványozás a titkár által is aláírandó;

b) számadáskönyvet szintén Bevétel és Kiadás rovatokkal azon pénzekről, a melyeket valamely megjelölt czélra vagy saját irodai szükségleteire a Földhitelintézettől elnöki utalvány alapján felvett. — A Bevétel rovatába a Földhitelintézettől fölvett összegek, a Kiadás rovatába azok hová fordítása folyó számmal és kelet szerint beírandó.

Ha a titkár a fővárosból hosszabb időre távozik, vagy teendői vite-
lében másként huzamosan akadályozva van, mind a két könyvet a másod-
titkárnak adja át rendszeres folytatás végett.

A naptári év végén mind a két könyv lezáratik s megvizsgálásra,
illetőleg a Földhitelintézet számláival való egybevetés végett kiadatik a
gazdasági bizottságnak.

c) Az alapítóknak lehetőleg teljes név-, cím- s lakjegyzékét, annak
kitüntetésével, hogy az alapítványi tőke mennyit tesz s befizettetett-e vagy
nem. E jegyzék az új alapítók nevével kiegészítendő, a megszüntetett
alapítványok belőle kitérleendő, s esetleg az alapítók vagyoni viszonyaira
vonatkozó adatok abban följegyzendő.

110. §. Új alapítóként a Társaság ülésén csak akkor jelenthető be
valaki, ha vagy a kötvényt szabályszerűen kiállította, vagy ha az alapít-
ványi tőkét készpénzben letette.

111. §. A titkár a hozzá érkezett beadványokról, levelekről megke-
resésekről rendes iktató, mutató és postakönyvet visz.

XI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1888-İK ÉVI FEBRUÁR 8-ÁN.

Tisztviselők

Elnök GYULAI PÁL.
Másod elnök ... SZÁSZ KÁROLY.
Titkár BEÖTHY ZSOLT.
Másod titkár ... CSIKY GERGELY.
Pénztárnok MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész... .. Dr. VÉGH ARTÚR.

A gazdasági bizottság tagjai:

ARANY LÁSZLÓ. VADNAI KÁROLY. ZICHY ANTAL.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

ÁBRÁNYI EMIL.	KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ.
BEÖTHY ZSOLT.	PÉTERFY JENŐ.
CSAPÓ VILMOS.	SZÁSZ KÁROLY.
CSIKY GERGELY, jegyző.	SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
GRÜNWALD BÉLA.	SZONTAGH PÁL.
GYULAI PÁL, elnök.	VADNAI KÁROLY.
KÁROLYI TIBOR GRÓF.	WAHRMANN MÓR.

Rendes tagok:

ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) 1867 N.-Abonyban.
ARANY LÁSZLÓ 1867 Budapesten.
ÁBRÁNYI EMIL 1885 Budapesten.
ÁBRÁNYI KORNÉL ifjabb 1878 Budapesten.

5	ÁGAI ADOLF	1877	<i>Budapest.</i>
	BAKSAY SÁNDOR	1872	<i>Kun-Szent-Miklóson.</i>
	BARTALUS ISTVÁN	1867	<i>Budapest.</i>
	BARTÓK LAJOS	1883	<i>Budapest.</i>
	BAYER JÓZSEF	1888	<i>Budapest.</i>
10	BEÖTHY ZSOLT	1876	<i>Budapest.</i>
	BERCZIK ÁRPÁD	1873	<i>Budapest.</i>
	CSIKY GERGELY	1879	<i>Budapest.</i>
	DALMADY GYÖZŐ	1867	<i>Budapest.</i>
	DEGRÉ ALAJOS	1867	<i>Budapest.</i>
15	DOBSA LAJOS	1862	<i>Makón.</i>
	DÓCZY LAJOS	1887	<i>Bécsben.</i>
	ENDRÖDI SÁNDOR	1882	<i>Nagy-Váradon.</i>
	GYULAI PÁL	1860	<i>Budapest.</i>
	HEINRICH GUSZTÁV	1882	<i>Budapest.</i>
20	HENSZLMANN IMRE	1843	<i>Budapest.</i>
	HORVÁTH BOLDIZSÁR	1887	<i>Budapest.</i>
	HUNFALVY PÁL	1842	<i>Budapest.</i>
	IMRE SÁNDOR	1878	<i>Hódmezővásárhelyt.</i>
	JÓKAI MÓR	1860	<i>Budapest.</i>
25	KELETI GUSZTÁV	1867	<i>Budapest.</i>
	LÉVAY JÓZSEF	1862	<i>Miskolczon.</i>
	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	<i>Budapest.</i>
	PAULAY EDE	1882	<i>Budapest.</i>
	PÁLFFY ALBERT	1864	<i>Budapest.</i>
30	PÉTERFY JENŐ	1887	<i>Budapest.</i>
	PULSZKY FERENCZ	1847	<i>Budapest.</i>
	RÁKOSI JENŐ	1869	<i>Budapest.</i>
	SALAMON FERENCZ	1860	<i>Budapest.</i>
	SZABÓ ISTVÁN	1842	<i>Kazáron.</i>
35	SZATHMÁRY KÁROLY P.	1869	<i>Budapest.</i>
	SZÁSZ BÉLA	1868	<i>Kolozsvártt.</i>
	SZÁSZ KÁROLY	1860	<i>Budapest.</i>
	SZÉCSEN ANTAL GRÓF	1877	<i>Bécsben.</i>
	SZIGETI JÓZSEF	1865	<i>Budapest.</i>
40	SZILÁDY ÁRON	1867	<i>Kis-Kun-Halason.</i>
	THEWREWK EMIL P.	1885	<i>Budapest.</i>
	TOLNAI LAJOS	1866	<i>Budapest.</i>
	TÓTH LŐRINCZ	1841	<i>Budapest.</i>
	VADNAI KÁROLY	1866	<i>Budapest.</i>
45	VAJDA JÁNOS	1870	<i>Budapest.</i>

VARGHA GYULA	1883	<i>Budapesten.</i>
VÉRTESI ARNOLD	1887	<i>Debreczenben.</i>
ZICHY ANTAL	1866	<i>Budapesten.</i>
ZICHY GÉZA GRÓF	1878	<i>Budapesten.</i>

Levelező tagok:

	BACHAT DÁNIEL	1879	<i>Budapesten.</i>
	BUTLER DUNDAS EDE	1879	<i>Londonban.</i>
	CASSONE JÓZSEF	1882	<i>Notoban (Sicilia).</i>
	HADZSICS ANTAL	1867	<i>Újvidéken.</i>
5	HANDMAN ADOLF	1879	<i>Budapesten.</i>
	JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	<i>Helsingforsban.</i>
	JOVANOVIĆ JÁNOS	1867	<i>Bécsben.</i>
	NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	<i>Budapesten.</i>
	OPITZ TÓDOR	1867	<i>Liestalban (Baselland).</i>
10	ŐMAN VIKTOR EMANUEL	1879	<i>Örebroban (Svédország).</i>
	PACHLER FAUST	1878	<i>Bécsben.</i>
	PATTERSON ARTÚR	1869	<i>Londonban.</i>
	PHILLIPS HENRIK	1887	<i>Philadelphióban.</i>
	RING MIHÁLY	1873	<i>Pozsonyban.</i>
	SAISSY AMADÉ	1879	<i>Párisban.</i>
15	SAYOUS EDE	1872	<i>Párisban.</i>
	STIER TEOFIL	1867	<i>Zerbstben.</i>
	STURM ALBERT	1880	<i>Budapesten.</i>
	VULCANU JÓZSEF,	1871	<i>Nagyváradon.</i>

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

XII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1888-İK ÉVI FEBRUÁR 5-IG.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
1842 DESSEWEFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
KIS JÁNOS febr. 19.
1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
BÁRTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
SZONTAGH GUSZTÁV jun. 7.
CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 16.
1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
²⁵ FÁY ANDRÁS jul. 26.
KUTHY LAJOS aug. 27.

- 1864 MADÁCH IMRE okt. 5.
 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ febr. 27.
 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
 EGRESSY GÁBOR jul. 30.
 ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
 CZUCZOR GERGELY szept. 9.
- 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
- 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
 TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
- 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
- 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ *belső tag* febr. 2.
- 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
- 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
 SZEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
 TOLDY FERENCZ *belső tag* decz. 10.
 KEMÉNY ZSIGMOMD BÁRÓ *belső tag* decz. 22.
- 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
 SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* julius 29.
- 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
 STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
 FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
- 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
 HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
- 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
- 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
- 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
 LUKÁCS MÓRICZ *rendes tag* nov. 5.
 DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
- 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
 GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
- 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
 SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
- 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
 GYÓRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
- 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
 65 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
 IPOLYI ARNOLD *rendes tag* deczember 2.
- 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.

XIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI.

1888-IK ÉVI FEBRUÁR 5-IG.

	ADLER DÁVID.	30	BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.
	ALMÁSSY EDMUND.		BERÉNYI FERENCZ GRÓF.
	ALMÁSSY PÁL.		BERNÁTH GYULA (200 forinttal).
	ANDRÁSSY GYÖRGY GR. (1860 előtt).		BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNŐ
5	ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNŐ		BEZERÉDJ PÁL (200 frttal).
	APÁTHY ISTVÁN (1860 előtt).	35	BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ.
	ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.		BISCHITZ MÓR.
	ARANY JÁNOS (100 arannyal).		BOCZKÓ DÁNIEL.
	ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JU-		BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY
	LIÁNNA (200 frt.)		ANTONIA.
10	ÁCS KÁROLY.		BOLZA ISTVÁN GRÓF.
	BAJAI KATH. FÖGYMNASIUM.	40	BRÁZAI KÁLMÁN.
	BALASSA ANTAL BÁRÓ.		BRÓDY ZSIGMOND (200 frttal).
	BALLAGI MÓR (1860 előtt.)		BUDAI IMRE.
	BALOGH ISTVÁN.		BUDAI NÉPSZÍNHÁZ.
15	BARBÁS JÓZSEF.		BUDAPESTI ELSŐ HAZAI TAKA-
	BARCZA SÁNDOR.		RÉKPÉNTÁR (200 frttal, mely
	BARKASSY GÉZA.		adományát csaknem évenként meg-
	BARTAL GYÖRGY.		újítja).
	BARTHA MIKSA.	45	BUDAPESTI KERESKEDŐ IFJAK
20	BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG		TÁRSULATA.
	BATTHYÁNY GÉZA GR. (1860 előtt).		BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
	BATTHYÁNY KÁZMÉR GR. (1860 előtt).		BUDAPESTI NEMZETI SZÍNHÁZ.
	BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.		BUDAPESTI REF. FÖGYMNASIUM
	BAUMGARN FERDINÁND.		ÖNKÉPZŐ KÖRE.
25	BAUMGARTEN FÜLÖP.		BUDAPESTISZÍNHÉZSEK (1860 előtt).
	BAUMGARTEN IGNÁCZ.	50	BUKOVINSZKY JÓZSEF (200 frttal.)
	BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.		ÖZVEGY BULYOVVSZKY GYULÁNÉ
	BÁRON BENEDEK (3000 frttal).		SZILÁGYI LILLA (2000 frttal).
	BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH		BURJÁN PÁL.
	STEPHANIA GRÓFNŐ.		BUTH KÁROLY.
			BUZÁS ELEK.

- 55 CSABAI KASZINÓ (Békés).
 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
- 60 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSENGERY ANTAL (500 forinttal).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
- 65 CSILLAG LÁSZLÓ.
 CZIRBESZ GYULA.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (500 frttal).
 DR. DARÁZSI ALBERT.
- 70 DEÁK FERENCZ.
 DEBRECZENI H. H. FELSZŐ TANU-
 LÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK
 ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DESSEÖFFY JÓB.
- 75 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNŐ
 DESSEWFFY EMIL GR. (200 frttal).
 (200 frttal).
 DEUTSCH MÓR (ifjabb, 200 frttal).
 DEVILLE JÁNOS (300 frttal).
 DIENES FERENCZ.
- 80 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (200 frttal).
 EGE MIKLÓS (200 frttal).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 EMICH GUSZTÁV (idősb.).
- 85 EMICH GUSZTÁVNÉ (idősb.).
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ S SZENT-
 IVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF B. (200 arannyal).
 BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ALAPÍT-
 VÁNY (2000 forinttal).
- 90 ERDEY ANTAL.
 ERDŐDY KAJETÁN GR. (1860 előtt).
- FÁY ANDÁS (1860 előtt)
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS.
- 95 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FOGARASI JÁN. (1860 előtt).
 FŐVÁROSI ORVOS (névtelen) (200 f.)
 FRANK ANTAL.
 FRAKNÓI VILMOS (200 frttal).
- 100 FRANKL-VARGA MARGIT.
 FÜLÖP LAJOSNÉ.
 GESSLER JÓZSEF.
 GÉVAY ANTAL (1860 előtt).
 GHYCZY FERENCZ (200 forinttal).
- 105 GHYCZY KÁLMÁN.
 GICZEY SÁMUEL.
 GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA
 EMLÉKÉRE.
 GÖRGEY GUSZTÁV.
 GÖRGEI ISTVÁN.
- 110 GRUBER JÓZSEF.
 GRÜNWALD BÉLA.
 GYENE GUSZTÁV.
 GYENE KÁROLY.
 GYÖRGY ENDRÉNÉ SZENTPÁLY
 KLEMENTINA.
- 115 GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 HAJÓS JÓZSEF.
 HALÁSZ GEDEON.
 HAMARY DÁNIELNÉ.
 HANVAY ZOLTÁN.
- 120 HARKÁNYI FRIGYES.
 HARKÁNYI FÜLÖP (1000 forinttal).
 HECKENAST GUSZTÁV.
 HERTELENDY-KARÁCSONYI MÁRIA.
 HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).
- 125 HONTMEGYEI KASZINÓ.
 HORVÁT BOLDIZSÁR.
 HORVÁTH DÖME.
 HORVÁTH LAJOS.
 HORVÁTH LAJOSNÉ CSÁSZÁR
 MÁRIA.

- 130 HORVÁTH MIHÁLY.
HORVÁTH - ROHONCZY ILONA
BÁRÓNÓ.
HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KASZINÓ.
ILLYÉS LAJOS (sófalvi).
IPOLYI ARNOLD.
- 135 JÁLICS GÉZA.
JANKAI JÓZSEF.
JEKELFALUSSY LAJOS.
JÓNY TIVADAR.
JUST JÓZSEF.
- 140 KACSKOVICS IGNÁCZ.
KAJDACSÝ ISTVÁN (2000 frttal.)
KÁLNOKY DÉNES GRÓF.
KANDÓ KÁLMÁN.
KARÁCSONYI GUIDÓ GRÓF.
- 145 KARCZAG BÉLA.
KARSAI ALBERT (200 frttal).
KASSELK JENŐ (5000 frttal).
KAUTZ GYULA.
KÁLLAY BÉNI.
- 150 KÁRMÁN LAJOS.
KÁROLYI TIBOR GRÓF (200 frttal).
KECSKEMÉTI KASZINÓ.
KEGL JULIA.
KEGLEVICH BÉLA GRÓF.
- 155 KEMÉNY HUGO.
KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ (200 frttal).
KENESSEY ALBERT.
KENESSEY KÁLMÁN.
KÉGL GYÖRGY. (200 frttal).
- 160 KIRÁLYI PÁL.
KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).
KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐ-
GYMNASIUMI IFJUSÁG ÖN-
KÉPZŐ KÖRE.
KOLOZSVÁRY MIKLÓS.
KOVÁCS EDE (berenczei).
- 165 KOVÁCS LŐRINCZ (200 forinttal).
KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).
KOVÁTS GYULA DR.
- KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS
JUDIT.
KÖNYI MANÓ ÉS NEJE.
- 170 KRALOVÁNSZKY GYÖRGY
KRIEK MÁRIA. (500 frttal).
KUBINYI FERENCZ (idősb).
KÚN JÓZSEF. (200 frt.).
KVASSAY EDE.
- 175 LATINOVICS ILLÉS (200 frttal).
LÁNYI GYULA.
LÁSZLÓ ANTAL.
LEHOCZKY TIVADAR.
LETHENYEV LAJOSNÉ.
- 180 LÉBER IGNÁCZ.
LÉVAI HENRIK.
LÉVAI KASZINÓ.
LIPCSEY TAMÁS.
LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.
- 185 LÓNYAY GÁBOR.
LÓNYAY MENYHÉRT GRÓF.
LUKÁCS ANTAL.
LUKÁCS GYÖRGYNÉ S TAR SÁ-
MUELNÉ.
LUKÁCS MÓRICZ. (10,000 frttal).
- 190 MADAS KÁROLY.
MADÁCH IMRE.
MAILÁTH GYÖRGY.
MAILÁTH JÓZSEF.
MAJER KÁROLY.
- 195 MAJLÁTH ISTVÁN.
MANDL MÓR.
MATKOVICS ALBERTNÉ RHÉDEY
ANNA.
MARKUSOVSKY JÓZSEF.
MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-
ALAPÍTVÁNY (200 frttal).
- 200 MÁNDY ELEK.
MÁRTON FERENCZ (ABONYI
LAJOS).
MICKSY ZSIGMOND (1860 előtt).
MIKÓ IMRE GRÓF.

- MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.
- 205 MOLNÁR GYÖRGY.
 NADÁNYI ALBERTNÉ. (200 frttal).
 NADÁNYI FERENCZ (200 frttal).
 NAGY ELEK (káli).
 NAGY GEDEON (tolcsvai).
 210 NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA
 (200 frttal).
 NAGY KÁROLY (1860 előtt).
 NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 NÁDASDY LIPÓT GRÓF.
 NEUWELT ARMIN.
 215 NÉVTELEN (1860 előtt).
 NÉVTELEN (1860 előtt).
 NÉVTELEN (200 frttal).
 NŐKÉPZŐ EGYLET FELS. LEÁNY-
 ISKOLÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 NYÁRI BÉLA BÁRÓ.
 220 NYIRBÁTORI KASZINÓ.
 OKOLICSÁNYI MENYHÉRTNÉ.
 ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.
 PAJOR ISTVÁN.
 PALLAVICINI SÁNDOR ÖRGRÓF.
 225 PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA
 PAULAY EDE (200 frttal).
 PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.
 PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR
 PFEFFER JÁNOS. (200 frttal).
 230 PILASZANOVICS JÓZSEF.
 PILTA JÁNOSNÉ. (1860 előtt).
 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ
 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ
 KEGLEVICH EMMA GRÓFNÓ.
 PODMANICZKY FRIGYES BÁRÓ
 235 POMPÉRY JÁNOS. (1860 előtt).
 PONGRÁCZ ANNA.
 PONGRÁCZ LAJOS (honti).
 PRÉLY ISTVÁN.
 RÁNOLDER JÁNOS (200 frttal).
 240 REMÉNYI EDE.
 REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.
- RIMASZOMBATI KASZINÓ.
 ROSTI PÁL.
 ROTTENBILLER LIPÓT.
 245 RÜKH SZILÁRD.
 RUTTKAY MÁRTON.
 SAMARJAY KÁROLY.
 SÁGH JÓZSEF.
 SCHEDIUS LAJOS (idősb. 1860 előtt).
 250 SCHOSSBERGER VILMOS (tornyai, 400 frttal).
 SCHWANFELDER JÓZS.
 SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.
 SIGRAY FÜLÖP GRÓF.
 SOMSSICH PÁL.
 255 SOPRON MEGYE (1860 előtt).
 STEIN I. NÁTÁN (1000 frttal).
 STÉPÁN GÁBOR.
 STRÁDA BÉLA.
 SZABADY FERENCZNÉ.
 260 SZABÓ DÁVID.
 SZARVASI KASZINÓ.
 SZALÓKI SZÉHER ÁRP. (200 frttal).
 SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA
 SZECSKAY KORNÉL. (50 arannyal).
 265 SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.
 SZEGEDI SÁNDOR.
 SZEMERE PÁL (1860 előtt).
 SZENTANDRÁSSY LAJOS.
 SZENTGYÖRGYI ALBERT.
 270 SZENTGYÖRGYI OTTÓ.
 SZENTIVÁNYI KÁROLY (150 frttal).
 SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).
 SZERB GYÖRGY.
 SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
 275 SZÉCHENYI GYULA GR. (200 frttal).
 SZÉHER MIHÁLY FIA, ÁRPÁD,
 EMLÉKÉRE (500 frttal).
 SZIGETHY ÁBOR.
 SZIGLIGETI EDE (300 frttal).
 SZINYEY-JEKELFALUSSY VA-
 LÉRIA.
 280 SZITÁNYI ADOLF.

- SZITÁNYI BERNÁT.
 SZITÁNYI IZIDOR.
 SZITÁNYI VILMOS.
 SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRE-
 CSÁNYI PAULA.
 285 SZONTAGH PÁL.
 SZONTAGH TIVADARNÉ.
 SZÓKE JÁNOS.
 SZÓKE LAJOS.
 SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ (1860 előtt).
 290 SZTANKOVÁNSZKY IMRE.
 SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI
 ILLÉS MATILD.
 SZTUPA GYÖRGY.
 SZÜCS LAJOSNÉ.
 TÁRKÁNYI BÉLA (300 frttal).
 295 TELEKI DOMOKOS GRÓF (idősb).
 TELEKI SÁNDOR GRÓF.
 THANHOFFER PÁL.
 TIHANYI FERENCZ.
 TIHANYI FERENCZNÉ.
 330 TISZA KÁLMÁN.
 TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD
 ILONA GRÓFNŐ (200 frttal).
 TISZA LÁSZLÓ.
 TOLDY FERENCZ (400 frttal).
 TOMORI ANASZTÁZ (5000 frttal).
 305 TÓTH LŐRINCZ.
 TÖKÖLY PÉTERNÉ GYIÓKÓ
 IRMA (200 frttal).
 TÖLTÉNYI MIKLÓS.
 TÖRÖK ELEMÉR (200 frttal).
 TÖRÖK SÁNDOR.
 310 TREFORT ÁGOSTON (1860 előtt).
 ÜDVARDY CSERNA VINCZE.
 ULLMAN KÁROLY.
- UJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐ-
 GYMNASIUM VÖRÖSMARTY-ÖN-
 KÉPZŐ-KÖRE.
 VALICS ANTALNÉ.
 315 VAJDAFI GUSZTÁV.
 VAY ÁDÁMNÉ LÖNYAY MÁRIA
 GRÓFNŐ.
 VAY KÁROLYNÉ GRÓFNŐ (200 frttal)
 VÁRADY JÁNOS.
 VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.
 320 VÉGH ARTÚR.
 VÉGH ISTVÁN (verebi).
 VÉGHELYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY
 KAROLINA.
 VÉSZTŐI KASZINÓ.
 VIDA KÁROLY.
 325 VIKTORIN JÓZSEF.
 VIOLA JÓZSEF (1860 előtt).
 VOJNICS MÁRK.
 VOJNICS TIVADARNÉ.
 WAHRMANN MÓR (200 frttal).
 330 WEISZ BERNÁT FERENCZ.
 WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.
 WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNŐ
 WENZEL GUSZTÁV.
 WENINGER VINCZE (200 frttal).
 335 WESSELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ
 MIKÓ ANNA GRÓFNŐ (200 frttal).
 ZICHY ANTAL.
 ZICHY DOMOKOS GR. (1860 előtt).
 ZICHY GÉZA GRÓF (500 frttal).
 340 ZSILINSZKY MIHÁLY.
 ZSIVORA GYÖRGY (900 forinttal).
 ZSISKA JULIA SOMOGYI DEZSÓ
 EMLÉKÉRE (600 frttal).

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 forin-
 tosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1885—1887.

88. A tragikum. Irta BEÖTHY ZSOLT. 1885.
 89. Nala és Damajánti. Hindu rege a Maha-Bharatából. Szanszkritből fordította FIÓK KÁROLY. 1885.
 90. Egy mérnök regénye. Irta PÁLFFY ALBERT. Két kötet. 1885.
 91. A balladáról és egyéb tanulmányok. Irta GREGUSS ÁGOST. 1886.
 92. Tibullus elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta CSENGERI JÁNOS. 1886.
 93. Pályák és pálmák. Irta ERDÉLYI JÁNOS. 1886.
 94. Petrarca összes szerelmi szonettjei. Fordította és magyarázatokkal ellátta RADÓ ANTAL. 1887.
 95. Sakuntala. Hindu dráma. Irta KÁLIDÁSZ. Fordította FIÓK KÁROLY. 1887.
 96. Gyalog-ösvény. Elbeszélések. Irta BAKSAY SÁNDOR. Két kötet. 1887.
 97. Petőfi újabb reliquiái. 1838—1849. Gyűjtötte BARÓTI LAJOS. 1887.
 98. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XX. kötet. 1885.

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

HENSZLMANN IMRE: A képző-művészetek fejlődése.

MÁRKI SÁNDOR: Monaci krónikája Kis Károly megöletéséről.

VARGHA GYULA: Műfordítások Schiller költeményeiből (székfoglaló)

VADNAI KÁROLY: Az örök láng.

SZÁSZ KÁROLY: Egy percznyi csönd.

99. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XXI. kötet 1887.

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

ÁBRÁNYI EMIL: Koldus. (Székfoglaló).

VADNAI KÁROLY: Czuczor rabláncza.

KELETI GUSZTÁV: Monumentalis festészetünkről.

SZÜTS MIKLÓS: Emlékbeszéd egy korán elhunyt ifjú felett (Jutalmazott pályamunka).

BABICS KÁLMÁN: Emlékbeszéd egy korán elhunyt ifjú felett (Megdícsért pályamunka).

BAKSAY SÁNDOR: Dömötör Jánosról. Emlékbeszéd.

- SZÁSZ KÁROLY: Szemere Pál emlékezete.
- VARGHA GYULA: Rákóczi temetése. Költemény.
- BERCZIK ARPÁD: Ügyetlen udvarló. Beszély.
- SOMLÓ SANDOR: Az apród.
- PONORI THEWREWK EMIL: Mutatványok a Görög Anthologiából. (Székfoglaló.)
- Dr. RUZSICKA KÁLMÁN: Hartmann és Shakspeare Juliája.
- Dr. BERKESZI ISTVÁN: Barcsay levelei Radvánszky Jánoshoz és feleségéhez.
- JALAVA ALMBERG ANTAL: Egy epizód a Kalevalából.
- NÉGYESY LÁSZLÓ: A magyar verselmélet kritikai története.
- LÉVAY JÓZSEF: Látogatók. Költemény.
- BEÖTHY ZSOLT: Kovács Pál emlékezete.
- BAKSAY SÁNDOR: Homér Iliászából.
- MIRSZÁTH KÁLMÁN: A hajlékonyabb ág. Beszély.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

TOMPA LYRAI ALLEGÓRIÁI.

Dr. VÁCZY JÁNOSTÓL.

(FEOLVASTATOTT 1886. NOVEMBER 24-DIKÉN.)

«Kép- s jelben itt van kor, tett, szenvedély.»
TOMPA: *A sírboltban.*

I.

A nemzet nagy tragédiája véget ért s a katasztrófa kegyetlenebb mértékkel mért, mint valaha. A túlmerész ábránd, a hiszékeny képzelem helyét kínos öntépelődés foglalta el, magába sűlyesztve mindent, a mi a nemzeti hitet annyira táplálta. A néma bánat, mely a kétségbeesés határait érte; az elszorított, visszafojtott düh, mely majd minden tevékenységet megbénított; a rejtekező bosszú, mely annyi humoros jelenetben ismétlődött: a megalázott nemzet közös érzése, közös hangulata volt. Az egyszeri szőllősgazda látván, hogy szőlőjét a jég veri: dorongot kapott fel, harcra kelt az Istennel s önkívületében maga is segítni kezdte a pusztító elemnek: «No hát, no, én Uramisten, hadd látom, mire megyünk ketten!» A nemzet élet-halál harcának veszte, a kihalt tusa felszaggatott minden sebet, a melyre gyógyító balzsamot hiába keresett. S «lón némaság, — lón éj, gonosz, vak . . . Elestünk, mint a zsibbadott tag!»

Aztán hideg közöny váltá fel a megrémülés óráit, mikor nyilvánvaló lett, hogy az idegen hatalommal szemben csak passiv ellenállásra vagyunk szorítva. Büszke reményeink földig tiport romjain még sajgott a szív, de immár annyira megszokottá lón a fájdalom, hogy a nemzet alig akart tőle szabadulni. A félnék önbizalom még csüggedt volt, de úgy látszott, hogy csüggedtsége inkább az elnyomás fölött nehezen remélhető győzelemből, mint az új szenvedésekből fakadt. A nemzet önmagába merült, képzelmével visszazállt a múltba, hitet keresett magának, egy mentő deszkát, a melyhez a fenyegetni meg nem szünő vészben lételét köthesse.

Az az életrekészítő tapasztalat, mely megmutatta, mennyi erőnk van a küzdelemben, mennyi türelmünk a szenvedésben: nem hagyta ki-
aludni a hazafiság oltárán felgyújtott tüzet, csak rejtve tartá, hogy an-

nál nagyobb erővel lobbanjon lángra, ha ismét eljő az idő. A honszerelem fenvirrasztott s a nemzet nem szűnt meg élni. Elfordult a sívár jelentől, mely csak a romokat s a hősök sírjait mutogatta; fájdalom és csalódások közt megedzve, a társadalmi és irodalmi fejlődés útjait egyengeté, hogy addig is, míg a politikai téren magához ragadhatná régi szerepét: tovább folytassa a nagy munkát, melyet a gyászos év megakasztott. Az erkölcsi erő még nem teljes súlyával ugyan, de észrevehetőleg kezde működni, hogy a nemzetiséget összhangzásba hozza a műveltséggel és a műveltséget a nemzetiséggel.

Az irodalom újra fölemelte a nemzetet. Mint a század elején néhány megvetett és lenézett, ábrándozónak s hiú képzelgőnek tartott ember teljes elszántsággal adta magát a nemzeti nyelv és irodalom művelésére, hogy a politikai súlyedés közepett is visszatartsák nemzetöket az enyészettől és dicsstelen bukástól: úgy most is íróink és költőink szálltak először síkra, emlékeztetve a nemzetet nagy múltjára, mikor oly szilárd alapot raktak elődeik, hogy azon, bár küzdéssel, fáradtsággal, erőfeszítéssel s önmegtagadással, de mégis fölépíthetik a művészetek és tudományok templomát. E templom alapja a nemzetiség s erkölcsi erő. Eddig a nemzetiség s műveltség még nem vegyülhettek bensőleg. Most kell ezt végrehajtani, mikor csak az irodalmi és társadalmi fejlődés biztosíthatja fennmaradásunkat. Díszessé kell tenni e templomot, hogy az utód, ha visszaképzeli e gyászos időket: önérzettel emlegesse a mestereket is, kik annyi önmegtagadással, de egy jobb jövő sejtelmével, folytonos félelem s aggodalom közt, de nemes türelemmel hordták össze a tudomány és művészet anyagát. Szellemi fensőbbiségünkkel kelle azt kívívnunk, a mit fegyverrel ki nem vívhatánk. A fegyver kihullt kezünk-ből: de a nemzeti jellem megmaradt s hova tovább erősb fejlődésnek indult.

Lassan, remegve nyúltak a költők lantjokhoz. Sokkal nagyobb volt a csapás, semhogy a fájdalom költészetté símulhatott s a szétszakadt ideg összhangzatot adhatott volna. Balhit vagy némi elfogultság még kínosabbá tette a hallgatást, melyet mintha szégyennek tartották volna megtörni. Hazafiatlansággal kezdték vádolni azokat, kik az új időkben a szorongató viszonyok közt is munkához láttak. El kellett némúlnia a költészetnek is az általános csüggetegségben.

Elsőrangú íróink szerte bújdosnak a hazában s a már irodalmi s társadalmi központtá lett főváros utczáin idegen hatalmasság osztozotta újabbnál-újabb rendeleteit, parancsait, vagyonkobzási és halálítéleteit, a melyek közül mindenik, mint egy-egy villámcsapás hatott a nemzetre. PETŐFI beteljesedett, a mit *Egy gondolatában* óhajtott. VÖRÖSMARTY BAJZÁVAL együtt Szatmármegyében bújdosott a jó emberek szívességére s

Isten kegyelmére bízva magát. ARANY JÁNOS teljesen visszavonult, folyvást rettegve az üldözőktől s névtelen feladóktól. CZUCZOR börtönben sínlődött a *Riadóért*. GARAY testben-lélekben beteg volt. VACHOTT SÁNDORT, ERDÉLYIT kerülte a múzsa. Az ifjabbak: JÓKAI, PÁLFFY, GYULAI, LÉVAY, SZÁSZ K., VAJDA stb. szintén elnémultak egy időre, de egy merész s vállalkozó fiatal író rábeszélésére csakhamar tollhoz nyúltak, oly hazafias, tapintatos és hatásos működést fejtve ki, mely a legnagyobb mértékben megérdemli az utókor háláját.

E merész s vállalkozó fiatal író SZILÁGYI SÁNDOR volt, ki addig fáradt, küzdött, míg a NAGY IGNÁCZ *Hölgyfutárja* ellenében oly vállalatot indíthatott, mely a legkitünőbb írókat egyesíté. Nem kételkedett, hogy e «hon arczára» visszatér az életerő vidám színe, míg vannak hű fiai, kik sebei gyógyításához fogni szerető munkássággal készek is, képesek is». A *Hölgyfutár* megtörte a nyugalom dermedtségét, a mi főérdeme, de csakhamar úgy elárasztotta a magyar Parnaszt tehetségtelen, ízléstelen, kérészéletű, nyomorult fűzfapoétáival, a kikhez hasonlót talán sohasem látott irodalmunk. «Botot nekik, — írta egyik legjelesb költőnk, — míg el nem rontják a közönség ízlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint oly botrányosan infámis.» Ki kell üzni őket a szépirodalom templomából, mint a hogy Krisztus is kiüzte a zsidókat és aljas kufárokat. SZILÁGYI SÁNDOR megtette az első lépést. Vállalata, a *Magyar Emléklapok* az 1848/9-ki forradalomból felfodta a nemzet vérző sebeit, a múltnak nemesak nagyságát és önérzetét, de tévedéseit és csalékony ábrándjait is, amazokból erőt és lelkesülést merítve és árasztva, emezeket józansággal, higgadtsággal, béketűréssel s férfias munkával kerülve. A nemzet újra hallotta ARANYT, JÓKAIT, PÁKHOT, BÉRCZYT, GYULAIT, SZÁSZ KÁROLYT, LÉVAYT, VAS GEREBENT s még többeket, a kik részint álnév, részint neveik kezdőbetűi alá rejtőztek.

Ekkor szólalt meg TOMPA ismét, *A madár fiaihoz* című allegóriájában hitet és reményt öntve a költőkbe s visszavarázsolva az elfeledett dalt, melyet egykor énekeltek; óva, intve, féltve az ősi fészek elhagyásától, mert csak itt érthetik dalukat; buzdítva, lelkesítve a jövőért, mely így könnyebben földerül; szilárdítva a honszerelmet, az ősi szent örökhöz való hűséget, ragaszkodást, a melyet sem a zivatar, sem a fagyasztó hideg tél ki nem törülhetnek szívökből:

Legyen a dal fájdalmas, merengő,
Fiaim, csak énekeljetek!

Az anyamadar szavát mindenki megérté, de a lelkes buzdítás, a fájó biztatás csak lassan emelte ki költőinket a mély csüggedésből, a kínos öntépelődésből, a lesújtó honfibanatból. Mintha megmerevült

volna fájdalmuk s érezték, hogy minden hang, a melyet lantjukból kicsalnának, egy-egy jajkiáltása lenne a letiport nemzetnek, egy-egy kétségbeesett kacaja a boszút lihegő szívnek s egy szilaj átok az elnyomókra.

Csakhamar aztán erősb, lesújtóbb szó hangzott, megtámadva és kigúnyolva a hazafiság leple alá rejtekező késlekedést, hallgatagságot, férfiatlan évődést, a haldokló nyugalmas álmát, melyből már-már halálra ébred. E szemrehányó, kíméletlennek látszó, sértő, ostorozó, de igazságos, a haza iránti szent kötelességre bátran, elszántan figyelmeztető, minden előítéletet félrevető szó GYULAIÉ volt. «Csak vesztegeljünk tétlenül, hallgassunk mélyen és sóhajtsunk szomorúan: haldoklunk! Majd lesznek mások helyettünk s föl is fognak sóhajtni, csakhogy gúnyosan s egyszóval többet: már meghaltatok . . . Vagy azt akarjátok megbizonyítani, hogy nem életrevaló, más téren kifejtett ereje csak láz volt, mely arczára pirosságot hazudott, de romlott vért s elgyöngült idegeket rejte s most a láz és érvágás multával a halál előjelei mutatkoznak. A figyelmes vizsgáló nem ezt fogja látni. Gyermekeket látand anyjok betegágya körül, kik restek orvosért szaladni, könnyelműek virrasztani éjjelein s elég kegyetlenek be nem kötözni sebeit.»*

Ime irodalmunknak két lelkes ápolója s ébresztője, kik nemcsak a múlt emlékeit mutogatják, de a jövő iránt is bizalmat keltenek. Őket is lesújtotta a közös csapás, de kiemelkednek belőle, ők is érzik a hazafi sötét fájdalmát, de vigaszt keresnek rá; ők is üldözi az utolsó csatára vitt nemzet reményeinek meghiúsulta s a végső erőfeszítés sikertelenségének gyótró emléke, de feledni s feledtetni igyekeznek, hogy életet öntsenek a megdermedt idegekbe, lüktetést adjanak a fásult szívnek s gondolatot az elzsibbadt agynak, hogy felrazzák a lelket lenyügző s elfájtató nyugalmából, mely oly közel van a halál országához.

Csakhogy míg TOMPA másokba hitet és lelkesülést igyekezett önteni: önmaga elvesztette lassankint minden bizalmát s reményét. A csapás iszonyúbb volt következményeiben, mint eleinte gondolni lehetett. A féktelen vágyaknak, a vérmes reményeknek nem tudott hangot adni az izgalom napjaiban. Egyéni természete a szenvedésekre látszott születve, a melyek már az ifjúkor hajnalán beköszöntöttek hozzá s nála maradtak élte alkonyáig. Épen akkor kellett Gräfenbergbe mennie, hogy vaksággal fenyegető szembaját gyógyíttassa, mikor itthon mindenkivel magukkal ragadtak a politikai küzdelmek. Visszajött s nyílt harcban találta nemzetét megtámadóival. Elámúlt a rendkívüli küzdelem látára, a mely magával sodorta az egész országot. Hazafi kötelességből

* *Pesti Röplélek.* 1850. 91. l.

inkább, mint benső ösztönből, mint tábori lelkész ő is a harcztérre sietett, de a szenvedett kudarcz után ismét visszavonúlt, önmagába mélyedt s várta a viszonyok jobbra fordultát. Hánykódó lázas elméje hiába keresett nyugalmat. Családi boldogsága, szép ifjú hitvesének önfeláldozó szerelme, néhány igaz barátjának hű ragaszkodása, híveinek szíves tisztelete csak kevésbé tudták enyhíteni a lesújtó gyászban s a kínos elnyomatás napjaiban. Bármerre tekintett a nagy mindenségben: mindenütt romokat és sírhantokat látott. Honfiktársai közül némelyek idegen országba vitték a győzők elleni olthatatlan gyűlöletüket, mások börtönben szenvedtek s ismét mások a vérpadon onták véreiket. Az erőszakos hatalom meg folyvást mutogatta a nemzeti élet kioltására kezében tartott fegyvereit. S még ez nem volt elég. A két politikai párt, mely nemsokára élénken megkülönböztethető színekkel jelent meg az elvek harcában: kíméletlenebbül szórta nyilait, mint előre gondolni lehetett. Az úgynevezett *Napló-* és *Hírlap-párt* mintha csak azért kezdte volna meg működését, hogy egymás híveit fenyegetse, üldözze, pusztítsa. Voltak, kik a helyett, hogy a vérző sebek gyógyításához fogtak volna; nem állották azokat újra felszaggatni, kíméletlenül szemére hányva a nemzetnek a közel múltban elkövetett minden tévedését s annak bal-következmenyeit. Mindennap egy-egy új feladástól, titkos kémkedéstől, árulástól lehetett tartani.

Ekkor követte az anyamadár fájó biztatását a *Golyához* című, két ország szívéhez szóló elégia, a néma fájdalomnak és kínzó önvádnak e lesújtó szózata, mely nyiltan kétségbe merete vonni a nemzet életét és fenmaradását. A reménynek még csak egy gyöngye szála, a hitnek még csak egy ingadozó vékony sugára sem enyhíti a megkövült fájdalmat, mely egész a keserű megvetésig fokozódik.

A kikelet, család napsugár, síró patak, zöldnek tetsző mező csak hazudják az életet, mely fagyva van, a tó vértől áradt, a toronytetőkön még tüzes üszkök láthatók. Kétségbeesés mindenütt:

— — pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk . . . !

Mily erős a szégyen és megvetés e kíméletlen hangja aztán:

— — — gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk;
A kidült fában őrlő szű lakik . . .
A honfi honfira vádaskodik.

Testvért testvér, apát fiú elad . . .
Mégis ne szóljon erről ajakad,
Nehogy ki távol sír e nemzetet:
Megutálni is kénytelen legyen!

E néma fájdalmat nemsokára még kétségbeesettebb váltotta fel a *Pusztán* című ódában, a melynél szilajabb hangot sohasem adott a Tompa Iyarája. Nem csoda, hogy azt sokáig a Petőfiének hitték. Meghal e nép, elvész költészete, kialszik pásztortüze, s a népek koldús söpredeke foglalja el helyét, a ronda varjak e falánk csoportja, mely immár gyalázatos tort üt a félholt tetemen.

Oh mindez úgy fáj a magyarnak . . . !
 S ha ajka netalán
 Egy-két nótán enyhíti kinját :
 Megütköznek dalán . . .
 A sebzett vad a rengetegben
 Kinjának hangot ad :
 S magát az elnyomott magyarnak
 Kisírni sem szabad.

A szelíd merengésnek e magas páthoszbba csapó hangja, e szilaj harag, e fékezhetetlen szenvedély, mely utoljára megint ellágyúl — szinte ritkítja párját a magyar költészetben.

E két költeménynek rendkívüli hatása volt, pedig sokáig csak kéziratban olvasták. Eljutott mindenhova, még a kivándorlók is együtt sírtak, zokogtak a költővel, ki inentúl magába temeté honfi bánatát, hogy elhárítson magáról minden gyanút. Érezte, hogy e vigasztalhatatlan fájdalom, ha dalra olvad, csak kínzóbb öntépelődésbe ragadja a lelket, a melynek úgy sincs semmi bizalma, reménye.

Valóban senki sincs költőink között, a ki kevésbbé tudna hinni a nemzet jövőjében, mint TOMPA. Sem az irodalomban, sem a társadalmi élet nyilvánulásaiban nincs hite. Oly mélyen érzi a gyászt, a jelen pillanat komolyságát és szomorúságát, hogy az egész valóját magába süllyeszti. Ez irtóztató idő — úgy mond — megmérgezi a kedélyt, s nincs is a becületes, gondolkodni szokott embernek élete. (Levele SZEMERÉHEZ. 1850. jan. 3.) Barátairól, kiket úgy szeretett, csak néha-néha szál-long hozzá egy-egy kósza hír. Ki tudja : merre vannak ? Élnek-e, meghaltak-e ? Ha aztán valamelyik hozzávetődik : senki sem örvend a viszontlátásnak annyira teljes szívéből, mint TOMPA. Ilyenkor feltárja egész bensejét ; humortól, élctől szikrázik beszédje, elfeledi családi bajait, aggodalmait, a melyek máskor oly levertté, csüggedtté teszik.

Felvidúlva, megkönnyebbülve beszél az irodalomról, ifjúkori élményeiről, papi hivataláról s mindenről, csak saját műveiről, lelki hánykódásairól hallgat, nem is sejtve magába zárkózott, egyhangú életét, mikor egyedül van, távol az irodalmi és társadalmi központtól, kedve szerinti emberek s társaság nélkül. Egy félreeső faluba vonúlva, hová csak a sanyargatott nép jajszava hangzott, de semmi a lassankint megindult szellemi mozgalomból ; látva a körülötte levők sürgés-forgását

a nehezen szerezhető mindennapi kenyérért, a tudatlanságot, kishitőséget, de semmit abból, mit a művelt és boldog élet adhat: mindez elszomorító, lehangoló lehetett. Nem csodáljuk, hogy semmiben sem tudott hinni, a mi bármely téren életre mutatott. Az egymást seregestül követő albumok, zsebkönyvek részvétet, szánalmat iparkodtak kelteni a szerencsétlenek iránt s megrontották az irodalom és költészet hitelét s kifárasztották, érzéketlenné tették a közönséget. Alig múlt egy-két hónap, hogy újabbnál újabb felhívások ne jártak volna szerteszét az országban előfizetésre, s TOMPA valamennyiben az irodalom «rángatózását» vagy «végvonaglását» látta oly bizonyosan, mint a hogy a sűrűn jövő nyílt parancsok a leigázott, számba sem vett nép politikai súlyedségét jelezték. Meg fog halni az irodalom! sóhajtott többször barátaihoz írt leveleiben. Minden jel arra mutat. Hiába minden küzdelem, minden erőfeszítés. Csak Isten menthet meg az enyészettől. Mikor a szerkesztők oly édes-bús dalokat kértek tőle, a melyek annyira hozzáillettek amaz idők hangulatához: nem egyszer kifakadt s nyersen, némi sarcasmussal mondá, hogy azt nem ír, mert káromkodnia kellene. Eszméket, a melyek fölráznák a közönséget: nem vehet a költő lantjára «az idők szigorú viszonyai miatt». Ha pedig fáklyát nem gyűjthet nemzetének, a mely az igazság, jog és erkölcsi erő egész birodalmát bevilágítsa: jobb, ha búcsút mond a költészetnek, a mely, mint Eötvös írta, kedves játékká súlyed, ha külön válik a kor nagy érdekeitől. Valószínűleg ez okok miatt akart TOMPA visszavonulni az irodalom teréről, a melynek, mint hitte, nem lehet többé oly fölemelő, jótékony hatása, a milyen a század elején volt.

Csakhogy a lemondás, a kétség, a meg-megáradó skepsis, épen mert önmagára utalja az embert, nem nyomhatja el a költőt. A ki egyszer költészetével sikert aratott, a ki egy ország méltánylatát kérde-melte, a ki rezgésbe hozta milliók szívét, a ki önlelkének minden érzelmét, örömét, bánatát úgy tudta dalba önteni, hogy az mások lelkében is vizshangra kelt: nem mondhat búcsút a költészetnek. Elnyomhatja egy ideig e legmagasb ösztönt, de végkép ki nem irthatja.

TOMPA sem vonult el a költészet teréről, csak hangja változott. Eszméi ugyanazok maradtak, de más mezbe öltözve léptek a világ elé, hogy csak azok ismerjék, a kik érteni és érzeni is tudják.

TOMPA költészetének ez átalakulására nem csekély befolyással volt az, hogy *A golyához* és *Pusztán* című költeményeiért 1852 július 10. haditörvényszék elé idézték, Kassára. Mintegy hat hétig várta remény és agodalom közt ügye jobbrafordultát s ez alatt minden követ megmozdított, hogy beteges állapotban hagyott nejéhez mennél hamarább visszatérhessen. De a vizsgálat tovább húzódott, mint előre hitte. Hegedűszóban — írja némi humorral — annyit adtak értésére a szép meséből,

hogy jó lesz nem írogatni. Ki tudna ily viszonyok közt a költészetért lelkesülni? . . .

Az 1852/53. év telét folytonos izgatottságban tölté, s még több aggodalommal, töprengéssel indult útnak, mikor tavasszal újra behívták. Végre is Albrecht főherceg magánkegyelme segített rajta s így összesen tizennégy heti zaklatás után visszanyerte szabadságát. A haditörvényszék auditora következő megjegyzéssel kísérte a fölmentő végzést — mint FERENCZY J. írja: «Most frei, hanem több gólya nem írni.» És TOMPA többé nem hirdette nyíltan a pusztulást, halált, de titkon, leplezetten folyvást rajzolta a közhangulatot, várva, remélve, óhajtva a szabadulást, az erkölesi erő győzelmét s diadalát.

Visszatért ismét családi körébe, de itt is csapások látogatták. «Gondoskodott a sors — írja SZEMERÉNEK 1853 április 19. — hogy, miután kiszabadulván, családom körébe tértem meg, ne legyen itt se örömem ürom nélkül. Házam népét nyomorúságban találtam; nóm közsvényrohamokban szenved a fejére; kis fiam rossz, síró: vedd ehhez az egyetlen szobát s átlátod, hogy igen kellemes állapotban vagyok.» Családi aggodalmait azonban háttérbe szorította egy időre honfíui bánata s oly mélyen meghatotta, hogy még akkor is alig tudott tőle szabadulni, mikor már egy jobb kor hajnala derengett. Bármily fogékony volt kedélye a benyomások iránt: oly mélyen borúlt szívére a hazagyásza, hogy szinte fájt tőle megválni, mint nemzetének, a melynek oly féltve őrzött, egyetlen kincse volt e szentelt fájdalom.

II.

TOMPA már természeténél fogva ingerlékeny, indulatos, heves, könnyen sértődő s nem könnyen békülő, a ki kevésbbé ismeri az élet nagy izgalmaival, nagy megpróbáltatásaival, bár ez utóbbiakat éreznie kellett egész haláláig. Élénk képzelő s a benyomások iránt túlságos fogékony, túlságos érzékeny volt, de uralkodni igyekezett magán mindaddig, míg a szervezetében rejlő kór izgalmát egész a betegességig nem csigázta. Másfelől épen oly mértékben fokozódott természetében a merengésre, contemplatív életre való hajlam, a mint évei száma növekedett, a mint tapasztalata bővült, látköre szélesbült, a mint eszméi és gondolatai egész bensejét elfoglalták s hatalmokban kerítették az embert és költőt egyaránt.

Sorsa már korán magára utalta s nem engedte ifjúságát zavartalanul élvezni, de sohasem ragadta oly végletes összeütközésekbe, a melyekből a ruganyos ifjú erő gazdag s mindig értékesíthető tapasztalatok-

kal kerül ki, mint pl. PETŐFI, a kit az elébe tornyosuló vész csak annál edzettebbé, elszántabbá, hősiebbé tett. Ez önmagára utalás, e maga-magával foglalkozás, benső vívódás, s e mégis egyszerű, látszólag csendes, minden nagyobb rázkódástól ment élet adja meg egyéniségének és költészetének azt a jellemző vonást, a mely őt minden magyar költőtől megkülönbözteti fejlődésére, irányára és hatására nézve egyaránt.

Nemcsak a *költő*, de az *ember* helyzete is olyan, a mely mintegy elszigeteli társaitól. Visszavonúlt, elzárkózott életet élt. S egyedül itt élt igazán kedvére. Visszavonultsága, elzárkózottsága azonban nem az élet hatalmas küzdelmeiben korán kifáradt s nyugalmat kereső szellemé, sem a hiúságtól, kétszínűségtől, álszenteskedéstől gyűlölettel elfordult szívé, bár ezekből már némi árnyalat észrevehető jellemvonásain: hanem a sors kényszerítő parancsát megérteni tudó emberé, a ki örömmel teljesíti e parancsot, mert érzelmeivel, vágyaival s egész temperamentumával összhangzásban van. A hamisítatlan természet ölére siet, hogy élvezze a madarak csicseregő énekét, a lombok lassú susogását, a virágok pompás illatát, a fölkelő és lenyugvó nap bíborsugárait, a melyeknek mindenikében az élet és emberi szív valamely képét fődözi fel. Nem oly eleven természet, a mely mindenhol jól érzi magát, a mely gyönyörködni tud a nagy város zajában, izgalmaiban s a falusi élet egyszerű, szinte elhagyott csendjében. TOMPA sohasem kívánczik az irodalmi és társadalmi középpontba, mint annyi más költő, a ki úgy hiszi, hogy a vidék nem méltó hozzá. Ha néhány barátja itt nem volna — írja egy levélben — lábbal sem fordúlna a főváros felé, a melynek füstjét és porát, mesterkelt erőnyeit és hiúságait ki nem állhatja. De mégsem annyira elzárkózott, hogy teljesen érdektelen volna rá nézve a társadalmi és irodalmi küzdelem. Nem vágyik ugyan kiváló szerepre, de mint költő, folyvást figyelemmel kíséri az irodalom eseményeit; magyarázatot, felvilágosítást óhajtóluk szerezni, de inkább csak annyiban, a mennyiben saját működésével összefüggésben, viszonyban vannak.

Különbön magába mélyedő, szemlélődő, az élet és halál, a születés és kimulás kérdésein merengő szelleme folyvást nyugtalan, izgatott. S e nyugtalanság, ez erős izgatottság a lélekben tenyészik, áthatja az egész embert, minden munkáját, családi életét, irodalmi működését. Nem annyira a körülötte levő tárgyak hatják meg, hogy azokból lelkesülést merítsen, mint inkább a saját lelkesülését árasztja rájuk, mindegyiket eszméi képviselőivé avatva. Néhány nagy eszme uralkodik rajta s irányozza érzését, képzelmét, irányát, egész működését. Innen reflexióval átszótt költészete, tanító, oktató, erkölcstanári hajlama, mely az æsthetikai hatást is sokszor csökkentti; innen tartózkodása, bizalmatlansága embertársai iránt. Elmélkedései, okoskodásai táplálják ez eszméket, a

melyek egészen fogva tartják, mint a politikai pártokat a zászlajukra felírt jelmondatok. Nem annyira eszméi változtatásával, kibővítésével, mint inkább csak alkalmazásával foglalkozik, csak külsejüket, ruházatukat idomítgatja, a melyek alatt a lényeg legtöbbször ugyanaz, állandó, változatlan. Regéit és mondáit az erkölcsi jó és gonosz, az igaz és hamis, az erény és tévedések, az egyenes szív és kétszínűség, a kevéssel megelégedés és nagyravágás küzdelmeivé teszi, kevésbé törődve azzal, vajjon a fölvetett tárgy természete megbírja-e a neki tulajdonított eszmét, a benső alak összhangzó-e tartalmával? Eszméinek más-más alakot keres, mert arra kevésbé képes, hogy egy-egy eszmét oly tisztán és világosan tárjon fel előttünk, hogy az, megtestesítve, mindent elmondjon, a mi alkotója lelkében élt. Ezért vannak legremekebb költeményeinek is gyöngé utánzatai. Úgyszólván: maga-magát utánozza. A lelkében élő, azt teljesen elfoglaló eszme nem mindig képes megfelelő képből tárni elénk, mivel TOMPÁNÁL erősebb az eszme, mint az ihlet hatalma.

Mindez eredeti jelleméből, elzárkózottságából, helyzetéből foly, táplálják tanulmányai s teljesen kifejtik a korviszonyok.

TOMPA theológiával is foglalkozott, mint sárospataki tanuló s később, mint bejei, keleméri és hanvai lelkész. A lant és biblia voltak jó barátai már ifjú korában, mint maga írta. S a biblia senkire sem volt nagyobb hatással költőink közt, mint TOMPÁRA, mióta a nagy vallási harcok lezajlottak. S pedig nem azért, mivel néhány bibliai történetet eszméi hordozójává s ama kor hangulatának kifejezőjévé alakított; nem is azért, mivel nyelve sok helyett a KÁROLI GÁSPÁR-féle biblia-fordításnak mesterkélte, nem egyszer magyartalan, tudákos, színtelen nyelvét látszik követni: hanem főképp azért, mivel mind ama rejtett célzatok, metaphorás képek, áradó parallelismusok, jelképes mondatok, symbolikus kifejezések, a melyek a biblia költészetét jellemzik, sokkal jobban meggyeztek eredeti felfogásával, sem hogy hatásuktól képes lett volna szabadulni még akkor is, ha viszonyai másképp alakulnak. Az igazi értelmet, a valódi gondolatot elleplező biblia költészetét nem egy költő használta nálunk a TOMPÁÉVAL hasonló célra, de senki sem talált bennük több gyönyört, több szellemi élvezetet, több æsthetikai szépséget, a melyek oly mélyen meghassák, szellemét annyira elfoglalják, mint TOMPA. E hatás csakugyan nagyobb, mint a milyennek TOMPA eddigi életírói feltűntetik, mert működésének egyik leglényegesebb, legbensőbb vonását alkotja, a mely mintegy második természetévé vált a költőnek, azt a tulajdonságát erősítve, fejlesztve, a mely már egyéniségéből, helyzetéből is — úgyszólván — önkéntelenül fakadt.

Másfelül azonban bármilyen nagy volt e hatás: közel sem volt akkora, hogy ebből magából kimagyarázhassuk TOMPÁNAK a jelviségre

hajló természetét, az allegóriák iránti szeretetét, mint a hogy TOLNAI állítja. Sőt meg vagyunk győződve, hogy ha a bibliai költészet szelleme nincs oly közeli összefüggésben a költő eredeti tehetségének egyik legnevezetesebb irányával: alig volnánk képesek a biblia ilyen vagy olyan befolyásáról szólni. Nincs egyetlen egy *igazi* költő, a ki az eszméknek, az irodalmi vagy költészeti irányoknak olynemű sajátosságait olvaszsza működésébe, a melyre ne ösztönzené saját geniusza, mivel rendesen közös tulajdonság vonzza egymáshoz mind a követett, utánczolt, mind a követő, utánczó szellemet. BYRON hatása PUSKINRA rég meg van állapítva, BÉRANGERÉ és HEINÉÉ PETŐFIRE szintén elismert tény. De tagadhatja-e bárki, hogy a PUSKIN geniusza épen azért fordult a BYRON művészeté felé, mert abban sajátjához hasonló elemeket talált? Vagy nincs-e kimutatva, hogy mily hasonlóság van bizonyos pontig a PETŐFI és BÉRANGER szelleme közt? Vagy lett volna-e PETŐFIBŐL és ARANYBÓL az újabb népnemzeti irányú magyar költészet megteremtője, ha úgy szólván nem a népköltészet emléjén növekednek föl?

Alig van valami elhibázottabb ítélet, mint a melyet az irodalmi hatásokra itt-ott olvashatni. Ha azt mondják, hogy ennek vagy amannak a költőnek hatása egyik vagy másik társát képtelenségekre csábítja: bizonyosak vagyunk benne, hogy itt egy csekély tehetségnek olynemű utánczolásáról van szó, a melyet egyedül a külső siker teremtett s a két költő szelleme közt semmi közös tulajdonság, semmi összhangzó irány nincs. Egy rendkívüli szellem hatását szinte túlságig érezhetjük az utónemzedéknél. PETŐFI utánczói még napjainkban sem ritkák. De vajjon csábíthat-e egy igazi tehetséget bármely rendkívüli költő oly térre, a mely egyéniségének sajátos vonásaival, eredeti irányával nincs bizonyos szellemi rokonságban? S ha ez még megtörténik is: koronázza-e siker az ilynemű befolyást csak külsőségeiben éreztető tehetség működését? Bizonyára nem; mert mindennemű hatásnak, melyről az irodalomtörténet megemlékezik, *belső viszonyban kell lennie* annak a szellemnek eredeti tulajdonságaival, mely e hatást magába veszi. TOMPA szegyenletes kudarcot vall, ha elcsábíttatja magát a biblia rejtett célzataitól, symbolikus képeitől a nélkül, hogy egyéniségének s költészetének bizonyos eredeti rokonsága ne legyen az azt alkotó szellemével. Művei csak korszülöttek, fattyúhajtások lettek volna, s a kritika bizonyára teljesíti tisztét vele szemben, bármilyen kíméletet, elnézést, meghúnyászkodást, sőt határtalan hízalgést vet is szemére TOLNAI, a mihez még szintén sok szó fér.

A biblia és theologia tanulmányozása majd mindenkire érezhető hatással van, a ki beléjük mélyed, gyönyört talál bennök s a ki élvezi a héber költészetnek azt a rendkívüli szépségeit, a melyekhez e nemben

semmi hasonlót nem mutathat fel a világirodalom. De a ki igazi gyönyört keres e költészetben: annak el kell vonúlnia a nagyvárosi élet zajától, magába kell zárkóznia és átengedni magát amaz isteni igazságok fölötti elmélkedésnek, a melyekkel minél behatóbban foglalkozik valaki, annál mélyebb értelmet fődöz fel bennök, annál kielégíthetlenebb vágyat érez azokat újra meg újra olvasni, mint pl. MILTON, a ki egyetlen napot sem mulasztott, hogy legalább egy órát a bibliának ne szenteljen.

Vegyük mindehhez az elnyomatás idejét, ama gyászos emlékü napokat, a melyek önkéntelen is önmagára utalták az embert, főkép a különben is szemlélődő, elmélkedésre, öntépelődésre hajló költöket, a kik közt egy sem volt TOMPÁNÁL elzárkózottabb, magába mélyedőbb, egy sem talált több hasonlóságot viszonyaink és a babyloni fogságba huzelt zsidóké között TOMPÁNÁL s egy sem volt, a kinek eredeti szelleme fogékonyabb lett volna a próféták leplezett gondolatainak átértésére, czélzataik fölötti elmélkedésre, mint a TOMPÁÉ. És senkit sem kényszerítettek a viszonyok, hogy eredeti gondolatait annyira eltitkolja, mint TOMPÁT, a ki fogságot szenvedett azért, mivel nyíltan merete hirdetni elkeseredését, reménytelenségét, kétségbeesését.

Képzelmük már most a költőt, kit oly mélyen meghatott a nemzeti élet súlydedése, kit annyira lesujtott a csapás, hogy képtelen kiemelkedni belőle: agyában egyetlen főeszme uralkodik, szívét egyetlen nagy érzelem foglalja el s zárkózott, önkínzó természetével folyvást magára van hagyva; akár a szabadba menekül a nagy természet csodáiba mélyedni, akár a négy fal közé vonúl a pusztulás elől, mindig s mindenütt magán viseli elméje a sötét rajzot, melyet a lelkében uralkodó eszme tár elé. Meddig tart e szomorú korszak s van-e belőle menekvés? Tűrjük-e békével ez iszonyú csapást, teljesítve a honfi legnehezebb kötelességét, vagy jobblétet keressünk idegen földön, hol a szabadság, e «bájos égi hölgy» mosolygva néz reánk? Elnyomjuk-e a bennünk forrongó érzést, vagy inkább éleszsziuk azt titokban, rejtve, fátyolba burkolva? S végre is bízhatunk-e a vezéreinkben, a kik, ha tanácsot kérünk tőlük, nem tudnak felelni a kétes harc kimeneteléről? Ez eszmék forrongnak agyában szüntelenül, a melyeket hol tiszta, igazi költészetbe olvaszt, hol philosophiával, elmélkedéssel, reflexióval átszótt költészetbe, de mindig úgy, hogy csak fátyol alatt céloz a valódi értelemre, a mihez hozzá van szokva az író és olvasó közönség egyaránt.

Eszméje folyvást új alakot keres és szüntelenül foglalkoztatja.

Ha a korai pacsírtadal megzendül fülében, mely a kopár mezők, a nyugtalanul síró patakok, a lombtalan fák, a tarlott bercek fölött legelsőbb hirdeti az ébredést: a költő is a hosszú, elgyöttrő álomra gondol, a melyből immár ébrednie kell nemzetének, ama jobb napokra, a melyeknek

el kell jönniök, hogy a sok szép remény a teljesülés gyümölcséhez üdvére várjon. A vándor madár, mely az elhagyott, régi, rongált fészket újra fölkeresi, mert «kedvesebb a kicsiny, de ősi szent örök, idegen kőszálon sasok tanyáinál»: nem utal-e a bújdosásból hazatért költőkre, a kiknek éleszteniök kell a nemzet hitét s bizalmát? S másfelül a puszpáng zöldje a természet halálakor, a világra nehezülő bús álom között, mikör se verőfény, se harmat: nem kelti-e föl egy szemlélődő ész gondolatát, hogy csak egymaga nem osztozik a gyászban s csak egymagának nem fáj a pusztulás? Legyen minden bús, gyászolja mindenki a nemzet halálát, mert ha van egy-egy szívtelen, könnyelmű, léha ember, kinek nem fáj a veszteség: a lesújtott nemzetnek fáj az ő vidámsága, cifrálkodása, léhasága, részvétlensége. A kemény tél a minden nemzeti jogot lábbal tipró önkényre emlékezteti a költőt, a ki éber figyelemmel kíséri a változást. Meg van fosztva a bokor, melynek keblében a dalos madár lakott, búsog a halom, néma az egész táj:

Magas tölgy lombjait letépték a szelek,
Hogy idegen földön hányatva veszszenek...
Szegény fa, óh szegény bujdosó levelek!

Ki nem érzi itt a hazátlanok iránt mind ama mély fájdalmat, melyből minden leigázott nép költészete annyit merített valamely katasztrófa után? TOMPA nem tud e mély fájdalomtól szabadulni. Őt-hat költeményében ez az alapeszme s egyik legremekebb műve, a Levél egy kibujdosott barátom után is, ezt fejezi ki. Majdnem annyit foglalkozik a száműzöttekkel, a kibujdosókkal, mint a honmaradtakkal. Senki sem érzi inkább, mint TOMPA, hogy

— hosszú hervadás emészti azt a fát,
Melyet nagy korában tesznek más földbe át;

s hogy:

Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél!

Mindig elkomorúl, ha erre emlékezik. Még barátaihoz írt leveleiben is csak annyit mond: jobb erről nem is beszélni. Az igazi fájdalom, a megatottság leginkább erőt vesz rajta ilyenkor. A mit a végzet kinek-kinek hazájául mért: maradjon ott holtig, és se ne irigyelje mások szerencsését, dicsőségét, se ne békétlenkedjék a maga szomorú sorsával.

Nincs-e elég sebed, oh népem, a mi fáj,
Hogy elszéledsz, mint a pásztor nélküli nyáj...?
Itthon még nemzet vagy, bár gyászba öltözött:
Koldús földönfutó más nemzetek között.

Nem fárad ki a bűnbánó, megtérő honfiaknak szívökre kötni, hogy se tudomány, se kincs, se szerencse nem segít azon, ki ezeket a

honi föld határain kívül keresi s még az is, ki idegen földön szerzett hírt, vagyont, dicsőséget: hazájába tér meghalni.

A Megtérő, A testvérek, A vándornak, A titkos beteg, Karácsony estéjén több-kevesebb változással mind ez eszme kifejezői. Viszont a nálunk megtelepült *jövevény*, kinek minden álma egy-egy rémlátás, a sírok halottaival való vívódás: itt nem élhet igazán kedvére s boldogan; így százszorta jobb, ha élte céljait ott keresi, hol övéihez felbonthatatlan kötelékek fűzik. Hisz a madár is csak saját fészken dalolhat, ott érzi magát igazán kedvében még akkor is, ha párja nélkül kénytelen őrizni régi otthonát.

TOMPA majd mindig a természetbe menekül enyhülést szerezni. Itt talál alkalmas tárgyat, a melyhez gondolatát köthesse, a melybe eszméjét foglalja. Ha magánosan bolyong a széles mezőkön, a nádasok mentében, vagy az erdők sűrűjében, hol «egy-egy omlás a rengetegben» meg-megállítja: nem tud nyugodni mindaddig, míg a kinálkozó tárgyat eszméi hordozójává nem teszi. Az ősi erdőt nem bírta romba dönteni sem a vihar, sem a föld rengése. Zúg a szélvész fölötte, belecsap a tüzes villám: az erdő még áll s a megmaradt fák gyökérben, tőben mind izmosodnak. De a sarjak, a fiatal hajtások kétségbeejtik a szemlélőt: rosszúl fakadnak s nem az ég felé sietnek nőni, hanem elesenevésznek a földön. Pedig

Ha dús sarjban nincs ifjulása,
Elvész az erdő, bárki lássa!

(*Pusztuló Erdő.*)

Bizonyára senki sem olvashatja e művet a nélkül, hogy meg ne értse a költő célzatát. Nincs itt az elrejtett és nyíltan előadott eszmenet közt semmi önkényesség, semmi abból a minden áron való hasonlatkeresésből, a mit újabban szeretnek szemére hányni TOMPÁNAK. A léha, veszni indúlt ifjúság, a melyben kihál a törekvés ősei erényeit utánozni: alig hasonlítható valamihez illőbben, mint az új vesszőkhöz, a fiatal hajtásokhoz, a melyek a vészek ellen mindig győztes erdőt lassankint teszik tönkre. Hát még ha erőszakkal fojtják el a bennük szunyadozó életcsírákat idegen neveléssel s mindannak megvetésével, megutalásával, a mi addig e szenvedő népet egyedül oltalmazá. Ha ily szavakat kell hallaniok:

Tagadd meg a hazát, hős véreit gyalázd . . !

(*Zrínyi Ilona keserve.*)

TOMPA azonban nemcsak a természetből, de a mythologia és történelem emlékeiből is összegyűjti mindazt, a mi céljára alkalmas, a mivel saját és nemzete hangulatát kifejezheti, a mivel megindítani akar s a mi okulást, tanúlságot nyújthat. A pozsonyi vár nagy multja, a

melylyel «romba dőlni tán még a kőnek is nehéz»: a «vitam et sanguinem» híres jelenetére emlékezteti, mikor a szívek újra fellángoltak, a kardok újra kivillantak és ismét szilárdan állt a trón. De hajh! az idő olyan kegyetlen! A régi hűség megtörve, a régi hittől elszakadva: semmi sem önt új erőt, új lelkesülést a nemzetbe:

A régi tűz fellángolása,
A régi szó felharsogása
Nem újul meg többé soha!

Valóban a tíz évi elnyomatás, a mely ádáz sebeket vágott a nemzet testén, minden reményt a bánat siralmaiba fojtott. A magyar költészet csak fájdalomból, kétségbeesésből s ama keserű humorból táplálkozott, mely «vagy önérzelmait gúnyolja, vagy a végzetszerű lemondásban és magára erőltetett megnyugvásban akar elfásulni». E merengő panasz alá ugyan be-beférkőzik egy-egy szikrája a reménynek, meg-megcsendül olykor a lelkesülés és bizalom hangja, de újra fájdalomba merül. Az a mély melancholia, mely az ARANY és TOMPA allegóriából sóhajt, nem tud enyhülni. Még minden a pusztulás, a gyász színét viseli; s a költő képzelme folyvást a romokon, a vígasz nélkül hagyott keserveken borong. Inkább a múlt szenvedései foglalkoztatják a költőket, mint a jövő küzdelmei és senki sem érzi azokat inkább TOMPÁNÁL. Nem csoda. A hazafi bánatát családi csapások súlyosbítják. Betegség látogatja nemcsak őt magát, de hitvesét s egyetlen, féltve őrzött gyermekét is, a ki eladdig feledtetni, vagy enyhíteni tudta minden baját s aggodalmát. Szerette gyermekét egy túlérzékeny és túlízgatott szív szeretetével; benne találta minden örömét, reményét s életkedvét. Kis fia pedig folyvást gyöngé, beteges volt. Ha jó barátok gyűltek a házhoz s látták az apát, ki gyermekét majdnem az imádásig szerette és sejtették, hogy a gyöngé hajtást előbb utóbb elgyötri a természetében pusztító betegség: lehetetlen vala el nem komorúlniok s szánni a megpróbáltatások emberét, kinek alig van egy-egy nyugalmas, derült napja, melyet meg ne zavarna végzete. Már 1854-ben írja Bereczhez intézett levelében némi humorral: «Betegek vagyunk itt, barátom, falustól: feleség, gyerek, cseléd, ökor és számár». De még tartotta a reménynek egy vékony szálát, hogy az idő lassankint begyógyít minden sebet. Azonban egy pár év alatt ama keserű meggyőződésre kelle jutnia, hogy a «sors igen gazdúl beleszól a boldogság harmóniájába» s nem hogy lábbadoznának a betegségből, de mind jobban erővesz rajtuk annyira, hogy immár közel látta a megváltás lesujtó óráját. Kis gyermeke 1857-ben meghalt. S e csapás egy mindig vérző sebet ütött szívében, a melyet sem irodalmi sikerei, sem az idő nem tudtak gyógyítani. Vígasz nélkül maradt egész életében. Az emlékezés miatt nem lehetett remélnie, a hátránézés miatt előre haladnia, mint

maga írja jegyzetei közt. Hol maga, hol hitvese. — egyikök mindig ágyhoz volt szögezve; s a veszteség még kínosabbá tette lassú haldoklásukat. «Érzem — írja Medgyeshez intézett levelében, 1859 május 2. — hogy meg vagyok ölve, legázolva a sorstól. Azt mondják, hogy az idő hatalmas orvos; elhiszem, de curája felette lassú s ha így viszi, mint csaknem két év alatt vitte: én 300 éves koromban gyógyúlnék meg. Nincs más reményem, nincs más örömem: mint a hasonló sorsra jutás, az életnek majd csak vége lesz. Most érzem: miért függ a hindu oly élénk vágygyal a megsemmisülés gondolatán!» Valami szent fájdalom szólal meg hangjában mindig, ha a veszteségre emlékezik. Mily részvételtelően panasolja ARANYNAK, hogy ő utána egy lélek sem marad, a kire irodalmi műveit hagyáná, a ki örködnék s virrasztana fölötte, ha ő is elköltözik.

Ily izgatott kedély, ily beteges képzelődés, ily gyötrő elmélkedés nem engedik a szellemet kiszabadúlni békőiből; ily megszokása a keserveknek, a bánatnak, folyvást lekötve tartja a lelket, a mely csak egyetlen érzést táplál, egyetlen hangot adhat, a fájdalomét. Ily panaszos szív újra meg újra visszahull a bánat siralmaiba, ha felcsillámlik is előtte a reménynek egy gyöngye sugára. Ily önkínzó természet boldogtalanná teszi az embert, még ha erőt akarna is venni fájdalmán. ТОРПА meg sem is akarta ezt kísérteni. Maga írja, hogy a mely szeretet e fájdalmat kiszorítaná lelkéből, abban a szeretetben nem tudna bízni. Így nem tudott ő eleinte bízni a folyvást élénkülő politikai, társadalmi s irodalmi küzdelmekben sem, pedig minden arra mutatott, hogy az önkényes rendszer durva jege hova-tovább engedni kezd. De még sem zárkózhatott el annyira az új benyomásoktól, hogy magába ne olvassza a közhangulatot s a meddő panasz, a vigasztalan keserv, a kénytelen megnyugvás, a a sötét kétségbeesés hangjai át ne változzanak szinte észrevétlenül a fájó biztatás, a szenvedésben megedzett türelem, a hinni tanító kitartás s az élesztő remény hangjaivá. Érezte hivatását. Elfojtani igyekezett saját panaszát, hogy költészetével kiemelni segítse magát és nemzetét abból a mély álmából, mely egészen lenyűgözte, elgyalázta.

Mint majdnem harmincz évvel azelőtt SZÉCHENYI adta meg a jelszót *Hitelében*: úgy most is ő volt az első, ki bátran, merész szavakkal riadt történeti jogaink képmutató eltiprójára, a humornak és satírának oly rettentő hangján támadva meg azt, a melyet csak egy genialis lélek megtört fájdalma sugallhatott. *Ein Blick* című röpirata megboszulni igyekezett a tíz évi elnyomatást és szolgaságot azon kormányférfiún, a ki ámítani merte a világot kétszínűségeivel. A szibbadozó nemzet megértette a «legnagyobb magyart»-t, a ki a kiállott halálos kínok után is ezer jelt látott a nemzet életrealóságára. S valóban új életerő szivár-

gott lassankint az elfásúlt idegekbe s a Kazinczy-ünnepélyen újra föllélekzett a nemzet, megmutatva a világnak, hogy «annyi villám nem sújthatá le a magyart, . . . élünk, milliók remélnék, zeng apáink drága nyelve». TOMPA adta költészetünknek ez első erősebb hangot, mint azelőtt tíz évvel, közvetlen a bukás után. A SZÉCHENYI-ünnepélyen még hatalmasabb szöveget, még lelkesültebb hang hirdette, hogy

— — a fájdalom vigasztal:
Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

A rémkorszak vége felé járt. Megbuktatták az európai események, a szerencsétlen olasz hadjáratok, a solferinói és magentai veszteségek úgy, hogy — mint ARANY LÁSZLÓ mondja:

A büszke Rendszerben szusz sem maradt,
S mint a kit a mennykőcsapás aláver,
Tehetetlen feküdt a nagy cadaver.

A nemzet egy jó része ismét merész reményeket és vágyakat kezd táplálni. Minden forrongásba jön; a lelkesülés megint túlságba csapong s valami szokatlan újjongás, buzdítás hangjai élesztik a csüggedőket, a nagyszerű halál és jobb kor közti választás elérkezettnek látszik s azt hisszük, hogy «hozzánk az élet és halál nem volt még ily közel». Az ifjú költők némelyike csatlakozik ez áramlathoz, de kevés hatással. A kiválóbbak csak félve remélnék s szívök mélyén oly kevésé tudnak lemondani a múlt szenvedéseiről, mint maga a nemzet. TOMPA csak kitartásra, türelemre buzdít. Nem nyiltan, hanem rejtett czélzatokban, képek alatt. De «amaz érzelmet — írja ARANY J. — mely álarcz alatt kénytelen bujkálni . . . a négy folyó és hármas halom vidékén minden ember a legsűrűbb fátyol alól is megismeri».

A *tűz*, melynek eloltására annyi éven át munkáltak s megsemm aludt ki, csak hamvába rejtőzött, hogy egyszerre fölcsapjon ijedelmet, reményt, ámulatot gerjeszteni: a forrongó honfi érzése, a melyet semmi ki nem olthat. A *repkény* a nemzeti hit, a múltból maradt drága emlék, vagy a hazafiúi elismerés, mely jobb napokban nem méltányolta a küzdők fáradságát, most pedig újra felvirúl, hogy híven borúljon a nyugvókra s lombjával takarja sírhalmaikat. Ez az egyetlen fentartó emlékünk, a mely mindig visszamutat a múlt dicsőségére, bár az új honalkotók elpusztították a régi templomot annyira, hogy kő-kövön nem maradt. Ez egyetlen küszöb is el van lökve helyéről, de azért ez a népeknek útja Istenhez. (A *szent küszöb*.) Vigyázzon, ébren is legyen a nemzet, hogy el ne térítsék a türelem, a kitartás, a jogfolytonosság útjáról, akár hizelegve fordulnak felé, nyájas csábító szóval, mint Delila

Sámson felé (*Sámson*), akár jobblétet ígérve, mint a sátán Krisztusnak (*A kísértő*), akár a hosszú nyomor, a megölő rabszolgaság után fénynyel, dicsőséggel csalogatva: mindig ama férfias határozottsággal utasítsuk vissza e hízoló, csábító hangokat, a mely legjobban illik ősi jellemünkhöz. Gondoljuk meg, hogy

Olyan édes a mienknek
Tudni e tájt, völgyet, ormot!
Hű védelme, hő szerelme
Szíveinkkel egybeforrott.

(*Bérez és lapály.*)

Aztán a köpenyforgató, a színt vallani nem akaró politikai denevéreket, a szabadságért való küzdelemben kifáradt léha tömeget ostromolja. Azokat, mert nem mernek nyíltan az uralkodó hangulat egyikéhez sem csatlakozni, ezeket, mivel még a reménység is úntatja, a küzdesnek csak gondolata is rettentí, mert «alélt, tunya, dőre, boszantja e merész kiáltás: előre!» s készebb örökös szolgaságban kínlódni, mint egy elszánt harcztot megharcolni. (*Denevér, Régi történet.*) A forradalmi Vezuv, a titkon forrongó szenvedély-vihar, melytől úgy félnek a gyávák, erőtlének, mintha csak a kiirtás szelleme volna: elsöpri és magával viszi a kicsinyhitűeket, a tehetetlen, veszni indúlt tömeget, de csak azért, hogy az igazak annál inkább élvezzék a tiszta, háborítatlan boldogságot, hogy elpusztítsa a «szapora gyomot s a heverő földnek sok undok férget». A *Vihar*, e lappangó tűz, végigjár a bűnös álomban fekvő világ felett s bátorítja a reménytelen, csüggedő, aggódom nemzetet, hogy csak állja meg helyét, legyen férfias, igaz, hű, éber, óvakodó s figyelmes; veszszen el inkább, de úgy, hogy árulója se lásson belőle hasznot s ne érezzen kárörömet, mint a zord vadász a *sebzett szarvas* elestén. Rántsa magával veszélybe zsarnokait is, boszúlja meg magát ez elszánt, szenvedéshez, zaklatáshoz szokott nemzet, mint a hogy a gályarabok szilaj, vad kedvvel újonganak a vész kitörtén, mert haláluk zsarnokaiknak is sírt ás a tenger hullámaiban. Nem kívánnak feledni, békülni, tudják, hogy rabok s néma dühvel tűrik a szenvedést. (*A hajó, A gályarab főháza.*)

Ez elszántságra, makacs, megátalkodott küzdelemre buzdító hangba belevegyül a remény, a bizalom, a várva-várt szabadulás utáni vágy sejtelve is, kezdetben félénk, bágyadt, majd élénkülő, erősülő, elragadó hangjával. Majd ha az önkény fagyos bilincse széttörök a nemzet kitartásán, önmagába vetett hitének szilárdságán s lelkesülésén: új erő, új élet hat az elszibbadt szívekbe, s

Öröme gyúl a magvető:
Lefonnyadott a búza sása,
Megért immár az aratásra...
Mikor majd eljön az idő! (*Télben.*)

Ezt az időt senki sem várja, óhajtja, üdvözli melegebben Tompánál, a ki, mint Simeon, csak az üdvözítő szabadság egyszeri meglátásáért él, mert ha e nélkül halna meg, «el nem érve, mit szíve oly buzgón remélt, nem tartaná hosszabbnak éltét, mint egy kimúló kisedét». Magával hordta képét mindenütt, a magány csendjében, a börtönben, bujdosásában, csatáiban, sejtve, várva elhaványuló majd ismét mosolygó, leszálló, de meg nem tört reménnyel, s így teltek napjai hosszú éveken át s most

— boldogabb, mint annyi sok,
Kiknek tört hittel kelle délben
A koporsóba szállniok.

Az idő közelget. Az új év meghozza a szabadságot. A nemzet szilárdan ragaszkodik jogaihoz, egy talpalatnyi tért sem ad föl belőlük, mert minden jel arra mutat, hogy az önkényes uralkodás kora lejárt s számba kezdi venni e megkínzott népet, szóba áll vele s tanácsot kér tőle. Valóban az 1861-ki országgyűlés után úgy látszott, hogy az absolutismus nem tarthatja tovább magát. A nemzet hangulata roppant változón ment át. Mintegy varázsütésre megszállta az önérték és önbizalom s oly vérmes reményeket táplált, oly szétágazó, messzemenő kívánalmakat hangoztatott, a melyeket talán semmiféle lehetséges politikai megoldás sem tudott volna kielégíteni. Tompa osztozott a nemzet hitében és lelkesülésében, lyrája folyvást kísérte a közhangulatot, de csakhamar ismét némi csalódással tért vissza a merengő panaszhoz s inkább kitarásra, béketűrésre intett a szenvedésben, mint merész kitorésre buzdított s inkább az elnyomó zsarnoki hatalomnak tartott bátor leczkéket, mint a kevésbé indokolt s úgy is vérmes reményeket fokozta.

A terebélyes nagyfa, A folyam, A fogoly mind az ősi erőnek, a hosszú küzdelem után is megmaradt nemzeti jellem szilárdságának, a kiolthatatlan életnek változatos képe. Régi eszme új változatban, régi gondolat új alakban. Egy vonással különbözik a többiektől, hogy a zsarnok megfélemlítése, elrettentése van czélozva bennök. E czélzás legerősb a *Herodesben*, a szabadság üldözőjének e kevésbé lepezett, bátor leczkében, a mely a zsarnok öntépelődéseit, vergődéseit rajzolja. Felmutatja neki a halálra huzzottak szörnyű kínjait, a melyek mindenütt fülébe csengenek, mindenütt üldözik, borzasztóvá téve éjjét s nappalát, hiába van büszke palotája, fegyveres őrsége.

A mint az éj beáll,
Beáll a borzalom:
Rém jön fel a földből,
Áthat légen, falon.
Eszmélsz, — gondolkodol . . .
S előtted nyíltan áll,
Hogy magad vagy, kitől
Igy megcsúfoltatál!

Sőt a merész kitörésnek, mely ugyan nem számít a következményekre, de megindulásában annyi elszántság s önértet van, mennyivel biztosíthatónak látszik a diadal, a lázas kezdésnek, mely mindent magával sodor, szintén hű és igazán jól festett képét mutatja *Ikarusban*, e nagy úttörőben, kinek dicsősége, még ha elbukik is, halhatatlan. Nem az apja tanácsát figyelmen kívül hagyó engedetlen ifjú vesztébe rohanása ez, hanem a sejtett győzelemtől, a megízlelhetőnek hitt gyönyörtől ittasult, minden félelmet megvető harcosé, ki a légbe vágyik, hogy a föld fiát titkaiba avassa. S alig hogy átpillant a fátyolon, küzdve széllel s dagálylyal, visszahull a tengerbe, de a kéj, mely erein átfutott egy pillanatra, a fenség, melynek fénye rálövellt: kárpótolja minden veszteségért, mert *a gondolat meg van születve*. Vigasztalja magát, hogy e merész harc hírcsodás ingerrel hat s

Leend sok, a ki fenn se szédül,
Nem retteg a menny fellegétül,
Bár villámlik, dörög.

És

Örökre zeng itt a kiáltás:
Halandók, *merjete!*

Nem sokára megint a várva várt szabadság titkos vágya hullámoztatja a költő kedélyét. TOMPA s vele az egész nemzet most már azt hitte, hogy elérkezett a szabadulás órája, a kitartás, a szenvedésben tanúsított türelem utolsó percze s íme a jobb kor! Egy vándor arab hirdeti az üdvözítő szabadság megszületését, mely összetörte fejét a régi kigyónak. Szavára eladja ökreit az egyszerű földműves, gyermekpólyát s gyolcsot vesz s kínálja a Herodes üldözése miatt megrémült szoptatós anyáknak, hogy tőle vegyenek pólyát és gyolcsot, ki akarván tudni, melyik a rég óhajtott szabadító. Senki sem volt közöttünk, a ki ne óhajtotta volna tudni, merről tűnik fel végre a Bethlehembe vezérlő csillag. A *Héber legenda* szép kifejezése ennek a szent sóvárgásnak. 1864. elején jelent meg s egyik utolsó fényesb sugára a TOMPA allegorikus költészetének. Mikor a politikai küzdelem teljes erővel megindult: ő már össze volt törve testben, lélekben. Régi emlékei folyvást kínozták s nem tudott róluk lemondani. Hazafi szíve megnyugodott lassankint, mivelhogy betöltve érezte hivatását. A felindult lelkesülés hullámai nem bírták magukkal sodorni. Mindössze egy pár jó tanácsot ad a kormányra vállalkozóknak, hogy az újból fölépített alkotmánynak szilárd, tartós, ledönthetetlen alapot rakjanak, ne ideig-óráig tartson művök, mint a gondatlan madaraké. (*Madarak módjára*.) Buzdítás helyett figyelmezteti, lelkesítés helyett óvja, félti nemzetét s bár bízik jövőjében, bizalma éppen nem a vérmes reményűeké, a merész hívőké. *Novemberben* című költeménye végén így szól a nemzethez:

— — Te hű maradsz magadhoz
 Kisértésben, bajban szilárd!
 Így léssz felmentve, állj vagy essél,
 Ha a jövő ítelt, bírált.
 Légy, légy erős, munkálva, s hitben
 Se vakmerő, se csüggeteg . . .
 Hadd érjen a boldog csalódás:
 Hogy ok nélkül féltettelek!

TOMPA sohasem osztozott a szélső politikai pártok túlesapongó lekesülésében. Költészetébe olvasztotta a forradalom utáni kor minden fájdalmát, kínját s kétségbeesését, bátorított, buzdított a szenvedésben való türelemre, hangot adott a jogosult hazafi vágyaknak, sejtette, várta, üdvözölte a földerülő szabadság napját: de bizonyos józan conservativismus visszatartotta minden merészebb, tüzesebb kitöréstől. Költészete nem volt a politikai pártok zászlóvivője, de folyvást kísérte a közhangulat változásait, s pedig annyi erővel és hűséggel, annyi változatossággal s elragadó pathoszszal, a milyennel ARANY JÁNOSON kívül senki. E kornak TOMPA majdnem oly hű kifejezője, mint VÖRÖSMARTY a magáénak. Lyrájának hangjait visszazengte a nemzet s elhatottak azok mindenhová, hol csak igaz magyar vér lüktetett.

Van-e hát okunk gáncsolni a költőt, mivel nem merült a szélső politikai párt merész izgalmaiba s nem harsogta örömét, még mikor nagyon is kétes volt a jövő? Vádolhatjuk-e, hogy bizonyos tartózkodással, bizonyos kétkedéssel fogadta a hullámozó áramlatot, a mely még maga is vészttől volt terhes? S vajjon igaz-e csakugyan, a mit TOLNAI állít, hogy mi még mindig temettünk, sírtunk, mikor a poroszok elpárologtak már? Írt-e TOMPA 1859 után, mikor az első tűz fellobbant, egyetlen költeményt, mely nem inkább a kitartás, a türelem, az elszántság, vagy a remény, a szabadság utáni titkos vágyak hangjait zengte, mint a bűgő panaszét, vagy a zokogó sírásét? Rámutattunk politikai viszonyainkra mindenütt s ezzel kapcsolatban szóltunk a TOMPA allegóriáiról. De minden figyelmes vizsgálódásunk mellett sem találtuk meg azt a babyloni vizek melletti kesergést 1860-tól kezdve, a melyet TOLNAI az e korbéli költők s főleg TOMPA szemére hány. Nem lebbentette-e föl TOMPA a jogos hazafi lelkesülés fátyolát, a mennyire a censurától lehetett oly költőnek, a kit, mióta egyszer fogva volt, mindig éber figyelemmel kísért a rendőrség? Sőt nem dobta-e a zsarnoki önkény szemébe megvetését, haragját, a mennyire a viszonyok megengedték? Jól tudjuk, hogy a censura sokkal engedékenyebb volt az októberi diploma után, de hogy épen befogta volna füleit, eldobta volna vörös irónját s megengedett volna oly nyílt támadást, a melyet TOLNAI kívánt az e korbéli költőktől: bajosan hihetni. Azt hiszszük: TOMPA mindent

megett, a mit tehetett. Nem az a kérdés, miért nem bízott a viszonyokban, miért nem osztozott a szélső politikai pártok csapongó hevében; hanem az, hogy költészete visszatükrözi-e ama kornak általános eszméit, törekvéseit, sejtelmeit, félnék habozását s a szabadulás iránti forró óhaját? Igaztalan, a ki bár ezt is tagadni meri. Egyébiránt TOLNAI önmagával jön ellenkezésbe. Egyszer pl. a *Héber legendáról* elismeri, (mely 1864-ben jelent meg) hogy benne a költő lázas nekibátorodással kiáltja: ne félj, higj, a szabadító itt van! Máskor mégis azon művek közé sorozza, a melyeket nagyon kevésre becsül épen azért, mert írójuk nem bízott a közhangulat változásában. Valóban megfoghatatlan, miféle nagy tévedést lát TOLNAI a TOMPA hazafias költészetének irányában, ha a viszonyok benső kényszerűségét avval a szellemmel veti össze, mely a TOMPA allegóriáin végig húzódik. De jól mondák s számtalanszor hangoztatták hazai s külföldi æsthetikusok egyaránt, hogy mindig nehéz s elhibázott dolog egy költő, főleg lyrai költő működését és hatását külön választani egyéni jellemétől s a korszellem uralkodó hangulatától. S meg vagyunk győződve, hogy mind azok, a kik a TOMPA allegorikus költészetét homályosnak, zavartnak, érthetetlennek s nem ritkán unalmasnak találják: ebbe a hibába esnek. Oly szempontot választanak kiindulásul, a mely jogosúlnak tetszik első pillanatra: de mélyebb vizsgálat után könnyen kiténik tarthatatlansága. Ha azt mondjuk, hogy a TOMPA lyrai allegóriái majdnem oly specificus képviselői a forradalom után fölszendült irodalomnak, mint a PETŐFIÉ a forradalom előttinek s a forradalom alattinak, vagy a VÖRÖSMARTYÉ az öntudatra ébredt nemzeti mozgalmaknak: evvel korántsem állítjuk, hogy a magyar *jellemnek*, a magyar typusnak is oly határozott, oly igazi képviselői, mint a PETŐFI vagy az ARANY költészete. Bizonyára e szempontból senki sem mérkőzhetik velük s még VÖRÖSMARTY is kénytelen engedni, a kit pedig irodalomtörténeti tekintetben a legfényesebb és legmagasabb rangok egyike illet. Nem kételkedünk, hogy a TOMPA hazafias költészete, a mely oly mély s igazi rokonszenvet keltett s oly ellenállhatatlanul hatott: az absolut szép szempontjából ítélve, kevesebb méltánylatra tarthat számot, mint akár a BERZSENYI vagy VÖRÖSMARTY, akár a PETŐFI vagy ARANY lyrája. S mégis például a BERZSENYI hatása TOMPÁÉ mellett majdnem elenyészik. Más volt az irodalom, más a korszellem. TOMPA nem tudott hangot adni sem a forradalom alatti, sem az elnyomatás után fölléleklő nemzet merész vágyainak, fékezhetlen hevének, fölgerjedt, villámokat szóró haragjának. Erre PETŐFI volt hivatva, ki hivatásának fényesen megfelelt. De a forradalom alatti művei, ha hatásuktól külön választva, csupán a művészet örökre érvényes törvényei szerint vizsgáljuk: valószínűleg ép annyit vesztenek szépségekől, mint a TOMPA allegóriái. Sőt kétséges, hogy egy pár kivétellel

nem többet-e? ARANY János jóformán az egyetlen nagy költőnk, a kinek művei, akár az irodalomtörténeti, akár az abszolút szép szempontjából kiinduló józan vizsgálónak még legélesebb kritikájával is daczolni fognak. PETŐFI áll hozzá legközelebb s a többi mind csak utánuk sorakozik. E sorozatban TOMPA, mint lyrikus, valóban az elsők közé tartozik. Hogy vannak kevésbé becses, vagy épen gyöngé, elhibázott művei is: ez nem sokat változtat a dolgon. Vannak remekei is, a melyek a szép iránt fogékony kebelben mindenha visszhangot keltenek. Mi nem azt csodáljuk, hogy TOMPA kevésbé mert hinni az új fejleményekben, hanem azt, hogy egyáltalában hinni tudott; nem azt, hogy el nem tudta végkép fojtani hazafi bánatát, hanem azt, hogy mennyire zsarnokoskodott emlékein, folyvást sajtó fájdalomán, hogy az idők hangulatához lehetőleg híu maradjon. Egyéniségében nagy küzdelem folyt le. A hívőnek Istenbe helyezett bizalmát, a philosoph megnyugvását küzdelembe hozták tapasztalatai, élményei, veszteségei. Mérsékelni, elfojtani iparkodott e lázas küzdelem, de igyekezete nem mindig sikerült, s később csaknem egészen hatalmába ejté. Vannak pillanatai, mikor a kétség már-már győzelmet vív keresztényen hitén; mikor, mint írja, kedélye és lelke egészen megkeseredik, mint az állott méz; mikor úgy véli, hogy «talentum és becsület nem ér semmit a világon». Kedv és lélek nélkül kell dolgoznia a «más kezével és más szemével». Minden vagyonát orvosra, patikára, fürdőre, útasra kell vesztegetnie. Papi hivatalára képtelen, vagyonában, testbenlélekben s hitben-reményben koldús, nyomorék, mint maga írja a Medgyeshez intézett levelében. (1866 december.) Éveken át viseli egy gyógyíthatatlan betegség balkövetkezvényeit, a melyeknek még élte árán sem irtóznék véget vetni, ha izgalmai, képzelődései kínozzák. Indokoltnak látjuk gyakori kifakadásait s mélyen megilletődik szívünk, ha ez élő-halott emlékeinél virrasztunk. «Éveket töltünk el, a nélkül, hogy élénk, — írja KAZINCZY GÁBORNAK 1863. decz. 23-áról, — aztán jön a gyalázatos, undorító megrémülés, míg végre iszonyú vergődésen vásároljuk meg a halált, mint valami különös nagy jót s áhított dolgot. És túl ezen — hm!»

Utoljára mégis megnyugvást talál. Tudja, hogy szép emlékekkel még nem szegény a szív, ha a jelen keservet nyújt is. A változhatatlan előtt meg kell hajolnia s fülébe csendül a vigasztaló szó, hogy: «életre kél egykor, ki most halott». Ez épen oly keresztényen, mint megnyugtató gondolattal válik meg az élettől, a melyet, míg átfutott, önmagának «csak halotti koszorút» készíthetett, mint ő hiszi; — elnyomott, letiprott nemzetünket folyvást vigasztalta, biztatta, költészetünket sok drága s ritka gyönggyel gazdagította, mint mi hiszszük.

III.

A mystikus felfogásnak némi csírája már kezdetben észrevehető a TOMPA szellemében, mely sötétebb, babonásabb korban talán nagyobb-szerű, elevenebb költészetre képesíti, ha inkább az emberi élet viszonyait kutatja, ha létünk problémáinak titkaiba mélyebben alászáll s ha az indulatok, szenvedélyek harczát a maga teljes egészében fogja fel. Vagy talán megkísérti a bölcsészet bevitelét a költészetbe s oly alakokat teremt, a melyek nemcsak a nemzeti jellem sajátosságait, de az európai civilizációt, az egyetemes embert mozgató általános nagy eszméket is feltűntetik. Csakhogy akkor a TOMPA felfogásának teljesen mystikusnak kell vala lennie s oly felülemelkedő, obiectiv szellemmel bírnia, mely elég mély s beható tanulmányokat tehet a nélkül, hogy megszűnjék egyszers-mind hívó, bölcsész s költő is lenni. De TOMPA egy felvilágosult korban élt és működött, mikor a nemzet büszke reményeinek fényes napját a zsarnokság sötét éjjele követte. E komor, lehangelő, szomorú kor táplálta mystikus felfogását, de nem fejtette ki annyira, hogy ihlete teljesen magába olvassza a körébe vont tárgyakat. Túlérzékeny szíve pedig sokkal inkább zsarnokoskodott értelmén, semhogy elég obiectiv lehetett volna. S különben sem tett olynemű mélyebb bölcsészeti tanulmányokat, a melyek beavatták volna az emberi lét benső titkaiba. Így valódi ihletét pótolni látszik a kényszerűség, vele született, eredeti felfogását az önkényesség, meghatottságát a hű emlékezet, de mégis úgy, hogy az őt teljesen magával ragadó eszme, az őt mélyen megható érzelem majd mindent nyilatkozása keretébe vont, a mit elmélkedő és contemplatív szelleme megérintett. Pedig ha a szívet csordultig megtölti egy érzés, ha a szellemet végkép hatalmába ejti egy eszme, gondolat: a költő nem válogat, talán nem is képes válogatni a feldolgozandó, megérezkítendő tárgyakban. Felcsigázott képzelme mindenben tud hasonlóságot találni, mindenben tud összhangzást fedezni föl az uralkodó eszme s ama bizonyos élő, vagy élettelen tárgy között, mely szemlélete körébe esik. Így jut lassankint arra a felfogásra, hogy az anyag semmi egyéb, mint a szellem nyilatkozata. Semmi sincs itt magáért és magára; minden látható, érzékelhető dolog csak alakja, külseje a bennünk élő gondolatnak, eszmének. Ez eszmék homályosak, zavartak, változatosak s nem eléggé felfoghatók, s pedig annál inkább, minél kevésbbé foglalkozik velök az emberi ész. Ha tehát valamely eszme iránt érdeket akarunk kelteni: valamely külső, látható, könnyen felfogható, világos színű ruházatba öltöztetjük. S e külső ruházat lesz *képe, mása* vagy *képmása* a bennünk élő eszmének; de épen mert külső, nem mindig biztos, határozott

világos takarója a lényeknek. Szóval a külsőn keresztül sokszor nem vagyunk képesek látni azt, a minek értelmünkhöz és szívünkhöz kell utat találnia.

Minél általánosabb valamely eszme s minél jobban kifejezi az összes emberiséggel közös főfogalmakat: annál könnyebben felfogható képbe menekül s a nagy közönség képzelme annál több képbe foglalja. A külérzékeinkre ható kép sokkal könnyebben felfogható, mint a melynek megfelelőt még képzelmünknek kell előbb alkotnia. Innen van, hogy a képző művészet sokkal alkalmasabb képek előállítására, mint a költészet. A költőnek is képet kell elénk rajzolnia, de mily egészen más képet, mint a hogy egy képzőművész teszi.

Másfelül minden általános, nagy emberi érdeket képviselő eszmére könnyebben is talál a költő világos, határozott, egyszerre átpillantható képet, mint az igen elvontakra, az igen egyéniekre. A nagy közönségnek pedig ilyen képek kellene. Ezek iránt könnyebben sikerül érdeket és rokonszenvet gerjeszteni. Ezért választják a legnagyobb költők tárgyúl az emberi lét viszonyait vonatkozással az Istenre, a világ lét-okára vagy a megsemmisülésre, a mely fölött feljajdul a kétségbeesés. Innen van, hogy a vallásos eszmék természetöknél fogva legtöbbször menekülnek könnyen felfogható, világos színekkel rajzolt képekbe, a melyek mögött a nép naiv hite sokszor nem is látja a bensőt, a lényegget. S hajlandó a külső iránt mutatni mind ama tiszteletet, hódolatot, mély megindulást, a melyek csak a képtől megtestesített eszmét illetik. Ezért kiirthatatlan a bálványozásra való hajlam a gyermekkorukat élő népeknél. Ezért oly gazdag a keleti népek költészete allegóriákban s ezért oly gazdag a biblia is metaphoras képekben s symbolicus kifejezésekben.

A műveltség és tudomány emelkedése gyöngíti az eszme és képmása közti szoros viszonyt. Az ész kevésbbé szorúl külső ruházatra, behatol az eszmék tétvegébe s nincs szüksége, hogy a bejáratnál kalauzt vegyen magához. Megkülönbözteti, szétválasztja, meg összeköti, egymás mellé állítja a különemű eszméket, vizsgálja sajátágaikat, a melyekből újakat alkot. De ha egy művelt elme képes mind erre: nem képes a tanulatlan, naiv hitű nép. Ezért ha tanítani, oktatni, lelkesíteni, valamely eszme iránt megnyerni akarjuk: hiába okoskodunk előtte logikai fogalmakkal, hiába hangoztatjuk a legkitűnőbb elveket is. A sokaságnak nincs az eszme iránt fogékonysága, csak képmásaik iránt. Ezért gazdag költészete a mesékben, parabolákban, regékben s mondákban. Ezért igyekeznek a hittérítők, valamely új vallás apostolai ilyenemű példázatokkal kötni szívére egy-egy erkölcsi elvet, a melynek felfogására más kép teljesen képtelen volna. Vallási villongások közt, vagy valamely rend-

kivüli politikai válság idején e térre menekül a költészet minden népnél. Így lesznek az erény, hiúság, bölcsesség, nagylelkűség, remény, gondolat, szabadság, szolgaság, zsarnoki önkény s a vétek fogalmai mind különböző alakokká, a melyek beszélnek, köztünk járnak, előttünk harczolnak s előttünk győznek vagy buknak el. Ez elvont fogalmak emberi alakot öltenek magukra, vagy más, élettelen, közvetlen szemléletünk körébe eső tárgy tulajdonságait veszik föl, szóval: valamely külső képbe menekülnek. Így származnak a képek különböző fajai: a metaphora, allegoria és mythologia.

Nem volna itt helyén ez æsthetikai fogalmak bővebb fejtegetése; de azt meg kell jegyeznünk, hogy maga az allegoria is többféle változatban lép föl a költészetben. Egyszer a költő elvont fogalmakat változtat személyekké vagy más, látható tárgyakká, máskor pedig egy jól ismert történeti vagy mondai személy nevéhez köti a saját eszméit, vagy az általa festett alakok eszméit. Pl. BUNYANTÓL a *Pilgrims Progress*, nálunk a *Válaszúti Comédia*, vagy HORÁCZTÓL *Ad navem*, LONFELLOWTÓL *A lábas óra*, LINGG HERMANTÓL *A fekete halál*, VÖRÖSMARTYTÓL az *Élő szobor*, ARANYTÓL a *Rabgolya*, TOMPÁTÓL *A madár fiaihoz*, *A sebzett szarvas*, *A pusztuló erdő* stb. cz. allegóriák egészen más természetűek, mint pl. DRYDENTÓL az *Absolon és Architophel*, ARANYTÓL a *Ráchel siralma*, TOMPÁTÓL *Új Simeon*, *Herodes*, *Ikarus*, *Sámson* stb. Amazok, a voltaképi allegóriák, jobbára vallási harczokban, vagy bölcsészeti elvek küzdelmeiben fejlődnek, emezek bizonyos rendkívüli politikai változások alkalmával. A nyugati népek irodalma inkább amazokat kedveli, a mi irodalmunk inkább emezeket. A magyar allegóriák majd mindenike a haza szenvedését ábrázolja. Jóformán ez az egyetlen eszme, a mely több-kevesebb változással, átalakulással, módosítással szerepel bennök.

Kivételt csak a nagy vallási harczok képeznek.

Addig a vallásos és hazafi eszmék szorosan össze voltak nőve, mint költészeti és nyelvi emlékeink mutatják. A protestantismus elválasztotta egymástól ez eszméket. Az igaz hazafiság erényeit csak önmagában látta, míg a katolikus pártot, mely egy volt nála az áruló, német párttal, ellenségnek tekintette. Lehet mondani, hogy körülbelül egy századig inkább a vallásos eszmék, az igaz hit, az Istennek tetsző erény, Isten irgalmassága, a háladatosság stb. foglalkoztatják a magyar versírókat. A hazafiság eszméi csak később lépnek előtérbe. Költészetünket a biblia táplálja.

Valóban egy elnyomott, sanyargatott nép legtöbb vigaszt talált a babiloni vizek mellett kesergő zsidók történetében. A protestantismus magyarul terjesztvén a bibliát s magyarázatára minden rendű híveit feljogosítván: lépten-nyomon utalt a zsidó és magyar történelem hasonló

mozzanataira. Az új vallás tanítói a bibliának egyes, jól ismert személyeihez kötötték saját eszméiket, akár lelkesíteni, fölemelni, meggyőzni iparkodtak, akár gúnyolni, sérteni, ostromolni az ellenfél téves meggyőződéseit. A bibliai történetek nem válnak igazi allegóriákká. Csak némi czélozgatás, közbeszótt reflexiók s leginkább a végül elmondott tanulság íratják azokat. A vallás eszméje felül emelkedik a hazafiságen s szolgálatába szegődik a költészet is epikai történeteivel, énekeivel, sértő, szinte a vérig korbácsoló satiráival. Senki sincs a XVI. században, a ki erősebben szórná a lesújtó átok, a maró gúny villámaint SZKHÁROSI HORVÁTH ANDRÁSNÁL, a ki nyílt, leplezetlen, bátor hangon hirdeti az ellenfélnek, hogy

Az igaz hitet ha te meg nem tartod,
A mint az Credóban te nyelveddel vallod,
Az útat elveszted, tenmagad megcsalod,
Érdemedben bizván, megtalálad poklot.

A szinte tarthatatlanul neki eredt áramlat felzavart minden indulatot, minden szenvedélyt s nem válogatott sem a tárgyokban, sem a kifejezésekben. Allegóriai személyekké lesznek a bűnök különböző fajai, hogy azokat sujszák az elkeseredett protestans írók, a kikben e bűnöket leginkább feltalálhatónak hiszik. Így lesz allegóriai személylyé «az pápai foltos hit», a melyet — semmi kétség, hogy elveszt az Isten «sok hamiságáért, tehetetlenségért, az hitetlenségért, az ő szent fiának nem esmérétiért». Így változik a költő mély gyűlölete, villámszóró haragja közben a fősvénység szintén allegóriai személylyé, és Sz. HORVÁTH ANDRÁS egész pathoszsza kiáltja :

Ébrölj fősvénység, igen elaludtál,
Térj Istenedhöz, beszélj Zacheussal,
Beszélj az szentekkel, szent Pál apostollal,
Ne dugd be füledet ezüsttel, arannyal,
Mert nem lehetsz részes, hígyjed, az Krisztussal.

Majdnem állandó kezdete vagy refraineje az e századbéli verses műveknek, hogy : Örök Isten oltalmaz a gonosztól, ez világi nagy vakságtól. Mindig s mindenütt a bibliával támogatják tanító, moralizáló okoskodásaikat, ebből vonnak elrettentő példákat, de inkább a vallásos, mint a hazafi eszmék megtestestítésére.

Azonban a hazafi bánat siralmai elfojtják lassankint a vallásfelekezeteknek egymás iránti villongásait. Mindkét fél gyűlölete felolvad a hazaszeretetben s bár még egy század múlva is megzendül a hitbéli meggyőződés, a régi hithez való tántoríthatlan hűség hangja, mely nem tud kiengesztelődni a protestantismusnak ellene szórt vádjaiival, fenyegetőzéseivel, korbácsoló satiráival : inkább a nemzet politikai süllyedé-

sének keserű érzete fakaszt bánatos hangokat, mint a régi hittől való elszakadás, vagy az új hitnek megfeszített küzdelme. Gyöngyösnél már, a kire nagyon érezhető befolyással volt a renaissance, egy megszemélyesített nympa panasolja szenvedéseit, hazafias siralmát a *Palinodiában*. Egykor Róma volt erős férfiakból, Athenæ okos tanácsokból, a kicznél nem voltak vitézbbek a trójaiak sem. S most? Így folytatja kesergését a nympa:

Eldültek oszlopim, kikhez támaszkodtam :
 Fiaim mostohák, tőlök elhagytam :
 Nincsen kihez bíznom, árvául maradtam.

Ha a *sasnak* esett is körmébe, vagy a *hold* szarva öklelt is rá, megállta helyét; de most nem tud önerejéből fölemelkedni. Megszánják tehát az istenek s Eszterházy nádort küldik segítségére. Ez allegóriai szerkezet ugyan, mint ARANY L. már megjegyezte, többet árt, mint használ a mű költői becsének: de ettől fogva hazafias költőink nem igen tudtak lemondani e szerkezetről, részint a külföldi áramlatok, részint hazai viszonyaink miatt. A hazafi lyra szakít a bibliával s a Sámsonok, Gedeonok, Tóbiások, Saulok, Dávidok helyett Nympák, Phœnixek, Cupidók, Venusok, Fortunák stb. jönnek divatba, a melyek jobbra mind a nemzet elnyomatásának, szenvedéseinek, siralmának, vagy bár ritkábban, a szerencse forgandóságának panaszloúi. A Tököly-mozgalomnak *Az ki régen fegyvert fogott* kezdetű éposza szintén egy hosszú allegória, mely a többé-kevésbbé szokásos nevekkel emlegeti a harcza vitt nemzeteket: a törököt *hold*, a németet *sas*, a francziát *liliom* vagy *kakas* néven nevezi s ez elnevezések annyira meghonosodnak, hogy még HORVÁTH MIHÁLY is nem egyszer használ efféle kifejezést: a büszke félhold karjaiból a német sas ragadta ki a győzelmi zászlót stb. A hazafi feljajdulás gyakran menekül ily többé-kevésbbé fátyolba burkolt képek alá, hogy az üldözők elől mélyen elrejtve maradjon.

A múlt század második felében föllélekző irodalom még jobban meghonosította az allegóriákat, nem sok sikerrel ugyan, de egy pár példányában feltűnő hatással. Íróink jobbra bölcselmi episztolákat, idylleket, æsopi meséket írtak, a melyekben itt-ott felbuzdúl ugyan hazafi büszkeségük, de nyílt, kitörő hangon csak a József uralkodásának vége felé s a Lipóté kezdetén szólnak. Néhány szerzetes író száll ki a síkra elszántabb erővel, de azok is inkább politikai ezélatú allegórikus ódákat írnak egész BACSAHYRIG, a ki nem tudja elrejteti bős haragját a jobbágyok «fölszentelt hóhérai» ellen. E szegény jobbágyok költészete szintén megszemélyesítette a zaklató, vérig sértő, gonosz executiókat *Portió Pál*-ban és *Forspont Péter*-ben, a kiket nagyon szeretnének sánczra vetni felíg tréfás, félig humoros kedvökben. De hiába! E nem szívesen látott

vendégek jó sokáig náluk maradtak. S mikor a politikai küzdelem megindult is: inkább a nemesi jogok s kiváltságok épségben tartása volt a főkövetelmény, mint az alkotmány sánczainak kitágítása.

A hazafi fájdalom a fölszendült társadalmi s politikai mozgalomban sem tudott sok vigasztalót találni. A régi emlékek hatása nem könnyen irtható ki a szívekből. BARÓTNAK *Egy ledölt diófához* írt allegorikus ódája e kibékülni nem tudó hazafi panasz kifejezője s egyszersmind az első költemény, mely úgy is mint óda, úgy is mint allegória nagyobb figyelmet érdemel. A sok külerőszak mind elbukott a nemzet erkölcsi erején, és sem a csábítás, csalogatás, sem a heves támadások nem tudták életfáját földre tiporni. Honnan e változás?

Ah minek kérdem! — szemeimbe tűnnek
Gyilkosid. Nem volt külerőszak: ott benn
Önmagadban volt megölő mirigyed,
S titkos elejtőd.

E gondolat újra viszhangzik BERZSENYINÉL s egy félszázad múlva TOMPÁNÁL, de más változattal. Az allegorikus ódák majd mind ez eszmével foglalkoznak s csak a jelképül fölvetett külső változik, a hang és tárgy mindenben hasonló. Legkiválóbbak a KÖLCSEY allegóriái. A költőnek mély fájdalomát, kétségbeesését egy jól ismert történeti személy, Zrínyi tolmácsolja, de bizonyára mindenki tudja és érzi, hogy a Zrínyi feljajdulása magáé a költőé. A múlt dicsősége, a régi nagyság emléke fölött virrasztó költők, a kik nem merték nyíltan hirdetni a nemzet sülyedését, a jelen sivárságát s a jövő kétségét: majd mindig egy hajdankori nagy névhez kötötték eszméiket s költeményöknek, úgy szólván, inkább csak a czíme volt allegorikus. De az erős hazafi érzélat mindnyájából kiérezhető. A KISFALUDY *Rákosi szántója* épen ide illő példa. De már a VÖRÖSMARTY allegóriái egészen más neműek, bár a *Mikes buja* az előbbi genreba tartozik. Valódi allegóriák s pedig irodalmunk legkitünőbbjei közé tartoznak. Ifjúkori kísérletei közt a *Mit forralt titkos kebelén* kezdetű a szent szövetség, e «hármasság» fölötti feljajdulás. A költő alig tudja fájdalomát leplezni. Csakhamar kiesik a hangból s merészen kiáltja:

Mely még most nyugszik, fölkél a bátor oroszán,
Szíveitek fognak vérzeni körme között.
Jaj néktek! ha kivész: elhúz sírjába magával,
Jaj! ha megél: iszonyú mérge pokolra taszít.

Az *Elhagyott anya*, *Élő szobor*, *Vén cigány* című műveit a kép szerencsés választása s annak találó volta emelik ki. Oly művek, a melyekből egész bátran levonhatók az allegória szabályai. Az elhagyott anya fájdalma, a ki megkövült kinyjai közt hívja ölébe hívtelen gyermekeit:

minden rejtett czélzata nélkül is érdeket gerjeszt. Az *Élő szobor* egy élő-halott nemzet jajkiáltása, a melyet meg kell hallania az egész világnak, ha «van jog földön s égben irgalom!» A leigázott Lengyelország sorsán érzett rokonszenvet nem is lehetett volna nyíltan hirdetni a censura önkényétől, de különben is némely tárgy már természeténél fogva olyan, hogy mintegy önként allegóriává idomúl. E tárgyak közt egy sincs, a mely alkalmas volna az allegóriai szerkezetre, mint a hazaszenvedése, a nemzet siralma. S a mi százados élet-halálharcunk valóban sokszor oly természetűvé vált, hogy a költőnek, ha a közhangulat tolmácsa akart lenni, el kelle rejtenie igazi eszméjét, ha különben nem is lett volna erre egyéni hajlama.

A jelen század első felében is majd minden nagyobb költőnk e terre menekült hazafi keservével. Ha nem titkolta is el oly mélyen, mint TOMPA: legalább valami régi emlékhez, vagy történelmi nagy névhez kötötte, hogy csalódásba ejtse a censurát. Erősebb felbuzdulás, hevesebb indulat ugyan kevésbé férközött e formákba: de a szelíd merengés, az elhaló panasz, a méla borongás, az elfojtott fájdalom gyakran rejtőzött képek alá. Sőt PETŐFI, e túlőszinte lyrikus, a ki merészebb hangokat pengetett minden magyar költőnél, szintén írt néhány allegóriát s pedig oly korban, a mikor már semmi sem tiltotta, hogy nyíltan hirdesse a nemzet vágyait, törekvéseit. De eszméje és hangja egészen más, mint az előtte élt lyrikusoké. Mióta valami titkos sejtelem folyvást egy rendkívüli időről, forradalomról suttogott fülébe: hazafi lyrája mintegy észrevétlen a szabadság hirdetőjévé lett a helyett, hogy a múlt nagyságát, a régi dicsőséget hirdette volna. Allegóriái is a nemzeti függetlenség kifejezői több-kevesebb változattal, mint *A kutyák dala*, *A farkasok dala*, *A rab oroszlán*, *A tél halála*, *A ledőlt szobor* stb.

A forradalom után ismét megújúl a honfiak százados panasza, felhangzik az átok, a kétségbeesés, mely nem tud kiengesztelődni, jó ideig csillapodni sem. Az örökös forradalmi történetek kifárasztják a közönséget s a régi dicsőség s hajdani nagyság emléke újra feltámad, hogy a jelen sivárságát feledtetni tudja a sok búgó sírás, egyhangú zokogás, vígasztalan keserv vagy zsibbadt önbizalom töredezett hangjai között. VÖRÖSMARTY a reménynek egy gyöngye sugarát csillantja fel a *Vén czigányban*, mintha meg akarna nyugodni végzetén s az európai háború kitörésében egy új világot látna, mely békét s nyugalmat áraszt a szenvedőkre. «Lesz még egyszer ünnep a világon!» mondja, kifárad a vész haragja s elvérzik a viszály a népek csatáján. ARANY JÁNOS még előbb hirdeti a zsarnoki önkényt leromboló eszme hatalmát, mert «megszületett Judának királya kicsiny Bethlehemben!»

A magyar költészet újra a bibliához fordul, mint az előtt három-

száz évvel a mohácsi vész után. Csakhogy egészen más célzattal. A Ráchelek, Heródesek, Dávidok, Simeonok stb. nem az ó, vagy új hit-beli meggyőződésen ejtett sérelmeket, hanem a romokon andalgó honfi-szív fájdalmát, fájó biztatását, nyugtató hitét zengik, vagy szilaj haragot, pírító megvetést zúdítanak a hitvány jött-ment népekre, a kik eszközei voltak egy zsarnok hatalomnak. Mindezt nyíltan, merész szavakkal hirdetni meg sem is lehetett kísérteni. A lyrai közvetlenség kénytelen volt fátyolba burkolózni.

E térre menekült TOMPA is, részint eredeti tehetségét, mystikus felfogásra hajló természetét, részint az idők intő jelét s a viszonyok kényszerűségét követve. De eszméje nem találta meg mindjárt a külső képet, a mely alá merőben elrejtőzzék. Néhány művében csak mintegy hozzá köti eszméjét ahhoz a bizonyos élő vagy élettelen tárgyhoz, a melynek természetete benső forrongását visszatükrözni látszik, ép úgy, mint PETŐFI a gólyához köti szülőföldje, vagy az alföldhöz a szabadság iránti szeretetét. Úgy szólván közvetve, bizonyos átvezető úton jut a célba vett s valódi költői eszméhez, mint a *Levél egy kibujdosott barátom után*, a *gólyához*, a *Pusztán*, *Az öreg szolgálja* (némileg a *Sírboltban* is) című művei mutatják. Egy pillanatra csalódásba ejtenek, mintha a külső tárgy keltené föl a költő eszméit s mintha a természet iránti fogékonysága oly mozgékony volna, hogy szemlélődése idézné elő felhevülését, megindulását. Ez azonban csak látszat.

Kétséggkívül senki sincs a magyar költők sorában, a kinek élénkebb tapasztalatai volnának a kültermészet élő vagy élettelen tárgyairól. De fogékonysága még sem oly mozgékony, mint TOLNAI hiszi. Egy mozgékony természet bele találja magát az élet mindennemű nyilvánulásaiba s kevésbbé vagy épen nincs tulságos befolyása alatt bárminemű eszmének. Élvezni tudja a virágok illatát, a madarak énekét, a patak zúgását s beléjük is mélyed. Másfelől azonban kedvét leli a nagy város zajában s izgalmaiban is. TOMPA másnemű természet. Nem a kültermészet iránti fogékonyság íratta vele allegóriáit, hanem folytonos felindultsága, az őt teljesen magával ragadó hazafibánat eszméje.

Valóban TOMPA egy eszme, egy érzés hatalma alatt állt s így lett főképviselője annak az allegóriai költészetnek, mely a forradalom után majdnem húsz évig uralkodott irodalmunkban. E téren senki sem múlja fölül. Könnyen kimeríthetőnek látszó forrásaiból oly számtalan mozzanatú s oly változatos kincseket merít, a melyek végre kifárasztják s így tetszik, mintha pihenésre volna szüksége. De eszméje folyvást üldözi, kedélye újabb hullámot vet, képzelme új alakot talál s nem tud nyugodni, akár a levert nemzet elhaló sóhaját, akár az üdülő szív felolvadt panaszát zengje, a mely reményt keres s erősbuló önbizalomban akar

megnyugodni. Innen van, hogy egy-egy eszmét többféle változatban feldolgoz s épen nem mondható, hogy legutolsó kísérlete volna a leg-sikerültebb. Így tett népmondáival, nép- és virágregéivel, őszi dalaival s a szóban forgó allegóriákkal is. Ez utóbbiak közül alig lehetne olyat találni, a melynek eszméje legalább még egy-kettőéhez hasonló ne volna. Pl. a *Pacsirtadal*, *A madár fiaihoz*, *Kikeletkor*, *A pipishez*, mind az ébredés az őszi szent örökhöz való hűség eszméit zengik; *A sebzett szarvas*, *A gályarab fohásza*, *A hajó* a szenvedő nemzet törhetetlen kitar-tását tárgyazzák, mely, ha veszni kell, magával rántja zsarnokait is; a *Bérez és lapály*, a *Sámson*, a *Kisértő* a csábításnak ellenállani tanítanak. Nem lehet mondani, hogy az eszme s a kidolgozás mindenikben ugyanaz, csak a felhozott példák közül is, sőt állíthatjuk, hogy maga az eszme is módosul, a kidolgozás jobbára egészen más, az érzelem hullám-zóbb egyikben, mint a másikban: de bizonyára a költői hatás egyik legnagyobb titka az eszmék és gondolatok, az érzelmek és indulatok oly nemű rajzában rejlik, a mely hű és jellemzetes, megható és fölemelő is egyszerre, a mely rövid, homályosság nélkül s elménket és szívünket egyaránt foglalkoztatja. Innen van, hogy TOMPÁNAK leginkább azok a művei arattak rendkívüli sikert, a melyek már magukban kimerítieni látszottak a feldolgozott eszmét s érzelmet, mint: *Temetés*, *A golyáéhoz*, *Pusztán*, *Madárfészek*, *Az öreg szolgálja*, *A tűz*, *A sólyom*, *Új Simeon*, *Vihar*, *Jövevény*, *Sírboltban*, *Ikarus*, *Héber legenda* stb. Ezekben mind a jelkép szerencsésen van választva, s hozzá a hang találóan alkalmazva, mind a conceptio kiszámítva s mintegy előre kimérve, mint a legnagyobb költőknél látjuk.

TOMPA nem bölcsészeti fogalmakat személyesít, mint GOETHE, BYRON, HUGO VIKTOR, hanem politikai vagy hazafiúi eszméket, de azért nem kevésbé nehéz feladatra vállalkozik, mint azok, kik bölcsészeti fogalmakat festettek jelképekben. A költőnek nem szabad felednie akár egyik, akár másik feladatra vállalkozik, hogy az élénk varázsolt kép csak akkor költi fel bennünk a művész igazi eszméjét, gondolatát, érzelmét, ha e kép magában is érthető, magában is szép. A képnek jelentésétől függetlenül is szépnek kell lennie. Ezt a körülményt már WINKELMANN megkívánja az allegóriától. Ha ez hiányzik — írja LEWES* — megszűnik művészet lenni, csak hieroglyph marad. Sőt úgy el kell rejtenie a czél-zott, lappangó, fátyolba takart értelmet, hogy arra ne is gondoljunk, ha magát a költészetet élvezzük. Mert a költőben nem a gondolkodót, hanem a művészt keressük. «A költő — folytatja LEWES — a ki csak mély értelemre dolgozik s nem arra a varázsra, mely eszméinek kifeje-

* *Göthe életrajza*. Ford. Szász K.

zését mindnyájunk szívére rábeszélje, eltévesztette czélját. A költészet első követelménye, hogy megindítson, nem az, hogy tanítson. Legyen bármily mély az értelem, csak a kép legyen szép.» Ha e csakugyan helyes — mert az összes kiváló æsthetikusok tekintélyétől támogatott — elvet bármelyik allegória-költő is figyelmen kívül hagyná: megszűnnék művész lenni. Megsérténé művészete legfőbb szabályát, a mely a költői mű legelső követelményeül az illuziót ismeri.

Másfelől a képmásnak, mely az allegória-költő eszközét vagy nyelvévé képezi: oly világosnak, könnyen áttekinthetőnek kell lennie, hogy az olvasó mind a jelképben, mind az alatta lappangó czélzatos eszme értelmében művészi érdeket találjon s mintegy kétszeres gyönyört merítsen belőle, a mely egyaránt megfogja szívét s értelmét, habár nem egy s ugyanazon pillanatban is; más szóval azt kívánjuk a költőtől, hogy a jelképes forma csakugyan megbirja a tartalmat s összhangzó legyen a gondolattal, a melynek, úgy szólván, külső ruházata.

E szempontból keményen megtámadta egy pár magyar æsthetikus a TOMPA allegóriáit. Csupa önkényes az elrejtett s az előadott eszme közti kapcsolat, mondják. S ha ez önkényes jelképiséget kivonjuk belőlük, értelmetlen versek maradnak. TOMPA — így szólnak — azt hitte, hogy a természetben mindent rá lehet húzni a hazafias érzelmek kaptafájára. Számító értelemmel dolgozta allegóriáit s nem a phantasia túlbősége szülte azokat.*

Ez ellenmondó támadások majd teljesen igazságtalanok. Ha azt mondják: TOMPA allegóriái közül némelyik, a kevésbbé sikerült, mint a *Nyárbán*, *A távozó után*, *Bérez és lapály*, *Fent és alant*, *Özveggy gólya*, *A pipishez*, *A repkény* s még egy pár félig allegória, félig dal, oly távoli hasonlóságon alapszik czélzatos s valódi, előadott eszméjét illetőleg, hogy e miatt sem a festett kép nem igazán művészi kivitelű, sem a czélzott eszme nem eléggé rábeszélő s megnyerő; — ítéletöket teljesen aláírjuk. De TOMPA költői tehetségének legfényesb nyilvánulásait általában véve korresszülötteknek állítani, mint a hogy REVICZKY GY. teszi: ehhez nagy mérvű elfogultság kell s oly nemű ellenszenv, a melynek okát, nem tudjuk, a műfajban keressük-e, vagy magában a költőben. Mert vajjon miféle önkényesség van a gyermekeit temető anya s egy letiport nemzet, az anyamadárnak további dalolásra kérő s a költőnek társait buzdító szózata közt? Vagy ki nem tudja, hogy a *Sólyom* a feldúlt házába *Nérő* honfinak oly erőteljes rajza, a milyenhez csak az *Öreg Szolgáé* hasonlítható? Vajjon a *pusztuló erdő* s a *satnyuló nemzedék*

* *A szimbolismusról.* Írta REVICZKY GY. A *Kölcsey-egyesület évkönyve.* 1884. Arad. 105. l.

között nincs-e valódi hasonlóság? *A sebzett szarvas, A titkos beteg, Új Simeon, A tűz* stb. nem a legsikerültebb allegóriák közé tartoznak-e éppen az eszme s jelképe közti szoros összefüggésnél fogva? Nem kitűnően választott jelképe-e a *fogoly* a lenyűgözött nemzetnek, a melyben nincs megalázkodás, aljas hízélgés, de annál több önértet, önbizalom s komoly méltóság? A korlátok közé nem szorított *folyam* nem utal-e az ősi jelleméből kiforgathatatlan népre s a *lombos koronájú, terebélyes fa* a viruló nemzetre?

De különben is ki vont határt az allegóriai czélzatos eszme és külső képe között, s ki mondotta ki, hogy pl. az oroszlánnak mindig a bátorság jelképének kell lennie? Nem lehet-e az éberségé, királyi méltóságé is? Sőt van-e joga valakinek azt kívánni a költőtől, hogy a rendes, megszokott jelképeken kívül ne merjen a világért sem másneműeket alkalmazni, mert műve mindjárt koresszülött lesz? S ha csak a jelentésre fordítan a költő főgondját: nem lenne-e hatása hideg s élettelen? Lám a világirodalom legkitűnőbb allegóriájának, a *Divina Commedianak* rejtett, fátyolba takart eszméjén hány író gyakorolta már éleselműségét, a legkülönbözőbb nézeteket vallva s mégsem jutott csak egyetlen egynek is eszébe, hogy e művet elhibázottnak hirdesse, mert mikor a művészetnek e pompás festőiségén s rejtelmességén megindultak: a tökéletes illusio nem hagyta értelmöket még a kijózanulás után sem egyformán működni. Mennyit vitatkoztak csak a *Pokol* első énekének jelentésén a a párduczról, oroszlánról s nöstényfarkasról, majd a pártos vizsályú Flórenczet sejtve a párducz, a franczia Anjou-házat az oroszlán s a római udvart a nöstényfarkas jelképében, majd az erkölcsi élet néhány főfogalmát gyanítva, mint a kéjvágyat, az erőszakos indulatot s a féltelen kapzsiságot. De bármiféle jelentése legyen ez allegórikus alakoknak, elég az, hogy mind a párducz, mind az oroszlán, mind a nöstényfarkas híven, találóan, művészien van rajzolva. Kevésbé fontos, mint LEWES írja, hogy jól vagy rosszul értelmezzük-e a művész czélját, csak a kép legyen jól festve, mert ennek kell fölkeltenie illuziónkat, hogy műtárgynak tekintsük.

Ebből a szempontból könnyebb lett volna a TOMPA allegóriáinak némely hiányaira mutatni. Pl. *A szent küszöb* rejtett czélzata elég jó volna, de mit ér, ha a költő nem tud iránta érdeket s rokonszenvet gerjeszteni; ha a gondolatot nem olvastja föl a szív melegében, s bár TOMPA folyvást csillogtatja színeit, a tárgy maga nem tud megatni. Hideg festés, csakugyan a számító értelem műve s nem a szenvedély rajza. Vagy vegyük a *Vihart*. Semmit sem érzünk benne abból a kitörő, megreszkettető borzalomból, mely lesújtja az embert, semmit abból a megrázó erőből, melynek át meg át kell járnia egész valónkat, hogy

mintegy elálmélkodjunk hallatára. Nem bánmók, bárminemű eszme rejtőznék alatta: csak volna a vihar úgy rajzolva, hogy felkölténé bámulatunkat. De mily hidegen hagy e bölcséleti okoskodás:

A kikelet, nyár s tél örök rendben jön el,
Sugárt hint a nap, az anyaföld szül, növel,
Kutfejétől a gyors folyó alá zajog;
Havaznak a felhők, majd esőt ejtenek,
Forró lávát szórnak a tűzhányó hegyek,
— Én is csak tisztemet végzem, mikép azok!

S utóbb ismét e versszak:

Az ember képzel és alkot, — fennállanak
Az ívek, oszlopok, a bástyák és falak,
S midőn megütközött művében homlokom:
Eltűnik pompa, fény, — s arról, hogy ott valék,
Beszél idomtalan, uratlan omladék . . .
Bölcs, ki sziklán épít, *bolond ki homokon!*

Nem az a baj tehát, hogy a vihar és a nemzet titkos forrongó érzése közt nincs benső hasonlóság. A jelkép maga szerencsésen van választva, de mint műtárgy nem tud megindítani. S mennyire nem természetes hazafiúi elvet akar *A gályarab fohászában* költőileg tárgyalni s mennyire erőszakolja az értelem kiszámított okoskodását, hogy rábeszélje szívünkre saját meggyőződését. TOMPA azt írja, hogy «addig ne féljen valamely nép, míg el nem felejtí, hogy rab s néma dühvel tűr, de ha szokik, feled, békül: vége van!» Mindez felállított bölcséleti elvnek megjárja, bár épen nem mondható, hogy ellenvetést ne lehetne tenni rá: ámde mennyivel természetesebb s mennyivel alkalmasb lett volna költői tárgyalásra is, ha a gályarabok néma dühe kitör a vész pillanatában s magával rántja zsarnokait is, mint a hogy a *Hajó* című allegóriában próbálta utóbb, bár itt sem tudta a szenvedély elvakító dühét erőteljesen rajzolni. Inkább okoskodik, magyaráz, leírja, részletezi a tárgyat, a helyett, hogy élénk tárná magát a küzdő rabot, a kinek «gúny és sovány falat osztályrésze.» S mily józanon, szinte kiszámítottan bölcselkedik aztán:

Mindez gyötrő s nehéz; mégsem fohászokodom
Könnyítésért hozzád, létünk erős Ura!
Hogy tunyán meg bírjak nyugodni sorsomon,
S könnyen lépjek vele öngyilkos alkura.
Inkább legyen keblem tenger, mely forr, zajog,
Tartsák ébren, lázban örvények s viharok.

Valóban TOMPÁNÁL az ihletet nem egyszer tönkreteszi a bölcselmi gondolat, mely fölébe kerekedik. Mennyivel több megrázó erő VAN ARANY LÁSZLÓNAK ez egyetlen versszakában:

Szilaj, torz kedvvel — — — újonga
A gályarab, midőn a vész kitört;

Recsegve tágult minden borda, donga
 Hajójukon s az ár végig söpört;
 Ó, látva kényurát hogyan szorongta,
 Vad kárörömmel gúnykaczajba tört:
 «Ha-ha! bitang, most sírhatsz, esdekelhetsz!
 Nem bánom, meghalok, csakhogy te elveszsz!»

Úgy tetszik, mintha TOMPA az előre kitervezett morális axiómához szabta volna művét, holott a kész műből bárki is elvonhatja az alapeszmét, ha a küzdő szenvedély erővel, élénkséggel, természetűen van rajzolva. Néha meg úgy látjuk, mintha kétszer kezdené újra művét. Nincs elég mély felindulása, mely fokozatosan emelkedjék. Majd egészen elbágyad. Aztán újabb hullámot vet kedélye, a mely az elsónél mélyebb is, erősebb is. *A hajóban* az első három-négy strófa semmivel sem emeli a lyrai emotiót. Hosszas leírás, hideg, élettelen festés. Csak mikor a büszke kényurakat s a fásúlt nyugalmú gályarabokat halljuk, hogy vágynak azok az ismerős vidékre érni s mily elszántan tűrik ezek a bős hullámok csapkodását: akkor érezzük, hogy a küzdelem megindult. De még itt sem tudja magát teljesen átadni TOMPA az indulat rohanó árájának. Bele-belecsap az erős hangba, de ismét száraz okoskodással rontja el a véghatást. Elég jellemzően volna festve a kitört vihar s a zsarnokok rémülete e sorokban:

Örvény fogadja be az olesó s drága súlyt,
 De a haszon kevés, mit kidobása nyújt;
 A lég örvényzik fent, alatt a mély özön . . .
 Sírnak . . . kiáltanak . . . nincsenek eszközön.

„Lohadj hullám, lohadj! fáradjatok szelek!
 Oh éltem s kincseim, mikép is mentselek!
 Csupán egy deszkaszájt: gyarló, kétes tutajt,
 Min a szél valamely sziget partjára hajt!”

De az ellentétül oda állított gályarabok, a kiknek szinte kárörvendő ujjongásait kellene hallanunk, még most is oly drámaiatlan nyelven beszélnek, a mely minden illúsiót tönkre tesz. Az első sor még jól indul:

Zuhanj hullám, zuhanj! kaczagjuk bős dühöd —

de aztán e részletezés:

Melyben e nyomorult hajót hányod s ütöd.
 Nyisd fel mélységeid', szilaj, sötét elem —

elbágyasztja az indulat erejét.

Utolsó sora ismét erősebb:

Benyelsz, elveszni látsz, — de félni . . . félni nem!

Ez elég merész hang után mily rosszúl esik megint e számító fontolgatást hallanunk :

Élet, halál ? velök minket alkudva láss !
Mit nyujta ? mit vesz el ? könnyű a számadás . . .

Aztán maga mondja el a költő, a mit az olvasónak úgy is éreznie kellene, ha meg volna indulva :

És szörnyű : míg együtt pöröl, kiált s felel
A lázongó tenger, a lázongó kebel.

Még ennél sokkal sikerültebb műve, az *Ikarus* is osztozik az említett hibák némelyikében. A két első versszak itt sem viszi előbb semmivel sem a kifejlést ; meg sem indítja. Csak a harmadikban érezzük a merész vágy s a visszatarthatatlan képzelem röptét. S bár később a rajz kiszélesedik, az érzelem kissé lankadni látszik : egészen véve ez a mű sikerültebb allegóriái közé tartozik TOMPÁNAK.

Nem az tehát a baj, hogy a kép és a czélzatos tanútság közt nincs szoros összefüggés, hanem az, hogy TOMPA egy pár allegóriájában kevésbé látszik törődni választott műtárgyának valódi természetével, mint a czélba vett eszme tanításával. Mintha csak HUGO VICTORT utánozná, a kinek képzelete, mint PLANCHE megjegyzi, nem ölel át egyebet az *Orientales*ben, mint a hangok és színek világát, avval a különbséggel, hogy TOMPÁNÁL az eszme, a gondolat mindig első sorban áll, csakhogy még nem járta át a szív heve s a szenvedély lángja. Jól tudja, mit akar mondani, de nem úgy s nem azt mondja el, a mit akarna s a mit *kellene* mondania. Igaza van GYULAMAK, hogy a TOMPA képzelete «szakadatlanúl ontja a hasonlatokat, képeket és allegóriákat, melyek ragyognak, de nem tudnak melegíteni. A költő hiába igyekszik érzést, gondolatot rejteni alájok. Érezzük, hogy nem egyszerre születtek». Mindez azonban korántsem azt teszi, hogy a TOMPA allegóriái mind egy tévútra jutott költő elhibázott művei, a kit föl nem világosított senki, hogy csakugyan rossz irányba esapott. Lyrai allegóriái közül valóban remek költeményeket válogathatunk. De előbb még egy ellenvetésre óhajtunk néhány szóval reflectálni.

Az az allegória — így szól ez ellenvetés, TOMPA hasonnemű költeményeire czélzólag — melyben a költő csak a fölvett jelvi képet festi, írja, részletezi, hogy a főeszmét elhagyja mellette, azt egészen háttérbe szorítja, arra csak a végső strófában gondol egy gyöngye epigrammatikus kanyarodással, — költői, hatályos bizonyosan senkipél sem lehet.* Ez ellenvetés tarthatatlansága szembetűnő. Hisz épen azt kívánjuk a költőtől, hogy csakis a fölvett képet rajzolja, hogy a rejtett eszmére se gyöngye

* Tompa Mihály költészete, TOLNAITÓL. Bud. Szentle. 1878. 18. k. 73. 1.

se erős epigrammatikus vonással ne célozzon, mert a költőnek képekkel kell gyönyörködtetni bennünket, s nem szabad semmit tudnia — mint ZILAHY KÁROLY megjegyzi — arról a valóságról, mely játékában az olvasó számára lappang. LEWES a BUNYAN *Pilgrim's Progress*ét idézi, a melynek képleges személyeit létezőknek s minden kalandját igaznak veszik a gyermekek. Mikor a gyermek megnő — írja LEWES — s az allegória leple alatt megérti a nagy igazságokat és az elvont képletek értelmét: gyönyöréhez egy új járúl: de még akkor is kevésbé függ gyönyöre az értelemtől, mint a képektől.

Ez okból nem győzünk eléggé csodálkozni a TOLNAI ellenvetésén, a ki épen azt rója meg TOMPÁBAN, a mi költői erénye, azt támadja meg, a mit a legnagyobb æsthetikusok öszhangzó véleménye s a legnagyobb allegória-költők fényes példája igazol. Hogy csak saját irodalmunkból hozzunk példákat s épen attól, a kit TOLNAI is a legnagyobb magyar költőnek tart, ARANYTÓL: ott van a *Rabgolya*. Bizonyára ez hazai viszonyaink hű és plastikus képe, a mi különben nem fontos, tény az, hogy allegória. Van-e ebben csak bárminemű czélzás is a fő eszmére, a fátyolba takart alapgondolatra? S mégis nem tartjuk-e ezt sikerült allegóriának, mert a rab madár tünődése, vágya, hosszas várakozása, a melyet meg-megun, hasztalan kísérletei, hogy szebb hazába szálljon: mind oly jellemzően vannak rajzolva, hogy a kép egész plasticitásában előttünk áll. Ugyanez mondható *A pusztai fűzről*, a mely szintén hazai viszonyainkra céloz, de czélzatát sehol egy szó sem árulja el. Az egész költemény a pusztai fűz, a szegény letiport nemzet panasza; de meg vagyunk győződve, hogy ez utóbbira nem is gondol senki, a ki először élvezi igazán szépségeit. Vagy a *Ráchel siralma* nem egyik legremekebb allegóriája-e a magyar irodalomnak s pedig itt is csak a gyermekeit sirató anya jajjait halljuk s nem a nemzete vesztén zokogó költőét. Van ezeken kívül ARANYNAK egy allegória-vázlata töredék művei közt; a kalitkába zárt madárnak körülaggatják rostélyát mindenféle zöldséggel, hogy feledtessék vele a szabad természetet. Minden valószínűség szerint állíthatjuk, hogy csak az itt érintett alapeszme alakult volna műtárggyá és nem lett volna benne semminemű *nyílt* czélzás hazai viszonyainkra, mert ez alapeszme természetéből már világos a rejtett értelem. Nem is említjük *A gyermek és szivárványt*, mely már általánosabb emberi viszonyt, a látszat csalódását példázza, bár a fölvetett szempontból tekintve, ez is mellettünk szól. Hozhatnánk még föl több hasonló példát hazai és külföldi költőktől egyaránt, de úgy hiszszük, hogy a dolog világos és mindenki által könnyen érthető.

Magát a szóban levő költőt kell megfigyelünk, talán nála is találkozzunk oly művekkel, a melyek minden nehézség nélkül eligazítanak a támadás igazságos vagy igazságtalan voltát illetőleg.

Nem tudjuk: miféle gyöngé epigrammatikus vonatkozást találhatni pl. *A madár fiaihoz* című allegóriában, rejtett értelmére? Az anyamadar kérő, feddő, majd bátorító, biztató hangja egymagában is érthető, ha teljesen elvonatkozunk is czélzatától, mint TOMPA. Ugyanez mondható *A térről* is. A természetesen zsarnokoskodó tél, mely letépte a fa lombját, békót rakott a zúgó folyamra: önmagában is valódi műtárgy. Legfőképp a megáradt kedély mutatja, hogy ez nem csupán magáért van feldolgozva. De ezt hibának bizonyosan senki sem tartja. *A pusztuló erdőben* már volna epigrammatikus vonatkozás:

Ha dús sarjban nincs ifjulása:
Elvész az erdő, bárki lássa!

De ez annyira a tárgy természetéből folyik, hogy még akkor is megengednök, ha nem volna a mű allegória. Aztán ott vannak sorban a *Régi történet*, *A tűz*, *A sólyom*, *A pozsonyi várban*, *Megtérő*, *A sebzett szarvas*, *A gyászoló*, *A denevér*, *A jövevény*, *A titkos beteg*, *A fogoly*, *A folyam*, *Herodes*, *Ikarus*, *Héber legenda* és *Új Simeon*. Mindegyik sikerült allegória, melyek magukban is szépek, magukban is érthetők, ha fátyolba takart alapeszméiktől elvonatkozunk is. Csodálkoznunk kell, hogy TOLNAI épen ezeket mellőzte, mikor a TOMPA költészetében mindenütt a legkimagaslóbb csúcsokat kereste. Ezekben kevesebb zavart hangulatot, epigrammatikus czélozgatást s több bensőséget s meghatottságot talált volna, mint *A repkény*, *Ózveggy gólya* és *Zrínyi Ilona* címűekben, a melyek a kevésbbé sikerültek közé tartóznak. Azonban TOLNAI, úgy lát-szik, nem tartotta figyelemre méltónak «a mi allegóriáinkat, egy szűk-körű nemzet homályos képeit» fejtegetni, pedig azok ép úgy össze van-nak növe hús évi szenvedéseinkkel, elnyomatásunkkal, vágyainkkal, re-ményeinkkel, éledező, majd erősbülő nemzeti hitünkkel, mint a Horáczi allegóriái a császárság történetével. Valóban szomorú volna, ha egy kisebb nemzet csak azért nem merné a művészet egyik vagy másik ágát cultiválni, mert nincs hatalmában a félvilág s így senki sem szánja ma-gát ama rendkívüli elhatározásra, hogy némi fáradságot szánjon oly mű-nemek fejtegetésére, a melyeket egyik vagy másik szerencsétlen nemzet különösen pártfogásába vett s kifejlesztett. TOLNAI kevésbbé tudta lep-lezni ellenszenvét az allegóriai műfaj iránt, s így nem csoda, ha a TOMPA allegóriáiról is nagyon tévesen ítelt. Élesen kelt ki a szerinte szertelen nagy TOMPA-cultus ellen, s nem látszott észrevenni, hogy abból, ha még egy csekély tehetségű költő gyöngé műveit dícséri is egy pár kritikus: sehogysem következik az a határtalan hízalgés, a melylyel TOLNAI a TOMPA bírálóit sujtja. S különben is, a mikor LISZNYAI, SZELESTEY, SPETYEÓ, ZALÁR, CSERMELYI, TÓTH ENDRE, LOSONCZY s még egy sereg név-

telen óriás sikert vívott ki, a kik pedig a költészetnek mind tartalmát, mind alakját lealacsonyították: akkor TOMPA iránt még a kelleténél nagyobb méltánylatot sem tudjuk hibáztatni, bár ez a méltánylat soha nem ment túl a józan belátás korlátain. Mi azt hisszük, az ok egészen máshol rejlik. TOMPA hatása nagy, szinte ellenállhatatlan volt. Hajlama jól illett a kor hangulatához, a melylyel mintegy összeforrt s egymást táplálta. Nem tárta fel a tényeket a maguk meztelenségében és százanódó voltában, a miben, mint BEÖTHY ZSOLT mondja, bizonyos, csak a benyomást fokozó gyöngédség rejtett. De jelképekben kisírta magát, elsiratta nemzetét, majd biztatta, hitet és lelkesedést akart belé önteni a múlt szenvedéseieért, a melyeket épen ő tudott feledni legkevésbé.

Kora nemcsak tűrte, de mintegy meg is kívánta, hogy a költő, ki saját meggyőződésének akarja megnyerni nemzetét: folyvást figyelemmel kísérje az idők fejleményeit s ne a pusztá tényeket rajzolja, hanem csak *képmásait*, a melyek a túlságos szemlélődésre való hajlamot erősítsék, a szívet és értelmet egyként foglalkoztassák.

TOMPA sikerült allegóriái megfeleltek e kívánalomnak. Az a ritka érdemök van, hogy élénk s mégis rejtelmes színezetű képek, a melyekből a megáradt kedély egész bensősége szól hozzánk oly erővel s megrázó vonásokkal, a melyenekkel csak öntudatos művész festheti tárgyait. A *Madárfészek*, *A madár fiaihoz*, *Az öreg szolga*, *A tűz*, *a Pusztuló erdő*, *A pozsonyi várban*, *A sebzett szarvas*, *Régi történet*, *Megtérő*, *Karácsony estéjén*, *A titkos beteg*, *A jövevény*, *A fogoly*, *Sírboltban*, *A sólyom*. *Új Simeon*, *Héber legenda*, *Ikarus* címűek a magyar költészet legsikerültebb allegóriái közé tartoznak s bizvást elmondhatjuk SZÁSZ KÁROLYVAL, hogy a TOMPA költészetének legfényesebb pontjait jelölik. A fátyol alúl is lyrai közvetlenséggel hatnak, s mint képek is szívünkhöz szólnak.

Nem akarunk azokról különösebben szólni, a melyeket TOMPA minden kritikusa kitünő műveknek ítél; mint a *Madárfészek*, *A madár fiaihoz*, *Az öreg szolga*, *Sírboltban* stb. Csak azokból említünk néhányat, a melyeknek aethetikai becse többé-kevésbé kétségesnek tetszik: pl. *A sebzett szarvas*, *A titkos beteg*, *A jövevény*, *A fogoly*, *A sólyom*, *Új Simeon*. Nincs ezekben semmi abból a hideg, élettelen festésből, abból a szóáradatból, a melyek rendesen megrontják illuziónkat; de annál több a kedély hullámzásából, az indulatok erős hangjából, az eszmék és gondolatok bőségéből s abból az átlátszó, választékos, elegáns stílből, a melyek minden nagy költőt jellemeznek. Nem akadunk bennök a rögtönzés, hanem ama mély megindultság s az eszmével való huzamos foglalkozás nyomaira, a melyek a hatás kiváló eszközei szoktak lenni. Semmi sincs bennök a véletlenre bízva, mint az oly művészek szokták, a kik nincse-

nek teljesen tisztában alakítandó tárgyuk igazi természetével: de annál több van bennük a fokozatosan fejlődő érzelemből, mely a néhutt föltet-
sző részletes és aprólékosb színezés mellett is megtartja erejét és hatá-
sát. E művek mindenike tanúsítja, hogy értett TOMPA a lényeges vonások
kiemeléséhez is, mikor egészen át volt hatva tárgyától, mikor érzelmei és
gondolatai egyszerre születtek, mikor a nyíltan előállított kép s rejtett
értelme szoros összefüggésben voltak és ő nem arra fordította főgondját,
hogy ez utóbbihoz szabja művét, hanem arra, hogy a jelvi képet rajzolja
híven és jellemzetesen. Ha a főntebb említettek közül *A szent küszöb*,
A gályarab fohásza, *A hajó*, *A vihar* címűekben kénytelenek voltunk a
képzelem oly alakítása ellen szólni, a mely alig ölel át egyebet, mint a
hangok és színek világát: a most felhozottakban annál kellemesebben
érintenek az eszmék s indulatok oly lényeges és találó rajzai, a melyek
szívünkhez és értelmünkhez egyaránt útát találnak.

A sebzett szarvas, az elfojtott fájdalomnak e merész kitörése, a föl-
indúlt kedély egyetlen mozzanatát tárja fel, de oly festői képben, a mely-
nél szebbet alig találunk a magyar költészetben. Az első sor:

Fuss, fuss nemes vad, gyors szökéssel!

mindjárt megadja a kellő alaphangot, a mely bár kissé csüggedni látszik,
sem nem emelkedik oly magasra, hogy a költő mintegy belefáradjon,
sem nem lágyúl el annyira, hogy erejéből sokat veszítene. Boldog volt e
szarvas nyílt, szabad birodalmában, de szíven verte egy zord vadász gyá-
ván, lesből vetett nyíllal; s most, hogy tettének ára legyen: az elhullt
cseppeken nyomoz.

Fuss, fuss nemes vad! el ne érjen! . . .

Halj meg inkább, ha minden csepp vért elvesztél, de úgy, hogy üldözöd
ne leljen kínaidban örömet:

Ha társakat gyűjt lakma végett,
Es felrakat sok drága étket:
Szíved' ne lássa asztalán!
S hogy győzelmét hirdetni tartsa:
Ne függjön föld roppant agancsa
A fegyveres háznak falán!

Az érzés mind emelkedőben, míg végre teljesen kifejlík.

A titkos beteg című allegóriának nincs ily kerek compositiója, de
szintén nemes, komoly méltóság vonúl rajta végig és sokkal gazdagabb
találó gondolatokban. A honi földhöz, az ősi szent örökhöz való hűséget
alig lehetne meghatóbban festeni. A büszke ifjú, kit vágyai idegen földre
vittek: betöltve érezte hivatását, szerzett vagyont, kincseket, hírt, dicső-
séget, szóval minden versenyre kelt, hogy ő boldog lehessen. Volt szelíd
vonzalmú neje, élénk, vidám gyermekei, szilárd polgári érdeme, a mely-

lyel szava mindig döntött a tanácsban, ha azt latba veté. És még sem volt igazán boldog. Valami rendkívüli, le nem írható, de érezhető vonás árulta el arcán, hogy szívében titkos harc dúl, s bár mosolyra nyílnak ajkai: homloka folyvást bűt, aggodalmat mutat. A kissé részletes festés mellett is mily találóak s jellemzetesek e sorok :

Kit a esend nyom, megrezzent a zaj, a nyert
Hozsánna, melyet a hű nép rivall, —
Távol mereng, és lelke nincs jelen, ha
Mulatva ül meghitt barátival,
A kéz, mely gyászt nem oszta senkinek,
Kezet szorítani gyors, de jéghideg.

Minél inkább szaporodnak évei: annál kínosabb lesz e néma lelki harc, e talányszerű gyötrellem, a melyet nem enyhít a szerencse, hír, vagyon, inkább emészt, gyötör, könnyet fakaszt, de a szenvedő híven ápolja. S mikor élve-halva visszatér a honi hantokhoz, akkor tör ki belőle a titkos lelki harc, de csak ennyit mondhat :

Áldásom rátok . . . de esküdjetek meg,
Hogy a szülő hon földébe temettek.

Alig lehetne szebben e művet befejezni, mint e pár sorral.

TOMPA sikerült allegóriában élettelen és mozgalmas alakokat terem. Kiválóan jellemző példa erre *A jövővény*. A félelem s aggodalom hatásaiban vannak élénk állítva s a személyesített kép élénk s hű vonásai által tűnnek ki. Valami kimagyarázhatatlan rejtelmesség hat reánk s magunk is érezzük a csodaszerű változást, mely a jövővényt meglepi. Rög-tön megváltozik előtte minden. A pusztuló vár egyszerre épen, erőben emelkedik föl s bástyáin fegyveres csapat látszik.

S mint mikor a szélvész zúgatja a vadont:
Erős robaj támad, midőn a várra ront.

Hol a kaput kemény ütések rengetik, —
A földön vér s halott, — füst, láng a fellegig.

A szegény vándor remeg, mintha épen mellében érezné az öldöklő nyilat s felsikolt: Oh, szent, irgalmas ég! S fölébred. Menj, menj, — mondja a költő, — oda, hol elődeid számodra is építettek, hol már nem folynak a csodák, mint nálunk, s hol a sírok halottai békében nyugszanak s nem kelnek ki éjjel rémületet s gyötrelmet okozni :

Menj, menj! mi magunk is, bár *rokonok* velünk:
A szellem- s árnyaktól gyakran megrettenünk.

Ki nem tudja, hogy a hazánkat előzőnlött idegenek megfélemlítésére czéloz itt a költő oly gyöngéd s mégis jellemzetes, oly békés, kiengesztelődő s mégis bátor hangon, a mely nemcsak a költőt, de nemzetét is a

legszebb világitásban mutatja? Lelohadt a gyűlölet irántuk s helyét a szeretet tölté be, mely minden szenvedéseinkért kárpótol s mely e legistenibb érzelem részeseivé teszi halálos ellenségeinket is. Maga ez egy költemény sokkal hívebben mutatja TOMPA igazi keresztyén hitét és felfogását, mint azok a tanító, bölcseledő ódák, a melyekben megnyugvását, türelmét, az Isten akaratjába helyezett bizalmát hirdeti, de a melyekben a költőt sokszor nagyon is háttérbe szorítja a pap, a theologus.

A *fogoly* nem új, de szintén jellemző vonásokkal festett képe a nemzetnek, hasonló a PETŐFI *Raboroszlánjához*, a melynek, úgy látszik, hatása alatt keletkezett. A PETŐFI allegóriájában erősebb, rikítóbb színekkel van festve a rabság, míg a TOMPAÉBÓL inkább a szabadulás reménye szól hozzánk. A fokozatosan emelkedő hanghoz épen jól illik a két sorú versszak, mely mintegy komoly méltóságot kölcsönöz neki.

Ennél azonban sokkal sikerültebb a *Sólyom*, a házat feldúlt hazatérő honfi örök szép allegóriája, a mely TOMPA legkitűnőbb művei közé tartozik, bár eddig egyetlen kritikus sem méltatta behatóbb figyelmére. Oly természetesen művészi, oly egy célra siető rajz tárul itt elénk, a melynél szebbet bajos volna találni legnagyobb költőinknél is. S a mi fő, a nyelvnek oly tömörségét s mégis átlátszó világosságát, oly pompás, élénk, csillogó s mégis életerős színezését találjuk itt, a milyen csak *Az öreg szolgálta s a Sírboltban* címűekben érezhető. Tudjuk, hogy TOMPA nem erős a kerek compositióban: itt annak a szabályai is a legszebben érvényesülnek annyira, hogy e tekintetben még az *Új Simeon* is kevesebb becsűnek mondható. Azonkívül TOMPA sokszor vagy túlságosan részletezi képeit, vagy nagyon bölcseledik s költészete nem tud elragadni, néha még megindítani sem. A *Sólyom* azonban nem az efféle műveihez tartozik. Valóban erre teljes mértékben lehet alkalmazni mind ama szabályokat, melyeket az æsthetikusok egy igazi allegóriában megkívánnak. Ha rejtett értelmét nem tekintjük is — TOMPA maga sem szól róla — a hím sólyom félélemmel töltő bátorsága, melylyel minden, körme közé került vadat dús prédául visz haza hű párjának, az anyasólyom törhetetlen ragaszkodása hozzá s a fészekhez, majd ismét amannak elkeseredett, fékezhetetlen haragja, melylyel feldúlja az ölyv és karvaly fészkeit: mind oly természetesen s élethűen vannak festve, hogy e képet csakugyan a legszebb műtárgyak egyikének tekinthetjük, melyek valamely allegóriaköltőt megragadtak.

A két első versszakban megismerkedünk a sólymok fészkeivel, a melyben a nő anyai gonddal forgolódik, a hím pedig őrt áll a pusztaköszál ormán s ha egy vadat megpillanthat, mindjárt kész a préda, a melyből azonban

Egy falatkát meg nem izlel,
Haza siet minden ízzel.

De egy nap mind hiába várja a szegény kotlós párját. Elmúlik dél, este, éjtszaka: a sólyom csak nem jön. Ez alatt pedig kellemetlen vendégek kerülgetik a fészket. A ravasz ölyv részvétet színlel az özvegyen maradt sólyom iránt, a kinek új pár s új fészek után kell néznie. Természetes, hogy az ölyv magának kéri, mivelhogy «a ki megholt, föl nem éled». A karvaly hűtlenséggel vádolja a hímeket, a kinek tehát, mint hitszegőnek, nem érdemes magot költeni. De a két kerítő nem boldogul.

Anyasólyom hallgat mélyen,
Ott a válasz hűségében! — — —

Veszsen inkább, — nincs ez annyi,
Mint a fészket odahagyni!

Azonban

Megsuhan most gyorsan a lég,
Mintha éles karddal szelnék!
Felsivítva s nagy ijedten
Két csábitó messze reppen.

Öröm kél a haldokló anyasólyom végpillantásán hímje láttára, a ki épen rabságát kezdi beszélni, mikor látja, hogy hű párjának vége van.

S véres tort ül elbúsúlva,
Ölyű, karvaly fészke dúlva;
Nem kegyelmez a fiaknak . . .
S hol egymással összecsapnak:
Pehely röpked, vér szívárog . . .
— Messze hallik vijjogások.

Ennél erőteljesebben talán egyetlen művét sem végzi be TOMPA. Ez az eleven képzelem, ez a gazdag színezet, a melyben minden vonás a maga helyén van: nem a korresszülött művek sajátságaihoz tartozik. Az ily korresszülöttek épen semmiben sem különböznek az egészséges, ép természetű szülöttektől — a mi bizonyára nem közönséges érdem.

Az *Új Simeon* egészben véve nincs ily művészi kivitelű, de a szerencsésen talált kép élénk rajza oly nagy hatást tett korában, a melyhez csak a *Gólyához* és a *Pusztán* címűét hasonlíthatjuk. Mintegy a nemzet szíve mélyéből van merítve s azok közé a művek közé tartozik, a melyek nem annyira különös æsthetikai becsök, mint inkább a forrongó közhangulat találó kifejezése által tűnnek ki, a melyek a titkos vágyakról, az eltakart érzelmekről, a hön óhajtott szabadulás reményéről felszakítják a fátyolt, hogy íme: ide nézz, az egész nemzet ezért sovárog, ezt várja, óhajtja, ez a közös, a mindnyájunkkal közös érzés forrása! Mindenki tudta s érezte, hogy az üdvözítő szabadságnak immár meg kell

születnie s mindazok, kiket ez eszme éltetett, boldognak mondák magukat, hogy megérhetik még az új évet, mely magával hozza a szabadságot. Kár, hogy TOMPA kevésbé tud a jövőbe helyezett bizalomnak megragadó hangot adni. Az utolsó előtti strófában még jól indul e két sor:

Oh, akkor életem megújul!
Izمام gyors lesz, vérem meleg.

De a következő két sor sem elég természetes, sem elég művészi s nem is fejez ki semmit:

Kézen fognak, kik koszorúsan
S dalolva körben lejtének.

Majd ismét belevág a helyes irányba:

Az életnek rozsdája: a gond,
Kor, kétség, bánat egy se bánt!

De a két következő sor megint nagyon mesterkéltséggel s nem rejt magában semmi olyan gondolatot, mely az imént kifejezett érzelmet fokozná:

E várt napon lelkem utószor
Cseng, villog fényes kard gyanánt.

Efféle mesterkéltséget, az igazi gondolatot megrontó csinált pathoszt, mely egy-két sorban szinte egész versszakot tesz tönkre, nem egy helyet találhatunk a TOMPA allegóriáiban s másnemű költeményeiben is, de nagyrészt oly kiváló költői erényekkel takarva, hogy bátran alkalmazhatjuk a HORÁ CZ ismeretes szavait: ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis.

Több jeles művét fölemlíthetnők még TOMPÁNAK az allegóriák közül a melyekben a költői forrásokból eredő reflexio, a képekkel egyszerre született philosophiai gondolat érvényesül a szép törvényei szerint, mint a *Kikeletkor*, *Puszpánghoz*, *A gyászoló*, *A tűz*, a *Pusztuló erdő*, a *Régi történet*, *A megtérő*, *A vándornak*, *Terebélyes nagy fa*, *A folyam* stb. címűekben: de az előadott észrevételek sora már is hosszabbra nyúlt s végeznünk kell. És mégis alig tudunk e szomorú korszak költői emlékeitől megválni a nélkül, hogy folyvást ne érezzük ama nemes és komoly intelmeket, ama féltést s egyszersmind buzdítást, ama fölébredt s ébresztő önérzetet, a melyeket TOMPA nemzetünkbe öntött. Nem akarta kiméletlenül tépni szét azon reményeket, a melyek a jogait többé-kevésbé visszanyert nemzetet éleszteni kezdték, de szíve mélyén oly kevésbé tudott lemondani egy szenvedésben gazdag kornak meg-megújuló siralmairól, mint a honfi kebleket dagasztó örömről, vágyainknak közel hitt teljesüléséről, a melyek szebb jövőnk zálogául mutatkoztak. Féltette nemzetét, de bízott benne, s míg egyik szavával a múlt emlékeire, szenvedéseire

célt, másikkal a jelenben kínálkozó hitet és reményt éleszté s hazaszeretetének kiolthatatlan lángja mindenütt oszlatni kezdte a honfi bánat borongó árnyait. Valami nemes s jól eső búskomolyságba ejtenék ez allegóriák, s ha elragadni kevésbé tudnak is, jobbára mélyen megihletik szívünket s meghatják elménket. A ki beléjük mélyed, a ki e forrongó érzelem- és gondolatharcz alapját kutatja: lehetetlen el nem ismernie, hogy a TOMPA lyrai allegóriái a forradalom utáni kor legkiválóbb költői művei közé tartoznak s ARANY JÁNOS egy pár remekét kivéve, irodalmunknak első rangú s legfényesebb kincsei. Fényökből a sűrű fátyol alatt, mely fölöttük lebeg, sem veszítenek; világosságuknak nem árthat az a külső homály sem, melyet egy küzdelmes, kínos, lesújtó korszak vont reájuk.

GYÖRY VILMOS EMLÉKEZETE.

BERCZIK ÁRPÁDTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1887 MÁRCZIUS 30-DIKÁN.)

Arról a helyről szólok, melyen annyiszor látták őt, mint felolvasót, saját műveit adva elő vagy másokéit, kik hozzá fordultak, jól tudva, hogy kellemesb és művészibb tolmácsot nem egy könnyen találhatnak. Még előttünk áll életvidor, rokonszenves egyénisége, halljuk még hangját s úgy érezzük, mintha jóságos tekintetét, a felolvasás egy szünetében, végigjártatná rajtunk, hallgatóságán. Látjuk, halljuk és érezzük, a nélkül, hogy valósággal látnók, hallanók és éreznők. Csak képzeletünk elevenítette föl szerető emlékezetünkben. Használjuk föl ez alkalmat arra, hogy a legjobb emberek egyikének képét lerajzoljuk azon utódok számára, kik már nem fogják ismerni, kik előtt csak egy név lesz, pedig megérdemelné, hogy fogalom legyen: a jóság fogalma.

Ki GYÖRY VILMOST csak életének két-három utóbbi évében látta, annak nem volt tiszta képe az igazi GYÖRY VILMOSRÓL. A derült kedélyű emberből melancholicus ember lett. Mi volt ez? Végső betegségének előre vetett árnyéka vagy talán az élettapasztalat alluviuma?

Kétféle módon kerülhet ki a gondolkozó és érzelmes ember az élet harcából: mély megvetéssel fajtája iránt vagy mély szánnalommal. A kemény természetnél kesernyesség, keserűség vagy elkeseredés marad hátra, mikor az élet tragikomédiájáról érett tekintete előtt lehull a lepel; a szelidebb kedély felszítja a bánatot és csak a kiábrándultság egy vonása tanúskodik az illúziók elmúltáról. GYÖRY VILMOS nem tudta az emberiség megvetését megtanulni; az ő jósága mindenre talált menetséget vagy legalább magyarázatot természetünk gyarlóságában s az élet kényszerűségében; lelke eltöltötte a bölcsék szánnalma, mely a föltétlen elítélést nem ismeri.

Szép kifejezést ad e felfogásnak a *Remete és apostol* költeményében. Egy embert az élet csalódásai remetévé tesznek, ki gyűlölettel szívében vonúl el a világtól és keserűséggel kiált fel:

Még a sír se tudna nyugtot adni,
Ha ember ásná meg poromnak azt!

A másik, az apostol nem csügged, a földi gonoszság ha bántja is, ő még sem veszi el az emberiség iránti szeretetét és tovább dolgozik:

Én is, míg bealkonyúl fölöttem,
Hadd tekintsek folyton vissza még,
S áldva váljak — kit sírig szerettem —
Tőled ember és emberiség!

S a költő a párhuzamot azzal fejezi be, hogy:

Előtted a két kép, te köztük állasz,
Melyik nemesb, jobb, rajtad áll a válasz!

GYÖRY megadta a maga részéről a kielégítő választ egész életével. Nem remete volt, hanem apostol.

Az apostol nevet már csak azért is megérdemli, mert példájával egy vallást hirdetett, azt a hitvallást, mely legjobban megvédi a lelket mindennemű kísértés ellen: a munka hitvallását. Ez a vallás hazánkban még most sem szerepel a bevett felekezetek sorában, inkább csak a túrt vallások közé tartozik és papjai még nem foglalják el a társadalmi hierarchiában azt a helyet, melylyel mindenütt bírnak nyugaton. De remélhetőleg nem sokára nálunk is elfoglalja megillető helyét, főképp ha sok oly terjesztője akad, mint GYÖRY VILMOS volt, kiről azt lehetne mondani, hogy a méhek példáját követte, ha bizonyosak volnánk benne, hogy nem a méhek követték az ő példáját.

Ez állítás igazolására hadd sorolom fel, mi mindent látott el, vagy helyesebben mondva: mi mindent töltött be, mert a mit ellátott, azt a helyet a legnagyobb lelkiismeretességgel be is töltötte.

Papja volt ő, lelkes papja a budapesti evang. magyar gyülekezetnek, buzgó tanár, ki a sok ostromoltatásnak nem állhatva ellen, magántanítással is foglalkozott, író az irodalom legkülönbözőbb ágaiban, a bányakerület jegyzője, több jótékony egyesületnek részint elnöke, részint tisztviselője, azonkívül (teljesen hallgatva a férjről és családapáról) még viselt egy hivatalt, terheset, de tiszteletbelit, minden fizetség nélkül, volt — szíves ember. Számos hivatala közt ez nem képezte az utolsó tisztelet, nem is a legkönnyebbet. A mi idejét meghagyták az elvállalt kötelességek, azt betöltötték az elvállalt szívességek.

Megtagadni valamit, elutasítani valakit, arra nem képes, ő mindenki iránt figyelmet tanusít, csak egy ember irányában nem ismer tekintetet, kiméletet — szegény GYÖRY VILMOS iránt. Kivánságot előtte kifejezni veszedelmes, mert ha csak hatalmában áll, teljesíti. Egy forró nyári napon délben találkozunk és szóba kerülván ZOLÁnak egyik kritikai új munkája,

oda vetettem, hogy megvenném rögtön, de a könyvárúshoz messzellem az utat ily hőségben.

Ebéd után a legrekkenőbb forróságban ki keres föl? GYÖRY VILMOS ZOLA ama könyvével. Ő nem messzellette az utat se a könyvárúshoz, se hozzám. Pedig délelőttjét egy szegény török vagy arabs ügyében eljárva töltötte el a miniszteriumoknál, ki valahogy hozzá folyamodott.

Akkor föltettem magamban, hogy soha többé előtte óhajtatást nem nyilvánítok. De az ember feledékenységgel születik s megtörtént, hogy egy este együtt üldögéltünk deáktéri lakásán s úgy éjjel felé szóba jött egy népszínművem, melynek épen próbái folytak. Elbeszéltem, hogy van egy couplet-eszmém, mely azt demonstrálná, mi «az úri tempo» és mi «a paraszt tempo», el kellene készítenem, de halogatom egyre, mert nem szívesen verselek.

Éjjel után elváltunk.

Reggeli 8 órakor (gondolhattam volna!) egy hordár levelet hoz Györy írásával. Felbontom. Benne a kitűnően feldolgozott couplet, melyet aztán a színpadon Kassai oly hatással énekelt el. A mily előzékeny, oly igaz jóakarója mindenkinek. A megszólást és leszólást nem ismerte, noha — író volt. Tudta írotársait őszintén szeretni, tudott sikereiknek szívből örülni. Nemes lelkétől idegen a féltékenység, soha sem boldogabb, mint ha méltán dícsérhet, de kedvetlen, ha kellemetlen igazságot kell mondania. Enyhébben, elnézőbben kritikát gyakorolni lehetetlen. Vegyük még ehez, hogy társadalmilag oly ember, ki minden kört szellemes társalgásával, pompás felköszöntőivel, jóízű adomáival fel tud vidítani; csodálhatjuk-e, hogy mindenütt szeretik — egyházában, irodalomban, társadalomban egyaránt?

Csodálhatjuk-e, hogy ily egyéniséggel s tevékenységgel az egyszerű győri tanítónak költői lelkű fia minden pártfogás nélkül oly gyorsan, aránylag fiatal korában kiváló állást vívhatott ki magának a közéletben?

S itt elérkeztünk arra a pontra, hol legalkalmasb volna életéről szólni, életrajzát adni annak, kit imént általában jellemeztem néhány vonással s kinek utóbb műveivel fogok foglalkozni. De ez az életrajz egyáltalán nem volna regényes, érdekes, semmi rendkívüli nincs benne. És mégis, igénytelenségében, egyszerűségében a legfigyelemre méltóbb életrajzok egyike, tanulságos — kivált minálunk.

Született, dolgozott, boldogított, meghalt.

Ez a biógraphia.

Szeretném, ha minél több magyar ember sírjára ezt a feliratot lehetne följegyezni.

Munka, családi meleg kör, rendezett anyagi viszonyok, a kötelességek pontos teljesítése — mindez nem fényes, nem ragyogó ideál, a milyet

a nagyravágyás szokott kitűzni; de merem mondani, olyan életpálya, a milyen a hazának, a társadalomnak nagy hasznára válik. Az a társadalom legegészségesebb, mely leggazdagabb ily életpályákban.

Ilyen élethez olyan férfi kell, mint ő, s olyan nő, mint az ő imádottnak Etelkája, a nagy SZÉKÁCS JÓZSEFnek a leánya, kit bevitt az orosházi paplakba, mert nem jó az embernek egyedül lennie. Meg is szépítette ez a feleség azt a kedves hajlékot. Idylli napok hosszú sorozata az orosházi tartózkodás s irodalmi eredeti működésének legnagyobb része erre a termékeny, boldog időre esik, mikor az egyházi és társadalmi teendőik még nem halmozták úgy el, mint később a fővárosban. Ha Orosházán marad, valószínűleg nem öli meg az a baj, melynek kifejlődését a túlszigazott tevékenység annyira elősegítette. De hogyan jött volna fel, hogyan engedett volna a megtisztelő meghívásnak, midőn felszólították, hogy ipjának, SZÉKÁCS JÓZSEFnek utódja legyen a budapesti evang. egyház magyar gyülekezetének vezetésében? Feljött, fel bizony, abba az épületbe, abba a lakásba, melyben SZÉKÁCS meghalt s az ő Etelkája született.

Vége az idyllnek, meg kell feszítenie minden erejét, hogy a rá váró nehéz feladatot teljesítse.

A dísz — jutalmul a sok fáradságért — nem hiányzik, Társaságunknak már 1868 óta buzgó munkása, az akadémia is megválasztá tagjai sorába, minden lap örül, ha nevével dicsekedhetik, a tisztelők, barátok száma napról napra növekszik, minden — minden megvan... csak az életerő kezd hanyatlani...

Hiába intik, kérik: kímélje magát.

Orvosa hasztalan nógatja: kérjen a gyülekezettől káplánt, könynyítsen terhein, mert nem sokáig fogja bírni... hiába!...

De ne tovább!...

Ha még tovább foglalkoznám az emberrel, nagyon szomorú lenne a vége; forduljunk az íróhoz, hisz úgy is GYÖRynek, az írónak köszönheti GYÖRY az ember, hogy vele e helyütt foglalkozhatom.

Az író ép oly sokoldalú, mint az ember, az irodalomnak minden ágában otthonos. Költemény, színdarab, essay, műfordítás, gyermekvers, ifjúsági irat, elbeszélés, predicatio tarka változatosságban kerül ki költői, élénk, fürgé tollából. És minden téren megállja helyét, mert meleg szív, találékony elme, játsszi kedv, csiszolt ízlés s érzék az egyes műfajok formái iránt teszik becessé műveit. Szép remények fűződtek hozzá már pályája kezdetén s ő azokat be is váltotta, ámbár vannak, a kik azt vitatják, hogy egyénisége teljes kifejlődését a papi pálya némileg megakadályozta. A pap — mondják — nem írhat oly szabadon, mint más ember, kit semmiféle tekintet nem köt, és Győrben az ötletességnek,

jókedvnek oly forrása buzgott, mely talán még több gyöngyöt vetett volna fel, ha ez a forrás szabadon folyhatik. Megeshetik, hogy ez a gyanítás nem minden alap nélküli, meglehet, hogy egyéniségének ezen részéről némi áldozatot hozott a költő lényé a papi hivatásnak, de ha ez meg is történt, az áldozat önkénytes volt s ő szívesen hozta, mert pap volt testestől, lelkestől, s nem számítás, hanem mély, igaz vallásosság vitte erre a pályára. Isten szolgája volt ő, felekezetének hű tagja-felekezetiesség nélkül. Elfogultság, türelmetlenség nem fértek hozzá. Üssük fel költeményei közt az imákat, és lelkében fogunk olvasni, abban az igaz áhitattól áthatott lélekben. Meghatók ezek a fohások!

Képzelné-e szebb és keresztyénibb fohászt, mint midőn egy nehéz órában Istenhez fordul ily szavakkal:

Segíts, hogy a mit rám mértél, viseljem,
Hisz a mit *másra* mértél, nem kisebb!

Vagy kívánhatni-e megkapóbb imát az ő feltámadási énekénél:

Eltűnkön nincs hatalma a halálnak,
Csak az lesz por, mi porból vétetett;
A test, a vér, habár a sírba szállnak;
A lélek él! nem ér enyészetet!
A télre jó tavasznak újulása,
Az éjre hajnalfénynek hasadása,
A tél s az éjjel: ez az elhalás,
Tavasz s hajnal te vagy feltámadás!

*

Kiket szerettünk s kik szerettek itten,
Örükre sírhant nem zárja le;
Mert életünknek atyja, a nagy Isten
Nem holtak, hanem élők Istene!
Bár a halál itt válni kész is minket,
Meglátjuk újra drága kedvesinket,
S kikért szemünkben gyászkönyű rengedez,
Lelkünk lelkökkel egyesítve lesz!

E vallásos művek dús kárpótlást nyújtanának azért az esetleges esorbulásért, melyet költői lényén hivatása netán ejtett volna, a mit azonban kénytelenek vagyunk kétségbe vonni, hiszen annyi kellemest alkotott ő a könnyed genrebán, annyi tréfát írt meg, sőt műveinek túlnyomó részén épen ez az ér látszik meg. Méltán kérdezhetni tehát, vajjon hol állta útját a költőnek a pap, mit fojtott magába az előbbi az utóbbiért? Legfőlebb az erkölcsi tendenciának kissé erősebb, szinte didacticus hangoztatása némely munkájában emlékeztetheti az olvasót egyszer-másszor arra, hogy az író előtt nemcsak tisztán művészi cél lebegett. De ilyesmit laicus írónál is gyakran lehet tapasztalni. Ha Győry összes működését egy mondással akarnók jellemezni, azt írhat-

nók róla: «mindig és mindent erkölcsösen és ízléssel írt». Az utóbbit külön ki kell emelni oly időben, mikor a szertelenség, a durvaság, formátlanság, a compositiónak elhanyagolása, ízléstelen túlterhelés nemcsak lábra kezd kapni, de a közönség vagy kritika egy részének néha, mint őserő imponál is. Györy ahoz az iskolához tartozott, mely azt tartja, hogy a gyémánt is csiszolás által nyeri meg becsét s a tehetség, a kellő tanultság, szellemi és lelki műveltség nélkül, csakhamar megakad, kifogy, elkallódik.

Ő soha nevét egy ízléstelen sor alá nem jegyezte, a mi természetes is oly embernél, kinek lelke oly gyöngéd, finom, érzékeny, mondhatnám: gyermekded. Ha a vallásosság egyéniségének legtöbb tartalmat ad, ez a kedves naivitás bizonyára a legvonzóbb vonás rajta. Egy üde gyermekarcz, mely frissen, őszintén a szemedbe mosolyg. Kire ne ragadna el ez a mosolygás? Áldott kedélyességének köszönhetjük azt a gyermekköltészetet, melyet pongyola elhanyagoltságából irodalmi színvonalra ő emelt, mi érdemeinek nem utolsóját képezi. Franciaországban a LEGOUVÉK, JULES VERNÉK s más jelesek nem tartják méltóságukon alulinak a gyermekvilág számára írni, sőt maga az Institut kiváló gondjai egyikének tekinti, hogy az ifjú nemzedék szellemét kitünő táplálékkal ellássa; mi még ennyire nem vergődünk, de vannak már jól, szépen írott gyermekkönyveink s akadnak igazi tehetségek, kik az irodalom ez ágával tüzetesen foglalkoznak. Ezek élén Györy Vilmos haladt, az ifjúság melegszívű, szelid lelkű barátja.

Azonban a kedélyes érből nemcsak a gyermekversek fakadtak, egyéb költeményeiben, színműveiben s elbeszéléseiben is lépten-nyomon rábukkanunk. A genrefestés kiválóan erős oldala. Finom megfigyelés mellett igaz bensőség tűnik ki e nemű termékeiből.

Ismerik önök az *Egy kis egérkéhez* című költeményét? Valódi élményen alapúl. Színhely az ő kis gödöllei házikója, melyet életének utolsó éveiben megvett, hogy ott elvonúlva falusi csöndben, háborítlanul élhessen irodalmi munkálkodásának, azon rövid idő alatt, melyet nyaranta lelkészi és egyéb teendőitől megmenthet. Alacsony, kis paraszt házikó, de a költő végtelenül jól érezte magát benne. Hisz az övé, annyi évek fáradságának és takarékoságának eredménye! Sokszor idézte rá a német mondást: «klein, aber mein.» Ebben a kis házikóban látogatja meg őt az egérke s a költő nyájasan üdvözlí:

Óh! hát te vagy, te fürgé szürke vendég,
Kis új tanyámon legelső vizit?

Aztán leírja kedélyesen, mit művel az egérke, hogy szaladgál a szobában, hogy ugrik fel a padkára, melyen hajdan bizonyára a kenyeres-

kosár állott s ma csak könyveket talál a csalódott vendég, sőt épenséggel verseket. S most eszébe jut a költőnek, mily változáson ment át ez a házikó! Milyen furcsa jelenlegi gazdája az előbbihez képest.

Az új gazda :

Ül egyre s roppant asztalára görnyed,
Kezében toll, előtte meg papír —
Cserép pipája füstöt önt, de szörnyet!
S e közben ír — töröl — meg újra ír!

Ez a foglalkozás a kis egérkének sehogy se tetszik, neheztelő tekintetét lövel a gazdára, mely azt tolmácsolja, hogy :

Hol a szegény poéta tolla perczeg,
Egérnek nincsen mit keresni ott.

S azzal elillan!

Vagy a *Költő gazdasága!* Tele van ez a költemény kedves tréfákkal. A költő gazdaságba vág, de sehogy se megy semmire. Ért hozzá elméletileg, csakhogy mire megjön az ár, a termést nemcsak eladta, már el is költötte. Barma sovány, «kész gereblye rajt a borda s háta görbe, mint a kard», ámbár annyi abraka, szénája, szalmája fogy el, mint tíz más tanyán. Természetes ez, mikor még a cselédet sem tudja a gazda — a szelid lelkű poéta — megkorholni, ellensége lévén a pörnek és szitkoknak. S a cseléd ezt jól tudja! Ebből a prózából aztán az ő elisiumi helyére menekül — a kis dolgozó szobába s itt átadja magát teljesen a merengésnek. Csak ne háborgatnák! Kinéz a kis kertbe... gondolkodik a költő... egy pompás rím jut eszébe...

De egy czudar tyuk im
Ablakán bekotkodácsol és az ördögé a rím!
Megharagszik, elzavarja. Tyúk rohan. Csend helyre áll.
Toll után nyúl újra karja, lelke újra égbe száll.
Jaj, de új hang kél sivitva: «Panna, nyomba futsz, szaladsz!
A kis ajtó tárva-nyitva, elszökött az egy malacz!»

A költő méltatlankodik, de utóvégre is csak azzal végzi, hogy

«Jobb bizony — habár nehéz is, sorsodon — megnyugoszol,
Az életben *csak* poézis, próza nélkül, nincs sehol!»

Ilyen világban szokott és szeret ő leginkább mozogni, itt érzi magát legotthonosabban, innen veszi legsikerültebb alakításaihoz a motívumokat és alakokat. Hogy csak néhányat említsek, ime a *Prücsök*, az a kedves kis kép, melynek egyszerű tárgya: miképen lehet egy, a szobába tolakodott prücsköt, mely untalan czirpelésével a lakót kétségbe ejti, kiűzni. Nemcsak jótékony humorral írta le, szóval is szerette előadni ezt az élményt s nagyon mulatságosan tudta a prücsköt utánozni. Vagy

nem bécses-e a *Nádföld* novellájában annak az idylli falusi egyszerűségnek, annak a romlatlan, egészséges közepszerűségnek a leírása, mely a nádföld alatt sokszor található? Hát az a megható kis történet Tallós uram ábrándjainak megvalósulásáról? Megilletődünk Tallós uramon, a szegény nevelőn, ki egész életének fáradságát egy kis összeg megszerzésére fordítja, hogy majd öreg korára egy szerény falusi jószágot vehessen, melynek idylljén képzelete boldog várakozással csügg. A szép álom azonban sohase valósul meg. Jó szívének engedve, tönkre jutott rokonain segít a keservesen szerzett pénzzel s az a talpalatnyi föld, melyre fejét lehajthatja — a sír!... Ott dalogat feje fölött a madár, ott susog a szellő körülötte... Mélabús kis történet, de mély valóságot tükröz vissza! Hány életnek álma valósul meg csak ily módon, hány ernyedetlen törekvésnek szakad így vége!

Még sok ily csinos rajz, kedves történetke van Gyórnak novellái között.

A szerelem aránylag csekély helyet foglal el költészetében, nem mintha nem ismerte volna teljes mélységében, hiszen élte boldogságát neki köszönhette. De nem igen, vagy legalább nem sokáig ismerte a szerelem kínjait, keserveit, azokat a vágyakozásokat, kétkedéseket, töprengéseket, melyekből a lyrikus költők szerelmi dalaikat meríteni szokták. Természetes is volt a fiatal papnál, ki ifjuságot kemény munkával töltötte el s aztán csakhamar megnősült, hogy lelkét költőileg talán kevésbé érdekes, de mindenesetre realisabb érzelmek foglalták el.

Hanem azért költeményeiben a *Szerelem és Család* című szakasz sok szép, igaz és megható verset mutat fel. Elejénte, félreismerhetetlen bizonyos sentimentalismus, mely ifjúkori hiba azonban idővel teljesen eltűnik. Mihelyt megtalálta élte társát, Etelkát — sokkal mélyebb és változatosabb hangokat csal ki lantjából. Többé nem félig-meddig képzelgés, nem egy elkapatott vagy magát elkapatottnak érző lélek ábrándja a szerelem, valósággá lett az, megízleli egészséges örömeit a családi életnek és vígan ujjongat:

Csodálkoznak itt is, ott is,
Hogy olyan sok dalt írok,
Nevetnek is, gúnyolnak is,
S én rájuk se hallgatok!

*

Sok is a szó, rossz is a dal,
S nekem mégis tetszenek:
Hiszen rólad, hiszen érted,
Hiszen téged zengenek!

*

Talán legszebb vagy mindenesetre legmeghatóbb ilyenemű költeménye az *Elszállt madár*, melyet első gyermekök halálára írt.

Egyszerű kis gyermek-ének :
 «Kis madarak eljövének.»
 Ó mi bús e dal nekünk!
 Mégis ajkainkra lebben ;
 Drága kép merül föl ebben :
 Kedves első gyermekünk!

*

Hű szerelmünk várva várta
 S megjelent a kis madárka,
 Így neveztük el mi őt.
 Puha fészken, bölcsejében
 Ó mi boldogan, mi szépen
 Ringa ott szemünk előtt!

*

A kedves kis gyermek azonban elköltözik, a sok örömmek, melyet a házba hozott, vége szakad, a mit a költő így beszél el :

... Jöttek aztán őszi vészek,
 Pusztá lett az ág, a fészek.
 Ó szülék ne hívjatok
 Kis fiut, leányt madárnak!
 Kis madárkák messze szállnak
 Ha az őszi szél zokog!

Nem gyöngéd, nem igaz, nem szép ez ?

GYÖRY műfordítással is foglalkozván, életében állandó vita tárgyát képezte, ki különb, az eredeti költő vagy a műfordító. Mindenestre hízelgő az illetőre nézve, ha a közönség nem tud eligazodni azon, működésének két ága közt melyik értékesb. Az kétségtelen, hogy ki az irodalomnak oly fordítási remeket adott, mint ő Tegnér *Frithjof*-jával, nevét nem féltheti a feledékenységtől.

Életének utolsó évtizedében, fővárosi tartózkodása alatt többet foglalkozott idegen költők átültetésével, mint az eredeti irodalommal. Soknemű teendője egyikét sem akarván elhanyagolni, csak az ellopott perczeket használhatta fel írásra, mikor aztán a kifáradt lélekben már nem volt meg elég rugékonyság arra, hogy a maga erejéből teremtsen. Ihletet nem hozhatott mindig, sokszor másoknál kellett azt keresnie, Fölkereste hát a világ nagy szellemeit, bejárta Portugáliát, Spanyolországot, délről felrándult messzi éjszakra és Norvégia, Svédország jegéről hozott virágokat, melyek nem voltak jégvirágok. Specialitássá lett e népek irodalmában. Fordította, ismertette.

Budapest érintkezésbe hozta ismét a színpaddal. Valami ösztön mindig vonzotta a színházhoz, miről egy régibb kis vígjátéka és irományai közt talált több vázlat, terv is tesz bizonyosságot, de egy vidéki városban, hol állandó színház nincs s hová csak elvéte téved egy gönge vándortársaság, a természeti hajlam idővel elalszik. Itt ismét lángra lobbant. Népszínműveket kezdett írni s rövid pár év alatt hármhat fejezett

be, melyek közül kettő (*Nótás Kata, Öregbéres*) a népszínházban került színre, míg a harmadikat (*A jeles kompániát*) csak egy vidéki társulattól láthattuk előadatni a budai színpadon.

Győry alaposan ismerte a magyar népet. Mint orosházi lelkész közvetlen és gyakori érintkezésbe jött vele az élet különböző körülményei közt, s ki az ő megfigyelésével bírt, teli szedhette magát népiességgel gondolkodásban, érzésben, kifejezésben. Hemzsegnek is drámai műveiben a falusi életből ellesett epizodok. Sokszor úgy tetszik, mintha csak azért írná darabját, hogy ezen a, lelkében évek óta meggyűlt anyagon túladjon. Ilyen pl. az *Öreg béresnek* legkivált második felvonása, melyben az epizodok túltengnek a cselekvény rovására. Valódi németalföldi detailfestés ez a vasárnapi délelőtt a templom előtt; az öreg asszonyok a nagykapos imakönyvekkel, a csacsogó fiatal lányok, a «pecsétes» koldusok arisztokrátiája a plebejus nempecsétesek ellenében, a harangozó s a többi alak beszélgetése nem lendít sokat a dráma cselekvényén, de egészében jellemzetes falusi képet ad. És hogy ismeri a népies nyelvet, észjárását! Eredeti, tösgyökeres póriasság, vaskosság nélkül. Mezei virágokból áll bokrétája, de *megválogatja*, mit tör le és ízléssel *köti* össze. Tóth Ede nyelvezete friss, természetes, egyszerű, követői közül sok a keresett karakánságban véli a zamatot megtalálni. A karzatra nézve nem látták, hogy a színházban földszint is van. Győryt műveltsége mindig megóvta ily túlhajtásoktól, különben is ő népszínműveivel egy határozott célra tört, javítólag akarván a népre hatni. A pap — úgy látszik — csakis ily concessióval engedte meg az írónak, hogy a profan deszkákra lépjen.

Győry, bár inkább lyrikus és epikus természet, a színpadi érzéknek sincs hiányával. Nagyon gyorsan megtanulta azt, a mit némelyek kicsinylenek és lenéznek, az ú. n. «mesterséget». A mesterség: az iskola, a szabályok. Minden művészetnek van mestersége, s így a színpadnak is. A közönség színpadon cselekvényt keres, logikusan folyót, fejleményt, mely jól elő van készítve. Ki ezt a recipét tanulmányozta, középszerű vagy szerény tehetséggel is érvényesíthette bizonyos fokig. A nagy elmét nem kötelezi az iskola, a többinek meg biztos talpköve. Győry e kezdet után ítélve, a színpadon még szép sikerekre számíthatott volna, ha a toll nem esik ki kezéből oly hamar!

De kiesett!

47 éves korában ért már véget ez az élet, melynek alapját csupa erény képezte. Koszorút érdemel az író, s a ki szűkkeblűen vonakodnék a koszorú teljes babérdíszével a tehetségnek áldozni, vallja be, hogy a visszatartott leveleket kiérdemelte az elhunyt erényeivel.

Oly polgári erények, melyek a mily szükségesek az életre, oly kevéssé divatosak. Kötelességérzet, szorgalom, szerénység, higgadtság,

önmeztagadás... Győry mindezekkel az elavúlt tulajdonságokkal bírt...
De mily ritkák ma már a — Győryek!

A kik vannak is, lassankint elmennek — elpihennek. Csak lett volna Vilmos egy kissé önzőbb, hidegebb, nem pihenne ő még...

És nem láttam volna úgy, mint akkor — utoljára.

Betegágyában.

Mennyit kellett szenvednie. Ennek a jó embernek! Mért, hogy a jó emberekre úgy méretik a szenvedés, mint a gonoszokra. Ó, a ki nem ártott soha senkinek, semmiféle kiméletben nem részesült a sorstól. Szünetelt, mint akárki.

S ő túrta, csöndesen, békében.

Nem, mint akárki.

Lefeküdni nem lehetett, különben elfulad, csupán ülnie szabad párnákhoz támaszkodva. De ő nem panaszkodik, csak néha egy-egy fájdalmas szisszenés lesz árulója a testi és lelki szenvedésnek.

Különben mosolyog, igen, még mosolyog is, bár fájdalmasan, de mégis csak mosolyog. Hogy övéinek, barátainak ne okozzon bánatot. Hogy nekik elviselhetővé tegye az együttlét idejét — vagy hogy biztassa — ámítsa?

Magát nem árníhatta — tisztában volt bajával. Sok ilyen betegséget láttam én már — szólt hozzám, mikor ágya mellett ülve vigasztalni iparkodtam — sok ilyen!... hisz pap vagyok... A beteg dagad... dagad... míg egy napon a víz a szívéhez ér és kruk... vége!

De megbánta rögtön, hogy oly szomorú sejtelmet szalasztott ki és másra terelte a beszédet.

Mit gondolhatott magában? Tán azt, hogy mily fájdalmas kedveseitől megválni. Mit gondoltam én? Azt, hogy mily fájdalmas kedveseit túlélni.

Behozták a lámpát, este lett, fölkeltem és búcsúztam.

Az ajtóban még egyszer megálltam és ránéztem, a ki szemben velem párnáin fekvé, méla mosolylyal integetett felém kezével: Isten áldjon! Isten veled!...

Tekintetünk még egyszer találkozott.

Isten áldjon! — Isten veled!

A TRAGÉDIÁRÓL.

PÉTERFY JENŐTŐL.

(SZÉFÖGLALÓUL FELOLVASTATOTT 1887. MÁRCZIUS 30-DIKÁN).

Az újabb költészet sok jeles terméke közt legkritikább a jó tragédia. Mintha megbűvölve aludnék a tragikai múzsa s a lovagok sorában, kik lánggal övezett nyugvó helye felé vándorolnak, csak késik megjelenni az igazi királyfi, ki életre csókolhatná. Még a Shakspeare-csöppek sem használnak, melyeket erősítőnek szív magába a tragikai költő; a csöppektől ittasulva, mint *Don Quichotte* Amadistól, azt hiszi, hogy *Macbeth* vértjét találta meg, pedig gyakran csak színházi páncél van kezében s a sors furiáit látja megjelenni, mikor csak jámbor júhnyáj kergetődzik feléje.

Az æsthetika terén is érvényesül a relativ hatalma. S ha az elmélet megállapítja, hogy a tragédia a költői termelés legmagasabb nyilatkozata, az élet látszólag gáncsot vet az elméletnek, s arra készíti a kornak nagyon kiváló írói tehetségeit, hogy ne a tragédiában, hanem például a regényben fejezzék ki legtökéletesebben azt, mi őket eltölti. A regény mellett virágzik még a társadalmi dráma; a tragédia elsősége ma pusztán a múltban létezik; sorsa olyan, mint egy földje-vesztett fejedelemé, ki régi emlékein borong s gyér udvarlót sem igen szívesen fogadja. Így a tragikumnak egy új esete előtt állunk: hőse maga a tragédia. Bizonyára nem a véletlen okozta e fordulatot. A dolog nyitja ott rejlik a műfaj sajtósága természetében s a viszonyokban, melyek vele szemben kedvezőtlenek.

Mielőtt azonban végezetül e kérdésre rátérnék, engedjék meg, hogy gyors áttekintéssel földézzem a tragédia képét azon időkből, mikor palástja még bíborban tündöklött s nem volt színehagyott és elfeslett, mint ma.

I.

Nem szükséges fejtegetnünk, mennyire elüt egymástól az angol Erzsébet kora s XIV. Lajosé; IV. Fülöp Spanyolországa s a németországi

viszonyok a XVIII. század fordulóján. S mégis mind a négy korszak a tragédiát virágzásban mutatja. SHAKSPERE és CALDERON, RACINE és SCHILLER ott állanak a tragikai költészet magaslatain s árnyékuk ott lebeg kisebb-nagyobb távolban Aeschylusé és Sophoklesé körül. A nagy különbségek mellett honnan e megegyezés? Kell lenni a különböző korok műveltségi viszonyaiban, fölfogásukban az életről valami közösnek; kell lenni mélyebb analogiáknak, melyekből a tragédia virágzása levezethető. Mint hasonló műveltségi állapotok s pszichikai ösztönök megteremtették a különböző népeknél különböző értelemmel és formákban a mythológiát, az eposzt vagy legalább életre keltették annak csiráit: úgy a tragédia kifejlése is mindenütt hasonló okok következménye. Mert a szellemi élet gazdasága is olyan, mint a természeté: aránylag kevés elemből, alapjában azonos erők elváltozásából támasztja a káprázatos különféleséget.

Azonban, ha CALDERON *Fernandóját* összehasonlítjuk SHAKSPERE egy tragikai alakjával, RACINE egy hősnőjét SCHILLERÉVEL — nem merészség-e itt egyáltalán közös vonásokról beszélni? De első sorban nem is a művekben, első sorban nem is a költőknek néha nagyon elütő psychológiájában kell a hasonlóságot keresnünk, hanem a lélek azon hő fokában, mely AESCHYLUST, SHAKSPERET, CALDERONT tragikai költővé teszi; a kornak — hogy úgy mondjam — vérmérsékletében s mindenek előtt azon viszonyban, mely a tragikai költőt korához kapcsolja. SHAKSPERE és CALDERON — a mennyire különben eltérnek egymástól — megegyeznek abban, hogy tükröznek olyan kort és műveltséget, mely virágzása erejében van vagy legalább még a virágzás látszatát mutatja. AESCHYLUS és SOPHOKLES mögött is feltűnik egy művészi hajlamú nép bámúlatos művészi izmosodása, aristocraticus büszke volta s törhetetlen hite felsőbb hatalmakban, melyek fönségét még sem a sophisták okoskodása, sem ARISTOPHANES humora ki nem kezdette. SHAKSPERE művei vértől füstölgő csatatérek fölött az éjszaki renaissance ifjú, erőszakos, de mélyen költői szellemét idézik föl, mely akkor egész Angliát áthatotta. CALDERON változatos drámája pedig a katolikus vallásosság és nemzeti büszkeség minden lehető költőiségét tükrözi, a mint az a spanyol ember szívében vagy álmában élt.

SHAKSPERENÉL s CALDERONNÁL, a görög tragikusokhoz hasonlóan, a vonatkozás korokra s annak eszméire teljes s minden becsest átölelő. Drámájok csakugyan «foglatja az időknak». Már szűkebbre kell vonnunk a kört a francia klasszikus drámánál s még szűkebbre SCHILLERENÉL. A szálak, melyek az élet realis hatalmaihoz kötik tragédiájokat, ritkúlnak, legalább nem oly sokfélék.

Franciaországban a monarchia fénykorában is már öntudatra

ébredt a harmadik rend. Míg a spanyol polgárság a nemesség sarkát taposta s a szellemi önállóságról lemondott: Franciaországban a polgárság már saját életet élt, mozgott s fegyverkezett, mielőtt még a monarchia gyors hanyatlásával a porondra kilépett volna. CALDERON is csúfolja a hidalgót; de csak a szegény hidalgót és pedig gazdagabb s boldogabb társai szája íze szerint, MOLIÈRE satírja s később BEAUMARCHAIS kétélű vígsága azonban a polgárság szája íze szerint való is volt. Szóval a nemzeti élet egysége mintegy ketté szakadt s az udvar egy külön világot képezett s egy külön világot a polgárság is. RACINE szelleme a valóságnak már csak egyik oldalát tudja visszaadni; az ellentétes világban az aristokratikus, finom modorú szépséget, a régi tragédia utánzott formáiban VERSAILLES eszményét. Így még mindig a valóság egy szép darabja rejtőzik tragédiája mögött; de gyökerei az életben nem oly mélyek többé; ezért hatása is korlátoltabb: inkább csak fénylik, mint melegít. S gondolataink menete itt egy talán érdekes megfigyelésre vezet. Mikor a tragédiának — hogy úgy mondjam — valósági alapja szűkül, a tragédia ereje is meggyöngül; a képzeletnek az élet már nem nyújt oly tartalmas táplálékot mint előbb s a tragédia magatartásában némi feszesség s keresett emelkedettség észlelhető. A költői képzelem veszti hajlékonyságát, naiv erejét, formalistikusabb, merevebb lesz. A tragédiából mindinkább kiszoruló valóság érzete pedig magának más irányú tehetségekben egy új formát teremt s ez nem annyira a tragédia mellett, mint a tragédia ellenében, a tragédia rovására fejlődött. Így támad RACINE mellett MOLIÈRE, EURIPIDES ellenében ARISTOPHANES; míg SHAKSPERE és CALDERON a dráma minden válfajában egyaránt jeles; mind a kettő a legkiválóbb vígjátékíró is. Ez utóbbiak képzelmében a kor szelleme a maga teljességében és harmonikus változatosságában tükröződik. A fődolog az, hogy e költők ugyanazon egy magaslatról szemlélik a tragikum és komikum világát; a tragédia műzsája ledobva magáról komoly öltönyét, mint a komédia csillogó tündére áll előttünk; egy testvérek, mint a halál és az álom képe az antik sarkophagokon. S csakugyan *Hamlet* és *Falstaff* *Caliban* és *III. Richard*, egyáltalán az angol renaissance-dráma véres hősei s vígjátéki tünderei azon egy világnézetnek s költői képzelemnek hollófürtű meg aranyhajú gyermekei és SHAKSPERE azért tud oly czikázó villámokat szórni, mert oly nagyon tud hahotázni is.

De a ki MOLIÈRE szellemével tele szította magát, az csak skeptikus lehet RACINE tragédiája iránt, a mint EURIPIDES is ARISTOPHANES gúnyjának céltáblája lesz. A komédiának ez esetben egészen más természetű képzelem a forrása, mint előbb; és más társadalmi föltételekből s más életnézetből is indul ki. E rövid utalásoktól is kitűnik, hogy nem lehet e különfélelegeket a véletlenre, vagy pusztán a költők különböző egyéni,

képességeire visszavezetni. Nem; még abban a körülményben is, hogy egy ízben a tragikus egyszersmind nagy komédia-költő, másszor pedig a komikai erő a tragikus pathostól különválik, még e körülményben is általánosabb okok közreműködését sejtethjük.

Annyi azonban bizonyos, hogy a tragikai alakok típusa annál elvontabb lesz, kevésbé egyéni és eszményibb: minél elvontabb érzelmekből fakad a költő tragikai pathosa s minél kevésbé merítheti alakjait nagy átváltoztatások nélkül az eléje táruló életből. A komédia ilyenkor majdnem ellenséges hatalommá válik a tragédiával szemben. S itt idején lesz egy pillantást vetnünk SCHILLER tragédiájára. S e ponton — mielőtt fejtegetésünkben tovább haladnánk — épen kapóra esik az a nagyon finom és fontos különböztetés, melyet SCHILLER a naiv és sentimentalis költészet között megvont. Érezte, hogy költészetének gyökerei nem a jelen élet valóságában, hanem oly ideálban rejtőznek, mely azzal inkább ellentétben van. Költészetének lelke a leggyöngédebb s nagyon tartós tűző sovárgás. S ép ezért sovárgással tekint azon költőkre, kiknek lelkében az élet egysége még meg nem szakadt s kik — mint HOMER — naivul rajzolhatják az életet, mert épen azt látják benne, mit költészetük megénekel. E különböztetés valóban igen finom s a mi esetünkre is alkalmazható. Mind a két drámaköltő, az, kinél a szenvedély mélyről lobbanó tűzzel, és az, kinél lyrai áradatban vagy dialektikai fordulatokban, cziczomás csillogással jelentkezik: SHAKSPERE és CALDERON SCHILLERREL szemben naiv költő. Értem azt, hogy az életben ugyanazt látták, mit drámájok mutat és hogy még nem vontak határt a valóság és valami ettől különböző fényesebb eszme között. Mert ha SHAKSPERE fölmutatja előttünk a nagyság csillogó hatalmát s megrendítő bukását, vagy ha fölgújtja az élet bohókás és neveltető tűzijátékát, vagy ha Miranda szigetére vezet, hol telve van a lég titkos zenével, tündéri árnyak lebbenésével: — mindebben kora, az angol renaissance szelleme tűnik élénk, melytől a költőnek minden csepp vére forrt. SHAKSPERE előtt ép ezért a dualismus eszme és valóság között, mely a sentimentalis költészetet teremti s tovább fejlődésében a modern pessimismusnak is tulajdonképeni alapja — ép oly ismeretlen volt, mint CALDERON előtt; — a valóság és költői ábránd határai néha oly csudálatosan egybefolynak képzelmemben, hogy azt kritikailag fegyelmezett korunkban még elgondolni is nehéz. S e gondolatnak nem mond ellene *Hamlet* melancholiája sem, melynek foszlányaival takaródnak különben a bibliai szaporaságú unokák. *Hamlet* pessimismusa nem általánosító: nem dogmákon, nem az élet értékének, szépségének tagadásán alapszik, hanem egyéni jellembe s érzelmi gyökerei vannak.

Soha melegebben nem érezték a barátság nemes voltát, sem az

arany tüzekkel kirakott boltozatnak» szépségét; soha nagyobb ékesszólással nem dicsőítették az embert, mint azt *Hamlet* teszi. S ha előtte a tökéletességnek e kivonata még is csak «csipetnyi por», ez onnan van, mert érzi, hogy nem a világ lett rútabb, hanem, hogy az ő lelkében szakadt el a húr, s hogy ő az, ki az egésznek harmóniáját többé visszazengeni nem tudja. A mai pessimismus merevebb, reflektáltabb, általánosítottabb, azért nem oly költői, sem oly igaz, mint *Hamlet* melancholiája. *Hamlet* minden tépelődése mellett szíve mélyén megőrzi — mint ma mondani szokás — minden illúzióit. S költője képzelmének is egyik főereje az ő páratlan képessége illúzióra. Nemcsak másban tudja fölkelteni, hanem visszahat magára a költőre is. Csakugyan a lélek mély intuítiójával, az éjszaki ember melancholikus ábrándosságával és éber lelkiismeretességével, korával egyezően, phantastikus hit és regényes képzelem párosult SHAKSPERE elméjében. Sokan bizonyítani akarták mélyeséges tudományát; szerintök SHAKSPERE majdnem olyan kitünő orvos vagy jogász volt, mint költő, de valóban bizonyítani csak azt lehet, hogy sokféle ismerettel bírt, a nélkül azonban, hogy ez képzelmének phantastikus csapongását akadályozhatta volna. Egy okos tündér versenyez nála az ex-professo jogász Bellarióval; a novellából átveszi, hogy Csehországot tenger övezi s Afrikában emberek laknak, kik hónuk alatt hordják fejüket. Ezt játéknak lehet vennünk, mint játéknak vehetjük, ha CALDERON-nál a Duna Orosz- és Svédország határain hömpölyög, Jeruzsalem a tenger partján van; de annyi bizonyos, hogy SHAKSPERE előtt ismeretei határain poetikus köd borongott; s bizonyos az is, hogy az ő földabroszán Prospero szigete ép úgy létezett, mint Milano vagy Páris.

A költészetnek e phantastikus világa, melynek egyik sarkán véres árnyak kelnek, a másikon mosolygó tündérek: — nem csak SHAKSPERE alkotása; megtaláljuk azt többé-kevésbbé drámaíró társainál vagy egyebütt a kor költészetében. De nem is az élettől elforduló költészet alkotása. Alapjában naiv: az életnek önkénytelen viszfénye. A kialvó közép-kornak megszűnt nyomasztó hatása; a véres pártharczok tünedeznek; a nemzeti önérzet fölébredt, a királyi hatalom fényben tündököl s a hatalmas lovagok sora mint ünnepi menet áll képzelmünk előtt. Az elme kutató vágya is új irányokat követ, de még a philosophikus Baconban is eredetileg vegyül képzelmi hajlamokkal. Hát még a tömegnél! Mab királyné fényes nappal szállingózott ide s tova; kalandok hírével volt telve a világ; s az özönlő mesék, novellák szelleme csodálatosan szövődött egybe az udvari élet pompájával, a főúri kedvtelések fényével. Így lesz az ardennesi erdő oly valóság, mint a hastingsi csatatér; így kerülnek SHAKSPERENÉL is Macbeth vára mellé Olivia palotája s Portia kertjei s ezek csilláma oda, a sötét helyre is behat. És SHAKSPERENÉK nem kel-

lett eszményítőnek, SCHILLER értelmében sentimentalisnak lennie s az élet össze-visszaságából annak ideális elemeit tudatosan kiolvasztania. Képzelve olyan volt, mint a buvármadár, mely becsap a hullámok közé s ott mindenütt megtalálja prédáját.

SHAKSPERE költészetének ezen alapjában naiv természetét nem hangsúlyozhatjuk eléggé: mert ebben rejlik egy fontos — és az egyéni tehetség kérdésétől egészen független oka annak, hogy ma oly nehezen utánozható. Volt idő, mikor SHAKSPERET egészen a «természet gyermeke» tartották, ki drámái szerkezetét ösztönszerűleg találta el; ki úgy építette azokat, mint mikor a madár fészket rak. Ez értelmetlenséget ma nem védi senki sem; ő a dráma technikája fölött is tudatosan uralkodott s a költői hatásokról bizonyynyal számot tudott adni, mint akár-melyik — mint a német mondaná — «Kunstpoet». Hanem egyben, ép abban, a mi drámái lelkét illeti, egészen a természet gyermeke, naiv, mint HOMÉR. A modern költészet egy tudatos eljárásáról, az æsthetika egy sokszor hamisan magyarázott kategóriájáról, az úgynevezett durva valóság eszményítéséről csak nagyon homályos sejtelmei lehettek. Hogy alakjaiban mennyi az ő szelleme s mennyi az, mit belőle az életben hitt föltalálhatni: — ez az miben ő inkább álmodó, mint tudatos költő volt. Oly genialis hülyék, mint nála, nincsenek a világon; olyan démoni jellemek is, minők tragédiáiban élnek, inkább az éjszaki regékben honosak, mint átlag az emberek közt. Csakhogy ő az a mesebeli gazdag volt, ki nem tudta, hogy a világ, melyet maga körül látott, az ő aranyából él. Neki erről a mystikus kölcsönzésről annál kevésbbé volt világos tudata, mert egyéni genieje különben is korával annyira egyezett. S SHAKSPERE *Richardot* oly természetességgel rajzolja, mint *Prosperót*, s *Hamletet* úgy, mint *MOLIERE Alcestet*.

A legnagyobb költők érezték SHAKSPERE utánozhatatlan voltát; de ennek okát nem kell csupán egyéni geniejében keresnünk; ott rejlik az naiv helyzetében korával szemben. A ki pedig ma shaksperei hősöket tragikumok erejével akarna rajzolni, annak először is szemet kellene hűnyia korának iránya s műveltsége előtt; præparálnia kellene hősei heroismusát, præparálni azon véres tragikai összeütközéseket, melyek oly módon ma az életben nem, csak a képzeletben léteznek; képzelmét fiatalabbá kellene tennie háromszáz évvel; egész lényével ki kellene bontakoznia demokratikus társadalmunk kötelékeiből, hogy visszatükröztesse az egyéni erőknek azon korlátlan kifejlését s egymást emésztő összecsapásait, minőkkel a shaksperei drámában találkozunk; szóval oly dolgokat kellene elkövetnie, melyek Herkulesre nem volnának méltatlanok. Ilyenkor világos, hogy SHAKSPERE képzelve egészen más anyagot alakított, mint a mai íróé; és stylusának ezer színű pompáját

is, rakoncátlan erejével és túlhajtásaival ép oly nehéz utánozni, mint nevetséges volna EUPHUES nyelvéből a mai salonbeszédre hímet varrni.

SHAKSPEREBŐL valóban csak foszlányokat kölcsönözhetünk, mint kölcsönöztek CALDERON drámájából is. Ez utóbbi szűkebb körű; szelleme inkább fényes, mint mély s nemzeti és vallási ideálja annyira pusztán időhöz kötött, érzelmei s érzelmeinek kifejezésmódja annyira faji jellegű, hogy szívunktól idegenebb marad, habár æsthetikai fogékonyságunkat nagy mértékben foglalkoztatja is. De megegyezik SHAKSPERE drámájával abban, hogy korának reális hatalmait tükrözi s épülete ott emelkedik a nemzeti érület és köztudat talaján. Említettük, hogy RACINE drámájának már nincs oly széles, mindent átfogó nemzeties alapja. Hőseinek előbb Görögországba vagy Rómába kell vándorolniok, hogy a királyi udvarnál megjelenhessenek; mert valójában udvari emberek, kiknél a modor legalább is nyom annyit, mint a cselekvés; s kik mindennek előtt kitünő szónokok; nemes nyelven taglalják érzelmeiket, azokat pszichologiai okoskodások fűzésébe fonják s főgondjuk szenvedélyök «zuhatagát, szélvészét» megfosztani mindattól, mi azt zuhataggá, szélvészé teszi. A francia tragédia így természeténél fogva reflektáltabb, de azért híven tükrözi a francia udvari szellemet, finom hősiességét s lovagjainak emelkedettebb érzelmi világát. Így a francia tragédia a naiv és sentimentalis dráma mesgyéjén áll.

A német tragédia, mely SCHILLERben éri el virágzását, már más föltételekből indul ki s más alapon fejlődik, mint az eddigiek. Nálunk, mellesleg mondva, SCHILLER iránt többnyire közöny uralkodik. Nem tudom, milyen része van ebben a nemzeti ellenszenvnek a német szellem iránt s mennyi esik a magyar józanság rovására, mely a föllengést, mint ARANY mondja, a «kődös régiókat» nem állja; de még is bizonyos, hogy az újabb irodalmakban alig találunk költőt, kiben erős pathos mellett oly nagy az érzék a drámai hatások iránt, mint SCHILLERben. De bármint legyen, drámájának történeti fontosságát el kell ismernünk. SCHILLER drámája, — nem tekintve fiatalkori műveit — még annyira sem épül nemzeti viszonyokon, mint a francia; másrészt azonban a nemzeti étellel mégis a legszorosabb kapcsolatban áll, mert egy majdnem százados önálló szellemi fejlődésnek drámai betetőzése. Azonban e fejlődésnek már kezdetén szakadás észlelhető a német nép társadalmi s politikai jelene és az irodalmi irányok közt. S a múlt századi német renaissance pusztán irodalmi maradt, eltérőleg az olasztól, francziától, angoltól, hol a szellem virágzása egyszersmind gyökeres társadalmi átalakulásokkal volt egybekötve. Ez utóbbiaknál az élet viszonyai lépést tartottak a képzelmi és értelmi erők újhodásával; a német társadalmi s politikai viszonyokból pedig — GOETHE szavával — a spiritus rég kiröppent, csak a

phlegma maradt meg, mikor a szellemi élet egészen eredeti fejlődésnek indult. S csak a műveltség új forrásai nyíltak meg, nemcsak az eszmék újultak, hanem az érzelmi világ is forradalmon ment keresztül. Föltűnnek a pietisták, ábrándozók, mystikusok, érzelmesek, gyöngéd lelkek, «die schönen Seelen». Majd előre csörtetnek a *Sturm és Drang* sentimentalis bacchansai SHAKSPERE zászlója alatt, kinek minden második szavok «természet, természet» volt s kik SHAKSPEREREL úgy beszélnek, mint Hamlet Laertessel:

Krisztusra! mit tennél meg, hadd lám:
Sírnál? Viaskodnál? Tépnéd magad?
Innál-é mérget? Ennél krokodilt?
Megteszem...

És SHAKSPERE és a szent természet nevében mindezt megtették s nem vették észre, hogy inkább az érzelgősség deliriума hajtotta őket, nem pedig drámai pathos. Itt villant meg azután GOETHE prometheusi tüze és SCHILLER mélyebb pathosa. S a két költő csakhamar érezte a pusztasubjectivismus veszélyét és ürességét s azon volt, hogy költészetét általánosabb hatalmakhoz fűzze. S azt a háttért, melyet SHAKSPERENEK az egész nemzetet átjáró virágzó élet nyújtott: azt a háttért SCHILLER és GOETHE már pusztán az eszmében kereste; a görög világ formszépségében s egy minden oldalról meghányt és kimélyített hitben, a «schöne Menschlichkeit» evangéliumában. Így fejlődött a németeknél a valóság fölé egy második, eszmei világ; s ennek törvényei magyarázzák SCHILLER drámáinak sajátságos természetét s tragikus problémáit. S így, mint SHAKSPERE és CALDERON naivabb alapú tragédiája, SCHILLERÉ is tükrözi még korát; de nem mint azoké, teljességében, úgy szólván, érzéki frissességében, hanem reflektálva, annak pusztán a köznapitól eltérő irányzataiban. — A heroikus tragédia helyébe jut a sublimált érzelmek tragédiája; a naiv helyébe a sentimentalis. A régivel szemben egyoldalú tragédia már csak azért is, mert maga mellett egyenlő értékű komédiát nem ösmer. SCHILLER, költészetének magaslatáról, mint Theseus nevető boszankodással nézett le KOTZEBUE-ZUBOLYRA, kinek nemcsak siralmas tragédiáiban, hanem vaskos vígjátékaiban is egyenesen minden költészet megtagadását látta. Ezzel összefügg, hogy előtte a valóság csak a «gemeine Wirklichkeit» volt, honnan költői ösztönzést nyerni nem lehet. — Úgy tekintett le rá, mint *Prospero Calibanra*. Azóta az éles ellentét élet és költészet közt megboszulta magát s *Calibanból*, nem csak a politikában, nagy úr lett. A dualismus másik oldala kerekedett felül s a mai realismus már azt mondja, hogy ez a *Caliban* nem is *Caliban*, hanem az ember, a mint él, hal e földön. Az intransigens realisták, a sans culotte phantasia hívei pedig még ezen is túl mennek;

nekik az ittas *Caliban* egyetlen tulajdonképi tárgya az irodalomnak. Velök szemben áll az intranszigiens idealista, ki árnyakat kerget, s az újabb irodalmi mozgalomnak se történeti szükségességét, se általában jogosultságát elösmerni nem akarja.

Az irodalmi fejlődésnek történeti fölfogása azonban nyugodtabb s igazságosabb ítéletre vezet. De azért lehet irigyelnünk azon időket, hol az idealismus és realismus ellentétességét még nem ösmerték; ezek az igazán költői idők. Nem ösmerte azt a virágzó görög tragédia, mert a satyrjátékok fölbukkanó naiv realismusa csak gyermektréfa volt; nem ösmerte a görög szobrászat fénykora; nem ösmerték az olasz renaissance művészei, nem ösmerte SHAKSPERE drámája. De ösméri a mai ember; s ha egy ideig az eszményinek érzete kerekedett felül, ma ezzel szemben valósági érzete oly parancsoló, hogy nem egyszer az író az ő műveiben csak fényesebb képzelmi ereje, nagyobb szemlélhetősége és elevensége által akar különbözni a megfigyelő psychologustól. S itt újra elénk áll a kérdés: mily befolyással van mindez a tragédiára? De mielőtt e kérdést érinteném, még egyszer vissza kell térnünk SHAKSPERE drámájához.

II.

A különböző tragédiák hőseinek meg van a magok külön typusa; beszélhetünk görög, francia, spanyol, shakspearei, vagy német tragikai typusról. Az egyik, a költő egyéniségéből kifakadva, kifejezésre hozza az egész kornak is mintegy természetét; a másikban annak inkább csak egyes irányzatai, egyes jellemző vonásai verődnek vissza. S a tragédia annál mélyebb gyökerű, annál virágzóbb, minél jelesb és kifejezőbb hőseinek ez az általános typusa.

Semmi sem mutatja jobban az idők különbözőségét és egyszersmind a shakespearei tragédia nehezen utánozható voltát, mint az, hogy a költő körülbelül úgy választhatta meg hőseit, a hogy a mai regényíró a társadalomból veszi alakjait; a tragédia akkor ép úgy az élet színvonálán állott, mint ma például a regény. A tragédia hőse volt még nem is oly rég, a véres pártharcok s hatalmi dulakodások idején a nap hőse; a büszke főurak világa volt akkor az élet színpadán is az előtérben. Minden fény itt csoportosult; a többi részen még derengő homály űlt. El sem is gondolhatjuk már eléggé e contrast optikai s pszichologiai hatását a költői képzelemre. S vegyük még hozzá, hogy ez az arisztokratikus világ egyszersmind a külső megjelenés teljes pompájában állott a szemlélő tekintete előtt.*

* Egy német utazó PAULUS HENTZNERIUS, mint szemtanú írja le azt a szertartásos fényt, mely az udvarnál divott, mikor a királyné megjelent.

Csak nem rég szállott le sziklán épülő, sötét donjonjaiból nyiltabb, pazar fényvel épült palotákba s nem rég váltotta föl az elmaradhatatlan pánczélt egy külső megjelenésére is hiú királyné udvarában a csillámos bársony és selyem. De azért SHAKSPERE ideje még nem volt a megszeliült társadalom ideje. Az állam hatalma csak nem rég szilárdult meg; azelőtt még inkább mozaikhoz hasonlított, melynek symmetriája az egyéni erők önkényes egymás mellé sorakozásából keletkezett; és úgy látszott, hogy ha egy kövecske helyéből kimozdul, összekuszálódik az egész mozaik. Egy nagy főúr nem rég még mintegy az egészebe föl nem olvadt darabját képezte a nyilvános hatalomnak s ha megmozdult vagy elégedetlenné vált, megrendült belé az egész állam rendje. Itt fejlődhetek azután nyiltan az egyéni szenvedély szertelenségei, a heroikus egoismusnak azon példái, melyeket a tragédia költői világításban fölmutat; mikor gyilkolás, mérgezés, az egyéni erőszak ezer jelensége még nem esik a megszilárdult társadalmi rend egyenlősítő megtételese körébe, hanem a nagy bűnös ereje érzetében, egoismusa jogosultságába vetett naiv hitében mintegy birokra kel a vele szemben álló világgal. SHAKSPERE tragédiája valóban tükrözi azon állapotokat, mikor a hatalmasok szertelen individualismusa világtörténeti tényező volt. E részben az ő költészetét mint az Európa szerte fölébredt renaissancenak legéjszakibb, mintegy végső kifejlését tekinthetjük a drámában. Az olasz zsarnokokkal, kik élveztek, mosolyogtak, gyönyörködtek a művészetben s mérgeztek, gyilkoltak, kegyetlenkedtek egyaránt, ő szembe állítja éjszakai társaikat rokonokul s mégis éles ellentét gyanánt is. Mert SHAKSPERE költészetében még oly valami szólal meg, mit az olasz renaissance nem ösmer: — a lelkiismeret. S míg az olasz Richard vagy Macbeth szívében nyugodtan, tökéletes világfi marad s ha sikert ért, körültekintő s óvatos tud lenni; az éjszakai társakban Anglia kódében s a protestantismus levegőjében a zaklatott képzelem és lelkiismeret minden iszonyúsága és sötét pompája kifejlik. A művészi hajlamú egoisták helyébe lépnek az erős belső étellel bíró zsarnokok és egoisták, egyáltalán a tragikai erejű szenvedélyek, mint az olasz renaissance plastikai művészete helyébe — a tragédia. S itt még egy más történeti párhuzam is kínálkozik. Elmondhatjuk, hogy a középkor epikus hőse az angol tragédiában van először hatalmasabb pszichológiai változásnak alája vetve. Mikor az epos virágzott, a dráma fejlődésének kezdeteiben maradt. A középkori epos egyébként számtalan változatainak most először méltó vetélytársa és legyőzője a dráma. — Az epos a

Egyáltalán a pompát és kíséretet, melylyel az angol úr bármikor is London utcáin is megjelent. S a pompa mellett a zajt, melyet az angol kedvel: ágyúdörej, trombitaharsogást, harangzúgást. MAX MÜLLER *Essays II. Egy német utazó Angliában.*

hőst többé-kevésbé a hűbéri viszony szellemében rajzolta, a Nibelungen lovagai csoportosan lépnek föl; egybe kapcsolja őket a családi s általánosabban a lovagi hűség köteléke s szörnyen lakol, népek romlásával, ki e kötelék szentsége ellen vét. Ez az epikus hős az angol drámában minden köteléket leoldva magáról, szenvedélye, egyénisége souverain jogára támaszkodik s nem sárkányokkal küzd, nem kalandokra, erőpróbákra indul vagy epikai harcokat vív, hanem épen egyéni képzelt jogait akarja érvényesíteni a fölébredt lelkiismeret s az élet hatalmai ellenében. Ez a szempont legerősebben az angol drámában, mindenek fölött SHAKSPERENÉL érvényesül; sokkal erősebben, mint a valamivel későbbi CALDERONNÁL, vagy egyáltalán a spanyol drámában, melynek vallási és lovagi ideáljában nagyon sok a középkori és epikai maradvány.

Demokratikus társadalmunk e hős alakokat mintegy a költői mythologia országába száműzte. Koronájokat rozsdá emészti; királyi palástjuk elfakult; s a legtöbb írónál ma Macbeth is legfőlebb a miniszteri bársonyszék után áhítoznék s erre is nem vérben dúskálkodó szenvedélyvel, hanem ékesszólással, társadalmi befolyással. A legtöbb mai írónak más a pszichologiai perspectivája s bizonyos tekintetben szerepcsere állott be. Csakugyan azon elem, mely a görög tragédiában a chorst képezte, a francia klasszikus drámában mint szerény meghitt, SHAKSPERENÉL a háttérben mint «népség, katonaság» szerepelt, azóta mindig közelebb tolult a protagonisták felé, úgy hogy mai irodalmi tárgyúl kínálkozva, a kiváltságos hősök helyén egy tarka társaság tolong s mintegy készletti s kényszeríti a költőt is, hogy szembe nézzen vele. SHAKSPERENÉL a nagy hősoktól áthidalhatatlan mélység választja el *Falstaff* rongyos hadát; s a költő amazok fényétől átjárva, ebben csak mulatságos és grotesk alakokat különböztet meg. Ma az írók többsége, ha el nem szigeteli magát s nem él pusztán nagy költők táplálékával, ezt a könyörtelenségében mélyen költői aristokratikus humort alig tudja megőrizni, s komolyan néz a köznapi alakok szemébe s részvéttel, megütődve, merev vagy tettetett resignatióval azt veszi észre, hogy ha kuszáltan is, eltorzultan is, van bennök valami hasonlóság a hősökkel s ma a herosban is a «homot» keresi s e révén egy sorba helyezi őt az alacsonyak, névtelenek köznapi emberek elfojtottabb lelkével. A tragédia maga hőst ezekkel szemben — úgy szólván — elérhetetlen magasba emeli; a mai író pedig néha egy ögyelgő útczai alak sorsát is figyelmes elemzés alá veszi. Ez valóban nagy különbség, a tragédiára ártalmas különbség s azt mutatja, hogy az érzelmi világban is a régihez képest változások állottak be. Engedjék meg, hogy egy magában jelentéktelen, sőt triviális példát idézzek, melyet nem régiben egy francia könyv

hozott emlékezetembe.* Gogol egy szegény irnokocskát rajzol, kit a bürokratizmus ónsúlya egészen lenyom; nyomorban, napról napra másolva, csupa gyötrő képzeletbe elfogódva, teng át az életen; egyetlen egy álma marad az ügyefogyottnak s minden törekvése, életének tartalma a körül csoportosúl: vajha szerezhetne magának ő is egyszer egy új köpenyt, hogy legalább külsőleg több legyen koldusnál. Végre vágya valósúl. Macbeth sóvárgása a korona után nem volt nagyobb, mint szegény másolónk öröme köpenye megnyerésén. De még az nap este gonosztevők megfosztják boldogságától; az embereknél panaszával felsül s a nyomorék sötét bánatba süllyedve elhal a nagy igazságtalanság miatt, mint mikor egy szegény méceses kiég. «Életében egyszer legalább — mondja írója — nála is beköszöntött a fényes vendég, kit mindegyikünk magához vár, eljött egy köpeny alakjában. De azután a szerencsétlenség reá csapott oly gyorsan, oly emésztőn, mint lecsap a föld hatalmasaira.»

E tárgyat most már ezer és ezer tárczaczikk, rajz stb. elcsepelte; irodalmi verkli-ária. De ez is csak közkedveltségét bizonyítja s ez esetben maga az író állítja föl a párhuzamot a szegény írnok s a tulajdonképeni tragikai hősök között. S hogy még nyomósabbá tegyem a dolgot, idézem, gondolom TURGENYEV mondatát: hogy az újabb orosz irodalom Gogol e köpenyéből szakadt ki.

Elcsepelt voltát nem tekintve, mit gondolunk az ilyen themáról? Egy görög embernek oly elképzelhetetlen lehetett, mint hogy egy helóta egy komoly dráma hőse. SHAKSPERE az ily emberből grotesk alakot csinált volna, hülye agygyal, kaczagtató tréfával; egy STERNENÉL vagy SMOLLETNÉL már maniakussá válnék; az író azonban nem kölcsönözne neki lelkéből semmit: fogásnak használná erkölcsi reflexiók, csipős gondolatok számára. Csak a modern író az, ki jelképezve a kicsinyben az az emberiség sorsát, minden ironiája mellett tragikus árnyékot is vet az ily hősnek történetére. Ilyenkor — melleleg mondva — élénk tűnik, hogy a psychologianak is van még egy gyéribben művelt vidéke; inkább beszél az emberi érzelmekről elvontan, osztályozva s még kevésbé műveli az érzelmek elváltozásának történetét. Az irodalomtörténet e tekintetben is még eléggé ki nem aknázott példatára a psychologianak. Sőt a mint jelen esetünkben is lehet észlelni, az érzelmek elváltozásával bizonyos tekintetben műfajok sorsa is kapcsolatos. Mikor egy szegény másoló egy oly novella hőse lehet, melybe nemzetének egy vezérírója mintegy lelkét belé adja, akkor nehéz dolog egy másik írónak teljes hitelű költői romantikával például Rurikot tragédia hőségévé tenni.

A tragédia az emberiséget megosztja a nagyok, a kivételesek vilá-

* DE VOGÜÉ: *Le roman russe*. Páris 1886.

gára, a szenvedély és akaraterő nagybirtokosaira, míg a tömeg s a benne hullámként fölmerülő alakok homályban maradnak, vagy csak az inkább tréfás humor reflexe által világíttatnak meg. Ma a tragikai érzelm — ha úgy tetszik — ellapult, de szélesebb körre terjed az emberiség fogalma s együttérzése és a demokratikus társadalom nivelláló, egyenlősítő hatalma is.

Ily körülmények közt — hogy képből szóljak — a tragédia is eljátszsa *Lear* egy jelenetét a pusztában. *Lear* meglátja maga mellett a meztelen, didergő Tamást. Mit? Hát ilyen az ember? S letépi magáról királyi palástját, hogy jobban hasonlítson — a másikhoz. E palásttal pedig a műfaj legsajátságosabb attributumát dobja el magától. Mikor a nagy hősök tragikumai helyett a kis emberekével foglalkoznak előszeretettel s a kicsiny és nagy tettek rugóiban — hogy úgy mondjam — az azonos mechanizmust keresik: — akkor az irodalmi irányzat nem kedvező a tragédiaköltőre.

S még egy más körülményt is tekintetbe kell vennünk.

Ha a tragédia hőseivel szemben álló általános hatalmakat oly plasztikusan lehet megeleveníteni, vagy jelképhez foglalni, mint azt a görögök tették az istenek végzésében, parancsában, ott megvan minden æsthetikai kellék a tragédia emelkedett stílusához. Meg van ott is, hol, mint SHAKSPERENÉL a tragikai egyéniség valami démoni erő, magára egy kis világ, kezdettől valami egész. Ma azonban az életet igazgató hatalmak számára hiányzik a költőileg eleven symbolum, mely meg volt a görögök-nél; hiányzik irányukban az a néha még népies előítéleteket is meggyőzően értékesíteni tudó képzelem, melylyel SHAKSPERE bírt, mikor földidézi az öreg Hamlet szellemét, a túlvilágtól való borzongást és Macbeth boszorkányait; s mindenek előtt hiányzik a legtöbb írónak inkább elemzésre hajló, részleteket kereső képzelmében azon erő, mely a szenvedély s tragikai pathos példáit, mintegy annak saját magjából saját természetéből kifejtse. A legvalószínű, hogy a mai tragikai költő az ő hőseit képzelt körülmények megritkított levegőjében inkább csak lyrai vagy rhetori pathossal konstruálja, beszédöket erőlteti, őket saját elmélete szerint nyújtja, hajlítja a katasztrófa felé s hiányozni fog belőlök az az alvájáró természet, melylyel például SHAKSPERE alakjai bírnak, kik legvéresebb tetteiket is szenvedélyök álmában hajtják végre s kiknél azért a tetőn ébredésök a mélybe bukások is egyszersmind. Ma a képzelemnek ezen synthetikus ereje, mely egy minden ízében komponált hős iránt hitünket, illuziónkat teljesen ébren tartaná, csak nagyon kevés költőben van meg s még kevésbé van meg a hajlandóság azokban, kik az ily műveket látják vagy olvassák.

A detail művészetével rajzolt alakok lépnek a phantasia erejével

ragyogó s nagy vonásokban festett hősök helyébe s a regény keretébe ez jobban beillik, mint a drámáéba. S különösen jobban beillik az a hős, melynek képén a modern irodalmak dolgoznak. S itt utalnunk kell röviden azon kapcsolatra, mely az irodalom s a kor tudományos irányzata közt fönnáll. Mikor egy írói iskola annyira túlhajt a mértéken, hogy a szabad költői megfigyelést a laboratorium eljárása szerint szeretné szabályozni: — hasonlókép e kapcsolatot akarja jelezni, hanem annak természetét mégis félreérti: ott hozza érintkezésbe egymással az irodalmat s a tudományt, hol egymással soha sem találkozhatnak s az irodalom soha sem lesz a physiologia illusztrált kiadásává. Azonban ez a kapcsolat még is létezik, de egészen erőszakolatlanúl s a műveltség kezdete óta fönnállott. Már ARISTOPHANES észrevette, hogy EURIPIDES a sophisták tején táplálkozott; s mikor a rationalismus a tudományban ellapúlt, laposan moralisáló lett az irodalom is; mikor pedig az idealistikus philosophia virágozott, azt mi benne szép és megmarad, GOETHE költészete tükrözi vissza. S így az elvont philosophia bukása, a természettudományoknak mindenütt törvényt kutató, másrészt a jelenségeket fölaprózó szelleme is, mint a kor demokratikus iránya, a köznapi életnek előtérbe nyomulása hatással vannak a mai íróra. S hozzá vehetjük még, hogy ma irodalmilag általában a reactio korát éljük; a század elején uralkodó romanticismus reactióját; s a realismus mai kiábrándultsága egyszersmind a romantikus világfájdalom negatív polusa. Az előbb érzelmeiben dűskálkodó poeta most apróra szedve az életet, annak ellenmondásaiban dűskálkodik. S föltárul az élet előtte oly részletesen, mint még eddig soha. Egy finom érzékű francia író mondotta nem rég,* hogy korunkat nem valami ritka genie nevéen fogják nevezni, hanem a mikróbok után. A végtelen kicsiny képzele nem volt soha oly eleven, mint ma. S ebben rejlik igazság. LEIBNITZnél a végtelen kicsinynek csak matematikai s metaphysikai értelme van: a mikroskóp azonban érzéki erővel hozza azt elménk elé s megmutatja, hogy a legegyszerűbb sejtek szálaiban is a részek egész világa létezik. S e mikroskópikus megfigyelést a képzelem is kezdi alkalmazni: az emberi lelket is ösztönök, benyomások, érzések, akarati s képzeleti tények egész sorára osztja föl, melyek csekély dolgokban ép úgy megnyilatkoznak, mint a nagyokban. A heroikus tragédia az embert mint oroszlánt rajzolta; a mai realismus az emberi hangyában is ép oly csodálatos szervezetet észlel; s ha amannak ordítása félelmes, figyelmét ma jobban leköti az a zizegő hang, melyet egy félig eltaposott bogár hallat. Az írónak e — hogy úgy mondjam — mikroskópikus hangulata így a válaszfalat a kicsiny és nagy közt lerontja s megfosztva a

* VOGÜÉ: *Le roman russe.*

tragédiát annak heroikus fonságától, belőle annak inkább nyomasztó elemét átviszi az eléje táruló élet jelenségeibe. A mit műve romantikában, eszményi szépségben vesz, azt pótolni kívánja érzékenységgel, éles megfigyeléssel, a conventiók mögött a valódi pszichologiai rugók föltüntetésével s rajzolja a mai átlagos embert sokféle temperamentumbeli, nemzeti, socialis változataiban: s valójában sok jeles írónak nem is hősei vannak, hanem mindegyiknek ugyanazon egy hőse: — a mai társadalom. Mert a mint ez a mikroszkópikus szempont bizonyos tekintetben az egyént változó vonásaiban s lelke redőiben erősebben s élénken érzékítve tünteti képzelmünk elé, úgy sok írónál önálló erejétől megfosztja; öröklött tulajdonságok, nemzeti sajátságok s mindenek előtt a társadalom s a társadalom conventióinak termékévé, sokszor áldozatává teszi, melyek mint fatum uralkodnak fölötte s melyekkel szemben szabadsága mintha semmibe veszne. S itt egy másik nyomós ok, a miért e realistikus fölfogás a heroikus tragédiának nem kedvez.

A mai kor nagy tettei különben sem érzékíthetők oly könnyen költőileg; a mi a kor dicsősége, az a tudomány körében, a gondolat világában megy végbe; ennek hősei pedig elvont hősök, mint heroismusok is elvont. A mi ezen kívül marad, az a köznapi élet rendes menetével, ellenmondásaival, félszégségeivel, néha szörnyű véletleneivel; e világnak meg főszereplője az átlagos ember, a kiben tükröződnek mindennapi szenvedélyeink, hibáink, s tükröződhetnének e mellett eltorzulás nélkül jobb ösztöneink és törekvéseink is, ha a mai írók többsége nem keresné, talán a hatásosabb, izgatóbb rajz kedvéért is, csak a sötétebb oldalakat, úgy hogy gyakran kétségben lehetünk, hogy pessimismusukból fakad-e művészi eljárásuk, vagy pedig művészi eljárásuk kedvéért oly nagyon sötét pessimisták. — S ez az átlagos ember (de már a drámai formának nem kedvező sötét alapszín nélkül) tipikus hőse a társadalmi drámának is, mely ma a regény mellett virágzik. S ez a dráma fölvet egy társadalmi problémát, melyet mindenki megért, s embereket léptet föl, kikben mindegyik néző könnyen, erőlködés nélkül fölismerheti magát vagy társait. E dráma értéke jobbadán azon dialektikai ügyeségtől függ, melylyel az író a drámai sakkjátékban személyeit észrevétlenül úgy irányítja, hogy a fölvetett problémát jobbra vagy balra megoldásra hozzák. Azért nem is tragikai jellemeket fog keresni, hanem olyan alakokat fog rajzolni, melyeknél a szenvedélynek épen azon mértéke és kifejezése van meg, melyet a szóban forgó társadalmi probléma megkíván.

Az író tulajdonkép egy társadalmi thesis dramatizál s ennek következményei szerint hajlítja alakjait. Így találunk e drámákban szerkezetre s pszichologiai megfigyelésre mintaszerűeket; de már természetök hozza

magával, hogy inkább a drámai s pszichológiai találékonyságnak termékei, mint a tragikai pathosnak.

Íme a dráma, mely a mai iránynyal legjobban megfér. Mert a mai realizmus pszichológiája mindenütt erős nehézségeket állít a tragédia elé. Ez a szenvedélynek, a drámai jellemnek bizonyos bevégeztségét kívánja meg, hol a hős minden szava, tette a léleknek mintegy egyetlen pontjából fakad ki, hol a legsötétebb szenvedély is átlátszó, mint a kristály és mellékes elemekkel nem vegyített; míg a mai pszichologia szereti az embert mint resultatumot tekinteni, mint különböző pszichológiai s társadalmi tényezők eredőjét. A tragédia szereti az egyszerűbb szerkezetet s a heroikus tetteket, melyekben a tragikai egyének egész természete egy csapásra mintegy elének tárul; a mai pszichologia pedig — néha egyoldalúan — kicsiny tények során szereti a jellemet rajzolni. S míg a tragédia az egyén elhatározására s ez elhatározás következményeire méltán oly nagy súlyt helyez; ma hogy példában beszéljek elvont fogalom helyett — akad egy igen jeles regényíró,* ki Napoleon orosz hadjáratát a részletek ellenállhatatlan szemléltetőségével elének rajzolva, úgy tünteti föl a hatalmas vezért, mint a kinek cselekvése, egyéni elhatározása csak annyi hatással van a dolgok menetére, mint legutolsó katonájáé. Ezzel a mikroszkópikus szemlélődéssel, egy nagy egésznek jellemző, eredeti, de tűnékeny benyomásokká érzéktetésével, ezzel az egész, mondhatni, ideges pszichológiával ellenkezik a tragédiáé; s mikor a kor írói az egyik irányban jelesek, mintegy a priori következtethetjük, hogy a másik irányban nem lesznek oly eredetiek. Mert ez esetben nem csak stylus kérdése forog szóban, hanem ellenkező lelki irányok s az életnek különböző fölfogása is.

A realizmus részletező, benyomásból eredő, benyomást tükröző eljárás módjával kapcsolatban áll még annak — mondhatnám — hangulata, mely hasonlókép ellentétben van a tragédia pathosával.

Ez a hangulat — a conservativebb, vallásos erejű, az élet erkölcsi hatalmaitól áthatott angol szellemről és az újabb irányok és goethei hagyományok közt ingadozó német irodalmi szellemről nem szólva — itt skeptikus, gúnyos, kiábrándult, az életnek rútabb oldalait kereső és mereven elének táró; amott alapjában sentimentalis, esupa részvét, rejtett indignatio, ideges fölgerjedtség, vagy a hinni nem tudás fájós érzetéből fakadó. De mindkét esetben a mai realizmus elének állítja részletező erővel a természet kegyetlenségét, melylyel néha az egyént prédájává teszi, a társadalom conventióit, az önzés győzelmét, a rút hatalmát a szép fölött s az életben az esztelennek, a durvának néha tragikus uralmát

* Tolstoj: *Béke és háború.*

S teszi ezt gyakran oly keresett egyoldalúsággal, annyi kárörömmel vagy haraggal, néha tetszelgéssel vagy divatos utánzásból, hogy szinte előre érezhetni a fordulatot, mikor az irodalom az életben újra több napsugárt, az emberi lélekben több fényt fog találni.

De addig is mi történik azzal a szebb világgal, melynek vágya az emberbe mégis elfojthatatlanul be van oltva, azzal az «első emelettel», melyet az emberiség folytonos munkája nagy nehezen a természet földszintje fölé épített? A mai realizmus költőibb alkotásában ennek képe föltűnik, mint tikkasztó napok végén az ég pírja, mely soká az éjbe is világít; de legtöbbször még ily légi káprázatnak is híjával vagyunk. Egyetlen ideális, subjectiv elemként megmarad az a gúny, mely némely írónál rajzai mögül elénk tűnik, úgy hogy SWIFT allegóriába bujtatott satírája csak a fölületet karczolónak látszik azon maróúlggal hasonlítva, melylyel egyik-másik író tettetett nyugalommal, vagy gyermekes örömmel, mintegy a színpalak mögött az emberiséget leönti. Ideális elemként megmarad a pathetikusabb írókban valami névtelen és elrejtett sovárgás s ilyenkor műveikben az élet színjátéka fölött kilátás nyílik a kék űrbe, melybe az ember, mint a csatatéren sebesült, berajzolja emlékeit, álmait, perczre, futólag, míg eszmélete el nem hagyja. — Ily hangulatok mellett a tragikai pathos határozottsága nem kelhet erőre, ép oly kevéssé, mint a tragikai érzéssel egyenlő mélységű, a legnagyobb ellentéteket is oscilláló nedűjében föloszlató humor. A mai irodalom átlag a detail-művészet és tört érzelmek vagy rideg világnézet irodalma.

A tragédia a productiv erő bizonyos emelkedettségét, szabadabb szárnyalását s az egyén autonomiájába vetett erősebb hitet kívánja meg. S innen más perspectiva nyílik az emberre, mint a milyen a részletező realizmusé. S itt egy érdekes körülmény köti le figyelmünket. Az európai civilisatio azonossága mellett is egyes nemzetekben támadhatnak áramlatok, melyek eredeti s az európaítól részben elütő jelleget adhatnak az irodalomnak; ép úgy mint mikor a tenger vizében különböző irányú folyamokat találunk. Csak emlékezzünk a nemzeti eszme fontosságára. A nagy népek bizonyos tekintetben cosmopolita irodalmon dolgoznak, s egy német író, ki hősében minden áron a teutont akarná rajzolni, határozottan jóval nagyobb teutomán lesz, mint a milyen író. Nálunk azonban a nemzeti eszmének sokkal közvetlenebb, lételünk kérdésével egybefüggő értelme és értéke van s volt különösen a közel múltban, mikor államiságunk is kérdésben, igazi függő kérdés vala. Ilyenkor a magyar költőben ez az eszme mintegy lelkének focusában él s nem az élet jelenségeinek skeptikus, pusztán pszichologiai kíváncsiságból eredő szétaprózásában fog kedve telni, hanem ha az író népies irányú, a népjellem mélyéből tipikus, mindenki által érthető vonásokat fog meríteni,

melyekből azután kedvencz hőseit megalkotja. Így egész természetesen mintegy önkénytelen támad műveinek s alakjainak eszmei egysége. Így köszönhetjük ARANYNAK is *Toldit* s a tragikai *Etelet*. Ugyancsak a nemzetinek pathosa az, mely KATONÁT, gyöngé s jelentéktelen egyéb irányú kísérletei után, tragédiára képessé tette. A nemzeti elemnek küzdelme az idegennel KATONÁT ép úgy eltöltötte, mint XIII. századbéli hőseit; s a mit e tekintetben drámájában mond, azt a saját lelkéből s mint azok kortársa is mondja.

De hogy tárgyunkra s az általános irodalmi viszonyokra újra visszatérjünk, a tragédiáról jelenben OVIDIUSSAL elmondhatnók: terras Astrea reliquit. A francziáknál, miután a romantika antithesisekben mozgó hősei letűntek, a társadalmi dráma majdnem végkép leszorította a tragédiát; a németeknél a schilleri és shaksperei hagyomány vet föl néha egyet a főlszínre. SCHILLER óta e téren alig tűnt föl két, három igazán eredeti, nagy tehetség, s ez nem kevés; de jellemző, hogy elszigetelt, vagy magokat az élettől elszigetelő jelenségek inkább. Egyénileg különös, néha bizzar vagy erőszakolt pszichologiai problémát tesznek tragédiájok lelkévé és így minden érdekességök mellett, hatásuk nem lehet oly általános.

Mintha a tragédia régi formájában végezte volna föladatát s a gyöngé szem az uralkodó irodalmi viszonyok közt alig bírja még fölfedezni megújulása föltételeit. Különben minden irányban történnek kísérletek. Ott az opera törekszik új eszközökkel a tragédia magaslatát elérni; itt pedig a modern ember képét szeretnék a drámában tragikai typussá mélyíteni, vagy pedig a történet hőseit a drámai chablontól eltérőleg alakítani. Annyi bizonyos, hogy a műfajok egyes határozott formáikban néha egy időre letűnnek, erejüket veszítik vagy átváltoznak. Mily változások érik még a tragédiát s mikor fog fénykora újra föltűnni? — oly kérdések, melyeknél a fölolvasó bölcsesége véget ér.

EMLÉKBESZÉD IPOLYI ARNOLD FELETT.

PULSZKY FERENCZTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1887. ÁPRIL 27-DIKÉN.)

Nagy halottat gyászolunk, IPOLYI ARNOLDOT, a nagyváradai püspököt, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagját, a Történelmi Társulat elnökét. A haza egy áldozatkész fiát, a katolikus egyház egy buzgó főpapját, az Akadémia történelmünknek egyik szorgalmas kutatóját, és a Kisfaludy-Társaság egy oly tagját vesztette benne, ki a szépnak érzetétől áthatva, érezte, hogy a nemzet kulturélete sívár marad, ha a művészet azt nem díszíti fel virágaival. IPOLYI egész életét és vagyonát a tudománynak és művészetnek szentelte, s úgy az egyháznak mint a hazának tekintetében bátran elmondhatta: «Mégfizettem mind, mivel csak tartozám».

Aránylag szegény püspökségnek székén többet kezdeményezett s jelentékenyebb nyomot hagyott a nemzet közművelődési fejlődésében, mint sokkal nagyobb jövedelemmel bíró kartársai. Vesztesége ugyan azért annál érzékenyebb, mivel épen akkor állt be, midőn Vitéz János gazdag nagyváradai székét foglalta el, kit a tudomány és művészet előmozdításában mintaképül választott, de kit a haza s a király iránti hűségében nagyban felülmúlt.

Egyházi érdemeinek felsorolása nem az én hivatásom, nem is tartozik Társaságunk körébe, méltányolni fogják ezeket máshelyütt, itt inkább arról elmélkedhetünk: mi legyen a katolikus klerusnak feladata nemzetünk közművelődési fejlődésében, s mily nemesen és mily nagy-szabásúan felelt meg ennek IPOLYI ARNOLD.

Nincs ország Európában, hol a katolikus klerusnak oly fényes állása volna, mint Magyarországon. Épen úgy mint Franciaországban I. Napoleon idejében mondani szokás volt, hogy minden közkatona tábornagybotot visel tarsolyában, úgy nálunk minden seminarista is teljes joggal álmodhatik hercegprimási infuláról, bibornoki kalapról, püspöki mitréről vagy legalább is kanonoki jövedelmekről. Az egyházi pálya oly szerencsejáték, hol számos a nyeremény és fenséges a főnyeremény. Miután pedig az egyház mindig szerette a történelmi neveket, miután

a régi arisztokrata hagyomány a kormánynál még mindig túlnyomó erővel bír, s a főrendi és nemes születés papi pályán is nagy előnyben részesül, felmerül mindig azon kérdés, hogy a birtokos középosztály s a nagy családok fiai miért választják oly ritkán ezen pályát életök feladatául, melyen szorgalmuk és buzgóságuk bizonyos sikerre tarthat igényt. Pedig e mellett szólnak még a családi hagyományok is : az Erdődyek és Széchenyiek, a Forgáchok és Barkóczyak, a Migazziak és oly sok más család egyházi rokonságnak köszönik főleg felvirágzásukat és vagyonuk gyarapodását. Még a múlt században is ritkán találunk az egyházi névkönyvben püspököt vagy érseket, ki nem származott volna régi házból, holott a demokrata szellem, mely az újkort áthatja, most alig nyilatkozik jelentékenyebben bármily más pályán, mint az egyházin. Ha az egyházi névkönyvet kezünkbe vesszük, az érsekek, püspökök és kanonokok hosszú sorában elenyésző az úri családok fiainak száma ; vidéki kézművesek, nevelők, kereskedők, építésszek, orvosok, szóval a polgárok ivadéka foglalja el legnagyobb részben az egyházi javadalmakat ; de hazafiságuk és műveltségök következtében teljes mértékben megérdemlik azon magas állást, melyet nekik a törvény és társadalmi hagyomány biztosít. A magyar hazafi meg lehet jelenleg elégedve a magyar főpapsággal, mert ez nem felejt el, hogy első vonalban magyar.

Semmi más pályán nem látunk oly rögtöni előléptetéseket, mint az egyházin. A hadapród, a hadnagy éveken át küzködik, míg lépcsőről-lépcsőre törzstisztté emelkedik, s mikor végre tábormokká lépett elő, ritkán élvezi soká magas állását, mert nincs már távol a nyugdíj. A fogalmazógyakornok többnyire megöszül, mielőtt miniszteri tanácsossá válik, csekély eredeti fizetése csaknem észrevehetetlenül növekszik a lassú fokozatos előléptetés folytán ; ellenben azok, kiknek a papi pályán a szerencse kedvez, váratlan szökésekkel haladnak a társadalom ranglépcsőzetén. Ifjúságukat a papnövelde szigorú fegyelme alatt töltik, hol az igazgató szeme előtt tartja, hogy a növendékek nagy többsége oly falusi plébániára kerül, hol sokszor elszigetelve a műveltebb világtól háromszáz forintra becsült jövedelemből, a congruából, kell megélnie ; ugyanazért a növendékek már a seminariumban tanulnak nélkülözni és bőjtölni, hogy ne érezzék magukat szerencsétleneknek, ha majd mint falusi káplánok a pap szeszélyeit kellend eltűrniök. A kiválóbbak közülök, kik a Pazmaneumba felküldetnek Bécsbe, később sokszor úri házba kerülnek nevelőül, hol látják, megfigyelhetik s megtanulhatják azon művelt világ szokásait, életmódját és észjárását, melyhez később ők is tartozhatnak. Rendszerint falusi plébánia ezen első fázisaiainak díja, hol talán évekig parasztok közt kell élniök s csak ritkán érintkezhetnek egyéb művelt férfiakkal, mint a szomszédság papjaival, vagy a vidék gentryjével, melynek rendes dél-

ntáni mulatsága a kártya. A papnak jövedelme ritkán engedi meg neki, hogy tudományos könyveket szerezzon, és sokszor távolabb él oly központoktól, hol könyvtárakat használhatna fel, csak a *Magyar Állam* tartja fenn érintkezését a szellemi világgal.

Sok önértetes és nagyravágyó jellem elkeseredik, ha ezen ellentétet a gondteljes jelen és fényes eszményképei közt évek hosszú során tapasztalja; nem is csodálkozhatunk tehát, ha a falusi papok és káplánok nagy többsége ellenzéki érzelmeket táplál s lemondva a nagy reményekről, elégedetlenségének keserű szavakban ad kifejezést. Kitűnő tehetségek azonban, s azok, kik önmegtadadással tűrni tanultak és egyházi beszédeikkel s irodalmi dolgozataikkal nevüket ismeretessé tették, vagy különös pártfogást elnyerni szerencsések, magokra vonják a világi s egyházi hatóságok figyelmét s a szerény körülmények közt élő falusi papból, papnöveldei tanárból, vagy püspöki titkárból lesz egyszerre kanonok, ki a gazdagabb káptalanoknál hat, nyolcz-, tízezer forintnyi jövedelemmel bír, mintha a sorsjátéknál a nagy nyeremény lett volna osztályrésze. Más körben mozog most mint azelőtt, s ha a szerencse tovább is kedvez, néhány év múlva kineveztetik püspöki székre, melynek legszegényebbikét is fényesebben látta el a haza, mint Franciaországban a bibornok-érsekeket, holott a gazdagabb székek felérnek a legnagyobb családok majorátusaival. Igaz, hogy a nagy papi jószágok rendszerint rosszul kezeltetnek. Az újonnan kinevezett püspök üresen veszi át elődének uradalmait, hitelben kell neki azokat igavonómarhával, juhokkal és mindennemű gazdasági szerszámokkal felszerelni, neki kell kijavíttatni az épületeket és bebutorozni a püspöki palotát. Honnét telnék ez egyszerre? minek verje magát nagy adósságba? miért is gondoskodnék utódáról, kit nem ismer? Ugyanazért a gazdaszáti folytonosság lehetetlen a püspöki javakban, azok soha sem hoznak annyi jövedelmet, amennyit világi kezekben eredményeznének. Ellenben el kell ismerünk, hogy püspökeink és érsekeink többnyire érzik, miként a nagy birtokkal nagy kötelességek járnak s jövedelmeik egy részét rendesen egyházi, közművelődési és humanitárius czélokra fordítják, miért is állíthatjuk, hogy a közintézeteknek több haszna van az egyházi birtokokból, mint akkor volna, ha azok akár a születési, akár a pénzarisztokráczia kezére kerülnének.

Hosszú és egyenetlen az út, mely a papnövelde szerény szobáiból a művelt társaság minden rétegein keresztül fokról-fokra az egyházi palotákba vezet, mert a püspök nálunk nem csak egyházfejedelem, hanem nagybirtokos főúr is, kinek a legmagasabb társaságban otthonosnak kell lennie s politikával foglalkoznia, mert az alkotmány a főrendiházban kiváló helyet tartott neki fenn. A társadalom megkívánja tőle, hogy nagy úri módon éljen s meg tudjon barátkozni azokkal is, kiknek vallása különbözik az

övetől, mert a közvélemény elítéli s az ország törvénye megtiltja a vallási üldözést. A haza, mely oly roppant javadalmakkal rubázta fel a katolikus egyházat, megköveteli a főpaptól az áldozatkész hazafiságot, s a magyar állameszméhez való hű ragaszkodást. A hagyomány, mely szerint a tudományosság a múltnak századaiban főleg az egyház által képviseltetett, megkívánja püspökeinktől nemcsak az egyházi, hanem a világi tudományoknak is előmozdítását, s minthogy a katholicismus külső eszközökkel is hat a nép képzelőtehetségére s a képzőművészetek által kifejelett szépség eszményével vallási érzelmeket ébreszt, főpapjaink sem maradhatnak ismeretlenek a zenével és festészettel, a szobrászattal és építészettel, melyek az egyház szolgálatában virágoztak fel s megvárják most is ápoltatásukat azoktól, kiknek anyagi körülményei megengedik a fényűzésnek ezen legmagasztosabb nemét.

Ritka főpap, ki mindezen követelményeknek eleget tesz. Vannak, kik megfelejtkezve világi kötelességeikről, kizárólag egyházi hivatásuknak élnek s visszavonúlva könyvtáraikba, alig találnak időt egyházmegyéjük és püspöki birtokuk igazgatására, mert szent könyveik közt, elkülönítve a világtól remete életet élnek. Vannak, kik túlbecsülve magas állásukat s félreismerve a mostani kor szellemét, eltaszítják magoktól azon népszerűséget, melyet oly könnyen elnyerhetnének. Vannak, kik nem ismerve a nagybirtok kezelését, ezt a középkori nepotismus módjára, rokonaikra vagy kegyenceikre bízák, kik abból meggazdagodnak. De a közönség elnéző még azok iránt is, kik magas rendeltetésök csak egyik részének felelnek meg, s méltányolni szokta főpapjainknak bármily fényoldalát. Elismeri a főpapság bőkezűségét, melyet kegyeletés alapítványainkkal bizonyítanak be; örül, ha az egyik mintaszerű gazdálkodást rendez be; ha egy másik tudományos gyűjteményének európai hírt szerrez; méltányolja egy harmadiknak buzgóságát, melylyel székesegyházát fényesen restauráltatja; megbecsüli annak igyekezetét, ki egyházmegyéje kincseit megismerteti s megőrzi, vagy ki fényes szónoklattal tündökölni szeret, még ha felfogása egyoldalú s nem épen eredeti volna is. De különösen ragaszkodott azon főpaphoz, ki mindezen követelményeknek híven megfelelni igyekezett, melyeknek teljesítését az egyház és a haza, a tudomány és művészet a főpaptól elvárhatja.

Van azonban minden papnak egy gyenge oldala, mely neki mindig új, meg új keserűséget okoz, s mely sajátságos neveltetésének természetes következménye s ez: a túlságos érzékenység minden megtámadtatásnál. A pap a szószéken s az ünnepélyes szónoklatoknál nem hall soha ellenmondást s meggyőződve a vallás dogmáinak igazságáról, melyet csak a szakadárok és eretnekek vonnak kétségbe, a tudományba és politikába is átviszi a csalhatatlanságnak legalább is egy hasonszenvi adagát; ugyan-

azért minden véleményeltérésben személyes sértést sejt, mely papi tekintélye ellen intéztetik. Hiába! a hiúság oly bűn, melyet az ember csak ritkán kerülhet el.

IPOLYI keresztül ment a papi pálya mindezen fázisain, s mindegyiken kitüntette magát. Mint egy középbirtokú megyei tisztviselő fia, már mint gyermek megszokta a művelt társaság formáit. S ennek köszönhetette, hogy meglátszott rajta mindig az úri mód. Midőn a Pazmaneumban befejezte tanulmányait, a kedvező sors őt oly főúr házába vezette nevelőül, ki azon órákat, melyekben hivatalos teendői őt el nem foglalták, a tudománynak szentelte. Báró Mednyánszky Alajos európai műveltséggel bírt, foglalkozott a nemzet kulturtörténelmével, s mint író és kutató szép nevet szerzett magának. Gazdag könyvtárában IPOLYI tudványa bő táplálékot talált, s különösen GRIMM *Német mythologiája* mély benyomást tett fiatal képzelődésére. Innen gróf Pálffy Nándor házához került, s fíradásainak díjául egy megüresedett parochiára neveztetett ki plébánosnak. A nagyúri házból és társaságból a szerény zohori paplakba költözött tehát, tőt parasztok közé, kiknek bizalmát csakhamar megnyerte. Itt írta meg *Mythologiáját*, mely minden fogyatkozásai mellett is megérdemelte Toldy Ferencz lelkesült dicséretét, mert első lépés volt a helyes téren, s magára vonta a közönség figyelmét. A régiségek központi bécsi bizottsága kinevezte konservátorul, mint ilyen megbarátkozott Rómer Flórisssal, Henszlmann Imrével, Kubinyi Ferenczcel, kik azon időben az archæológiának egyedüli képviselői voltak az országban. Miután a csallóközi és mátyusföldi régi templomakat s a bennök található régi emlékeket felkutatta s leírta, a mint a török-szent-miklósi jobb plébániára neveztetett ki, gyűjteni is kezdett, TOLDY FERENCZ ösztönzésére pedig Kubinyi Ferenczcel és Henszlmann Imrével Konstantinápolyba utazott, hol a tudós nagykövet b. Prokesch-Osten szíves közbenjárása következtében megnyílt előttük a szultán kincs- és könyvtára. Áhítatossággal tanulmányozták ott Mátyás király könyvtárának azon kevés maradványát, melyeknek egyik része azóta ő Felségének, egy másik a szultánnak ajándékából a magyar nemzeti múzeum és a budapesti egyetem könyvtárába került. Képzeltük, mily hazafias lelkesedéssel telt el a magyar zarándokok szíve, midőn ezen akkoriban még alig ismert kincseket kezökbe vehették, melyeket azóta, hogy Buda 1540-ben a török birtokába került magyar kéz nem érintett, s melyek a magyar nemzet legfényesebb udvarának csaknem egyedüli megmaradt emlékei.

A nemeslelkű, tudománykedvelő egri érsek, Bartakovics, felismerte a fiatal papnak rendkívüli tehetségeit, s kinevezte egri kanonoknak. Az egri káptalan a leggazdagabbak egyike az országban, s a kanonoki jövedelem felér egy szegényebb püspökséggel. IPOLYI megváltozott tehát

egyszerre anyagi helyzete, úgy, hogy tudományos és művészeti hajlamait kielégíthette. Itt vetette azon könyvtárnak és múgyűjteménynek alapját, mely magában is elégséges volna, hogy emlékét megörökítse. De szellemének tevékenysége nem elégedett meg a gyűjtéssel, s egyházi kötelességeinek tökéletes teljesítése mellett különösen a magyar történelemre fordította figyelmét. Éveken keresztül volt ő a rohamosan szaporodó Történelmi Társulat elnöke és vezérszelleme. Ismeretesek az ő megnyitó és zárbeszédei a Társulat évi kirándulásainál, melyek a vidéki kutatókat buzdították, a családi levéltárak zárát megnyitották s az egész vidéket felvillanyozták.

IPOLYI egyébiránt tudományossága el nem vonta a gyakorlati élet-től. Mint kanonok ő intézte a káptalan jószágainak igazgatását, mint a Szent-István-Társulat igazgatója ő hozta virágzásba a társulat pénzügyi állapotát. A kormány ismerve tehetségeit, tapintatát és hazafiságát, ki-nevezte a besztercebányai megüresedett püspöki székre, melyet elődje, a németek által a zágrábi káptalanból áthozott Moyses, anyagilag és erkölcsileg megromlott állapotban hagyott hátra. Az erdők, melyek ezelőtt szép jövedelmet biztosítottak a püspöknek, ki voltak vágva, s az egyház-kerület a panszlavizmus által meg volt mételyezve. Itt mutatta ki IPOLYI szervező tehetségét és tapintatos hazafiságát, mert másfél évtized alatt képes volt minden erőszakoskodás nélkül a magyar állameszme ellen irányzott, már a klerusban is elterjedő mozgalmakat megfékezni, csakhogy üdvös munkálkodásának sikere hátráltatta minden személyes előléptetését. Püspöki széke oly szegény volt, hogy kezdetben egy pár évig meghagyták neki kanonoki javadalmát is az egri káptalannál, később minden évben segélyezték az egyházi alapból, azért azonban minden évben meg kellett újítani folyamodását, a mi ily kitűnő s nagyérdemű férfi önrzétének elég fájdalmas lehetett; de míg mások, kiknek érdemeit alig ismerte a haza, jövedelmes püspökségekre nevezettek ki, a kormány őt Besztercebányán hagyta, azon meggyőződésben, hogy üdvös munkálódását alig pótolhatja ott más egyházférfi. Jutalom helyett áldozathozás volt osztályrésze. Csak hat hónappal halála előtt neveztek ki Nagy-Váradra, hol nagyszabású terveinek kivételére rendelkezhetett volna a szükséges anyagi eszközökkel, de mielőtt ezeknek végrehajtásához hozzáláthatott volna, kiragadta közülünk az irigy sors.

Püspöktől, mint minden nagy úrtól, a közönség inkább a sokoldalúságnak iránytadó hatását kívánja meg, mint a szaktudománynak mélységét, s Ipolyi ennek tudatában sokféle téren működött. Felásatta a szihalmi őstelepet, melyet akkor nem ismerhetvén még elegendően az ősmagyar sírleletek jellegét, a vezérek korából való ősmagyar telepnek tartott; foglalkozott az aranyművéség renaissance-kori és későbbi emlé-

keivel hazánkban, osztályozni törekedett a nálunk található zománcz-nemeket, serkentgette az ötvös műipar fejlesztését nemzeti irányban, gyűjtötte az ó-keresztény képeket s egyházi eszközöket, a magyar ceramikát s újabb időben különös előszeretettel a régi szőnyegeket. Restauráltatta stylszerűen templomait, leírta emlékeit. Az apáczákkal, kiket Beszterczebányán megtelepített, oktattatta a stylszerű hímzést, s azon volt, hogy példával és oktatással terjeszse a műizlést. A képzőművészeti társulat megválasztotta elnökének, s ő komolyan foglalkozott a társulat ügyeivel, alapított díjt az egyházi s történelmi művészet felélesztésére; de ellenszenva a mythologiai, allegorikai és a népéletből merített képek ellen, mely egyik megnyitó beszédében nyilvánult, sok művész és műbarát ellennyilatkozatára adott alkalmat, mi érzékenységét bántotta, úgy hogy ezen tisztjétől megvált, melyben oly szép eredményeket mutathatott fel.

Legjobban érezte magát szentkeresztii nyaralójában, könyvek, műkincsek s virágok által díszített termeiben, vagy gyönyörködve a régi várkastély erkélyén a szép tájban, és sétálva azon kertben, melyet ő elhanyagolt vadonból bájos parkká varázsolt át. Csak az, kinek alkalmá volt ottan élvezni magyar vendégszeretetét és fesztelen szellemes társalgását, ismerhette fel kedélyes természetét egész terjedelmében, fogékonyságát minden iránt a mi szép, széles ismereteit és buzgó hazafiságát. Szakértőknek szerette mutogatni könyvtárának kincseit, az illusztrált drága foliánsokat, az Arundel Society kiadványait, melyeket kívül az országban csak az egy gróf Erdődy Sándor bírt, s azon műemlékeket, melyeket szűk jövedelméből gyűjteni meg nem szűnt, még akkor is, midőn képeinek javát, lemondva a gyűjtőnek bírvágyáról, az országos képtárnak ajánlódotta, pedig senki sem tudta azoknak műtörténelmi becset annyira élvezni, mint éppen ő.

Irodalmi munkásságában fáradhatatlan volt, különösen érdekelte azon időszak, midőn Forgách és Pázmán primások alatt, kik ugyanazon termetet lakták Szent-Kereszten, melyekben most Ipolyi tanulmányozta korukat, a katholicismus új erőre ébredett s vissza kezdte hódítani azon tért, melyet a reformáció tőle elfoglalt. Vörösmarty életírásában, melyben Ipolyi ezen vallási harcz képét adja, természetesen előtérbe lép a buzgó főpap; a beszterczebányai egyházmegye műemlékeinek leírásában a műtörténelmi kutató; beszédeiben hol az æsthetikus, hol a történetíró, hol a politikus, de utolsó műve a magyar szent korona leírása munkái közt mindenesetre a legelső helyet foglalja el, mert ebben mint hazafi, mint főpap, mint műbarát és mint történelemíró adhatott kifejezést hazafi érzelmeinek, történelmi kutatásainak és finom műizlésének.

Ipolyinak ezen nevezetes utolsó műve két részre oszlik. Az elsőben, melyben a magyar szent korona történetét adja, különös előszeretettel

foglalkozik a legutolsó német és francia kutatók nyomán II. Sylvester pápa jellemrajzával, melyet eddigi történetíróink nem méltányoltak elegendőképen. Előadja miként az aurillaci benzés, mint bobbíói apát, s főleg mint a reimsi főiskola igazgatója felkeresteti, gyűjti és másoltatja a régi klasszikusokat, miként a régibb iskolai tanrendszert átalakítja, tanítványaival olvassa Vergilt és Horacot, Terentium és Juvenalist, Persium és Tacitust, Lucanust és főleg Cicerót, Julius Cæsart és Sallustium, Plinium és Symmahust, Plátó és Aristoteles bölcseszétét. Tanítja az algebrát és mathesist s a mechanikai és csillagászati oktatásig emelkedik. Kijavítja az időszámítást, maga készít sphaerákat, nap- és vízórákat és hydraulikus orgonákat, foglalkozik az egyházi művészettel és műiparral s a reimsi tanodában új műiskolát alkot, hol egyházi szöveteket és öltönyöket, hímzéseket és szőnyegeket, fópásztori botokat és koronákat készítenek. Mint reimsi érsek felemelteti a székesegyház alacsony boltozatíveit és historiás üvegekkel látja el az ablakokat. Szóval megelőzve a renaissance korát, négy századdal előtte, ő a humanizmus terjesztője. Kortársai alig képesek lángeszét felfogni s a köznép közt elterjed a hír, hogy csak az alvilági hatalmak szövetsége adhatja meg neki rendkívüli tudományosságát. Mint ravennai érsek II. Ottó császár udvarához kerül, melynél Theophano császárné a byzanti civilizatiót és ipart honosította meg. Az érsek itt a kis-korú III. Ottó császár nevelője, később tanácsadója s barátja. Midőn ő is Szt. Péter székére emeltetik, császári tanítványával együtt Rómát akarja tenni a világalom székhelyévé. De Sylvester félti már ekkor is az egyházi hatalmat a világi császárságtól s az idejében megtértített vagy megtértítendő északkeleti nemzeteket nem akarja a császárságtól feudális függésbe hozni, mert bennök készíti elő a papság független istápjait. Ipolyi Sylvesternek ezen előrelátó politikáját, mely az István királynak megküldött koronában találja legjelentékenyebb kifejezését, különös előszeretettel ismerteti, kifejti miként ez nem igényel semmi feudális felsőbbiséget, de a nemzetek függetlenségét biztosítja a császárságba való beolvasztás ellen. A pápák csakugyan századokon keresztül különös kegyelettel viseltettek a magyar állam iránt, Magyarország viszont féltve államiságát a német császárságtól, guelf maradt mindig, és nem vett részt a ghibellinek harcában. A munka ezen része már magában is egy kis monographia, melyben a főpap és hazafi azon eszméknek, melyek őt leginkább lelkesítik, szabad folyást engedhetett, ugyanazért ezen mű marandó, önálló becsesel bír.

Ezután következik a koronának története, mikép jelképezi ez eredetétől fogva Magyarország államiságát olyannyira, hogy a királyok csak a koronázás által nyerik a törvényes főhatalmat. Mielőtt a korona hom-

lokára tétetik, a király, hagyományaink és törvényeink szerint, csak tényleges uralkodó, kinek legünnepélyesebb tettei s adományai nem bírnak törvényes erővel. De épen ezen eszme, mely a koronát szentesíti, több veszélynek és viszontagságnak teszi azt ki, mint a világnak bármely más kincseit. Már Salamon király viszi ki az országból, s a mint visszakerül Szt. László forrasztja össze a Dukas Mihály császár által I. Gézának ajándékozott byzanti koronával, s megadja neki azon alakot, melyben most is ismerjük, s melyben a szent király ideje óta minden királynak fején a koronázás ünnepélyén ragyogott. Az Árpád-ház fiágának kihaltával Venczel Csehországba viszi, a bajor Ottó javára leköszönve átadja neki, de ez elveszti az úton, osztrák földön csakhamar megtalálja ismét, megkoronáztatja magát vele, azonban a pártos Apor erdélyi vajda kelepezéjébe esik, ki őt leánya kezével hitegetve elfogta s a koronát letartóztatta. Ismeretes, hogy Róbert Károlyt csak akkor ösmerték el törvényes királynak, midőn 1310-ben Tamás esztergomi érsek fejére teszi a szt. koronát. Ismeretes, miként Erzsébet királyné ellopítja az Visegrádról, elviszi magával Ausztriába s elzalogosítja III. Fridrik császárnál, kitől azt végre Mátyás király váltja ki. Ismeretes, miként a mohácsi csata után elébb Jánost azután Ferdinándot koronázták meg vele, de Perényi kezén mégis János királyhoz került s Izabella királyné csak 1551-ben adja azt I. Ferdinánd végleges birtokába; miként jut a török háború s a belháborúk idejében Pozsonyba, Bécsbe, Prágába, az 1608-iki törvény rendeletéből ismét vissza Pozsonyba, hol Bethlen Gábor kezébe kerül s vándorol Zólyomba, Kassára, Eperjesre, Ecsedre s ismét vissza Pozsonyba. Kara Mustafa elől megint elviszik Bécsbe, onnét Linzbe s Passaubá, de visszakerül ismét Pozsonyba s még egyszer, tehát negyedszer Bécsbe, honnét III. Károly koronázására megint Pozsonyba hozzák. II. József ötödször is elviteti Bécsbe, honnét az alkotmányosság visszaállításánál nagy ünnepélyességgel hozatott Budára 1790-ben. Mindezt s a koronának utolsó válságos történetét, elrejtését Orsovánál, feltalálását, utolsó felvitelét Bécsbe s lehozatalát az 1867-iki koronázáshoz, Ipolyi részletesen írja le, de munkájának ezen része jóformán csak compilatio, új adatokkal nem bővíti a történelmet, csak világos előadásban foglalja össze az ismert tényeket.

Erre következik a második rész, a szt korona és egyéb koronázási tárgyak müleírása. A főpap s történelemíró leteszi itt tollát s mint a mü-történelem kutatója veszi ismét kezébe. Leírja a sz. korona alakját és müvezetét, szól mübecséről összehasonlítva azt a többi legrégibb koronákkal, s különös gonddal foglalkozik azon részével, mely Sylveszter pápának adománya. Labarte véleményét, ki ezt még Bock leírása után is byzanti munkának tartja, újra megczáfolja, s leleményes indokolással törekszik helyreállítani eredeti alakját. Értekezik a hozzá alkalmazott

byzanti alsó részről, a rekeszzománcczról s a korona ormainak azon felette ritka, hátlapnélküli átlátszó zománccz neméről, melyet a francziák email-liquének neveznek. Pillanatot vet a Magyarországon gyakorolt filigran rekeszzománcczra, s a magyar ötvösművesség keletkezését Theophano, a byzanti császárléány és német császárné byzanti műiránya befolyásának tulajdonítja Gizella királyné révén. Szól a magyar királyok egyéb házi és halotti koronáiról, leírja a koronázási palástot, mely műtörténeti becseré és nevezetességére nézve nemében első helyen áll, bírálja a kapicinusok bécsi kolostorában szent István ereklyéje gyanánt őrzött hímzést s az ugyanott fentartott, de újban egészen átalakított alamizna-táskának szövétét és hímzését, mely a bécsi udvari kincstárból mint II. Mátyás nejének ereklyeadománya jutott a kolostorba. Említi végre a zágrábi székesegyház birtokában található palást foszlány maradványát, melyet a kegyeletes hagyomány szent Lászlónak tulajdonít. Erre következik a többi királyi ereklyék s koronázási ékszerek leírása. A jogart Bock okoskodása ellenében a sylveszteri koronával s Gizella kazulájával egykorúnak tartja, míg az országalma Nagy Lajos korából való, a kard pedig a XVI. század műve. Ellenben Prágában a szent Vid székesegyházban létező kardnak, mely ott mint szent István ereklyéje őriztetik, eredetiségét nem vonja kétségbe. A koronázás alkalmával használt ereklyetartó keresztet, melyre a király a koronázási esküt teszi le, s mely az esztergomi káptalan tulajdona, legalább is a XII. századba helyezi, de az úgynevezett apostoli kereszt, melyet a koronázás alkalmával, az esztergomi főkáptalan egyik méltósága visz közvetlen az apostoli király előtt, szerinte sem lehet régebb a XV. századnál.

Ezen szép munkában, melyet az akadémia a tárgyat megillető fénynyel adott ki, tükröződik a szellemes főpap szeretetreméltó jelleme. Lelkedéssel szól a humanista műszerető nagy pápáról, ki előrelátó politikával öntudatosan akarta a magyar állam önállóságát és függetlenségét biztosítani s ennek jelképeül adományozta Istvánnak a koronát. Ilyennek nézte azt mindig a nemzet, midőn minden nemes büszke volt arra, hogy ő a szent korona tagja. Ily értelemben emeli ki Ipolyi hazánk állami önállóságát a hazafi melegségével munkája első részében, míg a másodikban műtörténelmi kritikájának adja tanúságát. De ezen munkájából is látjuk, hogy pályáját még nem tartotta befejezettnek és sejtjük, mily sokat várhatott még tőle a nemzet, mely időelőtti halálát országos csapásnak vette s most is felsóhajt: Mikor látunk ismét hasonlót hozzád, ki lép ürről nyomodba! ?

MIKÉPP HALLGASSANAK A FIATALOK A KÖLTŐKRE?

Fordítmány *Plutarchosból*. BRASSAI SÁMUEL TŐL.

(BEMUTATTATOTT 1887. MÁJUS 25-DIKÉN.)

1. Mennyiben igaz, a mit PHILOXENOS a költő monda, hogy a húsok között az a legízletesebb, a mely legkevesébbé hús, valamint a halak közt a mely nem hal,¹ hagyjuk azt MARCUS SEDATUS barátom elítélni azoknak, a kikről azt mondá CATO, hogy érzékenyebb az inyök mint a szívek. De hogy a philosophiában tárgyaltak között azokban gyönyörködnek leginkább a nagyon fiatalok és azok érdeklík leginkább őket, a mik legkevesébbé látszanak bölcselkedőleg és komolyan mondottaknak, világos.

Mert nem csak az *Aesopusi mesék* és költői szerzemények és a HERAKLIDES *Abarissa*, ARISTON *Lykonja*,² hanem a lelket tárgyaló értekezések is, ha hitregékkel vegyítvék, a legeragadóbb gyönyörrel töltik el őket. Azonban³ arra kell ügyelni, hogy nem csak az étel és ital okozta gyönyörben tartsanak módot, hanem még inkább kell a költők hallgatásában és olvasásában arra szoktatni, hogy valamint az eledelt mértékletesen élvezzék és a hasznost és üdvöst igyekezzenek kivenni belőle. Mert sem a várost nem mentik meg az elfoglalástól a zárt kapuk, ha csak közülök egyen is béeresztik az ellenséget, sem az ifjat nem őrzi meg a romlástól a többi gyönyöröktől való tartózkodás, ha a fülén át belopódzik némelyikök; hanem mivel a gondolkozással és okoskodással legközetlenebbül érintkezik a hallás, annál többet árthat és ronthat, ha kellőleg nem szabályoztatik. Minthogy már jórendin se nem lehet, se nem jó eltiltani a költeményeket az oly korúaktól, mint az én fiam Soklaros és a tiéd Kleandros, igen gondosan kell őriznünk őket, mint a kiknek az olvasásban örre nagyobb szükségük van, mint a kijárásban. Ennélfogva a mit minap a költeményekről beszélgettem, jónak láttam most leírva küldeni el neked. Megkapván, olvasd el, és ha nem véled a tartalmát haszontalanabbnak az úgynevezett amethystusnál, melyet részegség elleni óvszerül szoktak az ivók a nyakukba akasztani, add át Kleandrosnak és foglald el vele az elméjét, a mely éppen nem lusta, ha-

nem élénk és éles levén, az ilyesektől könnyebben hagyja magát vezettetni.

Jó a fejük s egyszersmind árt is a téntahalaknak:⁴

mert étele jóízű ugyan, de rossz álmokat okoz, zavaros és bolond dolgokat képzeltet, azt mondják. Így a költésben is sok van, a mi a fiatal elmét gyönyörködteti és táplálja, de nem kevesebb, a mi megzavarja és félrevezeti, ha hallását kellő oktatással nem kísérik. Mert úgy látszik, hogy nem csak az egyiptomiak földjéről lehet elmondani, hanem a költés teréről is, hogy

Sarjaszt sok jótékony meg sok kárt okozó szert⁵

azoknak, a kik velök élnek.

Létezik ott bűbáj, kedvesség és van igéző

Társalgás, mely megszedít bár mély-eszű férfit.⁶

De ámitásai az együgyűeken és nehéz eszűeken nem fognak. Ez okból felelé Simonides annak, a ki kérdezte: miképp van, hogy csak a Thesaliabelieket nem bírtad elámítani? «Ostobábbak hogysesem elámíthatnám.» GORGIAS pedig a tragédiát oly rászedésnek mondá, melyben az ámitó igazságosabb, mint a ki nem ámit s az elámított bölcsőbb az el nem ámitottnál. Vajon hát kényszerítsük-e az ifjakat, füleiket meg nem olvadó viasszal, mint Ulysses az ithakaiakét, betömve ülni az Epikureusok hájócskájába s azzal kikerülni a poesist vagy elhaladni előle? Vagy pedig ítéletöket helyes okoskodással környezve és behálózva, hogy a gyönyörködtető ne ártsen nekik, kormányozzuk és óvjuk őket a rossztól?

Mert a Dryas fia, ő, a vitéz Lykoorgos⁷

sem volt eszénél, midőn látva, hogy sokan részegeskednek és kihágásokat követnek el, a szőlőtöket mind kivágatta, a helyett hogy a kútakat szaporítsa, és a dühöngő istent, mint PLATO mondja, más józan istennel fegyelmeltesse. Mert a vízzel való vegyítés elveszi a bor ártalmát, de nem fosztja meg a hasznosságától. Mi se vagdaljuk és pusztítsuk ki a Múzsák költői nemes szőlőtövét, hanem a hol mesés és mutatványos volta bujálkodva hajt vadfát és csupa gyönyörével rossz indulatokat gerjeszt, gátolva közbelépünk és megnyessük. Mert valamint a szőlőtök mellett termő mandragora, erejét a borral közölvén, az ivóknak nyugalmasabb álmot okoz, a költés is a philosophiától az okoskodást átvevén s mesés voltával vegyítvén, felfogását az ifjaknak könnyebbé és kedveltebbé teszi. Azért hát a kik bölcselkedni szándékoznak, ne mellőzzék a poesist, hanem bölcselkedjenek a költeményekben, megszokván, hogy keressék és szeressék a gyönyörködtetőben a hasznost; és ha nem lel-

nek benne, szegüljenek ellene és undorodjanak tőle. Mert az a kezdete a műveltségnek, és

Minden dolognak bár, ha jól kezded, leszen
Bizvást jó vége is,⁹

mint SOPHOKLES írja.

2. A kit már a költeményekbe bévezetünk, mindenekelőtt vegye jól eszébe és tartsa szeme előtt, hogy «a költők sokat hazudnak», részint szándékosan, részint önkéntelenül. Szándékosan, midőn a legnagyobb rész kedvére és gyönyörűségére akarván költeni, fanyarabbnak tartják az igazságot a hazugságnál. Mert amaz valóban megtörténvén, ha kedvetlen is a kimenetel, nem áll ki az útjából, de a költött beszéd könnyen kitér és a szomorútól az örvendetesebbhez fordul. Mert sem mérték, sem képes szólam, sem fellengős stylus, sem sikerülten változtatott értelmű szavak, sem folyékonyan és művészileg szerkesztett mondat nem oly kecsegtető és kedves mint egy jól költött és rendezett mese. Igenis, valamint a festményekben a szín természetességénél s ámitóbb voltánál fogva elragadóbb mint a rajz, úgy a költeményekben is a valószínűséggel ruházott hazugság inkább meglep és vonz, mint a mértékek és szavak művészi szerkezete mesék és lelemények nélkül. A miért SOKRATES bizonyos álomlátás következtében költésre adván magát, minthogy egész életében az igazság mellett küzdött, sem ámitásra, sem hazugságok koholására termett nem volt, hanem az *Aesopus meséit* szedte versekbe, azt tartván, hogy a miben mese nincs, költés sincs. Mert hogy van áldozás táncz és zene nélkül, tudjuk; de mesétlen s koholmánytalan költést nem ismerünk. Az EMPEDOKLES és PARMENIDES versei, NIKANDER versezeté a méreg elleni szerekről és THEOGNIS példabeszédei szónoklatok, melyek a költéstől dagályt és mértéket kölcsönöztek szekér gyanánt, hogy ne kelljen gyalog járniok (prózában írniok). Midőn hát a költeményekben valami képtelent vagy undorítót mond az istenekről, őrangyalokról, az erényről bármily tudós vagy híres ember, ha ki azt igaznak veszi, téved és hamisan vélekedik; a ki pedig gondosan őrzi emlékezetében, hogy a költés hazugsággal bővöl és mindig tudja szemére vetni

Te álnokság! sphinxnél veszélyesebb!⁹

Tréfász és szemöldöködöt komoly ránczokba szeded? Rászedesz s színled mintha oktatnál? A ki azt teszi, mondom, nem esik bajba s nem hiszi el a mi képtelen. Sőt korholni fogja maga magát, mikor megjíjed Poseidontól és retteg, ne hogy felhasítsa a földet s napvilágra hozza a poklot; de korholja azért is, hogy haragszik Apollora, mivel az Achæusok fejedelmét

Ő zengi, ő foglal helyt asztalánál
Ő maga meséli el s aztán Ő végzi ki.¹⁰

Aztán nem sajnálkozik többet a kimúlt Achillesen és Agamemnonon, a kik az életért esdekelve nyujtogatják tehetetlen, gyenge kezeiket az alvilágban. Ha pedig megzavarják a szenvedések s elfogják az ámtások, nem késik maga-magának tanácsolni

Vergődj mihamarább a világra ki s mindezeket meg
Tudva beszéld el idővel a házadban hitessednek.¹¹

Mert biz' ezt tréfásan mondá HOMEROS a pokol leírásában, mint a mi mesés voltaért asszony fülébe való. Már ilyesek azok, a miket szándékosan költenek a poéták. De többször történik, hogy nem költik, hanem maguk véelve és hive beszélnek belénk a hazugságot. Ilyen, a mit HOMEROS Zeusról beszél:

Bévete két sorsát a halálnak: egyik a Hektor
Vesztét jóslá, másik Achilleus élte határát;
Felhúzá közepén az emeltyút s eljőve Hektor
Végórája s hagyá őt szállni pokolba Apollo.¹²

Erre a mesére AESCHYLOS egy egész tragédiát alkotott, melyet *Lélek-mérlzésnek* czímezett s Zeus mérőserpenyői mellé egyfelől Thetist, másfelől Éost (Aurora) állította mint viaskodó fiaikért esdeklőket. Egészen világos, hogy meseköltemény s a hallgatók gyönyörűségére s kábítására számított csinálmány. Ez pedig

Zeus, zsáfárja az embereket vesztő viadalnak.¹³

és ez

— Pört ád az isten az embereknek
Midőn a házat végveszélyre tüzi ki.¹⁴

Az ilyeneket ők már a magok véleménye és hite szerint mondják és az isteni dolgokban való tévelygéseiket és tudatlanságokat közlik velünk. Ellenben azok a holtak országebéli csodadolgok, a lángoló folyók, borzasztó helységek, és kegyetlen büntetések iszonytató nevek alatt koholt képzelmenyei, nem igen titok sokak előtt, hogy mennyi bennök a mesés dolog és hogy a hazugság úgy van beléjük keverve mint eledelbe a méreg; és sem HOMEROS, sem PINDAROS, sem SOPHOKLES nem voltak meggyőződve, hogy úgy lett volna a mint írták:

Ott lassu folyók hömpölygetik
A fekete éj határtalan sötétét.¹⁵

és

Ókeanos folyánát haladák meg s Leukasi sziklát.¹⁶

és

Hádés szűk torka s a mélység ellenárja.¹⁷

Hanem a kik a halált mint valami keserves dolgot és a temetlenséget mint valami nagy sérelmet siratják s ily szavakban törnek ki

Elmenvén ne marassz engem siratatlan és temetetlen.¹⁸

és

Lelke legott a tagjaiból elszálla pokolba,
Síratván a halált, elvesztve erőt s fiatal kort.¹⁹

és

Ne pusztíts el fiatalon! Kedves a világ
Látása! Ne késztesd alvilágba szállanom!²⁰

Mindez szenvedők s véleményökben elfogúltak szava.

Azonban inkább megilletnek és elérékenyítnek, ha magunk is tele vagyunk oly érzelmekkel és gyarlóságokkal, a melyekkel azok vannak mondva. Készüljünk hát ellenök azzal, hogy tartsuk eleitől fogva eleven emlékezetünkben, hogy a költésnek bizony nem igen kenyere az igazság. Az ily dolgokbeli igazságot pedig még azoknak is, a kik egyébbel nem foglalkodnak csak a valónak megismerésével és megtudásával, felettébb nehéz felfogni és kipuhatolni, a mint ők magok is megvallják. Vegyük elé csak EMPEDOKLESnek íme mondatát:

Ember nem láthatja, nem is hallhatja, de még az
Ész sem bírja megérteni. —²¹

és a XENOPHANESÉT:

Ember nem született és nem lesz a ki bizonynyal
Tudná azt a mit istenek és egyebekről ítélek.²²

és bizony a SOKRATESÉIT is, melyekben PLÁTÓ szerint erősen tiltakozik minden olyas tudás ellen. Ennélfogva kevesebbet fognak tulajdonítani az ifjak a költők tudásának az olyakban, melyekről látják, hogy a philosophusok is tévováznak bennök.

3. És még jobban felvilágosítjuk őket, ha midőn kezökbe adjuk a költeményeket, egyszersmind úgy értelmezzük a költést, mint a képírással szembe állítható utánzó művészetet. Ne csak arra e közszájon forgó mondásra figyelmeztessük, mely szerint a költés hangzó képírás és a képírás hallgató költés, hanem még arra is tanítsuk meg őket, hogy gyíkot vagy majmot, vagy Thersites arcját festve látva, nem úgy gyönyörködünk benne, vagy bámulunk rajta, mintha szép volna, hanem minthogy hasonló. Mert valóban nem lehet széppé a csúnya; de akár a silánynak, akár a valamirevalónak az utánzása dicséretes, ha sikerül neki a hasonlóság. Ellenkezőleg, ha valaki csúnya testnek szép képét festi, sem illőt, sem kellőt nem cselekszik. Festenek némelyek helytelen cselekvényeket is, mint Timomachos Medeat, a mint öli a gyermekeit, és Theon Orestest, a mint öli az anyját, Parrhasius Ulyssesst, a mint örültséget színlel és Chærephanés asszonyok szemtelen közösülését férfiakal. Az ilyenekhez hozzá kell szoktatni az ifjat, megtanítván őt, hogy nem a cselekvényeket dicsérsük, a melyek utánozva vannak, hanem a művészetet, ha kellően utánozta a tárgyát. Miután hát a költés is sok-

szor ad elé rút tetteket, gonosz indulatokat és erkölcsöket utánozva, a benne bámúlt és sikerült dolgokat az ifjú se igazaknak ne vélje, se szépek ne tartsa, hanem csak annyiban dicsérje, a mennyiben a tárgyulvett személyhez illő és természetével egyező. Mert hiszen a disznóröfögést, a kerécsikorgást, a szélüvöltést, a tengerzúgást hallva kedvetlen és alkalmatlan nekünk; de ha ámitólag utánozza valaki, mint Parmenon a disznót még Theodoros a kereket, gyönyörködünk benne; a nyavalyás, fekélyes embertől is, mint kedvetlen látmánytól, undorodunk, de midőn ARISTOPHON *Philoktéteszt* és SILANION *Jókástét* sorvadókhoz és haldoklókhoz hasonlónak költi és azt látjuk, gyönyörködünk benne. Így kell az ifjat is tanítani, hogy midőn olvassa, mit mondat vagy csináltat a költő Thersitessel a bohóskodóval, vagy Sisyphussal a paráznával, vagy Batrachossal a kerítővel, dicsérje az utánzó tehetséget és művészetet, de utálja és rosszalja a jellemeket és cselekvényeket. Mert nem mindegy, hogy szépet vagy szépen utánzott-e a művész. Szépen, ha illőleg és természetesen; már pedig a rúthoz a rút illő és természetes neki. Mert hiszem a sánta Demonides csizmája is, melyet elvesztvén azt kívánta, bár illenék a tolvaj lábára, magában rossz, de neki jó volt. És ez:

Jogot ha sértünk, ám zsarnokság kedviért
Kell s illik sérteni.²³

és ez

Hogy igaz vagy, azt a hírt szerezd meg;
Aztán tégy mindent a mi hasznodra lesz.²⁴

és

Sok pénz a díjja. Nem veszem el? Aztán miből
Élek, ha megvetem a pénzt? És ha eldobom
Alhatom-é csendesesen? Nem büntet-é pokolban is
Ezüst ellen rugoldozásnak ily merénylete?²⁵

Gonosz és hamis beszédek, de Eteokleshez, Ixionhoz és uzorás öreghez illők. Már ha figyeltetjük a fiatalokat, hogy a költők azokat nem dicsérőleg, sem helyeslőleg, hanem helytelen és gonosz mondatok gyanánt tulajdonítják helytelen és gonosz személyeknek, nem rontják meg őket a költői vélemények. Gyanusok lévén előttök a személyek, a gyanu a cselekvényekre s beszédekre átháramlik s úgy fogják fel a dolgot, hogy rossz ember rosszat mond és cselekszik. Ilyen az ütközetből megfutott Paris elhálása dolga is. Mert mást senkit, hogy a feleségével nappal közösült volna, nem költvén (Homeros), csak azt a zabolátlan paráznát, világos hogy szemtelennek és gyalázatosnak tartja azt a feleslettséget.

4. Az ilyenek alkalmával azt is számba kell nagyon venni, vajjon nem nyilvánítja-e a költő, hogy ő maga is neheztel a mondottakért. Valamint Menander is tette *Thais* című vígjátéka előszavában:

Egy ilyent költs nekem sugalló istenem!
 Merészt, virító korut, s egyszersmind ámitót,
 Csalót, imádóit nem egyszer elcsapót,
 Ki senkit sem szeret, bár mindig színleli.²⁶

Legkitűnőbb e nemben HOMEROS, mert kárhoztatja a gonosz mondatokat és előre helyesli a jókat. Dicséri előre pl. imígy:

Ily nyájas s hathatós szavakat hangoztat azonnal.²⁷

és

Hozzá menve hizelgő szókkal csillapította.²⁸

Az előgáncsolásokban pedig szintúgy tiltakozik és kiköti előre, hogy azt, a mi következik, mint helytelent és rosszat nem vallja s magáénak nem ismeri. Mint mikor azt akarja eléadni, hogy Agamemnon mostohán bánt az áldozó pappal (Chryssessel), így kezdi:

Amde szavát Atreus fia nem szívelé, Agamemnon;
 Sőt bosszúsán elútasítá. . . .²⁹

zaz nyersen, nagy garral és illetlenül. És Achilleus szájába íme merész szavakat adván

Holtrészeg, kutyaképü de szarvasmáju teremtés!³⁰

ítéletét felőlök előrebocsátja:

A bős Péleidés még sem szüntette haragját
 S újra reátámadt Atreusfire durva szavakkal.³¹

Mert bizony haragjában kiméletlenül szólani se nem szép, se nem illő dolog. Szintúgy a cselekvényekre nézve is:

Ezt mondván, tüze őt egyetlen tette ragadta,
 Pátróklos ágyához fektette hanyatt az isteni Hektort
 A hamuba . . .³²

Derékül él utószavakkal is, mintegy saját ítéletét mondva ki a mondottak és tettek felett. Pl. Arés paráznalkodásáról imígy szólaltatja meg az isteneket:

Nem sikerül a bűn, utoléri a sánta a gyorsat.³³

Aztán a Hector kevélységéről s kérdéséről:

Szóla kevélyen s felgerjeszté Héra haragját.³⁴

És a Pandaros nyíllövéséről:

Úgy mond Pallas s elfacsará az eszét a bolondnak.³⁵

Hogy a költők imígy megtagadják a mondottakat s nyilvánítják saját véleményüket, világos minden előtt, a ki eszébe akarja venni. De más tanulságokat is mutatnak ők ki, melyeket a cselekvényekből vonhatunk:

mint Euripides is felelt — hír szerint — azoknak, a kik az ő Ixionát mint istentelent és kárhózatost gúncsolták: «Nem is engedtem — monda — hogy másképp mint kerékre feszítve jelenjék meg a színpadon. HOMEROSNÁL el van hallgatva a tanúlságnak ez a neme, de mélyebben tekintve ott is van használatos értelmezése a legerősebben gúncsolt meséknek is, a melyeket némelyek ugyan régen titkos értelműeknek, most pedig allegóriáknak erőltetve és elfacsarva azt állítják pl. a hogy az Arészel paráználkodó Aphrodité azt jelenti, hogy midőn valaki születésekor Mars bolygó Venus csillaggal összejő, az a magzat a paráznaságra hajlandó lesz, de a Nap feljötté gazságát felfedezi.³⁶ Azt pedig, hogy Hera magát szépíti s Zeust Aphrodité övével büvöli meg, a tüzessel érintkező levegő tisztulásának magyarázzák, holott a költő maga nem úgy fejt fel a dolgot.³⁷ Mert a Aphroditéről szóló mesékben arra tanítja azokat, a kik felfogják, hogy a rosszféle zene, a feslett dalok s a vétkes tárgyú beszéd az erkölcsöket romlottakká, az életet gyávává, az embereket fényűzés, puhaság, bujaság

Cifra ruhák, hőfürdők és puha ágyak . . .³⁸

szeretőivé teszik. Azért parancsoltatja Ulyssessel is a lantosnak

Válassz más tárgyat s a falóról halljuk a dalt már³⁹

szépen utalván arra, hogy zenészek és költők a józan gondolkodásúak és eszesek példáiból vegyenek tanulságot. Hiszen a Hérat illető mesékkel azt mutatja ki, hogy az asszonyoknak a férfiakkal büvölő és igéző szerekkel és csalással eszközlött viszonya nem csak mulékony és jóllaktató és állhatatlan, hanem a gyönyörűség meggyengültével gyűlölséggé s haraggá is átváltozik. Mert íme Zeus fenyegeti őt, így szólván :

Hogy lásd, mit használ neked a szerelem s tett
Melyre istentelenül s ravaszúl engem te kísértél.⁴⁰

Mert a gazságok leírása és utánzása, ha a cselekvőkre háramló szégyen és gyalázat utána vettetik, nem hogy ártana, hanem éppen hasznára válik a hallgatónak. Hiszen a philosophusok is élnek példákkal, intéseket és oktatást vonván a tárgyalatkból; a költők pedig azonazt teszik, csakhogy a cselekvényeket magok költik és mesélik. Lám Melanthios — akár tréfából, akár valóból — azt mondá, hogy az athenéiek városát a szónokok czivódása és háborgása menti meg a veszélytől, a mennyiben nem mindnyájan fekszenek egyfelől a falnak, hanem némi ellensúlya van az ártalomnak a város dolgait rendezők versengésében. Szintúgy a költők egymással való ellenkezése is, megingatván a hitelöket, nem hagyja hogy erőt vegyen a mi ártalmas. Valahányszor hát mondataik összevetéséből nyilvánvalóvá lesz az ellenmondás, a jobb fél mellé kell állanunk. Mint például:

Az embereknek az istenek cs'álják a bajt.
Az isteneket vádolni legkönnyebb fogás.⁴¹

és megint :

Mással ne gondolj, csak magadnak gyűjts vagyont.
Gazdagság s semmi más tudás, hitvány dolog.⁴²

és

Mért kell áldoznod ; úgy is csak halál fia —

Jobb lesz mégis! { Tisztelni } isteneket, se baj! ⁴³
 { Imádni }

Az ilyen ellenmondásokra hát kész a megfejtés, csak arra útasítsuk az ifjakat, hogy a jobb féléhez szabják itéletüket. Ha mit pedig helytelenül mondanak s nem rögtön következik rá a megfejtés, másutt valahol kell keresni ellenkezőt a mondottakkal s azzal ellensúlyozni, nem neheztelvény a költőkre, se nem gáncsolván bennök, hogy alkalom s jellemők szerint beszéltetik a személyeket. Íme mindjárt, mikor halljuk HOMEROSTÓL, hogy az istenek egymást leverik, vagy hogy emberek őket megsebzik, vagy hogy czívódnak, szidják egymást, kedved volna így szólani :

Lám, tudnál gondolni mesét, más jobbat is ennél.⁴⁴

És bizony gondolsz és mondasz is másutt jobbat, mint az ilyenek :

a gondtalan élő
Istenek.⁴⁵

és

Dózsólnak szakadatlan boldogságban az istenek ottan.⁴⁶

és

Istenek úgy szabták a keserves emberi sorsot
Hogy bajjal buval éljünk s ők mindenha örömben.⁴⁷

Mert ezek ép, egészséges és igazi vélemények az istenek felől, holott amazok az emberek ijesztésére vannak költve. Ismét mikor azt mondja EURIPIDES, hogy :

Különböző fortélylyal éneke az istenek,
Hogy törbe ejtsenek ; hatalmasbak levén.⁴⁸

nem árt ellene vetni ezt :

Istenek, ha rosszat cselekesznek, nem istenek.⁴⁹

mert ez jobban van mondva. És midőn PRINDAROS felettébb keményen és izgatólag mondja, hogy :

Hogy vesszen ellenünk mindent tegyünk meg ám.⁵⁰

hanem ő maga mondja azt is, hogy :

. elkövetése bár
Legyen édes, a vége majd keserves.⁵¹

és SOPHOKLESNEK erre :

A nyereség kedves bár hazugsággal szerezzük,⁵²
 azt mondjuk: hiszen te magadtól hallottuk, hogy :

Hazug beszéd derék gyümölcsöt soh' se hoz.⁵³
 és a gazdagságról mondottakkal :

A gazdagság bemász járatlan úton
 És jártakon; de a szegény, ha vágyik is
 Reá s közel jut is hozzá, semmit se kap
 Belőle. Torz testűt s nehéz beszédűt is
 Bölcs nyelvtüvé, szép alakúvá tesz a vagyon.⁵⁴

Szembe lehet állítani sok mondatát SOPHOKLESNEK, a milyenek :

Becsültessék az ember, bár vagyontalan.⁵⁵
 és az :

Nem alábbvaló másnál, ha jól gondolkodik
 A koldus is . . .⁵⁶

és ez :

. . . mi haszna a sok
 szép s jónak, ha roszakaratú
 észesség gyarapítja a dús gazdagságot? ⁵⁷

MENANDER is bizony a szerelmesekben és feltűzültekben csak a gyönyör-
 vágyat készíti és fokozza :

Minden a mi él és látja a közös napot
 Rabszolgája a gyönyörnek.⁵⁸

De ismét megtér, s az erényhez von vissza minket és a kicsapongás fék-
 telenségét becsmérli imígy :

A rút élet gyalázat, bárha édes is.⁵⁹

Ezek ugyanis amazoknak ellentétei s egyszersmind jobbak és idvesebbek.
 Tehát az ellenmondások ily összetétele és egybevetése kettő közül mivel
 valamelyiket: vagy a jobb irányába vezet, vagy meggyengíti a rosszabbra
 hajló hitünket. Ha pedig magok a költők nem fejtik meg a helytelenül
 mondottakat, jó lesz az is, ha más jelesek ellenmondásait vetjük mintegy
 mérlebe, és úgy adunk túlsúlyt a jobbnak. Mint: látva hogy ALEXIS
 megindít némelyeket, midőn így szól :

Ha eszed van, hajhássz csak mindig gyönyört.
 Három dolog szolgáltat mindenkéül felett
 Módot hogy boldogító legyen életünk:
 Az evés, az ivás és a szerelmi élvezet.
 A többit mind pótlóknak kell tekintenünk.⁶⁰

jusson eszünkbe, mint mond ellenben SOKRATES, hogy a silány emberek
 evés és ivás végett élnek, holott a jók élés végett esznek isznak. És azzal,
 a ki azt írta, hogy : *gazember ellen nem haszontalan fegyver a gázság és*

mintegy bíztat vele, hogy álljunk a gazemberek sorába, állítsuk DIOGENESZ szembe, a ki midőn kérdezték, miképp álljunk bosszút ellenségeinken, azt felelte, hogy: *ha derék, becsületes emberek leszünk mi magunk.* Használhatjuk DIOGENESZnek SOPHOKLES ellen tett nyilatkozatát is. Az utóbbi ugyan emberek tízezreit ejtett kétségbe, mikor a mysteriumokról ezt írta:

. háromszorta boldog az,
A ki ama szent titkokba béavatva száll
Pokolra; mert megengedve csak néki lesz
Ott élni; minden mások sorsa szenvedés.⁶¹

Diogenes ilyesmit hallva, monda: *Hogyan? Hát Patahionnak a tolvajnak, ha meghal, jobb sorsa lesz-é azért, hogy bé van avatva, mint Epaminondasnak?* TIMOTHEUSNAK is, a ki a játékszínben Artemist bolondnak (Moenas), dühöngőnek, napszúrtának (Phœbus), tébolygónak zengedezettte, azt kiáltá vissza Kinesziás: *Olyan leányod legyen!* Aztán THEOGNISNAK a párversére:

Minden halandó, melyt a szegénység megnyomorított,
Sem szól sem tesz jól; nyelve lekötve vagyon.⁶²

azt viszonzá BION tréfásan: *Mit locsogsz fecsegsz nekünk ilyeneket?* Hiszen magad is szegény vagy.

5. Aztán nem kell elmulasztani, hogy az eléforduló s együtt mondott szólamokat is használjuk fel az igazításra; mint az orvosok, tudva, hogy a kőrís bogár halálos méreg, még is a lábait és szárnyait ártalmatlan gyógszernek vélik. Így a költőkben is ha név és ha ige enyhítik a rosra magyarázást, kapnunk kell rajta és óvószerül használnunk, mint a következőkkel tesznek némelyek:

Mert lám megnyeri azt a kárpótlást a kesergő,
Hogy megnyírja haját s könyvekkel öntözi arczát,⁶³

és

A nyomorúlt emberre az istenek azt fonaták,* hogy
Búval töltse az életet.⁶⁴

Mert nem azt mondja, hogy általában minden emberre szabták az istenek a siralmas éltet, hanem csak a léhákra és esztelenekre, mint a kik rosaságuk miatt levén sajnálatra méltók, azért szokta nyomorultaknak és kesergőknek nevezni.

6. Van még más mód is arra, hogy a költeményekben eléforduló gyanús dolgokat rosszabb színből jobbra változtassuk: az t. i. hogy az ifjat a szavak szokásos jelentéseire figyeltessek, a mi neki hasznosabb, mint az úgynevezett glossák (nyelvészeti fejtegetések). Érdekes ugyan

* Példálódzás a Paréakra: Clotho-, Lachesis-, Atroposra.

tudni, hogy *rhigedané* rossz halált jelent, mert a makedonok *danosnak* nevezik a halált; meg az *æolok* a *nikét* (diadal) *kámmonió*ának, mivel a második felében a maradás, az elsőben az erő eszméje mutatkozik; hogy (*o popoi* azt teszi «*jaj istenek*», mert) a *dryopok* a félistent *poposnak* hívják. De hogy a költemények javunkra vagy kárunkra váljanak, azt szükség és hasznos tudnunk, miképp értik és alkalmazzák a költők a neveit az isteneknek, megint a jókét és a roszakét, mit neveznek *Tyché*-nek (történet, szerencse), mit *Moerán*ak (végzet); vajon azoneygy szó egy vagy több értelmű-é nálok; valamint sok más egyebet is. Mert né, *oikosnak* néha a házat nevezik:

. . . . magasfedelű ház . . .⁶⁵

néha a vagyont:

. . . . vagyonunk megemészti.⁶⁶

és *biotosnak* néha az életet:

. . . . láncsája hegyét beletörte
Barnásfürtű Poseidón; s életet tőle irigyle.⁶⁷

olykor ismét vagyont:

. . . . vagyonát meg mások egyék meg.⁶⁸

és *alyeinnel* olykor gyötrődni, nyugtalankodni helyett élnek:

Monda s az istenné kedvetlenül elmene, nyögve
Kínjában . . .⁶⁹

olykor meg ujjongani, örvendeni helyett:

Örvendesz azon, Írost hogy meggyőzted a koldust? ⁷⁰

és *thoazein*, hol mozgást jelent, mint EURIPIDESNél:

Atlási tengerből fellebbenő czethal.⁷¹

hol leülést, mint SOPHOKLESNél:

Miért ültetek ezen székekre, gyermekim
Esdeklő zöld faágakkal koszorúzva ma? ⁷²

Furcsa az is, hogy azon szavak: erre vagy arra a dologra alkalmazva, más-más értelmet kapnak. Pl.

— a hajócskát

Dicsérijük; de nekünk nagy kell s rá rakjuk a terhet.⁷³

Mert *ainein*, *epainein* helyett van mondva; emezzel pedig most azt fejezzük ki udvariasan, hogy «nem kell». Ily értelemben nevezik *Persephoneiát* is *Epainének*, mint a ki *nem kell* senkinek. A szavaknak ilyes megkülönböztetését és megválasztását tartván szemünk előtt a nagyobb

és komolyabbszerű dolgokban, mindjárt az isteneken kezdve tanítsuk meg az ifjakat, hogy a költők az istenek neveivel úgy élnek, hogy hol személyesen magokat jelölik velök, hol pedig bizonyos tehetségeket és hatalmakat, melyeknek ők az adói. Mint mindjárt ARCHILOCHOS, midőn könyörögvén így szól:

Hallgass meg Héphaestos, uram im előtted térdelek,
Kegyesen segíts, hiszen kedvezsz, a hol akarsz.⁷⁴

világos, hogy magához az istenhez folyamodik; midőn pedig a testvérének a tengerbe veszett s rendes temetkezést nélkülöző férjét siratja, azt mondja, hogy csendesebb lélekkel szenvedné a balesetet

— hogy ha fejét s szeretett tetemeit
Hephaestos takaros mezbe borítva emészthetné meg.⁷⁵

a tüzet s nem az istent illeti azzal a névvel. Megint EURIPIDES esküt zengvén:

Csillagokon túli Zeus és vérengző Ares
Bizonyosságom . . .⁷⁶

az isteneket magokat nevezi meg. De midőn SOPHOKLES így mond:

Asszonyim! a vaksi, semmit sem néző Arés
Disznó órral feltúr s kever minden gonoszt,⁷⁷

csak a háborút érti alatta. Szintúgy HOMEROS is az érczet, midőn ezt mondja:

Kik feketés vérét a szép folyásu Skamander
Partain elfecskenké élés Arés . . .⁷⁸

Számos esetben lévén így mondva, tudnunk kell és eszünkbe tartanunk, hogy Zeus neve alatt is olykor az istent, olykor a történetet (*fortuna*, hazard) és sokszor a végzetet (*fatum*) értik; mert mikor ezt olvassuk:

Idáról kormányzó Zeus atya,⁷⁹

és ezt:

Ó Zeus ki lenne náladnál bölcsebb? . . .⁸⁰

az istent magát kell értenünk; mikor pedig az események okai alkalmából emlegetik Zeust és így szólnak:

. . . . Zeusnak bételjesedék akarata.⁸¹

a végzetet vagy is az elrendelést. Mert nem azt véli a költő, mintha az isten mesterséges fortélyokkal igyekeznék rosszára az emberiségnek, hanem a cselekvények kikerülhetetlen szövetével (anánké) mutatják ki igazán és helyesen az államoknak (*civitas*), a hadaknak és a vezetőknak, hogy, ha józanul gondolkodnak, dolgaikban sikert és ellenségeik legyőzését rendelte el a végzet; ellenben ha, mint ezek s ezek, indulataiknak

és vétkes hajlamaiknak hódolva meghasonlanak és pártot ütnek, kudarcot vallanak, megzavarodnak és rossz véget érnek.

El van rendelve, hogy rosszféle tervezet
Gyümölcse, melyet szed, rossz vég legyen . . .⁸²

Íme HESIODOS is midőn azt költi, minő tanácsot adott Prometheus Epi-
métheusnak, hogy :

— a viláért el ne fogadjon⁸³
Semmi ajándékot Zeustól s eldobja azonnal.

a szerencse hatalma helyett él a Zeus nevével; mert a szerencse adta javakat nevezé Zeus ajándékainak, t. i. a gazdagságot, a házassalást, ural-
kodást, szóval mindent a mi kívülről jó, a melynek birtoka a velők helye-
sen élni nem tudóknak haszontalan. Ezért tartja szükségesnek figyelmez-
tetni azt a hitvány és eszetlen Epimetheust is, hogy ovakodjék és féljen
a szerencsétől, mint a mely kárára és vesztére válik. És megint mikor azt
mondja :

Bár dülő s leverő, a szegénységet ne szidalmazd
Mert hisz' az is csak ajándék, melyt örök istenek osztanak,⁸⁴

a történetest istenadtának nevezni, úgy hogy méltatlanul vádolnók a sze-
rencse hibájából szegényeket, hanem a henyeségből, dologtalanságból,
fényűzésből származott inség bezzeg rút és feddésre méltó. Ugyan is nem
élvén még ezzel a szóval «történet» (fortuna, Zufall), de tudván, hogy a
nem rendszeresen s határozottan működő okok hatalma erős, és emberi
okoskodással megbírhatalatlan, az istenek nevével jelölték meg. Sőt mi is
cselekvényeket, erkölcsöket, de bizony beszédekét s embereket is szok-
tunk isteniéknékné nevezni. E szerint kell sokat kiigazítunk, a mi
Zeusról helytelenül mondottnak látszik. — Ezek közé tartoznak töb-
bek közt :

Két veder áll folyvást a Zeus palotája küszöbjén
Sorsokkal teli, vészjóslókkal s boldogítókkal.⁸⁵

és

Lám Kronos országló fia nem tartá meg az alkut :
S mindkét fél vesztére gonoszt forral . . .⁸⁶

és

— mert akkor veve kezdetet a baj ;
s Trós Danaus vesztét Zeus elvégezte magában.⁸⁷

mint a melyek a történetről (fortuna) és a végzetről (fatum) vannak
mondva, és azt jelentik, hogy az eseményeknek okai megfoghatatlanok
s általában magok is kiszámíthatatlanok. A hol pedig alkalmas és ész-
szerű és illő, azt véljük, hogy ott tulajdonképi értelmében neveztetik
meg az isten, mint az ilyenekben :

Aztán más vitéz-sorokat támadt meg a nagy hős,
Am Telamon fia Ajaxsal kikerülte a harcztól ;
Mert haragszik vala Zeus, ha erősből vívna magánál.⁸⁸

és

Zeus csak az emberek ily sujtós ügyeit veszi számba,
A mi aprócseprő, más istenek hadd igazítsák.⁸⁹

Figyelembe kell venni sok más szót is, melyeket a költők a cselekvényekhez képest forgatnak s változtatják az értelemeiket. Ilyen ez a szó: *erény*. Mert mivel nem csak — tetteben és beszédben — okossá, igazságossá, jóvá tesz [az erény], hanem bizony jó hírt, nevet és tehetségeket is szerez, annál fogva a jóhírnevet és a tehetséget [erőt, hatalmat] is erénynek nevezik a költők, mint az *eleia* (olajfa) gyümölcsét is *eleiának* (olajbogyó) s a *phégosét* (figefa) *phégosznak* (füge).⁹⁰ Tehát az ifjú is, midőn hallja, hogy

. . . . az erényt az
Istenek izzadság árrán adják . . .⁹¹

és

. a tájban erénnyel
A Danaok szétverték a tábort . . .⁹²

és

Halni kel' ? Ám legyen ! Ékesen halni meg.
És az erénybe meríteni az életet !⁹³

mindjárt gondolja azt, hogy ezek a bennük levő legszebb és legisteniebb tulajdonságról vannak mondva, a mely alatt helyes eljárást, fokozott okosságot és a lélek rendezett állapotát értjük. Midőn ismét ezeket olvassa :

Zeus a férfi-erényt növeli s csökkenti is olykor.⁹⁴

és ezt :

. . . gazdagsággal jár az erény s a dicsőség.⁹⁵

ne ütközzék meg bámulva a gazdagokat, mintha ők az erényt mint egy árúcikket legott megvásárolhatnák és ne gondolja hogy a szerencsétől függ az ő okosságokat gyarapítani vagy csökkenteni, hanem higgye azt, hogy a költő az erény névvel dicsőség, vagy hatalom vagy boldogság vagy más ilyes helyen élt. Mert rosszasággal is néha a lélek gonoszságát és gaszágát jelöli tulajdonképen, mint HESIODOS :

Kapnak a rosztágon seregestül az emberek olykor⁹⁶

néha pedig másféle rosszat, ú. m. szerencsétlen állapotot :

Mert hisz' az ember ó mihamar megvénül a rosztban.⁹⁷

Aztán csalódnék akárki, ha azt vélné, hogy a boldogság a költőnél is éppen azt jelenti, a mit a philosophusoknál, t. i. a jók tökéletes tulajdonát, vagy egy természet szerint simán lefolyó élet birtokát és tökéletességét ; mintha nem úgy használnák gyakran, hogy a gazdagot boldognak s a hatalmat és dicsőséget boldogságnak nevezik. HOMEROS ugyan helyesen él a szavakkal, mondván :

Engemet egy cseppet sem is örvendeztet e birtok.⁹⁸

És MENANDROS:

Van bőven vagyonom és gazdagnak mondanak
Mindnyájan; ám de boldognak, jaj senki sem.⁹⁹

De EURIPIDES váltig zagyval

. . . siralmas boldogság nem kell nekem.¹⁰⁰

és

Zsarnokság! boldog jogtalanság, ó fiam!
Mit tudsz becsülni benne?¹⁰¹

hanemha, mint feljebb mondtam, a szavaknak átvitt és rosszul vett értelmeket tulajdonítunk. De erről ennyi elég.

7. Nem egyszer, hanem sokszor kell eszökbé juttatni az ifjaknak és kimutatni nekik, hogy a költés feltétele az utánzás levén, díszesen és fényesen jár el ugyan a felvett tárgyak és erkölcsök előadásában, de a való hasonlóságát sem hanyagolja el, minthogy az utánzás elhitetessel csábít. Azért hát a valóságról egészen meg nem feledkező utánzás a cselekvényekben mind a rosszaság, mind az erény jeleit kiténteti. Mint a HOMEROSÉ, mely fittyet hány a stoicusok állításainak, hogy «sem az erénnyel vétkek, sem rosszasággal erény soha együtt sincs» hanem «a tudatlan örökké vétkezik s a böles mindig helyesen cselekszik». Ezeket halljuk, ugyanis, az iskolákban. De a cselekvényekben és a sokaság életében EURIPIDES szerint

A jó és a rossz, alig ha léteznek külön;
Hanem van ám vegyületök¹⁰²

A valón kívül a tarkaságot és különbéleséget használja a költés. Mert a megindítót, a csodást, a váratlant, melyek leginkább elbámítnak és gyönyörködtetnek, a változások adják meg a meséknek, az egyhangú nem indít meg és nem meseszerű. Ennél fogva nem költik, hogy azon személyek mindig győzzenek, vagy hogy örökké jól folyjon a dolguk, vagy mindig helyesen cselekedjenek. De még az isteneket is, midőn az emberek ügyeibe vegyülnek, nem úgy adják elé, mintha indulatok és vétkek hiányával volnának, nehogy baj és küzdelem nélkül maradván a költés, kimaradjon a bámító és meglepő is belőle.

8. Így levén a dolog, mikor az ifjút azokkal a nagy és szép nevekkel megismertetjük, ne hagyjuk azt vélnie róluk, mintha valami böles és igazságos emberekéi, kitűnő királyokéi, minden erény és derékség mintapéldányaiéi volnának. Ugyanis sokat fog ártani neki, ha felette nagy-nak tart és bámul mindent, semmiért sem neheztel, se nem hallgatja, se nem veszi bé szavokat azoknak, a kik hibáztatják az ilyeneket, mint:

Ó te atyánk Zeus, te Athéné és te Apollo!
 Bár a halált sem Trójai, sem Görög el ne kerülne
 Egyik is; a véstől csak mink ketten menekülnénk,
 Hogy Trójának szent falait megdöntsük azonnal.¹⁰³

és

Hallám Kassándré Priamus szép lánya keserves
 Jajját, kit közelemben ölt le Klytæmnestré a gonosz faj!¹⁰⁴

és

Ágyassát csábítsam el, hogy gyűlölje meg a vént;
 Rávelt s megtettem.¹⁰⁵

és

Zeus atya nincs iszen náladnál egy veszedelmesb.¹⁰⁶

Meg kell szoktatni az ifjat, hogy az efféléket ne helyeselje, s ürügyeket s gonosz tettekre csábító kísérteteket keresvén bennök, reájok ne hajoljon s ne legyen gazember. Hanem azt ítélje inkább, hogy a költés nem tökéletes, sem merőben tiszta lelkű, sem minden tekintetben feddhetetlen erkölcsöknek és életeknek és embereknek, hanem szenvedélyekbe, tévelygésekbe és tudatlanságba keveredetteknek utánzása, és hogy azok is, ha jó természettel születtek, megtérnek és jobbra fordulnak. Mert az így oktató, a jól mondottaktól s cselekedettektől megváltozott és lelkesült, a rosszakra nem hajló, sőt rajtok boszankodó ifju elméjének legkevésbé sem fog a költők hallgatása ártani. Az pedig, a ki mindent bémúl, mindent magáévá tesz, s a kinek ítélete ama hősi nevek fényes hírével elfogult, úgy jár, mint a PLATO púposságát s ARISTOTELES dadogásait utánzó tanítványok, s megbarátkozik észrevétlenül a rosszal. Az így szoktatott ifju aztán kiáltja ki bátran és nem gyáván, mint azok a babonások, kik a templomban mindentől remegnek és mindent imádnak, azt is, hogy «ez helyes, ez illő», de nem kevésbé azt is, hogy: «ez nem helyes, nem illő». Így Achilles, a ki látván, hogy dögben vesznek a katonák, bosszankodván, hogy vesztegel a háború, még pedig természetesen ő leginkább, mint legkitünőbb és leghiresebb a hadjáratokban; aztán kilenczed nap teltével, midőn e nyavalyáról ítéletet hozhatni sejtván, mint orvos, hogy nem közönséges betegség és nem szokott okokból keletkezett, gyűlést tart és felkelvén, nem a sokasághoz fordult beszédével, hanem a királynak ad tanácsot:

Atreidés! mindünk sátrát felszedni talán jobb
 Lesz és eltakarodni hazánkba.¹⁰⁷

Eddigelé helyesen, józanul és illően. Midőn azonban a jós azt mondja, hogy fél a hellének leghatalmasabbikától, már nem helyesen, sem nem józanul esküszik, hogy senki sem fogja reá vetni a kezét s teszi hozzá, hogy:

. mondjad bár Agamemmont . . .¹⁰⁸

kinyilatkoztatván, hogy ő semmibe hajtja és fitymálja a főnököt. Ezután még jobban felmérgesedve kardjához nyúl azzal a szándékkal, hogy levágja, bizony sem helyest és illőt, sem hasznost nem tesz. Aztán megint meggondolkoztatván

Visszadugá hüvelyébe a nagy kardot s az Athéné
Bölcs szavait szívére vevé;¹⁰⁹

ismét helyesen és szépen, azért hogy haragját nem bírván ismét teljesen elfojtani, mégis mielőtt gonosz tettet követne el, fordított rajta, fékezte és hajtott az okosság szavára. Agamemnon megint abban, a mit a gyűlésben csinált és mondott, nevetséges szerepet játszik; de Chryseis ügyében már több méltósággal és királyilag viseli magát. Mert Achilleus, mikor Briseist elvitték

Féltrevonultan társaitól, könyvezeve busongott;¹¹⁰

ama pedig a leányt, melyről azt mondta kevéssel az előtt, hogy saját feleségénél is többre becsüli, maga ültetvén hajóra s indítván útra, semmi rút dolgot, semmi szerelmes gyarlóságot nem követett el. És Phœnix is megátkoztatván atyjától az ágyasa miatt:

Az vala (monda) szándékomba, hogy átdőfjem hegyes érczel,
Békítő isten de eszemre adá, hogy a nép is
Meggzólná tettem s mindenki gyalázna hazámban
Es atyagyilkos czímet kellne viselnem örökké.¹¹¹

Aristarchus ezeket a verseket féltében kidobta; már pedig igen helyesen vannak mondva alkalmoszerűleg, midőn Phœnix Achilleusnak azt magyarázza, hogy milyen a harag és mily vakmerőkké teszi az embereket az indulat, úgy hogy nem hajtának sem az okosság, sem a békítők szavára. Mert felhossa Meleagert, mint a ki polgártársaira megharagudott, de aztán megengesztelődött; és helyesen becsmerli az indulatokat, azt pedig, hogy ne engedjen nekik az ember, hanem ellenök szegüljön, mint szép és hasznos dolgot, dicséri. A mondottakban, mint láttuk, világos a különbség, a hol pedig kétes volna a vélemény, az ifjú figyelmét felhíván, így valahogy kell dönteni. Midőn pl. a fejlett testű, érett korú Nausikaa Ulyssesst, az idegent meglátván s iránta azt érezvén, a mit Kalypso, ily badarul beszélt a szolgálóinak:

Bár egy ily deli férjet mondhatnék magaménak!
Már a ki itt laknék és itt kívánna maradni.¹¹²

Feddenünk kell merészségét és szemtelenségét. De ha ő annak a férfinak a beszédéből jellemét és eszes voltát kitanúlva, inkább óhajt egy olyanhoz menni, mint egy városabeli hajóshoz vagy tánczoshoz, dicséretet érdemel. Ismét mikor Ulysses örvend azon, hogy Penelopé a kérőivel nem durczásan beszélget s azok neki köntösöket s ékszereket ajándékoznak:

. . . gyűjt adományokat ő tőlök s ámitja hizelgő
Szókkal¹¹³

ha az ajándékkapásban és vagyon szaporodásában gyönyörködik, túl-
teszen kerítőségbn a comœdiában gunyolt Poliagroszon :

. . . boldog Poliagrus
Szent kecskét * tartasz gazdagság forrásaul¹¹⁴

Ámde ha azt gondolta, hogy inkább lesznek keze ügyébe a kérők, ha reménylenek és semmi rosszat sem gyanítnak, oka van az örömének és biztonságának. Nem különben, midőn számba veszi az ajándékokat, melyeket a phæakusok tettek össze neki, mikor a hajójokkal eltávoztak, ha ő abban a kétségben és bizonytalanságban magára maradva a vagy-
non járatja az eszét és aggódik

Oh de vajon nem csentek el egyetmást a hajóban¹¹⁵

sajnálatra, sőt utálságra méltó benne a kincsvágy ; ha pedig, mint némelyek magyarázzák, hogy a phæakusok lelkiismeretessége biznyságaul vette (csakis így lehetvén feltenni, hogy ingyen szállították őt idegen földre s hagyták ott bántatlan vagyonával együtt), nem silány próbakővel élt és gondoskodását dicséernünk kell. Némelyek megint a kiszállítást, ha igaz, hogy általában történt, hibáztatják, és mint a tyrrhenusoknál rebesgetett hagyományt beszélik, hogy Ulysses nagyon álmos volt s olyankor nagyon bajos lett volna vele beszélni. Úgy is veszik föl a dolgot, hogy hátha nem is aludt igazán, hanem szégyelvén megvendéglés és szives búcsu nélkül bocsátni el a phæakusokat, de attól is tartván, hogyha azok vele lesznek, nem rejtőzhetik el ellenségei elől, szorúltságában csellel élt s színlelte, hogy alszik. Így mutatva ki ezeket az ifjakkak, nem hagyjuk, hogy rosszra csábíttassanak, hanem megkülönböztetvén a mi dicséerni s a mi gyalázni való, a jobbak szeretetére és választására szoktatjuk. Különösen kell azt tenni a tragœdiákban, mint a hol illetlen és gaz tettekkel sokszor csábító, gonosz beszédek járnak együtt. Mert nem éppen igaz az, a mit SOPHOKLES mond :

. gonosz
Tettekről jó szókkal beszélni nem lehet ;¹¹⁶

mert bizony neki is szokása hitvány erkölcsöket és helytelen dolgokat kedvező nyilatkozatokkal s engedékeny ürügyekkel látni el. És, ime, az ő színiköltő társa azt vetteti Phædrával Theseusnak a szemére, hogy emennek kicsapongásai készítették őt Hyppolitusba belészeretni. Így feleselteti Helénét is Hekabéval szemben a *Trójaiakban*,¹¹⁷ azt mondatván neki, hogy őt kellene inkább megbüntetni, miért hozott paráznát a

* Amalthea, Zeus szoptatós dajkája.

világra. Arra kell szoktatni az ifjat, hogy az ilyeneket ne tartsa valami elmés és ügyes dolognak, se ne vigyorogjon az efféle szépítő kibeszéléseknek, hanem még inkább undorodjék a szavaitól a gonoszságnak, mint a míveitől.

9. Hasznos dolog továbbá mindig okát puhatolni a mondottaknak. Lám Cato már gyermekkorában megtett ugyan mindent, a mit nevelője parancsolt, de meg is tudakolta a parancs okát és alapját. A költőknek pedig ne higyjünk, mint a nevelőknek vagy a törvényszerzőknek, ha nem észszerű, a mit tárgyálnak. De csak úgy lesz az, ha jó, ha pedig rossz, tartsuk csak szófia beszédnek. Hanem sokan, csekélységeken akadva fel, feszegetik, hogy miért van mondva pl.

Soh'sem kell a meritőt a serlegre helyezni.¹¹⁸

és

Férfi ha ön szekeréről a másét utol éri,
Nyújtsa ki dárdáját . . .¹¹⁹

a nagyobbakba pedig puhatolás nélkül nyugszanak belé. Ilyen ez :

Megalázza az embert bár erős szívé legyen,
Ha atyja s anyjáról rosszat kell tudnia.¹²⁰

és

Balsors a kit ért, az huzza meg magát.¹²¹

Már pedig emezek az erkölcsiségre vonatkoznak és helytelen ítéleteket és nemtelen gondolkodást szülvén, megháborítják az életet, ha nem szokjuk meg mindenikre megfelelni: Miért kell meghunyászkodni a szerencsétlennek és miért nem inkább lábra állva ellenszegülni a bajnak s felül emelkedni s csüggedetlennek mutatkozni szemben a sorssal? És ha silány s esztelen apától származtam is, de magam derék, okos ember vagyok, miért ne illenék nekem saját erényemmel nagyra látni s miért kelljen megalázódnai s hunyászkodni az apám tudatlansága miatt? Mért a ki imigy szembe áll és nem hajtatja magát minden széllel, hanem bölesen mondottnak tartja, hogy «gyáva az, a ki minden beszéden meg-rémül», semmibe vesz és összeront sokat, a mit a költők mondanak. Így tevődik ártalmatlanná a reájok való hallgatás.

10. Aztán valamint a szállótó buja hajtásai s levelei sokszor elrejtik és árnyékba burkolják a gerezdet, úgy a költők dictiójában és meséléseik közepette sok hasznos és üdvös tanuságot nem vesz észre az ifju (azt pedig nem kell annyiba hagyni s a tárgyaktól félre kalandozni, hanem figyelemmel lenni minden iránt, a mi az erényre vonatkozik s az erkölcsök művelésére alkalmas), nem árt, ha ezt is szóba vesszük röviden és a dolog derekát fogva, a részleteket, körülményeket s a példák halmazát azoknak hagyjuk, a kik magok mutogatása végett írnak. A jót és rosszat

különböztetni tudó ifju elsőben vesse össze az erkölcsöket és a személyeket azokkal a beszédekkel és cselekvényekkel, melyeket a költő egyiknek s másiknak illően tulajdonít. Például Achilleus így szól Agamemnonhoz, jóllehet haragosan szól :

Mert soha sem kapok olyan ajándokot, mint a tiéd, ha
Bár az Achájai feldul népes trójai várost.¹²²

Thersites ellenben szitkozódva beszél :

Lám teli ércz zsákmánnyal a sátrad, hemzseg az asszony
Sátraid ürében s a válogatottja ; hiszen valahányszor
Várost bévehetünk, te kapod legelőször a zsenget.¹²³

És ismét Achilleus :

. Tróját az erős falu várost
Hogy ha atyánk Zeus már valahára fel engedi dűlnunk.¹²⁴

Thersites pedig :

Kit kötelen fogok én ide hajtani avvagy akar ki.¹²⁵

Ismét mikor Agamemnon szemlét tartván a hadsereg felett és megfeddi Diomedést ; ez nem feleselt :

. . . szendén elhallgatta királya szidalmát.¹²⁶

Sthenelus pedig, a semmirekellő, azt mondja :

Atridés, ne hazudj ! mert tudsz igazat te beszélni !
És az apáinknál mi magunk jobbaknak ítéljük.¹²⁷

Mert ha az ily különbséget nem hagyja figyelem nélkül az ifjú, megtanúlja belőle, hogy a szerénységet és a maga mérséklését udvariasságnak tartsa, a nagyralátástól és kérkedéstől pedig óvakodjék, mint silányságtól. De hasznos lesz számba venni az Agamemnon cselekvéseit is. Sthenelus előtt ugyanis, őt egy szóra sem méltatva, elhaladt, holott a megboszantott Ulysses nem kerülte el, hanem megszólítja s felele neki :

Tudván hogy haragos, szavait mindjárt igazítá.¹²⁸

Mert minden ember előtt menteni magát engesztelő eljárás, de nem méltóságos ; minden embert fitymálni ellenben kevélység és esztelenség. Diomedés igen jól tette, hogy hallgatott a csatában, mikor a király durván beszélt vele, de csata után nyíltan kimondá a gondolatát :

Rágalmaztad vitézségemet a Danaok közt.¹²⁹

De jó lesz egy eszes ember s egy népszerűséget hajhászó hős közti különbséget se hagyni említetlenül. Kalchas ugyanis nem vette számba a körülményeket, hanem a sokaság közepette támadta meg szelesen a királyt, mint a döghalál okozóját. Nestor ellenben az Achilleus kibékítése

végett akarván szólani, hogy ne láttassék gyalázni Agamemnon-t a sokaság előtt és hibáztatni, hogy haragra gyuladt

Ilő lesz s méltó hozzád, rendelned ebédet ;
Majd sokan össze levén gyülekezve, te hajts a szavára
A ki a legjobbat javasolja¹³⁰

és az ebéd után elindítja a követeket (Achilleushoz), ez aztán helyrehozása a hibának, ama pedig vád és szidalom. De még a nemzeties különbségeket is kell kutatnunk, mintegy illetéknép. A trójaiak kiabálva és agyarkodva támadnak, a görögök pedig

. . . . hallgatagon s szent félszszel hadnagyaitól.¹³¹

Mert lám az ellenségnek, úgy szólva, torkában is félni az előjáróitól, az fegyellemmel párosított bátorság jele. Ez okból sürgeti PLATO is, hogy inkább irtózzunk a gyaláztattól és a gabságtól, mint a fájdalomtól és veszélyektől ; meg CATO is azt szokta mondani, hogy inkább szereti, a ki elpirúl, mint a ki elsápad. Aztán a vállalkozásoknak is megvan a saját jellemök. Dolón ugyanis imígy vállalkozik :

Mert vaktába iramlom, míg Agamemnon hajóját
Érem a táborban¹³²

Diomédes ellenben nem fogadkozik, hanem csak azt mondja, hogy kevésbé fog félni, ha mást is küldenek vele. Mert az elővigyázat hellénies, a vakmerőség pedig barbárszerű és silány dolog s amazt követni, emettől tartózkodni kell. Nem lesz haszontalan tekintetbe venni a trójaiak indulatát is és a Hektorét, midőn magánviadalra készül Ájással. Lám Aeschylus is, midőn az isthmiai játékokban egy bajnok arculesapást kapott s a közönség elkiáltotta magát: «Milyen — úgy mond — a szokás, ime a nézők jajgatnak, a megcsapott hallgat». Mikor a költő azt beszéli, hogy Ájás felfegyverkezve megjelenvén, láttára a hellének örömmre fakadtek, és

Minden Trós tagját ijedség fogt' el azonnal
S Hektor keblében dobogott a szíve¹³³

ki nem bámulná a különbséget ? Íme a veszélyben forgónak csak dobog a szíve, mint a birkózásra vagy versenyfutásra készülőnek is, holott a nézőknek a király sajnálatában s féltésében remeg és rázkódik a testök. Aztán számba kell venni, mekkora a különbség a legderekabb és legalábbvaló ember közt. Mert íme Thersités

... halálba gyűlölte Achilleust avvagy Ulyssest ;¹³⁴

holott Ájás, Achilleus örök barátja, Hektornak is imígy nyilatkozik róla :

Majd, majd megtudod ám egyedül létedre bizonynal,
Milyek a legderekabb vitézei a Danaoknak,
S élőkön a hadakat dúló hőslelkű Achilleus !¹³⁵

Ez persze az Achilleus dicsérete, de a mi következők, mindnyájokról van széltiben mondva :

Vívni, elég erősek lészünk mi magunk is azonban,
Egyenként avvagy sokan együtt,¹³⁶

nem állítván, hogy ő volna egyedül vagy ő volna a legjobb, hanem hogy a többiekkel együtt ő is bír szembeállni. Legyen elég ennyi a különbségről; csak azt akarjuk még adalékul felhozni, hogy a trójaiak közül sokat elfogtak életben, de az achajaiak közül egyet sem; és hogy amazok közül némelyek megalázták magokat az ellenség előtt, mint Adrastus, az Antimachos fiai, Lykaón, sőt maga Hektor is, midőn temetéseért könnyörög Achilleusnak; emezek közül senki sem; miszerint esengeni s leborúlni viadal közepett barbarszerű, viaskodva pedig vagy győzni vagy halmi hellénies.

11. Aztán, valamint élelme keresésében a méh virág után jár, a kecske zöld ág, a sertés gyöker, más állatok mag és gyümölcs után, szintúgy a költemények olvasásában egyik a történeteket böngészi, másik a szavak szépségében s összeállításokban gyönyörködik, mint ARISTOPHANES mondja EURIPIDESRŐL :

A szavak gömbölyűsége, a tetszik nekem ;¹³⁷

mások meg az erkölcsiségről mondottakat hasznosítják és éppen ezekhez van szavam és figyelmeztetem őket, hogy igen különös az, hogy a mesekedvelő bezzeg észreveszi a mi új és csinosan van elmondva, a nyelvész felfogja a szavak takaros és szónokias összeállítását; holott a ki a szépet és a jót kedveli és nem időtöltésből, hanem tanulság végett veszi kezébe a költeményeket, henyén és gondatlanul hallgatja a bátorságra, józan gondolkodásra s jogosságra buzdító dolgokat, a milyenek például :

Tydides! mi bajunk, hogy megpuhulunk a csatában?
Jer fiam állj mellém, ide; mert nagy lessz a gyalázat,
Hogyha hajóinkat lefoglalja kakaskodo Hektor!¹³⁸

Mert midőn látja, hogy a legokosabb ember a sokasággal együtt végveszélyben forog s ekkor is a rúttól és gyalázattól s nem a haláltól iszonyodik, az az ifjat erényre buzdítja. És ez :

Megszereté az igazságos s eszes ifjat Athéné,¹³⁹

azt a tanulságot sugallja, hogy a költő úgy mutatja be az istent, mint a ki sem a netalán gazdagot, sem nem a szép testűt, hanem az okost és igazságost szereti. És midőn azt mondja Athéné, hogy nem hagyja, sem nem téveszti szeme előtt Ulyssesst,

Mert elmés, okos, éleseszű¹⁴⁰

azt jelenti vele, hogy mindenek közt, a mit bírunk, csak az erény kedves

isten előtt, sőt isteni az maga is. Aztán ámbár nagy dolognak látszik és valóban az is, ha megzabolazza az ember a haragját, még nagyobb az óvakodás és előrevigyázat, hogy ne induljon haragra s ne kapassa el magát tőle, és ki kell mutatni tüzetesen az olvasóknak, hogy Achilleus, a ki pedig bizony sem nem türelmes, sem nem nem szelid indulatú, megszóltja Priamust, hogy üljön csendesen s ne boszantsa fel őt, imigy:

Most engem ne boszants fel, öreg! (szándékozom úgy is
Átengedni neked Hektort, mert istentől jöve hírnök),

Hogy ne marasszalak itt a sátrak közt, a midőn te
Esdeklő vagy s megsértsem Zeus rendeletét . . .¹⁴¹

és Hektort megmosatva s leleplezve ő maga teszi szekérre, mielőtt látná az atya, hogy el van csúfítva és

Hogy bújába talán fékezni ne bírja haragját
Meglátván a fiát s majd ingerlődvé Achilleus
Meggyilkolja s aval Zeusnak megszegje tilalmát.¹⁴²

Mert bizony bámulatos elővigyázat kell arra, hogy ha valaki haragra hajlandó, nehéz természetű és ingerlékeny, jól ismervén magát, tartózkodjék és kikerülje az alkalmakat, és előre messziről kezdje a megfontolást, hogy önkénytelenül se essék bajba. Ily viszonyban kell lenni a részegséggel is annak, a ki a borozást szereti s a szerelemmel a szerelmesnek: mint pl. Agesilaus nem engedte, hogy egy szép ifjú megcsókolja; Kyros pedig megnézni sem merte Pantheát; a míveletlenek ellenben szintúgy gyűszert keresnek össze az indulataiknak s önként rohannak a rosszba, a melyre hajlandók. Lám Ulysses nem csak saját haragját fékezte, hanem sejtván, hogy Telemachos is boszankodik s gyűlöli ama rossz embereket, csillapítja s jóval előre elkészíti, hogy nyugodt és türelmes legyen, így intvén:

Engem a házamnál bár meg ne becsüljenek, ám te
Érzelméd kebledbe lefojtván tűrjed a bántást;
És ha kivonczolnak lábamnál fogva az ajtón
Vagy ha döfölnek láncaival, szenvedd s ne torold meg!¹⁴³

Mert valamint a lovakat nem nyargalás közben kantározzák fel, hanem a futtatás előtt, úgy a bajok irányában türelmetleneket és haragosokat is előoktatással ellátva és fékezve viszik a küzdelemre.

Az egyes szavakat sem kell gondatlanul elhallgatni az ifjúnak, hanem fitymálni pl., midőn Kleanthes ezt

Idáról kormányzó Zeus atya!¹⁴⁴

és ezt:

Dódónéi király, Zeus . . .¹⁴⁵

magyarázni — tán tréfából — akarván, ezt a két szót: *ana Dodonae*

(Dódonéi király) összevonva olvastatta, így : *anadodonaee*, mintha a földből kilehellett levegőt jelentené.¹⁴⁶ Chrysippus is ottan haszontalanodik, pl. midőn nem tréfából, hanem a szavak erőltetett elfacsarásából azt vitatja, hogy *eyryopa Kronidé* (szélesen körülillató Kronosfi) «vitatkozásban és szónoklatban erős»-et jelent. Jobb lesz az ilyeneket a nyelvészekre hagyva azokhoz tartania magát, a mik hasznosok is, valószínűek is :

Szívem sem visz rá ; bajnoknak lenni tanúltam.¹⁴⁷

és

Mert nyájias mindenhez lenni tudott ő.¹⁴⁸

Mert úgy vélvén, hogy vitézi bátorságot mutatni tanulmánynak és az emberekkel nyájasan és kedvesen való társalkodás tudománynak s okosságának az eredménye, arra biztat, hogy egyiket se hanyagoljuk el, hanem tanuljuk a mi szép és jó s hallgassunk azokra, a kik tanítják, mert hiszen a gorombaság és gyávaság csupa tudatlanság. Igen összevág ezekkel az is, a mint Zeusról s Poseidónról mond a költő :

Kettőjöknek a nemzetsége s a honjok azon egy :
 Ám de előbb született Zeus, több is az ő tudomány.¹⁴⁹

Mert az eszességet nyilvánítja legisteniebb és királyiabb minőségnek és abba helyezi a legnagyobb előnyét Zeusnak, mintegy azt tartva, hogy a többi erény mind elkövetkezik utána. Arra is meg kell szoktatni az ifjat, hogy legelőnkebb figyelemmel hallgassa :

. . . . hazugságot nem mond ; mert sokkal több esze annál.¹⁵⁰

és

Antiochus, hajdan böles, mit cselekedtél ?
 Becsmérelted erényem s csúfot üzél lovaimmal.¹⁵¹

és

Glaukos, a milyen vagy, hogy mondassz oly vadakat most ?
 Hisz' fiu, tégedet én bölcsnek tartottalak eddig !¹⁵²

azt hangsúlyozza ugyanis, hogy az eszes emberek se nem hazudnak, sem a csatában nem alattomoskodnak, sem pedig nem vádolnak méltatlanul senkit. És mikor azt mondja, hogy az esztelenség bírta rá Pandarust, hogy a frigyre tett esküt megszegje, azt tartja világosan, hogy okos ember nem követ el jogtalanságot. Hasonlókat lehet kimutatni a szüziességre nézve is, midőn hangsúlyozza, hogy

Ime beléje bolondult a Pratos felesége
 A szép Anteija s vágyott vele hálni titokban ;
 Ám de erényes Bellerophontest nem veheté rá.¹⁵³

és

Távotzott' eleinte magától a csunya tettet
 Klytæmnestra az isteni ; észjárása helyes volt ;¹⁵⁴

Mindezekben az eszet tulajdonítja okául a szüziességnek. A csatabeli buzdításokban is mindannyiszor így szól:

. . . Oh, szégyen! Lykiának népe hová futsz?
Lám gyorslábu levél¹⁵⁵

és

Gondoljátok el a szégyent s a gyalázatot! im mily
Sulyossá vált küzdelmünk s mily szörnyü veszélyes!¹⁵⁶

Azt látszik vélni, hogy a magukat mérséklők vitézekké lesznek, annál fogva, hogy a rút dolgoktól iszonyodnak, és mind a gyönyöröket legyőzni, mind a veszélyeket kiállani bírják. E gondolatból indult ki TIMOTHEUS is, midőn *Persák* című költeményében a helléneket imígy buzdítja:

Tiszteljétek a szemérmet, a harezias erény segédét.¹⁵⁷

AESCHYLOS szerint is az okosság sajátja a dicsőségen mód nélkül nem kapni és a sokaság dicséretein fel nem fuvalkodni, midőn így ír Amphirausról:

Valóban jó akar lenni, de nem látszani
Vető barázdát mélyet húzván az eszén,
A honnan majd derék tervek fakadjanak.¹⁵⁸

Mert, ha önmaga s eljárásai a legjobbak, azzal méltán büszke lehet az eszes ember. Minden tehát az okosságban határozódván, az erénynek minden nemét meg lehet tanulással szerezni.

12. Ime a méh, az ő természete szerint a legfanyarabb virágokban s a legzordabb tuskék között is feltalálja a derék színmézet, azonképp a gyermekek is, ha jól és helyesen éltetik őket a költeményekkel, a silányokból s rossz hírben állókból is fognak valahogy valami jóra valótt s használatost vonni ki. Már mindjárt Agamemnont gyanúsítják nyereségvágygyal, mintha Aethekanczával megvesztegetve mentett volna fel a hadkötelezettség alól egy gazdag embert

Kénytelen hogy ne legyen viharos Trójának alája
Menni, hanem jószágát élvezhesse honában
Mit Zeus bőven adott neki¹⁵⁹

De bizony jól tette, ARISTOTELESKÉNT, hogy többre becsült egy jó lovat, mint egy olyas embert. Ismét csunya dolognak látszik, hogy Thetis a fiát gyönyörökre készíti s a szerelmeskedést juttatja eszébe. De itt is számba kell venni másfelől az Achilleus maga megtagadását, hogy szerelmes ~~leves~~ a visszatért Briseisbe s tudván, hogy közel van élete vége, nem a gyönyörök élvezését forgatja eszében, sem pedig, mint a világ teszen, barátját tétlenséggel s kötelességei mulasztásával nem gyászolja, hanem megtartóztatja magát bújában az élvezetektől és tettekre s a hadviselésre törekszik. Ellenben nem dicsértetik Archilochos, hogy testvé-

rének a tengerbe veszett férjét sajnálván, borral s mulatsággal szándékszik búját felejteni. Van ugyan némi igazsága, ezt az okát adván eljárásának :

Sem sirással nem javítom meg, sem gonoszabbá
Nem teszem a dolgot, hogy ha magam mulatom,¹⁶⁰

mert ha ő azt hiszi, hogy nem teszi rosszabbá a dolgot, hogy ha magát mulatja, vajon mi rontunk-é valamit vele, mikor bölcselkedünk, vagy állami ügyekkel foglalkodunk, vagy közgyűlésekre vagy az Akadémiába járunk vagy gazdaságot űzünk? Ennél fogva azok az igazítások sem helytelenek, a melyeket Kleanthés és Antisthenés használtak. Imez ugyanis látván, hogy az athéneiek felháborodtak e vers hallatára :

. mi rút,
Hanem ha rútoknak tetszik, a kik élnek vele? ¹⁶¹

rögtön ezt veté utána :

Tessék, ne tessék, mindenkor csak rút a rút.

és Kleanthés a gazdagságról ezt :

Barátnak adni s a testünket, ha beteg
Költségesen gyógyítani¹⁶²

ímgly alakítá át :

Lotyóknak adni s a testünket, ha beteg
Költségesen megrontani

Zenón is igazítván a SOPHOKLÉS versein :

Valaki zsarnoknak adja társaul magát,
Rabszolga lesz, ha mint szabad ment is hozzá.¹⁶³

így alakítá :

Rabszolga nem lesz ő, hogy ha szabad volt előbb.

«szabad» alatt a félelmetlent, magas lelkűt és megalázhatatlant értve. Mi gátol hát minket is, hogy ne térítsük jobbra az ifjakat ilyes igazításokkal, pl.

. abban járjunk, hogy gondjaink
Nyila azt a czélt érje, a melyet akarunk ; ¹⁶⁴

de nem ám, hanem

. . . oly czélt érjen a mi leghasznosabb ;

mert olyant kapni vagy ahoz jutni, a mi nem kellő, keserves dolog s nem érdemli a fáradságot. Aztán

Nem nemzett, hogy csupán csak jóba' részesülj,
Agamemnon, téged Atreus!
Örvedened s búsulnod kell¹⁶⁵

sőt örvendj, ha közepes a sorsod, mert

Nem nemzett, hogy csupán csak jóba' részesülj,
Agamemnon, téged Atreus.¹⁶⁶

Oh jaj, istentől van az embernek az a csapás,
Hogy tudja a jót s még is a rosszat teszi.¹⁶⁷

sőt állati és oktalan és nyomorúlt dolog, ha a jobbat tudva, a rosszabbat
mívelteti velünk a féktelenség s a puhaság.

A beszélőnek modora hat ránk, nem érvei; ¹⁶⁸

de bíz' a modora és érvei együtt, t. i. érveinél fogva a modora, valamint
a lovakat a kantárnál, a hajósmester a kormánynál fogva, nem levén
vonzóbb és rokonosabb eszköze az erényesítésnek, mint az okos beszéd,

Asszonyhoz hajlassz-é inkább vagy férfihez?

Hol szépség van, mind kettőhöz vonz egyaránt; ¹⁶⁹

jobb lesz vala így mondani :

Hol bölcsesség van, mindenikhez vonz egyaránt.

és szintoly igazán és egyenlő jelentőséggel; mert a kit a gyönyör és a
fiatal szépség rángat ide s tova, ingatag és állhatatlan az olyan.

Az isteniek a böleseknek rémületesek,¹⁷⁰

a viláért sem, hanem :

Az isteniek felbátorítják a bölcseket.

rémületesek persze az oktalanoknak, hálátlanoknak és ostobáknak, mint-
hogy a minden jót okozó főhatalmat ártalmasnak gyanítják és félnek
tőle. Ez tehát az igazítás módja.

13. Egy-egy mondatnak több tekintetben való felhasználására helye-
sen mutat azzal útát CHRYSIPPOS, hogy a tárgyalat alkalmazzuk a hason-
lókra. Pl. a mit HESIODUS mond :

..... ám nem

Veszne el egy ökör is, ha gonosz nem volna a szomszéd,¹⁷¹

azt a kutyára s a számarra s mindenre érti, a mi elveszhet. És megint,
midőn EURIPIDES ezt mondja :

Egy szolga sincs, ki számba ne venné a halált; ¹⁷²

érteni kell, hogy azont mondja a bajról és nyavalyáról is. Mert valamint
bizonyos nyavalyát gyógyító szer erejét kitanúlván az orvosok, minden
hasonlóra alkalmazzák és felhasználják, úgy a közös és általánosan hasz-
nálható beszédet sem kell csak egy dologra szorítotttnak hagyni, hanem
reá kell vinni minden hasonlóra s arra szoktatni az ifjakat, hogy fogják

fel az átalánosságot és vigyék egynek a tulajdonát másra át, számos példán erősítvén és gyakorolván elméjük fogékonyságát, úgy, hogy midőn MENANDER azt mondja :

Boldog a ki ész s vagyonnak birtokába' van.¹⁷³

gondolják azt a dicsőségről, hatalomról és ékesszólásról is mondtanak.¹⁷⁴ És azt, a mit Skyros szigetén a leányok közt ülő Achilleusnak szemére hány Ulysses

Itt gerebenelsz, Hellének legjava gyermeke,
S kioltod egy nemzetség fényes sugarát? ¹⁷⁵

az elvetemedettnek is elmondhatni, meg a hamis nyereszkezőnek, bénának, míveletlennek,

Itt iddogálsz, Hellének legjava gyermeke?

vagy koczkázol, agarászol ¹⁷⁶, vagy bort mérsz, vagy uzsoráskodol és nem jár az eszed semmi nagyra, nemes voltodnak megfelelőre?

Ne beszéld a gazdagságot, én nem bámulom
Az oly istent, kit bírhat bár a leggonoszb! ¹⁷⁷

tehát ne is beszéld se a dicsőséget, se a testi szép alakot, se a fővezéri palástot, sem a papi koszorút, melyeket, mint látjuk, a leggonoszbak is viselnek.

Utálatos magzatokat nemz a gyávaság; ¹⁷⁸

de biz' a féltelenség, a babonáság, az irigység és minden más lelki nyavalya is. HOMEROS «kitünőjét» is, mint ebben :

Bal Paris, ám kitünő alaku . . . ¹⁷⁹

és ebben

Hektor, bár kitünő alaku . . . ¹⁸⁰

(mert becsmérteni és megróni való, ha kinek nincs derekabb jó tulajdona a szép alaknál), ezt is, mondom, kell illeszteni hasonlókhöz, hogy lebeszéljük az ifjakat a semmire kellő dolgokról, és megtanítsuk, hogy az ilyeket, mint: kitünő vagyonú, kitünő asztalú, kitünő magzatú, kitünő fogatú, sőt bizony kitünő beszédű is, becsmérlésnek és megrovásnak tartásák. Mert a kitünőséget a jóban kell vadászni és azt, hogy az első közt legyünk első és a nagyokban nagyok. Mert a kicsinyekből és haszontalanságokból származó dicsőség nem válik becsületünkre. A felhozott példa legott eszünkre adja, hogy mind a megrovásokat, mind a dicséreteket fontolóra kell venni, főképp HOMEROS költeményeiben. Mert világosan ki van emelve, hogy ne vegyük nagyra a testi és történetes dolgokat. Elsőben is köszönéskor és megszólításkor sem szépeknek, sem gaz-

dagoknak, s erőseknek nem nevezik egymást, hanem ilyes szép szavakkal éleik :

- és Isteni származat, oh bölcs Laertésfi Ulysses !¹⁸¹
 és Oh Hektor Priamosfi, ki Zeust utoléred eszeddel !¹⁸²
 és Oh Danaok szemefénye, derék Péleusfi Achilleus !¹⁸³
 és Kedvese lelkemnek Patroklos, isteni férfi !¹⁸⁴

Aztán mikor szidják egymást, nem érintik a testi tulajdonokat, hanem vétkeikre hivatkoznak :

- és Holtrészeg, kutyaképi, de szarvasmáju teremtés !¹⁸⁵
 és Czívódásra erős, álnok lelkű hamis Ajás !¹⁸⁵
 Ídomeneus ! mire nyelveltél az imént ?
 nem is kell
 Hogy nyelves kofa légy !¹⁸⁷
 és Félrebeszélz Ajás, te dicsekvő !¹⁸⁸

és végre Thersitest nem azért szidja Ulysses, hogy sánta, hogy kopasz, hogy púpos hátú, hanem hogy oktalan csevegő. Hephaestost pedig a szülője kényeztetve nevezi sántának :

Csak neki ! édes sánta fiam¹⁸⁹

E szerint HOMEROS kineveti azokat, a kik netalán szégyenlenék sánta vagy vak voltukat, nem tartván feddendőnek a mi nem csúnya, de csúnyának sem, a mi nem magunk hibájából, hanem balszerencséből történik. A költőkre hallgatás gyakorlatának bizonyára két nagy dolog a következménye : t. i. buzdítás egyfelől a tartózkodásra, hogy ha látjuk, hogy némelyek dolgai kéjök-kedvök szerint foly, ne szidják boszankodva és bolondúl a szerencsét ;¹⁹⁰ másfelől, hogy ha minket ér a baj, ne csüggeszzen el se ne háborítson meg, hanem tűrjük nyugodtan a gúnyt, a kisebbitést és kinevetést ; mindenek felett pedig vegyük számba PHILEMON mondatát :

Nincs semmi bár illőbb, nincs kedvesebb,
 Semmint ha tűrni bírjuk a rágalmazást.¹⁹¹

Ha pedig valaki megrovást érdemel, vétkeibe s szenvedélyeibe kell belefogódzni, mint a tragœdiabeli Adrastus, midőn azt mondja neki Alkmaeon :

- Férjét legvilkoló asszony testvére vagy,¹⁹²
 azt feleli :
 Te pedig anyádat ölted meg, téged a ki szült.¹⁹³

Mert valamint azok, a kik a ruházatot verik, nem sértik a testet, úgy azok,

a kik valakit szerencsétlenségeiért vagy nemzetsége vétkeiért szidalmaznak, a külsőt bántják ingyen és esztelenül, de nem érik a lelket, sem azt, a mi igazán érdemel megrovást és fenyítéket.

14. És valamint a költeményekben előforduló rossz és ártalmas dolgokkal híres emberek és államférfiak mondatait és ítéleteit állítva szembe, azokat ellensúlyoztuk s hitelüket csökkentettük, úgy ha valami dicséretet és hasznost lelünk bennök, gyarapítsuk és szaporítsuk bölcselők érveivel és bizonyágtételével, mindenesetre nekik¹⁹⁴ tulajdonítván a feltalálást. Mert mind igazságos, mind hasznos dolog és erejük s hitelök növelésére szolgál, hogy a mit a színpadon mondanak s a lant mellett énekelnek és hangicsálnak, azzal PYTHAGORASNAK és PLATONAK az iskolában tanított véleményei egyeztetnek és BIAS nyilatkozatai azt tartásák, a mit az ifjak olvasmányai. Nem lesz tehát felesleges kimutatni, hogy

Lásd, nem tégedet illet a háboru ügye, leányom!
A házasság érdekeit gondozd te csupán csak.¹⁹⁵

és ez :

Mert haragszik vala Zeus, ha erősből vívna magánál.¹⁹⁶

semmit sem különböznek attól hogy: «Ismerd magadat» és¹⁹⁶ azon gondolatot fejezik ki. Megint az :

..... a bolondok

A kik nem tudják, hogy több a fél az egésznél.¹⁹⁷

és az :

A rossz szándok legrosszabb a szándokozónak.¹⁹⁸

azonosok PLATONAK, Gorgias- és Politeiabeli állítmányaiival, hogy t. i. Jogtalanságot elkövetni rosszabb mint szenvedni és hogy rosszat tenni többet árt, mint rosszul járni. Az AESCHYLOS mondatát is :

Ne búsulj! mert nagy fájdalom nem tart soká.

azzal kell toldani, a mivel EPIKURUS szokta az embereket bámitni, hogy a nagy fájdalmak röviden végeznek velünk, a tartóság nem igen nagyok. Aztán THESPIIS mondata :

Lásd, Zeus más istennél annyival elébb való,
Hogy ő hazugságot, dölyföt, bolond kacszajt
Nem úz: s egyedül nem ismer ő gyönyört . . .¹⁹⁹

miben különbözik attól, hogy: «a mi isteni, örömről és bútól egyaránt távol van», mint PLATO írja.²⁰⁰ És az, a mit BACCHYLIDES mond :

Dicsőséget csak az erény biztosít nekünk,
Gazdagság a semmirekellőkhöz is beszáll,²⁰¹

nem különben a mit EURIPIDES :

..... én
éppen semmit elébb való-
nak nem tartok a józan ész
birtokánál; a jók sajátja az.²⁰²

megint

Tisztességbe' vagytok és kincscsel erényt szerezni
Véltétek, oh ti a jók közepében nyomorgók.²⁰³

mindezek nemde azt bizonyítják, a mit a bölcselek mondanak a gazdagságról s a külső javakról, hogy erény híjával nem veszik hasznokat a birtokosaik? Mert az állítmányokkal való ily összevetés és hasonlítás kiküszöböli a költeményekből azt, a mi mesés, leveszi rólok az álarczot és komoly színt ad a haszonnal mondottaknak és az ifjú lelkét a bölcseleti okoskodás iránt fogékonyokká teszi s kedvet kapott hozzájok. Nem is járúl hozzájok egészen készületlenül, s megválogatás nélkül tömve azokkal, a miket atyjától, anyjától és nevelőjétől²⁰⁰ hallott, a kik a gazdagokat tartják boldogoknak és tiszteletben, irtóznak a haláltól és a bajtól, nem tartják ellenben az erényt érette való fáradozásra méltónak és semmit sem mívelnek vagyon vagy dicsőség reménye nélkül. Melyekkel midőn mind ellenkezőket hallanak a bölcselektől, eleinte megütközés, felháborodás és csoda fogja őket, és nem mernek hozzájok járulni s velők tartani, hanem ha szintúgy, mint a kik sötétből a napfényre akarnak menni, előbb megszokják, hogy mérsékelt világosságban s az igazságnak mesékkal szelidített fényében lássanak és így bántatlan szemmel tekintsenek azokra s ne iszonyodjanak tőlök. Mert hallván és olvasván a költeményekből, hogy

Sajnálni kell az új szülöttet, mily gonosz
Sors várja létét s majd ha a halál
Megmenti bajaitól, vígan kísérni ki.²⁰⁴

és

Aztán mi kell halandónak egyéb, mint csak
Egy falat kenyér s egy korty üde víz ital? ²⁰⁵

és

Oh zsarnokság, barbároknak kellessz te csak.²⁰⁶

és

Az ember boldogsága csak abban áll,
Ha mennél kevesebb bú keseríti őt.²⁰⁷

kevésbé fognak felháborodni rajta s neheztelni érte, midőn hallják a filosofusoktól, hogy: «Számba sem kell venni a halált;» meg: «a természet gazdagsága nem határtalan;» és «a szerenese és boldogság nem áll a vagyon bőségében, sem a végrehajtottak halmazában, sem az elékelőségben, sem a hatalomban, hanem a keserűtlenségben, az indulatok nyugodtságban és a természetnek megfelelő lelki állapotban». Mind ezeknél, mind pedig az elmondottaknál fogva tehát szükséges az ifjak olvasásának helyes kormányzása, hogy ne elfogúlva, hanem inkább előlegesen oktatva vezéreltessék jó kedvvel és hajlammal a költéstől a bölcselésre.

JEGYZETEK.

¹ Ez a francia konyha titka.

² Oly féle művek, a milyeket irányregényeknek szoktak nevezni. A szövegben emlegettek elvesztek, de némi fogalmat át felőlök Xenophón Kypropædiája.

³ A szövegben «annakokáért» kötszó van, de tanácsosabbnak tartotam Amyotot követni a fordításban.

⁴ A téntahal (habarnicza = sepia) ma csak a nép aljának szolgál eledül, de hajdan, mint Plutarchus idézetéből következtethetni, úri asztalokra is feljutott.

⁵ Hom. Od. IV. 230.

⁶ Hom. II. XIV. 216.

⁷ Hom. II. VI. 130.

⁸ Trag. töredék.

⁹⁻¹⁰ Trag. töredékek.

¹¹ Hom. Od. XI. 223.

¹² Hom. II. XXII. 210.

¹³ Hom. II. IV. 84.

¹⁴ Trag. töredéke.

¹⁵ Pindaros elveszett ódájából.

¹⁶ Nom. Od. XXIV. 11.

¹⁷ Trag. töredéke.

¹⁸ Hom. Od. XI. 72.

¹⁹ Hom. II. XVI. 856. és XXII. 352.

²⁰ Eurip. Iph. in A. 1218.

²¹ Emped. De Nat. Prooem. v. 38—39. — V. ö. Pál Ap. 1. Kor. 2, 9.

Hogy a szem nem látta, fül nem hallotta, se az ember szívébe fel nem mentenek, a miket stb.

²² Xenophanis reliquia. (Karoten) pag. 51.

²³ Eurip. Phœn. 524.

²⁴⁻²⁵ Trag. töredékei.

²⁶ Com. töredéke.

²⁷ Hom. Od. VI. 148.

²⁸ Hom. II. II. 159.

²⁹ Hom. II. I. 24.

³⁰ Hom. II. I. 225.

³¹ Hom. II. I. 223.

³² Hom. II. XXIII. 24.

³³ Hom. Od. VIII. 329.

³⁴ Hom. II. VIII. 198.

³⁵ Hom. II. IV. 104.

³⁶ A mesét Demodokos a Phæakiak hegedőse dalolja el: Hom. Od. VIII. 266—366. szerint. Szerzőnktől azt tanuljuk meg ez alkalommal, hogy a symbolica mythologia nem az új kor találmánya, de azt is, hogy annak idejében csak tréfának vették.

³⁷ Hom. II. XIV. 103—353.

³⁸ Hom. Od. VIII. 249.

³⁹ Hom. Od. VIII. 492.

⁴⁰ Hom. II. XV. 32.

⁴¹⁻⁴³ Trag. töredékei.

⁴⁴ Hom. II. VII. 358.

⁴⁵ Hom. II. VI. 138.

⁴⁶ Hom. Od. VI. 46.

- 47 Hom. Il. XXIV. 525.
 48—49 Trag. töredékei.
 50 Pindar. Isthm. IV. 48.
 51 Pind. Isthm. VII. 47.
 52—57 Soph. fragm.
 58—60 Com. töredékein.
 61 Soph. töredéke.
 62 Theogn. gn. 177.
 63 Hom. Od. IV. 197.
 64 Hom. Il. XXIV. 525.
 65 Hom. Od. V. 42. (oikon és hypsrophon).
 66 Hom. Od. IV. 318. (esthietai moi oikos.) — «Megfalatik házunk»
 (Szabó J. fordítása.)
 67 Hom. Il. XIII. 562. — «beletörte» (az Antilochos paizsába) «Posei-
 dón, irigyelve» (a védetlenné lett Adrastostól) «az életet».
 68 Hom. Od. XIII. 419.
 69 Hom. Il. V. 352.
 70 Hom. Od. XVIII. 333. (Szabó J. ford. 332.)
 71 Trag. töredéke.
 72 Soph. Oed. Tyr. — Az értelem különbség nem oly nagy, mint a
 hogy szerzőnk veszi fel. *Ülni*, nyugalom; de *leülni*, ide vagy oda *ülni*,
 mozgás.
 73 Hesiod. O. et D. 643.
 74—75 Töredékek.
 76 Eurip. Phœn. 1013.
 77 Töredék.
 78 Hom. Il. VII. 329.
 79 Hom. Il. III. 276. s másutt
 80 Trag. töredéke.
 81 Hom. Il. I. 5.
 82 Trag. töredéke.
 83 Hes. O. et D. 86.
 84 Hes. et D. 717.
 85 Hom. Il. XXIV. 527. — A második vers Plutarchusnál valamint
 Platonál is (Resp. II. p. 379. D.) másképp hangzik, mint Hom. kiadásaiiban:
 u. m. «Egyik rossz, de a másik jó ajándékokat ad ki.»
 86 Hom. Il. VII. 69.
 87 Hom. Od. VIII. 81.
 88 Hom. Il. XI. 540.
 89 Epic. töredék.
 90 Így a latinban is: *olea* = olajfa és olajbogyó; *nux* = diófa és
 dió stb.
 91 Hes. O. et D. 289.
 92 Hom. Il. XI. 90.
 93 Lyr. töredék. (—○○—○○—○○—○○)
 94 Hom. Il. XX. 242.
 95 Hes. O. et D. 313.
 96 Hes. O. et D. 287.
 97 Hom. Od. XIX. 360. — Rossz és rosszóság azon egy szóval: «*kakotes*»
 van kifejezve a két helyen.
 98 Hom. Od. IV. 93.
 99 Com. töredéke.
 100 Eurip. Med. 903.
 101 Eurip. Phœn. 552.
 102 Trag. töredéke.
 103 Hom. Il. XVI. 97—100.

- ¹⁰⁴ Hom. Od. XI. 421.
¹⁰⁵ Hom. Il. IX. 452.
¹⁰⁶ Hom. Il. III. 365.
^{107—109} Hom. Il. I. 59, 90, 220.
¹¹⁰ Hom. Il. I. 349.
¹¹¹ Hom. Il. IX. 458.
¹¹² Hom. Od. VI. 244.
¹¹³ Hom. Od. XVIII. 252. — Így is lehet fordítani.
 «Mert gyűjtötte, a mit mind adtak, járt is utánok.
 Hízelgő szókkal?
¹¹⁴ Com. töredéke.
¹¹⁵ Hom. Od. XIII. 216. — A kiadások kissé másképp olvastatják ezt
helyet, u. n. . . . vajjon nem vittek el egyetmást a hajóval?
¹¹⁶ Soph. töredéke.
¹¹⁷ Eurip. Troad. 919.
¹¹⁸ Hes. O. et D. 739.
¹¹⁹ Hom. IV. 306.
¹²⁰ Eurip. Hippol. 424.
¹²¹ Trag. töredék.
¹²² Hom. Il. I. 163.
¹²³ Hom. Il. II. 226.
¹²⁴ Hom. Il. I. 128.
¹²⁵ Hom. Il. II. 231.
¹²⁶ Hom. Il. IV. 402.
¹²⁷ Hom. Il. IV. 404.
¹²⁸ Hom. Il. IV. 357.
¹²⁹ Hom. Il. IX. 34.
¹³⁰ Hom. Il. IX. 70. 74—75.
¹³¹ Hom. Il. IV. 431.
¹³² Hom. Il. X. 325.
¹³³ Hom. Il. VII. 215.
¹³⁴ Hom. Il. II. 220.
¹³⁵ Hom. Il. VII. 226.
¹³⁶ Hom. Il. VII. 231.
¹³⁷ Com. töredéke.
¹³⁸ Hom. Il. XI. 313.
¹³⁹ Hom. Od. III. 52.
¹⁴⁰ Hom. Od. XIII. 332.
¹⁴¹ Hom. Il. XXIV. 560. és 568.
¹⁴² Hom. Il. XXIV. 584.
¹⁴³ Hom. Od. XVI. 274.
¹⁴⁴ Hom. Il. III. 320.
¹⁴⁵ Hom. Il. XVI. 233.
¹⁴⁶ Ím ismét a symbolismus Creuzer előtt 1800 évvel.
¹⁴⁷ Hom. Il. VI. 444.
¹⁴⁸ Hom. Il. XVII. 671.
¹⁴⁹ Hom. Il. XIII. 354.
¹⁵⁰ Hom. Od. III. 20.
¹⁵¹ Hom. Il. XXIII. 570.
¹⁵² Hom. Il. XVII. 170.
¹⁵³ Hom. Il. VI. 160.
¹⁵⁴ Hom. Od. III. 265.
¹⁵⁵ Hom. Il. XVI. 422.
¹⁵⁶ Hom. Il. XIII. 121.
¹⁵⁷ Töredék.
¹⁵⁸ Aeschyl. Sept. C. Th. 599.

- ¹⁵⁹ Hom. II. XXIII. 297.
^{160—161} Töredékek.
¹⁶² Eurip. El. 428.
^{163—164} Soph. töredékei.
¹⁶⁵ Eurip. Iphig. in A. 29.
^{166—167} Trag. töredékei.
¹⁶⁸ Töredék. — Itt kénytelen vagyok igazságot szolgáltatni szerzőnk ellenében a költőnek. Idézett szavai igazságát élelken érzí, a ki Kossuthot szónokolni hallotta.
^{169—170} Trag. töredékei.
¹⁷¹ Hes. O. et. D. 348.
¹⁷² Eur. töredéke.
¹⁷³ Com. töredék. — Lehetne így is fordítani: «Boldog a kinél megvan, mind elme mind vagyon.»
¹⁷⁴ Az utánzás fogását e szerint Jacotot előtt is tudták és alkalmazták már a classicus világban. Sőt az ő híres elvét is: *Tout est dans tout* (mindenben megvan minden) kihozhatni a Plutarchos utasításából. Még világosan kimondta ezt száz évvel később Plotinus. Munkái nem levén kezemnél, francia fordítását idézem az illető helynek: «point d'idées, en laquelle ne se voient toutes les idées». (Ravaisson, Revue d. d. Mondes. 15. Mars. 1887. p. 107.)
¹⁷⁵ Trag. töredéke.
¹⁷⁶ E biz' egy kis anachronismus, fordítói licentia. Az eredetiben fűrészettről van szó.
^{177—178} Trag. töredékei.
¹⁷⁹ Hom. II. III. 39. — «Dyspari»t nem magyarazzák a scholiasták, hanem csak «szerencsétlen Paris»nak veszik. A új commentatorok sem mentek többre, már pedig nincs példa reá a görögben, hogy «dys» előszócska melléknév szerepét viselne. Kellett hát «dysparis»-nak valami elhalt jelentésének lenni, a minél fogva aztán *dyspari* szójáték lenne s csak vonatkoznék a Paris névre. A mi fordításomat illeti, «bal Paris»t szintűgy lehet mondani, mint «bal láb»at, «bal sors»ot, «bal szerencsét».
¹⁸⁰ Hom. II. XVII. 142.
¹⁸¹ Hom. II. II. 173.
¹⁸² Hom. II. VII. sz.
¹⁸³ Hom. II. XIX. 216. — Hom. kiadásában «kydos» (dícsőség, büszkeség) helyett «phertatos» (legvitézebb) áll.
¹⁸⁴ Hom. ÍI. XI. 607.
¹⁸⁵ Hom. II. I. 225.
¹⁸⁶ Hom. II. XXIII. 483.
¹⁸⁷ Hom. II. XXIII. 474. 478.
¹⁸⁸ Hom. II. XIII. 824.
¹⁸⁹ Hom. II. XXI. 331.
¹⁹⁰ A szövegbeli mondatkör mellékmondatát úgy is érthetni: «ha nekünk kéjünk kedvünk szerint foly a dolgunk, senkit szerencsétlenségéért szemrehányólag és esztelenül ne becsmételjünk». Így inkább megfelel a következőnek: hanem biz' én Xylander és Amyot tekintélyének hódoltam.
¹⁹¹ Com. töredéke.
^{192—193} Trag. töredéke.
¹⁹⁴ A szöveg constructiójából nem lehet kivenni, a költőkre-é vagy a bölcselőkre vonatkozik a «nekik». Meghagytam az ambiguitast.
¹⁹⁵ Hom. II. V. 428.
¹⁹⁶ Hom. II. XI. 543.
¹⁹⁷ Hes O. et D. 40.
¹⁹⁸ Hes O. et D. 265.
¹⁹⁹ Trag. töredéke.

- ²⁰⁰ Plat. Epp. III. p. 315. C.
²⁰¹ Lyr. töredék.
²⁰² Trag. karének töredéke.
²⁰³ A pædagogus a görögöknél és rómaiaknál rendszeren rabszolga, még pedig többnyire miveletlen és tudatlan rabszolga volt.
²⁰⁴⁻²⁰⁷ Trag. töredékei.

Mutatványok Szabó István: Homeros-fordításából.

(Hasonlítás végett az én kísérményeimmel.)

- ⁵ . . . legtöbb irszereket hoz.
 A buzatermő föld mind vézrest mind pedig üdvöst. (Od. 4, 230.)
⁶ A szerelem, vágyó epedés, bizodalmas enyelgés
 S a hitetés, mely akárki okost meglophat eszében. (II. 14, 216.)
¹¹ Most a napra siess szaporán; hanem el ne feledjed
 Mindezeket, hogy hölgyed előtt elmondani hassad. (Od. 11, 223.)
¹² És két hosszú halál sorsát helyezte beléjük,
 Híres Akhilleusét és Hektor büszke csatárét;
 Ezt közepén fogván mércezt; s Hektor fele sülyedt:
 Hadesig ült le imez, s elhagyta legottan Apollon. (II. 22, 210.)
¹³ Zeüs, ki az emberiség hadügyében csak maga bíró. (II. 4, 84.)
¹⁶ Mentenek Okeanos hulláma s fehér köve mellett. (Od. 24, 11.)
¹⁸ És ne marassz siratatlantul és temetetlenül útra
 Kelted előtt (Od. 11, 72.)
¹⁹ Lelke pedig kiszakadva vitéz teteméből alászállt
 Allag ölébe, siratva magát és elete kincsét. (II. 16, 856.)
²⁷ Szólitotta tehát hizelegve s eszélyesen ötet.
 (Od. 6, 148.)
²⁸ Nyájás szózatival közelítvén kérte s marasztá. (II. 2, 189.)
²⁹ De Agamemnonnak nem tetszett épen az alku
 Söt kikelő szóval szigorún hajtotta el ötet. (II. 1, 24.)
³⁰ Korhely fejdelem, ebszemü és szarvasszívü ember,
 (II. I. 22.)
³¹ És most újra bosszús szókkal fakadott ki Akhilles
 Atridesre, nem is tágíta előbbi haragján:
 (II. I. 223.)
³² Szólt vala s Hektorral méltatlant gondola tenni,
 Arczra terítve le őt a porba Menótiadesnek
 Agya előtt. (II. 23, 24.)
³³ Nem sikerül rosz munka; serénnyel lassu is érhet.
 (Od. 8, 329.)
³⁴ Szólt dicsekedve: imé szent Héra felingerül ott fent.
 (II. 8, 198.)
³⁵ Imigy az istennő s az együgyü levente reá állt.
 (II. 4, 104.)
³⁸ Változatos mezek, ágy és fürdők élvei járnak.
 (Od. 8, 249.)
³⁹ Nossza eredj által, s falovoknak gépezetéről
 Zengj immár (Od. 8, 491.)
⁴⁰ Hogy megtudd, ágy és szerelem használt-e tenéked,
 Melybe vegyülni csalárdul alájösz az égikaroktól.
 (II. 15, 32.)
⁴⁴ Ennél jobbakat is mondhattál volna bizonyal.
 (II. 7, 358.)
⁴⁵ a boldogul élő
 Mennyeiek (II. 6, 138.)
⁴⁶ Itt vigadoznak az égi karok halhatatlan örömben.
 (Od. 6, 46.)
⁴⁷ Mert nyomorü ember felül úgy végeztek az égben,
 Hogy küzdjön míg az égi karok gondmentesen élnek. (II. 23, 525.)
⁶³ Mert ez az embernek nap alatt egyedüli jutalma,
 Megnyirakozni (*sic*) utána s könyvet gördíteni sírján. (Od. 4, 197.)
⁶⁴ L. a 47. jegyzet alatt.
⁶⁵ Menyezetes ház (Od. 5, 42.)
⁶⁶ Megfalatik házunk. (Od. 4, 318.)

- 67 a kinek érczét
Nestorides mellett fogván csenevészte Poseidon.
A fele bennmaradott (II. 14, 562.)
- 68 míg értékét más népek emésztik. (Od. 13, 419.)
- 69 Szólt vala; ment lelkendve amaz fájdalma kinezván. (II. 5, 352.)
- 70 Vagy tán az pöffeszt, hogy koldus Iros alázza? (Od. 18, 332.)
- 78 Kiknek omolt vérét szanaszét fecskendte Skamander
Partin Ares (II. 7, 329.)
- 79 Zeus atya, felséges, ki dicsően uralkodol Idán. (II. 3, 276.)
- 80 . . . Zeus végzelme szerint . . . (II. 1, 5.)
- 85 Két hordó ugyanis küszöbénél Zeüsnek, ajándék-
Teljesen a milyet ad, egy jóval, másika rosszal. (II. 21, 527.)
- 86 Harci bíró Zeüs áldását frigyünkre nem adta,
Sőt igen olyanokat forral kebelében irántunk,
Hogy (II. 7, 69.)
- 87 mert ekkor szövetének Trója meg Argos
Romlás tervei Zeus mennybéli tanácsai által. (Od. 8, 81.)
- 88 Csakhogy egyéb dandáron fel s ledühöngött
Nemzetes Ajasnak pedig elmellőzte csatáját. (II. 11, 540.)
-
- 92 Akkor erényökkel betörék a trójai rendet. (II. 11, 90.)
- 94 Amde Zeüs fel vagy lefokozza erényben az embert. (II. 20, 242.)
- 97 A nyomorúságok hamar elvénítik az embert. (Od. 19, 360.)
- 98 Így ezen értékek nem igen gyönyörítnek engem.
- 103 Mert oh bárcsak, Zeus atya, Pallas Athene s Apollon,
Trója szülötteiből ne kerülné senki halálát,
Senki az argosiak közül, és egyedül mi maradnánk
Trója magos falait ketten rombolni halomba. (II. 16, 97.)
- 104 Legkínosabban esett lelkemnek azonban! Kasandra
Hős Priamus lányának jaj szava, kit körülöttem
Vága le Klytemnestra: (Od. XI. 420.)
- 105 Hájjam el azt hamarább, hogy meggyűlölje az aggot.
Végre szavát fogadám (II. 9, 452.)
- 106 Zeüs atya, nincs nálad rettentőbb isten az égen! (II. 3, 365.)
- 107 Oh Agamemnon, mint én látom, még mi kudarcot
Vallva megyünk innét egyszer haza, hogyha megélünk. (II. 1, 59.)
- 108 bárha magát Agamemnonért érted is . . . (II. 1, 90.)
- 109 . . . be taszítá a fegyvert hüvelyébe, nem is lón
Szófogatatlan Athenének (II. 1, 220.)
- 110 Könyhullajtva barátaitól különült le magában. (II. 1, 349.)
- 111 Én neki bősültem fegyverrel vágni le ötét,
De valamely isten belohasztá bosszumat, a nép
Szitkait és megszólasztá juttatva eszembe,
Mely apagyilkosnak nevezendett széles Akháján. (II. 9, 458.)
- 112 Bár ilyen férfit híhatnék én is uramnak.
- 113 Hogy míg ajándékokat szede tőlök s nyájas igékkel
Hódította kedélyeiket (Od. 18, 282.)
- 114 E földön vagy imez meg akarna maradni közöttünk. (Od. 6, 244.)
- 115 Sürge hajójkoban valamit nem vittek-e vissza? (Od. 13, 216.)
- 119 A ki sebes szekerével megközelíti az ellent,
Nyújtsa ki láncaját (II. 4, 306.)
- 122 Am díjam sem lesz egyenlő a te királyi
Díjjaddal, ha bevett egy várat az argosi fegyver. (II. 1, 163.)
- 123 Hisz' tele sátoraid rézzel tele válogatott sok
Asszonyi állattal melyeket rézvértés akhivok
Néked adunk legelőbb, bevévén egy itteni várost. (II. 2, 226.)

- 124 ha isten
Szent akarata utóbb feldúlni megengedi Tróját. (II. 1, 128.)
- 125 A kit köteve vagy én hoztam vagy egyéb nemes argiv. (II. 2, 231.)
- 126 Tisztelvény fejedelme rovó és dorga beszédét. (II. 4, 402.)
- 127 Atrides ne beszélj hazugul soha, míg igazán tudsz,
Mert mi atyáinknál derekabbak lenni dicsekszünk. (II. 4, 404.)
- 128 Szemlélvén haragját, szavait fordítva, beszélett. (II. 4, 357.)
- 129 Multkor érenyt lobbantottál szemeimre. (II. 9, 34.)
- 130 Vendégeld meg idősbeidet, mivel ildomos hozzád;
S összehívott vendégeidet hallgasd, ki legüdvösb
Tervet ajánl (II. 9, 70. és 74.)
- 131 Csendben haladtak elő félvén kiki hadnagyaiktól. (II. 4, 437.)
- 132 Mindaddig nyomulok közibek, míg utóbb Agamemnon
Gályájára jövök (II. 10, 325.)
- 133 Trója csatári viszontag együl egyig összeijedtek:
Hektornak dobogott hős szíve magának is. (II. 7, 215.)
- 134 Főleg Achilleus iránt s nagyságos Odysseus ellen
Telve gyűlölséges szidalommal. (II. 2, 220.)
- 135 Hektor egyes viadalmunkból kitanúlod azonnal,
Mily deliségei vannak akhiv seregünknek ama fő
Arszlánszív, csatasor-bontó Peleüsfi kívül is. (II. 7, 226.)
- 136 Ámde hasonlók, kik teveled verekedni hatandunk,
Többen is élünk még (II. 7, 231.)
- 138 O Tydeida, mi lelt ugyan, hogy verekedni felejtünk?
Nossza vitéz bajtárs, ide mellém! Ah örökös csúf;
Barna hajóinkat ha bevette ma nagyszerű Hektor! (II. 11, 313.)
- 139 Örvendett a józan okos fiatalnak Athene. (Od. 3, 52.)
- 140 Mert győződ szóval, nemes és fortélyos egyén vagy. (Od. 13, 332.)
- 141 Többet ezekkel, öreg, nem kell ingerlened engem;
Szándékom Hektort kibocsátni, magannak is, itt volt
Zeüstől anyám követül (II. 24, 560.)
- — — — —
- Oh, agg férfi, ne tán magadat se kiméljelek e helyt,
Bár esdenczemet és vétsek Zeüs óvata ellen. (II. 24, 568.)
- 142 ne hogy Priamos meglássa szülöttét
S bánatinak közepette ne türtőztesse haragját
Hektort látva s Akhilles ezen boszuságra fakadva,
Őt is elejtse magát s vétsen Zeüs óvata ellen. (II. 24, 583.)
- 143 Már ha talán engem megbecstelenítenek a te
Szíved csak tőrjöm békével lenni bajomban;
Sőt ha kihurczolnak lábamnál fogva lakomból,
Vagy rám láncsáznak, csak eredj szenvedni nyugottan. (Od. 16, 274.)
- 144 Lásd 79.
- 145 Ah! Dodona pelasz örök istene. (II. 16, 233.)
- 147 Sőt de szívem sem sűg oda; mert én férfi tanultam
Lenni (II. 6, 444.)
- 148 minden iránt oly kellemes ember
Lenni tudott (II. 17, 671.)
- 149 Jóllehet egy vala mindenikek nemzője s családja,
Ámde Zeüs hamarább született s többet tuda ennél. (II. 13, 154.)
- 150 Bárha különben sem hazudik, böles férfiú lévén. (Od. 3, 20.)
- 151 Antilokhos, te korábban okos, mire nem vetemültél?
Megesűfoltad érenyemet és kárt től lovaimnak. (II. 23, 570.)
- 152 Glaukos ugyan hova ennyi negéd egy férfiú ajkán?
Bajtárs, eddigelé azt hittem volna, hogy ésszel
. legerősebb férfiú volnál. (II. 17, 170.)

- 153 Tudniillik Prótos neje, szép Antéa királyné
Véle oroz szerelembe dühöng vegyülni azonban
Szűzies érzelmű amaz ifjat nem veheté rá. (II. 6, 160.)
- 154 a mi Klytæmnestrát csábjával először
Meg nem szédíté, miután esze s szive helyén volt. (Od. 3, 265.)
- 155 Szégyen, oh Lykia népe hová futsz? Vissza legottan! (II. 16, 422.)
- 156 Am vegye jól mindenki szívére
A szégyen s gáncsot, miután a háboru bős lett. (II. 13, 121.)
- 159 hogy öt szellős Trójára ne hajtsa magával
De meghagyja hon élveiben, mint a kinek isten
Sok javadalmat adott (II. 23, 297.)
- 179 Jaj, Páris, arcra levante (II. 3, 39.)
- 180 Hektor, alakra derék (II. 17, 142.)
- 181 Nagyságos Laertiades fortélyos Odysseus. (II. 2, 173.)
- 182 Hektor, erős Priamosfi, Zeus kész mása tanácsban (II. 7, 47.)
- 183 Oh, danaok fejedelme, dicső Peleusfi Akhilles. (II. 19, 216.)
- 184 Drága Menótiades, lelkemnek lelke Patroklos. (II. 11, 607.)
- 185 Lásd 30.
- 186 Ajas, előljáró szitkár, gonosz (II. 23, 483.)
- 187 Idomeneus, hova e kora szájongások? . . .
— — — — —
Amde te szájongosz folyvást. Szükségtelen annyit
Szájongnod (II. 23, 474, 478.)
- 188 Mit mondasz hebehurgya Ajas, köphendői levanta! (II. 13, 924.)
- 189 Rajta csak, én biztegöm, kedves fiam (II. 21, 331.)
- 195 Nem te reád bízott a háboru dolga, leányom!
Csak te menyekzőknek gyönyörű munkáira vigyázz. (II. 5, 428.)

TURGENYEV IVÁN.

JANCSÓ BENEDEKTŐL.

(BEMUTATTATOTT 1887. MÁJUS 25-DIKÉN.)

«Higyj nekem . . . higyj nekem . . . Igazán szerettem . . . igazságos és becsületes voltam mindig! Biznod kell bennem! . . . Csókolj meg bizalmas jelével!» Ezek voltak végszavai a haldokló TURGENYEVnek. Nem több világosság után sóhajtott, mint GÖTTE. A sötétségen, melyet szemére borított a közeledő halál, áttört a szeretet és igazság fénye. Életében az igazságért küzdött, szerette az emberiséget és most halálos ágyán cserében hitet és bizalmat kért e szeretetért. Kétkedő volt életében, mint Hamlet, de nem úgy halt meg, mint a dán királyfi, hanem mint azok az orosz parasztnak, kiknek halálát oly mesterien rajzolta egyik művében: nyugodtan, józanon és méltósággal. A közeledő halál szárnya lebbenésére elfeledte, hogy lelkét életében a bölcsész kétkedései tépték, elméjét az emberi lét nagy kérdései gyötörték és szívét a költő ihletése ösztönözte az egyetemes eszményt visszatükröző szépművek alkotására. Érezte, hogy a halál közelében minden elvész, mint az apostol szava mondotta — csak egyedül a szeretet nem. Tusakodva a halállal, lényének öntudatlan része talált kifejezést töredékes gondolataiban s ezért képzelte magát halálos ágyán családjá tagjaitól bucsút vevő orosz parasztnak. Utolsó költeményei egyikében, *Költemények prózában*, az orosz népet nagy lelke mély fájalmában, mint Sphinxet üdvözli s azt kérdezi több kétkedéssel, mint reménnyel: «Hol van a te Oedipusod?» Haldokló ágyán, lelke végső megvilágosodásában megtalálta ez Oedipust is, kit annyit keresett kétkedő eszével s nemzete sorsáért vérző szívével — a szeretetben.

És erről a halálos ágyán, utolsó gondolatával is az orosz nép sorsával tépelődő nagy költőről írta KATKOV, a mint meghallotta halálának híret: «Csakis a néma megvetés az egyetlen érzés, melyet Oroszország e pseudo-orosz iránt érezhet.» Don Quichotteot halála előtt egy disznócsorda tapodja meg. Sokan CERVANTEST elítélik ezért, de TURGENYEV *Hamlet és Don Quichotte* című tanulmányában a következő szavakkal

védemezi: «CERVANTEST itt is a lángeész ösztöne vezette, mert voltaképen ebben a csúnya kalandban mély gondolat van elrejtve. A disznólábaktól való megtapodás gyakran elő szokott fordulni a Don Quichotte-ok életében, rendszerint közvetlenül halálok előtt, hiszen ez az utolsó járadék, mit fizetni szokott a durva véletlen, a közönséges és szemtelen értelmetlenség, ez a farizeusok pofja És most már a Don Quichotte-ok meghalhatnak: kiállották a szenvedések tisztító tüzét, kivívták a halhatatlanságot, melynek kapui megnyíltak nekik».

Így tapodták meg TURGENYEVET is a panszlavok és slavofilek KATKOV e nyilatkozatában, de azért ő az orosz nemzet halhatatlanjai között a legnagyobbak egyike maradt.

1818-ban születve, mint maga mondja egyik levelében, a 40-es évek nemzedékéhez tartozott. A század legjellemzőbb évtizede kétségtelenül ez volt. Ez évtized eszméi, törekvései nyomták a század homlokára a megkülönböztető egyediség bélyegét, a miért is századunk leg-sajátosabb eszméinek és törekvéseinek igazi harczeit a negyvenes évek férfiai között kereshetjük. Az előző évtized romanticismusa megszabadította az elméket attól a nyomástól, melyet a XVIII. század eszméinek bukása után előállított reactio okozott. A nagy forradalom eszméi újra világtörténelmi tényezőkké lettek, de már többé nem mint elvont formulák, nem mint észokokból levont következtetések zártételei, hanem mint az emberi szív belső szükségletei, mint a lélek nemesebb érzései. Ez okozta azt a nemes idealismust, azt a lírai természetű fellendülést és lelkesültséget, mely ez évtized törekvéseit, eszméit és embereit egyaránt jellemzi.

Ez áramlat elől Oroszország sem zárkózhatott el. Nagy Péter óta az európai eszmék és törekvések hullámcsepéseitől előidézett mozgalmak átrezegnek ez óriási birodalom testén is. I. Sándor czár ugyan a forradalom legyőzője és Európa megmentője szerepében tetszelgett magának, de azért nem volt fanatikus gyűlölője, különösen kezdetben, a nyugati eszmeáramlatoknak. Azután BYRON műzsájának hatalmas szava is csakhamar végig zúgott Oroszország téerein. Az orosz pusztá nem volt terméketlen talaja BYRON eszméinek és érzéseinek. Így lett e költő, mint MICKIEWICZ mondja a szláv népek irodalmáról írott könyvében, azzá a titkos kaposcsá, mely a szlávok irodalmát összekötötte nyugati irodalmával. ZSUKOVSKI volt az első, ki BYRON műveit oroszra fordította, bevezette az orosz irodalomba a pseudo-francia klasszicizmust meg-buktató romanticizmust. A mi az oroszok kedélyét BYRONHOZ esatolta, nem volt semmi más, mint ama dæmoni erő, mely a fennlevő állami és társadalmi rend ellen intézett támadásaiban nyilvánult. Sehol sem voltak a viszonyok kedvezőbbek arra, hogy BYRON műzsája hódítson, mint Oroszországban.

BYRON múzsája különösebben két orosz költőnek lett sugalmazó szelleme. Radikalismusa, tekintet nem ismerő szabadságszeretete RYJELEV húrjain pendült meg nem méltatlan viszhang gyanánt. De az ifjú költő dala csakhamar elnémult. A dekabrista forradalom (1825) okul szolgált, hogy Sándor czár halálos ágyán szívére kösse örökösének, Miklósnak a szabadelvű eszmék és törekvések kiméletlen üldözését. Alig jutott trónra az új czár, RYJELEV akasztófán adta ki nemes lelkét, szaporítván az orosz irodalom vértanúinak számát.

BYRON pessimismusa, életunalma, cinikus embergyűlölete PUSKINban találta meg orosz tolmácsát. Idegen hatás képezi kiindulás-pontját s bár kora hangulatát senki sem tudta nála hívebben visszatükrözni, mégsem bírta költészetében nemzetének legbensőbb lényegét kifejezésre juttatni. Főműve, híres verses regénye, *Anyégin* BYRON hatása alatt jött létre, de azért sikerült benne az orosz életet költőileg a legművésziesebb alakban és hatásban visszatükröztetnie. Sikerült egy tipust teremtenie, melyben korának miveltségre orosz társadalma törekvéseivel, érzéseivel, eszméivel és hangulatával együtt művészi kifejezést talált. *Anyégin* ősapja lett azoknak a hősöknek, kiknek legjobban talált típusát PUSKIN egy tanítványa, LERMONTOV mutatta be korunk hőse gyanánt Pecsorin egyéniségében.

A romanticismus, BYRON és PUSKIN szelleme uralkodtak abban az időben, mikor TURGENYEV a pétérvári egyetem bölcsészeti karánál beiratkozva irodalmi kísérletekkel kezdett foglalkozni. Az orosz irodalom tanára PLETNEV volt, ki PUSKIN legjobb barátai közé tartozott s a kinek ez barátsága és tisztelete jeléül ajánlotta főművét, *Anyégint* is. PLETNEVnek szokása volt lakásán tanítványaival irodalmi felolvasásokból álló estélyeket tartani. Egy ily estélyen olvasta fel TURGENYEV is első művét, *Sthenio* című drámáját. Az egész kísérlet nem volt egyéb, mint BYRON *Manfréd*-jének gyöngé utánzata. PLETNEV kritikája nagyon szigorú volt, de felismerte mégis, hogy TURGENYEVben *lakik valami* s azért buzdította a további kísérletre.

Pétérvárott elvégezvén az egyetemi tanfolyamot, 1837-ben Berlinbe ment, hol alkalma volt megismerkedni a német irodalommal és tudományossággal. Ez időben Berlinben HEGEL bölcsészete teljes virágzásban volt még, de nagyobb és mélyebb hatást TURGENYEV lelkére nem gyakorolt. Tiszta, világos elméje, lelkének positiv iránya nem szerette HEGEL homályos, sőt érthetetlen bölcsészetét; művészi ösztöne, észlelő hajlama s előszeretete a tényleg létező iránt megóvta attól, hogy eltévelyedjék a metafizika ama ködös légkörében, mely hazája volt a német bölcselő szellem e tipikus képviselőjének. Sokkalta nagyobb hatással volt rá HEGEL bölcsészetenél a német szellem ez időbeli általános állapota,

különösen pedig GÖTHÉnek költészete. GÖTHE és SHAKSPERE költészete volt tulajdonképen költészetének sugalmazó szelleme. E két nagy költőnek világnézetét, bölcsészeti felfogását legközvetlenebbül és legigazabban kifejező két főművében: *Faust*ban és *Hamlet*ben találta meg azokat az elemeket, melyek legtermékenyítőbben hatottak szellemére.

Berlinben azonban nem TURGENYEV volt az egyetlen orosz. Egész csapatja élt ott a fiatal orosz tanulóknak, kik idejüket és tehetségüket a német szellem és tudományosság tanulmányozásának szentelték. Ez évek a bölcsészeti és irodalmi kérdésekkel való öncézélt foglalkozás évei voltak Németországban ép úgy, mint Európa más országaiban. Az emberek a gondolat világában éltek, érdeklődésüket a legelvontabb problémák kötötték le; elméjük kritikai élet a való élettel alig összefüggő kérdéseken gyakorolták a nélkül, hogy sejtették volna, hogy rövid idő múlva az elvont dolgokból levont következtetések érvényességét a társadalmi és politikai életben fogják megkísérleni; hogy a bölcsészeti és művészeti világnézet, melynek megszerzésén oly nagy mohósággal fáradoztak, a politikai és társadalmi reformok præmissájává változik. Ez években — egész joggal mondhatni — a jövő Oroszországa Berlinben járt iskolába a német szellemhez. KATKOV, BAKUNIN szintén ekkor tanultak bölcsészetet és æsthetikát, nem sejtve jövőjüket, de készülve TURGENYEVVEL együtt a hazájokbeli állapotok átalakítására. A német tudományossággal és szellemmel való e megismerkedés TURGENYEV szellemét mélyebbé és tartalmasabbá tette. Ezért mondhatta joggal később az *Atyák és Fiai*k című regényének német kiadásához írt előszavában, hogy Németországnak nagyon sokat köszönhet.

Berlinből visszatérve, Pétervárott állami szolgálatba lépett, de Miklós czár kormányzata a legkevésbé sem volt arra alkalmas, hogy egy oly finom érzésű, költői természetű ember, mint TURGENYEV megmaradhasson huzamosb ideig e szolgálatban. Csakhamar odahagyta feldiszítve az Oroszországban oly sokféle tanácsosi címek egyik legkisebbjével. Ez idő azonban döntő befolyással volt irodalmi jövőjére. Egykori tanára, PLETNEV vezette be folyóiratában az irodalomba PUSKIN modorában írt költeményekkel. Ugyancsak ekkor ismerkedett meg a pétervári írói körökkel, különösen e körök legkiválóbb egyéniségével, BJELINSKIVEL, a kritikussal.

BJELINSKI hatását az orosz irodalomban legtalálóbban LESSING hatásával lehetne párhuzamba tenni. Kritikus volt ő is, de az irodalmi kritika teréről csakhamar átment a politikai és társadalmi kritika terére. Megtámadta a moszkvai ó-orosz bornírsággal együtt a pétervári francia majmolást is. Az irodalomban nem a formai szépséget tartotta fontosabbnak, hanem azt, hogy a mű tartalmául az általános és a nemzeti

haladással kapcsolatos eszmék szolgáljanak. Ez által az irodalmat a reform és a szabadsági törekvések leghatalmasabb emeltyűjévé tette. A mindennapos érintkezésből a legigazibb barátság, irodalmi tekintetben a leggyümölcsözőbb viszony származott. Szelleme BJELINSKI hatása alatt lett önállóvá és éretté. 1843-ban megjelent *Parasa* című verses elbeszélése tárgyára nézve nem egyéb, mint *Anyégin* utánzása, valamint az 1845-ben megjelent *Beszélgetés* sem egyéb LERMONTOV modoros utánzásánál. E költeményekben, melyeket később maga ítél el legkeményebben, mint ifjúkori bűnöket — csak a tehetség oroszán körmeit láthatjuk és azt, hogy miként szabadítja ki magát BJELINSKI segítségével PUSKIN hatása alól és miként lesz lassanként eredetivé és önállóvá. Az 1847-ben megjelent *Khór és Kalinics* című vázlatban már mint önálló tehetség mutatja be magát. Ez a kis vázlat annyira eredeti és félre nem ismerhető bizonyítványa TURGENYEV tehetségének, hogy épen nem csodálhatjuk, ha az éles ítéletű BJELINSKI ez egyetlen művoeskéből sikerült irodalmi jövőjének horoszkopját a következő szavakkal megcsinálni: «Ha nem csatlakozom, hivatása inkább abban áll, hogy a való élet tüneményeit megfigyelje s azokat képzeletén átszűrje, mintsem hogy kizárólagosan csak képzeletére támaszkodjék.»

De ez idő alatt az orosz irodalom egész átalakuláson ment keresztül és ez átalakulás TURGENYEV költői egyéniségének kifejlődésére végtelen nagy befolyással volt. Ez ideig az orosz irodalom, mint BJELINSKY mondotta a *Hazai Évkönyvek* című folyóiratban, nem hazai termék, hanem exotikus, idegen földről átültetett növény volt. «És egész története nem állott egyébből, mint szakadatlan heves törekvésből, magát e mesterséges átültetés következményeitől megszabadítani és gyökeret verni a hazai talajban.» A hazai talajban való gyökérverés folyamata ez időben ment végbe. KOLCOV és GOGOL költészete volt az, melyben WJASEMSKI herceg szavai szerint az eddig hallgató orosz társadalom is felnyitotta száját.

Sajátságos véletlen párhuzamosság, hogy az orosz költészet igazán orosz szá és nemzetivé a negyvenes években válik, mint a mi költészetünk. Ez átalakulást ott is az orosz nép kellő közepéből származott két költő hajtja végre, GOGOL és KOLCOV, mint nálunk az alföldi magyar nép két fia, PETŐFI és ARANY. Azonkívül a lírikus KOLCOV e reformot az orosz népdalnak művészi felfogásával és átteremtésével segíti egyrészt elő, mint PETŐFI nálunk, másrészt pedig a nagy epikai tehetségű GOGOL népies történelmi reflexiókkal átszőtt mondai tárgyából alkotott nagy szabású epikai költeménnyel (*Tárász Bulyba*), mint nálunk ARANY JÁNOS.

Az orosz irodalomban a nép a negyvenes években lesz kultusz tárgyává, mint a mienkben. Az állapotok majdnem hasonlóak. A jobbagyság képezi a nemzeti és a társadalmi élet nyílt sebét; az teszi lehetetlenné

a kulturális előhaladással egyetemben a közgazdaságit is. A reform-törekvéseknek az alkotmányos Magyarországon és az abszolút kormányú Oroszországban ez időben egyetlen és közös céljok volt: a jobbágyság eltörlése.

De TURGENYEVET nemcsak az általános szellemi és irodalmi áramlat vonja e küzdelembe, hanem saját szíve és életének körülményei is. Családja egyike Oroszország ama legrégebbi bojár családainak, melyek Moszkvában Nagy Péter és Katalin reform-törekvéseivel szemben tevékeny ellenállást fejtenek ki. A moszkvai martinisták élén a TURGENYEVÉK állanak mindaddig, míg a csári parancsszó számkivetésbe nem űzi őket. Születéshelye, családjának birtokai Oroszország ama kerületeiben feküdtek, melyekben a jobbágyság, mint intézmény legáltalánosabb, a földbirtokosok és jobbágyok száma a legnagyobb volt s a melyekben az orosz élet a legjellemzőbb alakjában fejlődött ki. Ősei az orosz földesurak legkiválóbb képviselői voltak. Nagypját egyik alakjának Ovsianyikovnak szájába adott erőszakos és brutális tetteivel jellemzi. Édes anyja a legerőszakosabb, a legszeszélyesebb és zsarnokabb földbirtokosnő volt, kinek udvarában számtalan jelenet játszódott le a jobbágyság szomorú és sivár történetéből. Az öreg, szeszélyes és zsarnok úrnő alakját, melyet *Mumuban* oly remek vonásokkal rajzol, édes anyjáról mintázta. Zsitovája asszonyságnak *Emlékezései*, melyeket a *Vjesznik Jevropy* című folyóiratban tett közzé, szomorú fényt vetnek ama viszonyra, mely egyrészt az anya és fiai, másrészt pedig az úrnő és jobbágyság között minden nemesebb érzést, minden igaz szeretetet gyökerestől megsemmisítve, hosszú és keserves évek során fennállott. Egy szóval, volt elég alkalmá a szülői ház körében is, hogy már kora ifjúságában hannibáli esküt esküdjék azon ellenség ellen, melylyel, mint *Irodalmi visszaemlékezéseiben* mondja — nem szívhatott egy levegőt. «Ez volt az a fogalom, melyben rám nézve egyesült minden, a mi ellen életem végeig küzdeni elhatároztam s a melylyel soha ki nem békülni fogadalmat tettem. Ez volt az én hannibáli esküm.»

Azonkívül első ifjúságában úgy nevelkedett, mint az orosz főnemesség gyermekei általában. Francia és német nevelők tömték tele fejét grammatikai és történelmi tényekkel lelketlenül, unalmasan s az ifjú lélek kedélye minden kívánalmának tekintetbe vétele nélkül. Az orosz nép regéivel, dalaival, meséivel nem volt szabad, vagy legalább illő és divatos megismerkednie. De azért minden óvás és tilalom mellett is akadott egy mestere ezen a téren is, anyja egyik jobbágyában, kit *Punin és Baburin* című elbeszélésében oly plasztikusan rajzol Punin egyéniségében. Ez a jobbágy is amolyan idealista, merengő, álmodozó parasztféle ember volt, mint Kalinics, amolyan paraszt misztikus, mint krassziva-

mécsi Kasszián. Hogy ez írni-olvasni tudó paraszt mennyire hatott rá és mennyire közelebb vonta ifjú lelkét a nép szelleméhez, az orosz föld talajához és mily mélyen bevezette az orosz paraszt misztikus irányú gondolatvilágába, azt sejtethjük azokból a szavakból, melyekkel Punin szavalási modorát leírja: «Punin legnagyobb kedvvel verseket szavalt, lendületes és hangzatos verseket, beléjük lehelve egész lelkét. Voltaképen nem szavalt, — nem, ordított ünnepélyes hangon, szakgatottan, menydörögve, mint egy mámortól elkábult, mint egy félőrült, mint egy Pythia. Szokása volt a verset először elolvasni lassan, félhangon, mintegy morgogva. Ezt ő aztán vázlatban való szavalásnak nevezte, de azután mind jobban bele tüzesedett, felugrott, ordított minden tagjában reszketve.»

Egyik művében, az *Egy kétségbeesett ember* címűben, a hős, Poltev azt feleli az őt kérdezőnek, hogy a töprenkedés ösztökéli életének ok nélkül való kockáztatására.

— Hogyan a töprenkedés? — mondja bámúlva a kérdező.

— Nem is más. Az ember önmagába száll, el-elgondolkozik, el-elmélkedik a nyomorról, az emberi önkényről, Oroszországról. — És ezzel meg van mondva az egész! Csak golyót kell röpíteni az agyba. Elbúsúlja magát az ember önkénytelenül.

Ez a hangulat azonban nemcsak a korhely Poltev hangulata, vagyis helyesebben szólva nem a korhely Poltev hangulata, hanem mindazoké, kik Oroszországban, mint mélyebb elmék, nemesebb szívek Prometheus módjára oda voltak lánczolva az önkény és a mozdulatlanúság sziklájához, kiknek szívét, mint Zeus keselyűi tépték a honszeretet aggodalmái. E hangulat ragadta meg TURGENYEV lelkét is és sugalta *A három arczkép*, *A kötekedő*, *Petuskov* és a *Dandár-parancsnok* című elbeszéléseit, melyekben az alakokat kétségtelenül élő minták után rajzolta. Miesoda nyomorult, szellemileg tartalmatlan existenciák lehetnek ezek az élő minták, melyek TURGENYEV lelkét ily sötét háttérű elbeszélések írására ösztönözték; mily sivár, reménytelen és kétségbeejtő lehetett állapota annak a társadalomnak, a melyben az ily alakok hemzsegttek!

Ez a hangulat űzte őt aztán Pétervárról haza birtokára, hogy ott a világtól elvonulva az erdők magányában, a rozsvetéstől hullámozó mezők csendjében igyekezzék elfelejteni Oroszország állapotát és megszabadítani lelkét attól a töprenkedéstől, mely mint valami nagy betegség lenyűgözte akarátát s megbénította lelke szárnyalását. Vonzotta a nagy természet ama képe, melyet az orosz pusztta mutatott. Végig barangolta a birtoka körül elterülő mezőket és erdőket, kezében vadász fegyverével, oldalán kutyájával, majd magányosan, majd pedig amolyan romantikus

paraszt kalandorokkal, mint Jermoláj, — munkakerülő orvvadászokkal, kétes existenciákkal, kikben az orosz nép vándor ösztöne és eredetisége oly festőileg és lélektanilag érdekes módon nyilvánult. Megismerte a hajnal költészetét, az alkony misticismusát, a végtelenbe nyúló pusztaság méreteit. Tágult tudóval szívta be a rét virágos fűvének illatától terhes pusztai levegőt; szeme megtanulta élvezni azt a ragyogó színharmoniót, melyet a kelő nap fénye az erdők sötét zöld lombjainak árnyával összefolyva alkot. Lelke belemélyedt a természetbe. A madárdal, a menekülő vad sivitása, a bölömbika hangja, a tücsök czirpelése, a béka kurutytyolása, érthető beszéddé vált előtte, épen úgy, mint a pusztai emberi társadalmának élete. De míg a pusztai természet szava megvíasztalta, addig a pusztai társadalmának képe újra eszébe juttatta, hogy Oroszországban él.

Jermoláj, a molnárné, Stjopuska, Wlász, Wladimir, Sucsok, a krassziva-mécsi Kasszián, a burmister, a comptoire hivatalnokai épen úgy emlékeztették, hogy Oroszországban van, mint a kerületi orvos, szomszédja Radilov, a scsigorov kerületi Hamlet, Karataev Péter, Khlopakov, Csertapkhanov, Nedopuskin, s a két földbirtokos. Itt sem látott egyebet, mint brutalitást, erkölcsi és anyagi sülyedtséget, eredményeképen az általános jogtalanság állapotának; apró Hamleteket, tétlen okoskodókat, kétségbeesetteket vagy brutális ösztönű zsarnokokat. A régi rend bomlását a nélkül, hogy az újnak és jobbnak még csak reménye is lehetséges volna. Nem látott mást, mint régi ellenségét, a ki ellen hannibali esküt esküdött s a kivel nem tudott egy levegőt szívni.

Lelkét újra elfogta, a mitől szabadúlni akart, a töprenkedés. De nem keresett vígasztalást a pálinkában, mint Poltev, ebben a sajtáság nedvben, melybe annyi orosz temeti lelke fájdalmát, sem arra nem gondolt, hogy golyót röpiitsen agyába. Lelkét a kétségbeesés ama neme ragadta meg, mely munkára ösztönöz, mely bár nem hisz a sikerben, de azért erkölcsi kötelességének tartja a küzdelmet a férfiúi lélek egész erejével és nemességével folytatni.

Odahagyja hazáját és Párisba költözik. Szemei előtt folynak le a század legnevezetesebb éveinek eseményei; de nem hal meg egy idegen nép ügyéért karddal kezében a torlaszokon, mint egyik hőse RUDIN, hanem dolgozik saját nemzete érdekében. Feldolgozza lelkének ama benyomásait, melyeket az orosz pusztán szerzett; megírja *A vadász naplója* című vázlatainak legnagyobb részét, — azt a könyvet, mely nemcsak egyike a világirodalom legnevezetesebb könyveinek, hanem egyúttal következményei miatt valóságos történelmi tény is.

A század közepe táján a humanismus két nagy ténye hat átalakítólag a művelt világ társadalmi és politikai életére: az amerikai rabszol-

gák felszabadítása és az európai jobbagység megszüntetése. Ennek a két nagy social-politikai eseménynek két világirodalmi jelentőségű könyv képezi, ha szabad e kifejezéssel élnem, Iliaszát. Egyik a világ minden mívelt nyelvére lefordított *Tamás bátya*, a másik pedig *A vadász naplója*. Míg az elsőben az író és a korszak sentimentalismusa a néger rab-szolgát ideális erények birtokosául tünteti fel, addig TURGENYEV realismusa a tudományos észlelő tárgyilagosságával mutatja meg azt a szomorú igazságot, hogy a jobbagység intézménye egyaránt rosszá, akarat nélkül való bábbá, czéltalan és minden nemesebb törekvésre képtelen existenciává teszi az elnyomottat ép úgy, mint az elnyomót.

A vadász naplója irányzatos mű. TODHUNTER Shelleyről írott tanulmányában azt mondja, hogy GÖTTE nagy axiomája: *a művészet önmagáért való*, melyet az iskolás dilettantismus úgy szokott közönségesen felfogni, mint a művészetnek teljes elválását az élet legszentebb és legvalóbb érdekeitől, csak az alakra vonatkozik és nem a tárgyra magára, a kifejezés minőségére és nem a kifejezett dologra. Ha igaz is, hogy a művészet lényege az érzések valódi lényegének kifejezési módjában áll, azért mégis a műretek értéke a kifejezett érzések minőségétől függ egyedül. *A vadász naplója* csak ebben az értelemben tendentious mű, csak a tárgyra, az érzések minőségére, de nem egyszersmind a formára, az érzések kifejezési módjára nézve is. Az irányzatosságot, mint maga írja élete végén egyik levelében, sohasem tartotta ama tökéletességnek, mely pótolhatja a művészet igazi feltételeit. MÉRIMÉE PROSPERRől mondja PUSKINRól tartott emlékbeszédében, hogy az egykor előtte HUGO VICTOR jelenlétében PUSKIN költészete kapcsán az orosz költészetről következőképen nyilatkozott: «A ti költészetetek mindenekelőtt az igazságot keresi s így aztán magától megtalálja a szépet, míg a mi költőink homlokegyenest ellenkező útát követnek.» *A vadász naplója* is azért szép igazán, mert az igazságot kereste s minthogy az igazság megtalálásánál nem volt egyéb célja, nem csodálkozhatunk, ha egy francia kritikus azt találja, hogy sem az egyik, sem a másik félnek nem fogja pártját, hogy egész a szívtelenségig tárgyilagossá szemlélő. Az igazságot keresvén egyedül, nem foghatta egyiknek sem pártját, de mindig az elnyomottak részén van, mert míg elméje kételkedve, kutatva kereste az igazságot, addig szíve megsugta, hogy az igazság az elnyomottak, a jogtalan állapotban tengődők részén van.

SCHMIDT JULIÁN TURGENYEVről írott tanulmányában azt mondja, *A vadász naplója* épen oly jellemző TURGENYEV tehetségére, mint a *Londoni vázlatok* DICKENSÉRE nézve. Mindketten genre-ral kezdik meg írói pályájukat és ez a genreszerűség megmarad jellemzőül későbbi nagyobb alkotásaikban is. Hogy TURGENYEV tehetségének e jellemző voltát

érezte is az általános képzeteken alapuló elvont idealismus hiányával egyetemben, azt két ízben vallja be a legnagyobb határozottsággal. Egy alkalommal Miljútin miniszter neje félig-meddig tréfálkozva azt írta neki, hogy miután fiának, ki egyik lyceum felsőbb osztályú tanulója írásbeli dolgozatúl «*Turgenyev világnézete művei alapján*» című tételt adtak fel, nem lenne-e szíves valamit erről írni, hogy fiának segíthessen. TURGENYEV kifejezván csodálkozását e különös iskolai feladaton, a következőket írja: «Csak annyit jegyzek meg, hogy voltaképen realista vagyok és leginkább érdekel az emberi physiognomia eleven igazsága. A természetfölötti rám nézve meglehetősen közönyös, nem hiszek az abszolútban, sem a systemákban. Szeretem a szabadságot mindenek felett s a mennyire megítélhetem, fogékony vagyok a költészet iránt. Minden, a mi emberi, drága előttem, de a slavofilismus és az orthodoxia idegenek rám nézve.» Egy másik ízben pedig PRETSCH LAJOSNAK, ifjúkori barátjának meg így ír: «Mihelyt nem alakokkal foglalkozom, mindjárt zavarban vagyok és nem tudom, hogy miként fog kiütni az egész dolog? Nekem úgy tetszik, hogy minden egyes esetben teljes joggal állíthatnám az ellenkezőjét is annak, a mit mondok. De ha én vörös orról és szőke hajról beszélek, bizonyos vagyok, hogy a haj szőke, az orr vörös, — ezt nem lehet elreplektálni».

TURGENYEVNEK ez egyéniségéből következik, hogy szerette a részletes leírásokat is, hiszen a genreköltőnek megkülönböztető tulajdonsága épen abban áll, hogy apró, köznapias, kicsinyes és részletes vonások sokaságából állítja össze az egyén vagy a táj jellemét kifejező képet. TURGENYEV is portraittiroz, sőt szinte bravouros ügyességgel mutogatja, hogy milyen jó szeme van. E tekintetben DICKENSSSEL tehető párhuzamba, sőt nem egyszer leírásai terjedelmére és részletességére nézve megközelíti FLAUBERT-t vagy ZOLÁT is. De azért sokban különbözik DICKENSTŐL és végtelenül művészesebb naturalista barátainál. Míg DICKENSET elragadja rendszerint fantáziája, úgy hogy a jellemzőt vagy eltorzítja, vagy tulságosan megnagyítja, addig TURGENYEV megmarad a valóság körében és mindig kiválasztja, mint a szobrász a legplasticusabb, a legtöbbet mondó helyzetet és azt egy találó vonással, mint egy tükörből odadobott fénynyel megvilágosítja. Nagy tévedés tehát némelyek részéről őt a naturalisták közé számítani, vagy VOGÜENEK elhinni, hogy ő maga is magát ez iskola követőjének tartotta.

TURGENYEV bármennyire bámulta is FLAUBERTET és protegálta ZOLÁT az orosz folyóiratok kiadóinál, soha egy perezig sem osztozott különösen ez utóbbi művészeti hitvallásában, sőt egyenesen ki is jelentette, hogy gyűlöli és utálja a legujabb naturalisták részletes leírásait, mint olyant, a melyhez nem kívántatik semmi más, mint jó szem, szor-

galmas nézés, jó emlékező tehetség, vagy buzgó jegyzetetés. — «A festészetre nézve ugyanaz áll, mi az irodalomra s egyáltalán minden művésztet: a ki minden részletet lerajzol, az el van veszve — a jellemzően részletest kell felfogni tudni. Ebben áll tulajdonképen a tehetség, sőt az is, a mit teremtésnek neveznek» — írja a költő Polonskinak egyik levelében. Világosabban és mélyebb bölcsészi felfogással fejtegeti e kérdést King L. W.-nek írott levelében: (az írónak) . . . «olvasni és tanulni kell szakadatlanul és kísérletet kell tennie mindenbe, a mi minket környez, behatolni s az élet minden nyilvánulásában megismerni, megérteni és tanulmányozni ama törvényeket, melyek szerint azok lefolynak, de a melyek nem minden esetben lesznek nyilvánvalókká. Tudni kell, hogy miképen lehet az esetlegességek játékán át a tipikushoz jutni és a mellett mégis hű maradni az igazsághoz.» Egy másik helyt meg azt mondja, hogy a természetet nem úgy kell festeni, mint a német írók szokták, számtalan részlet felsorolásával, hanem megérteni a mi benne lényeges és jellemző. Nem az összes részleteket, hanem az egésznek összhangzatát kell rajzolni bizonyos távlattani törvények szerint, mint a tájképfestők szokták tenni. Ez okból bátran mondhatni, hogy nem mikroszkopizál, mint BALZAC, se nem bonczol, mint FLAUBERT, hanem a tárgyakat és személyeket egy bizonyos távolságból figyeli meg, a mely távolságból a véletlen, az esetleges nem vonja el szemét a jellemző vonásoktól. Ez okozza, hogy az általa rajzolt dolgok bármennyire egyéniek is, még sincsenek híjjával az általánosnak, a tipikusnak, hogy nemcsak az élet tüneményeit látjuk lerajzolva bennök, hanem egyszersmint amaz általános törvényeket is érezzük működni, a melyek szerint e tünemények lefolynak, s a mely törvények, mint maga mondja, nem mindig láthatók.

A vadász naplója nemcsak valódi tárháza az alakoknak, a lélektani megfigyeléseknek és pontos rajzoknak, vagy gyűjteménye ama benyomásoknak, melyeket az orosz pusztai társadalmi élete tett a költő lelkére, hanem egyszersmind valóságos költői magyarázata is a nagy természetnek. A világirodalomban egyetlen költő sincs, ki TURGENYEVHEZ hasonló álláspontot foglalna el a természettel szemben. Míg a többi költő — úgy szólva — saját lelkét leheli a természet tüneményeibe, addig ő a természet lelkét, szellemét tolmácsolja leírásaival. Nem a természetet teszi saját hangulatának rezonátorává, hanem a nagy természet hangulatát fogja fel saját lelkével. Nem keres enyhülést a természet ölen, mint a sentimentalis és romantikus költő, mert azt úgy fogja fel, mint ama végtelen közönyösséget, mely nem ismer különbséget az ember és a féreg között, mely egyaránt süket marad fájdalomaink jajkiáltására és örömünk csengő kacagására. Magunk vagyunk okai örömeinknek, fájdalomainknak egyaránt, s hasztalan teszszük felelőssé értők a nagy termé-

szetet, mert az nem fog minket megérteni, azt fogja felelni, mit a *Költemények prózában* című művében a természetet jelképező fenséges nő alak: «Minden teremtmény az én gyermekem. Egyformán gondoskodom rólok és semmisítem meg különbség nélkül. Nem ismerek se jót, se rosszat. Az ész nekem nem törvényem. Mi az igazság . . . ? Életet adtam neked, elveszem és másnak adom. Embernek-e vagy féregnek, nekem egyaránt közönyös.»

A természet előtte a végtelen látható nyilvánulata. A végtelen pedig nem egyéb, mint a megmagyarázhatatlan, a titokszerű. A végtelenség gondolata nyomasztóan nehezedik véges elménkre; okozója lelkünk ama megmagyarázhatatlan fájdalomának, mely létünk általános nyomorúsága gondolatának magkövét képezi. A természet maga az Isiskép, melynek pillantását elviselni félelem nélkül nem tudjuk. A természet ilyen felfogása egyenes folyománya a pesszimiztikus alapszemléleti formának. És az alapszemléleti forma TURGENYEVNÉL, mint az orosz pusztá és őserdők öntudatlanul ható eredménye részint öröklött, részint SCHOPENHAUER befolyásának tulajdonítható. De TURGENYEV inkább költő, mint bölcsész s azért szíve a természet ez objektív gondolatába mindig bele tudja lopni kiengesztelő akkordúl az emberi élet etikai alapját képező szeretetet s ez által felfogásának bölcsészeti ridegségét néha egész az érzelmességig enyhíti.

E tekintetben mintaszerűnek mondható *Az atyák és fiaik*-ban. Bazarov sírjának leírása. Szebbet, kibékítőbbet, igazibb költészetet lehelő hasonló helyet alig találhatnánk egyetlen más írónál is. Miután lerajzolta a pusztulás, az elhagyatottság ama képét, melyet az orosz falusi temető látványa nyújt, valami különös melegségtől áthatott melancholiával folytatja: «De egy mégis van, melyet az emberi kéz megkímélt és az állatok nem tapodtak meg lábaikkal, a melyre a madarak minden reggel szürkületkor rászállanak elénekelni dalukat. Vaszács veszi körül s fejtől két fiatal fenyőfa emelkedik fel. Ez a Bazarov Jenő sírja. Egy, az évek súlya alatt meghajlott öreg házaspár szokott a szomszéd falucskából ellátogatni ide egymásra támaszkodva. Lassú léptekkel közelednek a rácshoz, hol letérdelve, hosszan és keservesen sírnak, szemöket a néma köre szegezve, mely fiokat fedi. Egymással egy-két szót váltva, leverik a kőlapot fedő port, megigazítanak egy-két fenyőágat és újra imádkozni kezdenek. Nem tudják elhatározni magukat e hely elhagyására, mert azt hiszik, hogy itt közelebb vannak fiok emlékezetéhez. Lehetséges volna-e, hogy könyeik hasztalan hullottak, imádságuk hiába hangzott el? Lehetséges-e hogy a tiszta, odaadó szeretet ne legyen mindenható? Óh nem! Bármily szenvedélyes, bármily lázadó ösztönű is a szív, mely e sírban nyugszik, a virágok, melyek rajta nyílnak, barátságosan s szeretettel tekinte-

nek ránk ártatlan szemeikkel és nemesak egyedül az örök nyugalomról, a *közönyös természet* nyugalmaról beszélnek nekünk, hanem az örök kiengesztelődésről is és egy életről, melynek sohasem lesz vége.»

A bölcsészet positivismusának ridegségét a kedély melegebb érzésétől sugalt nemesebb idealismus ennél nem enyhítheti. Igazibb költészettel az örök élet fénye a végtelenség homályos gondolatán át nem ragyoghat. A kételkedő lélekre, az öngondolataitól megtépett elmére, az élet szenvedéseitől vérző szívre kibékítőbben ennél nem hathat semmi.

De néha a kép, melyet rajzol, zordonabb, titokszerűbb. Ilyenkor úgy tetszik, mintha a költővel együtt látnók a természet öléből felemelkedni az emberi lét ama megoldhatatlan kérdéseit, melyek lelkünket akár mint a reflexio tárgyai a bölcsészetben, akár pedig mint érzéseink sugalmazói a művészetben foglalkoztatni, sőt kínozni szokták. Sajátságos, hogy e hangulat mindig az erdőben lepi meg. A mély melancholia, mely az erdő boltozatos árnyából, mint a nagy természet lehelete felénk száll; az a titokzatos zugás, mely az erdő mélyén, mint valami örök panasz felzokog, kiválóan alkalmasok magokban, a lélek különösebb araválósága nélkül is e hangulat előidézésére és ráirányozni figyelmünket a nagy ismeretlen ama világára, melyből, mint Hamlet mondja, senkise tért vissza. «A távoli fenyő-erdők képe — mondja *Kirándulás az erdőbe* című vázlatában — emlékeztet a tengerre, — ugyanaz az érintetlen teljesség. Az őserdőből épen úgy, mint a tengerből, a természet szava hallszik az emberhez: Semmi közöm hozzád. Uralkodom és te — gondolj a halálra. A fenyő-erdő azonban egyhangúbb, mint a tenger, minden évszakban ugyanaz marad. A tenger néha hízeleg, máskor fenyeget; magára ölt minden színt, zokog és beszél minden hangon; visszatükrözi az eget, melyből mindig az örökkévalóság lehelete száll felénk és nem látszik nekünk soha ismeretlennek; míg a sötét, a hallgatag, a tompán zokogó erdőben az emberi öntudatot erősebben áthatja semmisége érzete. Rendkívül nehéz lesz itt e tisztavirág életű, tegnap született s holnapra már halálra ítélt lénynek az örök Isis hideg és közönyös pillantását elviselni. Nemcsak az ifjúság reményekkel eltelt merész álmodozásai oszlanak szét az elemek fagyos leheletére, hanem a lélek is összezsugorodik. Az egész emberi nem elpusztúlhatna a földszínéről, a nélkül, hogy e fának egyetlen ágacskája is megmozduljon. Az ember érzi létének esetlegességét és titkos ijedelemmel siet vissza életének nyomorúlt gondjaihoz és kicsinyes munkálkodásához. Az ember csak abban a világban érzi otthonosan magát, a melyet önmagának teremtett; mert itt hihet saját fontosságában.»

A misticismus, mely a más három nagy orosz regényírónak: GOGOLnak, DOSZTOJEVSKINEK, TOLSTOJnak elvonta lelkét a valóságtól ama világra felé, hol a képzelet faklyájának füstje elnyomja az ész fényét, — őt a

természet titkainak tolmácsolójává tette. Érti a természet minden jelenségét, nem a tudós reflexiója, hanem a vadász impressiója segítségével. Meghallgatja lélekzését, ellesi titokzatos szövőszékének működését, mialatt lelke összenő az elemek játékával s otthonosan érzi magát a természet kebelén ama rettenetes közönyösségi elmélet mellett is, melyet elméje magának megalkotott. A fenséges, a titokzatos természetből kedves, mosolygó kép lesz, melyből a mindenható szeretet szava cseng felénk. Igen szépen mutatja ez átmenetet a *Biäschinrét* című vázlat, melyben az éjtszaka képe a sötétedéstől virradatig annyi színgazdagsággal, annyi ragyogó vonással van megrajzolva, mennyit a legnagyobb festők tájképein sem találunk összehalmozva. E költeménybe, úgyszólván, belehelte a pusztai orosz nép lelkét és természet szemléletét; a népies mithologia köde, mint valami ezüstös fátyol lebeg összeolvadva benne a gyermeki lélek naiv világával.

A vadász eltéved az erdőben, az alkonyat meglepi, végre csillogó pásztortűz kalauzolja egy völgybe, hol 8—14 éves parasztfiúk lovakat őriznek éjtszakára. A vadász leheveredik közéjük és hallgatja beszélgetéseket ama népies babonás történetekről, melyeket a nép naiv hitétől ösztökélt fantázia, mint hímes szőnyeget sző össze a hableányok, tündérek, gonosz szellemek, koboldok, hazajáró lelkek és az Anti Krisztus viselt dolgaiból. A csodás történetek hangulata valami titkos félelemmel ragadja meg a fiúk lelkét, de ez a félelem kéjes érzés, jól esik lelköknek, belemerülnek, átadják magokat a hangulatnak, melyet az éjtszaka tüneményei még megerősítenek, még fokoznak. Majd egy fehér galamb röpül el a tűz felett, mint valamely jámbor keresztyénnek égbe röppenő lelke, majd pedig a folyó nádasza zokog, nyög titokzatos hangon, mire a nyájórzó ebek ugatva rohannak tova a sötétségben. «Aztán csak egyszerre felhangzik valahol a távolban egy csengő, elnyújtott, majdnem zokogó hang. Egyike ama megmagyarázhatatlan éjjeli hangoknak, a melyek gyakran a legmélyebb csend közepében felszállanak, a levegőben mintegy megállanak és aztán lassan-lassan elhálnak. Hallgatjuk, hallgatjuk, aztán úgy tetszik, mintha semmi sem lett volna, — de újra hangzik, mintha valaki magán az égboltozaton kiáltott volna egyet és mintha egy más valaki a távoli erdő mélyéből egy vékony kacajjal felelt volna és mintha valami gyenge sziszegés, vagy fütty hangzanék kíséretül hozzá a folyóból.»

Az orosz népnek különös előszeretete és érzéke van a természet iránt. A puszta és az őserdő az orosz nép igazi hazája, mint BAKUNIN mondja, s ezért nincs okunk csodálkozni, ha költőinél különös vonalmat találunk a természeti képek rajzolásához, ha a természet képének költői vonásait erősítve és mélyítve látjuk e rajzokban azzal a mistikus és fatalistikus színezetű hangulattal, mely az oroszság kedélyállapotának

természetes és jellemző oldala. Már PUSKINNál megvan e jellemző sajátosság egész terjedelmében. De sokkal ragyogóbb, sokkal gazdagabb színekben a természet e rajza LERMONTOVnál, ki a Kaukázus nagyszerű hegyvidékeit nemcsak az olvasó képzeletét elragadó erővel festette, hanem egyszersmind e rajzokba lelkének minden melancholiáját, kedélyének összes hangulatát is belerajzolta még szinte nagyobb erővel, mint BYRON *Childe Harold* klasszikus természeti hangulat-képeibe.

TURGENYEV azonban még LERMONTOVnál is nagyobb mester a természet jelenségeinek rajzolásában. Nemesak több szín, több hang áll rendelkezésére, hanem bölcsészeti gondolatokban, finom ösztönszerű érzésekben is gazdagabb. Egyedül a *Biäschinrét* rajza is elég volna, hogy őt a természet legmélyebb kedélyű, legbölcselebb szellemű leírójának és művészi magyarázójának tartsuk. E rajz tele van a legszebb, a legköltőibb leírásokkal. Az ember lelke alig tud megválni az orosz nyári éj e remek rajzától: «A királyi éj még a maga fenségében lebegett felettünk. Éjféli száraz melegség követte a késő est nedves hűvösségét, mely mint valami lágy pihe feküdt a már rég álomban szendergő mezőkön. Sok idő fog eltelni, míg az erdei madarak első csicsérgése felhangzik, míg a hajnal első sugarai a harmatcseppeken rezgni fognak. Az éjszaka még nem volt holdvilágos, mert a hold csak később kél fel. Az aranyos fényben ragyogó csillagok megszámlálhatatlan serge, lassankint bele folyini látszott a hadak útjába s egy-egy közülök, mintha lobbót vetett volna. Mikor tekintetem rájuk esett, mintha éreztem volna a föld feltartóztatlan futását».

A vadász naplója kétségkívül a legművésziesebb formájú, de egyszersmind a legélesebb kritikája is volt az orosz állapotoknak. Mint Suworin-nak írja később (1875). «Ha egy igazán művészi reproductio sikerül, úgy gonoszabb a leggyilkosabb szatiránál.» Az orosz jobbágyság és földbirtokosság erkölcsi állapotának sikerültebb művészi reproductióját *A vadász naplójánál* még csak nem is gondolhatjuk, — így hát képzelhetni, mily hatással lehetett az orosz irányadó körökre. Bántani azonban nem bántották érte, mert olyasmi nem volt benne, miben a censura különben is mélyebben nem látó szemei megütközhetek volna. A könyv veszedelmes voltát inkább csak hatása tette nyilvánvalóvá, ekkor pedig már késő volt ellene fellépni. De a bosszúállás alkalmá nem sokáig váratott magára. 1852 márczius 4-ikén halt meg GOGOL. E hír TURGENYEVET mélyen meghatotta. Egy rövid, körülbelül 50 nyomtatott sornyi nekrológot írt és azt beküldötte a *Pétervári Hírlap* szerkesztőségének. A lap censored, MUSZIN-PUSKIN azonban nem tartotta megengedhetőnek, hogy a *Meghalt lelkek* s a *Revisor* írójának emlékezete ily módon ünnepeltessék. A cikk kiadását eltiltotta. TURGENYEV abban a hitben, hogy cikke meg

nem jelenése egyedül csakis a censor szeszélyének volt kifolyása, elküldötte Moszkvába БОТКИНNAK, ki azt a *Moszkvai Hírlap*-ban minden változtatás nélkül lenyomatta. Ezért aztán a pétervári rendőrség elfogatta s vagy két heti fogság után jószágára, Spaszkojeba, internáltatta.

Falusi birtokán újra szemközt találta magát régi ellenségével. Hannibali esküje ösztönözte a megkezdett harc folytatására és ő folytatta kevesebb tárgyilagossággal talán, de egyenlő művészettel és még nagyobb erővel, mélyebb szellemmel. E száműzetése alatt írta *Mumu*-t, az *Útszéli kocsmát*, — ezt a két nagyobb novellát, melyben a jobbágy-ság állapotát mesteri ecsettel és megrendítő tragikai erővel rajzolja.

Mumu hőse egy óriás termetű siketnéma, Garassim. Oda haza él az orosz pusztá szabad levegőjében, míg úrnője egy ízben meg nem látja s házi szolgának és kapusnak el nem viteti Pétervárra. Ez a félig állati, félig emberi lény, ki hozzá van szokva a szabad természethez, kit ösztönei a pusztához, homályos érzései a magánossághoz kötnek, eleinte nehezen, de később mégis csak megszokja a városi életet. Pontos eseléd, hűséges, megbízható házőrző, mint akár csak egy kutya. A háznál van egy sajátos lelkületű női lény, egy már nem épen fiatal leány. Az óriás siketnéma lelke vonzódik e lényhez s a vonzódásból szerelem lesz. Az úrnő egy részeges csizmadiát úgy akar kiemelni erkölcsi sülyedéséből, hogy hozzá adja nőül e leányt. A tisztartó, hogy e dolgot lehetőségessé tegye, megparancsolja a leánynak, hogy tegye magát részeggé. A leány megteszi és Garassim e miatt megutálja. De a veszteség fáj az egyedülvalóság kínját érző néma óriásnak. Fájdalmát egy vízből kimentett kutya társasága enyhíti. Lelke megvigasztalódik, de öröme nem lehet tartós. Az úrnő megbosszankodik a mérges kis kutyára és megparancsolja elpusztítását. Garassim világnak is ereszti, de az visszatér. Újból magához fogadja, titkon magánál tartogatja, míg végre ugatása elárulja. Az aszszony észreveszi és a kutya elpusztítását elrendeli. A siketnéma bezárkózik kutyájával szobájába, — tusakodik önmagával, végre elhatározza magát, a kutyát elviszi és beledobja a vízbe, maga pedig visszatér falujába, hol mintegy fájdalomtól megkövült automat folytatja előbbi életét.

Ez érzelősnek tetsző történet, ez egyszerű és jelentéktelen tárgy oly művészettel van feldolgozva, hogy benne a költői tehetség egyik legremekebb alkotását láthatjuk. A költő tehetsége az érzelgőst tragikáivá magasítja a néma óriás lelki küzdelmének szabatos rajza és megdöbben-tően pontos elemzésével. Szinte szemünk előtt látjuk azt a hangtalan kínt, melyet e primitív ösztönű ember érez és lelkünk nemcsak Garassim fájdalmát érzi e novellából felénk lengeni, hanem ama másik szótlan óriásét is, melyet orosz népnek nevezünk s mely fatalis önmegadással türi engesztelhetetlen végzetét.

Mumu tragikumánál azonban sokkal teljesebb és tömörebb az *Útszéli kocsmá* hősének, Ákimnak tragikuma. Ákim egy értelmes, de már kissé idős jobbágy, ki nőül vesz egy fiatal leányt. Virágzó kocsmája van az országot szélén. Felesége megismerkedik egy kereskedővel s hűtlen lesz hozzá. A házasságtörő nő és a csábító ráveszik az úrnőt, hogy Ákim kocsmáját nekik eladja. Hasztalanul könyörög Ákim, az úrnő szíve nem indul meg. A kocsmá feleségével együtt átmegy a csábító tulajdonába. Ekkor Ákim végső elkeseredésében leissza magát és felgyújtja a kocsmát, — de csak magának árt, mert e tette miatt a törvény, mint gyújtogatót, üldözőbe fogja. Büjdosóvá lesz; összejárja Oroszország bűcsühelyeit, hogy szenvedéseieért vezekeljen. Majd később évenként egyszer visszatér s mindannyiszor ajándékot hoz úrnőjének a szenthelyekről. A csábító és a házasságtörő nő pedig az úrnővel együtt jólétben élnek.

Sötét, vígasztalan kép, a mely talán sértheti azok erkölcsi és æsthetikai érzékét, kik a művészet feladatának tekintik, hogy az élet minden összeütközését kibékítően megoldja, kik a költői igazságszolgáltatást abban látják, hogy a szereplők közül mindenki elvegye a megérdemlett jutalmat vagy büntetést s a szenvedő fél ne utasíttassék keresetével az utó- vagy a túlvilág ítélőszéke elé, mint rendszerint az életben. De a kik belátják TURGENYEV czélját, nem fogják ezért hibáztatni, hisz az általános jogtalanság állapotában igazságszolgáltatásról, szemben a mindenható önkényvel, szó sem lehet. De eltekintve ettől, a költőnek joga van úgy fogni fel az emberi élet tényeit, mint azt saját esze látja, saját szíve érzi és e felfogás ellen semmi szavunk sem lehet, ha a költő eszét e felfogásában az élet tüneményeiből levont általános törvények és szívet nemes erkölcsi-alapelvekből fakadó meggyőződés vezérlik.

Ez elbeszélések, mint alaptétellel, a jobbágyság kérdésével foglalkoztak, de azért majdnem mindenikből a leghatározottabban kiérzik a költő előszeretete az emberi életnek magának és tüneményeinek tragikus felfogása iránt. Mikor be volt végezve halálos ellensége, a jobbágyág ellen folytatott diadalmas küzdelem, hozzá kezdett azon elbeszélései megírásához, melyekben az emberi élet tragikumát annyi változatban, annyi költészettel s oly megdöbbentő erővel rajzolja.

«Nagyok az emberi élet titkai, de köztök a legnagyobb és legmegfejtethetlenebb a szerelem» — mondja *A boldogtalan* című elbeszéléseinek utolsó soraiban. Az összes költészet alig egyéb, mint egytetemes és művészi magyarázata az emberi élet e nagy titkának. A lélektan és a physiologia e titok megfejtését tudományos úton kísérti meg, de nagyon hiányos lenne e kísérlet, ha nem venné tekintetbe azt a magyarázatot, melyet az irodalom és a művészet nyújt. A szerelemnek mint lelki érzés-

nek történelmi fejlődését és életét az irodalom és a művészet idevágó alkotásai tükrözik vissza.

Nem tehető föl, hogy akadjon olyan ember, ki azt gondolná, hogy akár erkölcsiségünk, akár gondolat- és érzés-világunk tökéletesen meg-egyező őseinkével. A több ezer éves fejlődés nemcsak értelmiségünket változtatta meg, hanem erkölcsi tulajdonságainkat és érzelmeinket is. Kétségtelen, hogy a szerelem a leghatalmasabb, mert benső, természetes és ösztönszerű érzés is nagy változáson ment keresztül. Legalább a költői irodalom története ezt mutatja, ha e szempontból vizsgáljuk.

A szerelemnek ama történetében, mely az irodalmi művekből tükröződik vissza, igen fontos mozzanatot képez a szerelem amaz árnyalata, melyet TURGENYEV fest regényeiben. De nemcsak festi, nemcsak rajzolja regényeiben a szerelem egy bizonyos nemét, hanem meg is írja e szerelem psychológiáját, sőt egész bölcselmét is.

Az a szerelem, mit ő rajzol regényeiben, tökéletesen megfelel a SCHOPENHAUER-féle pesszimiztikus bölcselet felfogásának. Ő mit sem tud arról az édes, boldogító szerelemről, melyről egy némelyik költő annyit tud regélni. Elbeszéléseiben a szerelem nehéz feladat, megoldhatatlan rejtély, melynek megfejtésével a szerelmesek hasztalan kínlódnak. A szerelem olyan, mint valami elemi csapás, melynek semmi sem állhat ellen. Ezt a szerelmet nem az istenek adták az embereknek, hogy zavartalan örömben, tiszta boldogságban részesítsék. Ez egy rettenetes dæmoni természetű hatalom, mely a hol felüti fejét, széttöri azonnal a conventionalis élet minden korlátját, lábbal tapodja az ész és erkölcs minden törvényét s mint minden zsarnok egyedül csakis a győzelemre, a hódításra néz, tekintet nélkül az eszközökre, a melyekkel eléri. A szerelem a Puskrntól megénekelt *Ancsár*, ama méregfa, mely pusztító leheletével megöl minden élő, a mely közelébe kerül; *Ancsár* című elbeszélése valóságos illusztrációja e felfogásának.

Amaz elbeszélések élére, melyeknek tárgyát két szív szerelme képezi, — annyira egyezők felfogásukban, — nem lehetne találébb mottót írni, mint *Levelezés* című elbeszéléseinek következő szavait: «Emlékezik-e ön, mennyit vitatkoztunk mi szóval és írásban a szerelem mivoltáról és mily éles elméjűek voltunk e tétel vitatásában. De a valóság azt bizonyítja, hogy az igazi szerelem nem hasonlít ahhoz a képhez, melyet mi festettünk róla. Sőt mondhatni, hogy az igazi szerelem nem érzés többé, hanem egyenesen betegség. Sajátságos állapota a léleknek és a testnek, mely nem lassankint fejlődik ki, hanem csak egyszerre itt van; jelenlétén nem lehet kételkedni, sem eltitkolni, jóllehet nem mindig ugyanazon alakban lép föl. Rendszerint váratlanul, gyorsan lepi meg az embert, gyakran akarata ellenére és pedig életre-halálra, mint a cholera, vagy a

láz. Megragadja áldozatát, mint a keselyű és viszi oda, a hová akarja, bármennyire küzdjön is ellene az áldozat. A szerelemben nincs egyenlőség, szabad, önkénytes megegyezés, egyszóval semmi sincs meg azokból az abstrakciókból, a melyeket a német professorok üres óráikban erre vonatkozót gigondoltak. Nincs, mert a szerelemben az egyik fél rabszolga, a másik pedig zsarnok. Nem hiába dalolnak a költők a szerelem rablánczairól, mert a szerelem valóban rabláncz, még pedig a legsúlyosabb. Én legalább erre a meggyőződésre jutottam, még pedig a tapasztalás útján. E meggyőződést pedig életem árán szereztem meg, mert mint e szenvedély áldozata halok meg».

TURGENYEV szerelmi novellái ez elmélet többé vagy kevésbé való igazolásánál alig egyebek. A szerelem dämoni hatalmát, az egyén sorsa fölött való uralmát tükrözi vissza *Első szerelem* című elbeszélése. Sinaide hercegnő eleinte fél, remeg attól a férfitől, kinek akarata előtt később meghajlik. Míg másoknak, kik gyengébbek, lehetne hitvestársa, addig ennek, mert erős, szeretője lesz. Egy alkalommal a brutális férfi lovagló korbácsával végig vág hóféhér karján és ő megcsókolja a piros daganatot s még jobban szereti azt, a ki őt ily durva módon bántalmazta. Hiában, a szerelem elemi hatalom, mely lelkünk felett úrrá válva rendelkezik velünk.

Lizavetta a *Nemes fészekben* ép oly áldozata a szerelemnek, mint Mari az *Ancsárban*, vagy Véra *Faustban*. E két utóbbi költemény különben versenyez egymással a szépségben, de *Faustban* több a tragikai elem, mint az *Ancsárban*, hol az idyllies környezet enyhíti azt a sötét és fenségesen rideg színezetet, mely a *Fauston* előmlik. E költemény nem csak azt mutatja, hogy a költő lelke mily nagy és eleven benyomásokat, mily teremtő ihletet nyert Göthe örökszépségű alkotásából, hanem azt is, hogy mily nagy mestere a lelki állapotok kifejlődése rajzának.

De nem mindig ilyen szűzies, ilyen asketikus jellemvonású a szerelem, melyet tolla rajzol, hanem többször érzeki, szenvedélyes és lázas hullámverésű is. Nem csak a női szív szenvedélyét, de az érzés salakját is felszínre hozó. Ilyenkor aztán ragyog minden, mint a déli nap s kábít, mint a mámor ez elbeszélésekben. Vérünk pezseg és forr ama leírások olvasásánál, melyekben a költő a szerelem érzeki kitöréseit vázolja. Gondoljunk csak a *Tavaszi hullámokban* Szanin és Polosovné erdei lovaglására, vagy a *Füstben* Litvinov és Irina találkozására az előbbinek lakásán. De itt mindenütt az egészséges vér heve érzik, a szenvedély hulláma csapkod és a csábító nő természetes vonzóereje működik a nélkül, hogy a physiologiai színezet elhalványítaná a lélektanít s a költő ez érzeki jelenetek mindenikét oly finom tapintattal, a fölösleges részletek oly diskkrét elhagyásával rajzolja, hogy bennök a legkényesebb ízlés sem bot-

ránkozhatik meg. Művészete még akkor sem hagyja el, mikor az ilyes lelki állapotok leírásával a pathologikusba téved, mikor az egészséges vér heve helyett a betegségtől megrontott vér láza lüktet, mint *Heléna* című regényének abban a jelenetében, a melyben Heléna felkeresi a betegnek fekvő Inszarovot.

TURGENYEV költészetének két oszlopa van, két alapja, a melyen fölépült költői gondolatainak és érzéseinek hatalmas, szép épülete. E két oszlop: a szerelem és az orosz nép. E kettőt vázolja fényes irodalmi pályája kezdetétől végéig. Ezek képezik halálos ágyán is gondolatainak tárgyát. Említettük, hogy a *Költemények prózában* egyik darabja folyamán nagy lelke fájdalomában, mint Sphinxet üdvözli az orosz népet. *A halál után* című elbeszélésében pekig Aratov és Milics Klára szerelmében megkísérti még egyszer rajzolni azt a szerelmet, melynek bölcséletét elbeszéléseiben oly megragadó vonásokkal írta meg.

Ez elbeszélésében még egyszer s talán mélyebben, mint valaha, mélyed bele az orosz nép lelkébe, mialatt két, Oroszországban oly gyakori félszeg lelkületű lénynek szerelmi történetét beszéli el. Ez elbeszélésnek alapját az orosz vámpír-monda képezi, mely szerint a holtak elpusztítják az élőket.

Moszkvában él egy Aratov nevű fiatal ember, elmélyedve természettani kísérleteiben és tanulmányaiban. Nőkkel nem érintkezik soha. Egy alkalommal hangversenybe megy, hol Milics Klára is fellép, kiről mindenki meg van győződve, hogy egykor az orosz színpad büszkesége lesz. Az ifjú színésznő ez alkalommal énekel és eljátszik egy jelenetet. Arcza hasonlít kissé egy cigány nő arczához; nemes és kemény vonások egyesülnek egy érdekes, de alapjában még sem vonzó egészben. Aratov figyelemmel nézi, bár se játéka, se szavai, se magatartása nem tetszik. Egyszerre azonban észreveszi, hogy a színésznő tekintetével rajta csüng, neki énekel, neki játszik és hozzá szával. Aratov haza megy s otthon némi bosszúsággal veszi észre, hogy akarva-akaratlan gondolatai a színésznőn járnak. Másnap Klárától meghívást kap egy légyottra. Elmegy. Találkoznak, de nem tudnak egymással egy okos szót sem váltani. Elválnak kölcsönös elégedetlenséggel, hogy többet soha se találkozzanak.

Aratov lelkében kezd a leány emléke elhalaványodni; de egyszer csak azt hallja, hogy megmérgezte magát. Érti, hogy ez öngyilkosság összefügg merev magatartásával, melylyel a leányt visszariasztotta. Elutazik Klára szülőföldjére, hol megismerkedik húgával, ki sokat beszél neki nénje jelleméről. Elmondja, hogy nénje egy kissé merev, akaratos jellemű volt, sőt egy ízben azt is mondotta neki: «A férfival, kit én szeretnék, soha sem fogok találkozni, más pedig nekem nem kell». «De ha találkozni fogsz vele?» kérdé húga. «Ha találkozni fogok, akkor el-

veszem megamnak.» «De ha nem akarja magát elvétetni?» «Akkor megölöm magam, mert ez esetben nem lesz érdemes élnem.»

E közlemények Aratovot csak nyugtalanabbá teszik, míg végre a leányka átadja néje naplóját, melyből meggyőződik, hogy Klára csakugyan miatta ölte meg magát. Visszatér Moszkvába. Klára fényképét beteszi egy stereoskopba és aztán hosszasan el-elnézegeti. Némileg megnyugszik, de csak látszólag, mert a kép képzetében kijön a stereoskopból s ott van mindenütt, a hová tekint. Lelke aztán folytonosan azzal foglalkozik, hogy Klára alakját képzelete híven megelevenítse. Minél többet foglalkozik Klára alakjával, annál jobban elveszti akarátát s annál kikerülhetetlenebbül érzi szükségét, hogy Klárát a lehető legnagyobb elevenséggel visszavarázsolja. Hallani kezdi hangját, hívó szózatát, sőt szemével látja alakját maga előtt. Meglátogatja minden éjjel, majd kínozza, majd boldoggá teszi. Egy napon eljön, hogy megüljék menyegzőjüket és úgy fogadja, mint vőlegény menyasszonyát, hosszú, forró csókokkal halmozza el ajakát, szerelemtől ittasan öleli át derekát. Az eldobott szerelem visszatér, csakhogy későn, mert a kit szeret, az halott, ő maga pedig haldokló. Az agonia lázas képei között magát Romeónak nevezi és menyegzőjéről beszélve azt mondja, hogy most már tudja, mi az élvezet. Boldogan alszik el, mert hiszi, hogy a szerelem erősebb, mint a halál. Igen, a szerelem csakugyan erősebb volt, de a halott szerelme, mely beváltotta, a mit az élő ígért: elvette azt a férfiút, ki őt az életben nem akarta szeretni, de a kit ő szeretett még a síron túl is.

Sajátságos és TURGENYEV egyéniségére jellemző, hogy elbeszéléseiben tulajdonképen nem a férfiak képezik az *erősebb nemet*, hanem a nők. Női alakjai között még a legfiatalabb, a legnaivabb is határozott akarattal bír. Van mindnyájok jellemében aktivitás, vannak izmaik, tevékeny és termékeny gondolatokat szülő agyvelejök, elhatározásra és tettere egyaránt képesek. Egyéniségök kiváló, határozott, nem pedig elmosódó, szintelen, mint férfi alakjai, kik többnyire, leszámítva az egy Bazarovot, meg az *Új földben* Szolomint, valóságos puhány emberek. De akaratok e határozottsága, egyéniségök ez önállósága nem irtja ki lényökből azt az *örök nőest*, melyet Göthe annyira magasztal. Az orosz nő ilyen felfogása, nem csupán TURGENYEV költői egyéniségének kifolyása, hanem az orosz művelődési és politikai állapotok következménye is. Ez állapotok okozzák, hogy a férfi akarata nem fejlődhetik ki, hogy egyénisége a nyomasztó körülmények között, mintegy elpusztúl. «A mi öntudatunk, — mondja egyik elbeszélésében, — nagyon korán ébred fel, nagyon korán kezdjük önmagunkat megfigyelni. Mi, oroszok, egyéniségünket mindig újra kezdjük. Nem hiszünk semmiben, nem becslünk semmit. A tárgyaltalan indulatok kimerítik lelkünket és kifejlődik belőlünk a szörnyszülött, melynek hiu-

sága folyton elnyomja eddig oly erős, igazságszeretetünket, ostobaság párosúl a vásottsággal, gondolataink nyugtalansága felemészt a nélkül, hogy a munka kielégítését, vagy a fájdalom nemesítő tüzét ismernők. Nem vagyunk fiatalok fiatalságunkban sem.» Vagy mint Potugin mondja a *Füstben* Gubarevre vonatkozóan: «Mi, szlávok, mindenütt meghajlunk hol erős akaratot találunk. Gubarev e társaság feje akart lenni, és az lett. . . . A kormány megszabadított a jobbagyságtól, de a szolgaság szokása annyira meggyökerezett bennünk, hogy nem tudunk tőle megszabadulni. Mindig rászorúlunk valami úrra. Ez az úr néha élő személyiség, néha pedig valami szellemi irány, valami áramlat, mely elragad bennünket. Aztán a rabszolgá büszkeségével lenézünk mindenkit, ki nem a mi urunk. Most mindent tagadni kezdünk, de ez a tagadás nem a szabad férfiú tagadása, ki véleményét karddal védi meg, hanem a szolgáé, ki ura parancsára öklével vág közbe. Aztán lágyak vagyunk, Gubarev pedig fűrt bennünk, addig és addig fűrt, míg átfurakodott. Nagy hangon parancsolgat és a többi — engedelmeskedik. Így keletkeztek a mi sectáink mind. A ki kezébe veszi a pálczát, az a káplár». Egy szóval a mívelt orosz egyénisége határozatlan, ellenmondó; a régi hagyományok, az öröklött hajlamok és a civilizáció következtében elsajátított elvek között folytonosan ingadozó, - olyan *reflexio születte*, mint a cesigorovkerületbeli Hamlet mondja magáról.

Egy ilyen sajátágos alakot mutat be *Rudinban*, kiben köztudomásúlag Bakunint, a nagy agitatorrt másolta. Ez elbeszélés problémája nem a szerelem, hanem az egyén viszonya az élethez, az egyén küzdelme az étellel. Rudin tragikumája ama megoldhatatlan ellenmondásban rejlik, mely az akarat és a tehetség, a szó és a tett között van. Rudin szellemes, tehetséges és ékesszóló férfiú, kiben sem a jó akarat, sem a lelkesülés nem hiányzik, de a kiben nincs élő hit, merészség és tetterő az elhatározó pillanatban, ki nem tudja az összhangot cselekvése és szavai között létrehozni semmiben, ki önmagát szépen folyó beszédének árával úgy elbűvöli, úgy elragadja, mint másokat, kit saját szavának csengése elvon a tettől, a ki egész életén át megmarad lelkesülő, tette készülő ifjúnak. Egy mindig forrongó, de soha ki nem forró must. Maga a költő sem volt tisztában, hogy mit csináljon Rudinból, mert hiszen Rudinnak, ha nincs is annyi ereje, hogy hőssé vagy legalább férfiúvá legyen, annyi hibája, annyi bűne sincs, hogy érte elítéljük. Rudin elhibázta életét, de egy magasabb, általános eszme érdekében, melyet csak homályosan, körvonalalaiban látott maga előtt lebegni és azért még nincs joga őt elítélni senkinek; kit útjában közelebbi és világosabb cél vezérelvén, nem tévedt el soha. Ezért kísérti meg őt TURGENYEV rehabilitálni, nem halálával ugyan, hanem Lesnev szavaival: «Ki állíthatja, hogy ő nem fog hasznot

hajtani, hogy már is nem hajtott? Hogy szavaival már is nem hintett szét egy néhány jó magot olyan ifjú szívekben, kiktől a természet nem tagadta meg, mint tőle, a tetterőt és a tehetséget a gondolt dolgok megvalósításához».

Rudin a modern orosz élet alakja. Vácolásával a költő megkezdte sorozatát ama regényeknek, melyekben Oroszország míveltségtörténelmének egy-egy fejezete van megírva. Rudin a szellem lovagja, az örökké lelkesülő naiv Don Quichotte, a puhány ember, csakhamar helyet ad a tagadás hőségnek, a természettudományok emlőin növekedett cinikus pozitív embernek, az akarattal, a határozott egyéniséggel bíró Bazarovnak. Az idők megváltoztak. A Miklós-féle kormányzat összeomlott. A régi rendszer annyira gyűlölt volt, hogy az embereknek nem a romok eltakarítása jutott eszökbe és az új épület mielőbb való felemelése, hanem gyökeres kiirtása mindannak, mi e romokkal összefüggésben volt. Az ötvenes évek materialistikus színezetű természetbölcselete mintegy beleolvadt a demokratikus és szabadelvű törekvésekbe. Az orosz félműveltség nem késett egy perczet sem a materialistikus természetbölcselet elméletét sietve alkalmazni az orosz társadalmi és politikai élet tünetein. E kritika azonban, melynek alapúl egy forrongó, inkább kísérlet-féle, mintsem rendszeres tudomány és bölcsélet szolgált, sem termékenyítő, sem pedig túlzásoktól mentes nem lehetett, nem volt egyéb merev tagadásnál, durva reactionál szemben az előző korszak idealismussával. A való élet nevében hadat üzent a romantikának — értvén ezalatt az emberi kedély összes szükségletét, a természettudomány tapasztalati módszere nevében pedig a bölcsészeti gondolkodásnak. A természettudomány nagy vívmányai, melyek ez évtized legjellemzőbb és legsajátosabb tényei, a könnyen lelkesülőkből azt a meggyőződést keltették, hogy végre a fejlődésnek indult természettudományoknak sikerül az emberi élet ama nagy rejtélyét megoldani, melylyel sem a bölcsészet, sem a művészet eddigelé nem boldogultak.

E hit aztán apostolokat és tanítványokat szerzett magának az ifjabb nemzedék soraiban, kiket egy közös saajtság felfogásban, modorban, társadalmi érintkezésben ép úgy jellemzett, mint a maga idején akár a romanticismus, akár pedig a bölcsészeti és tudományos idealismus híveit. A típus változatai ott jártak-keltek az utczán, ott ültek a tantermekben, ott voltak a szalonokban, az irodalomban, a művészetben egy szóval mindenütt, hol a társadalmi élet nyilvánulni szokott. A költő szeme meglátta ezt a típust és aztán elkezdte tanulmányozni változataiban, míg végre teremtő lelke Bazarov egyéniségében megalkotta ideálját is.

Az *Atyák és fiaik* című regény ez új nemzedék küzdelmét vácolja

a régivel. Az új nemzedék főképviselője Bazarov. Ő a mester, Árkád csak a tanítvány. A régibb nemzedék személyesítője Kirsanov Pál; bátyja csak kiegészíti alakját s inkább a régi nemzedék átlagos embere, mint képviselője. Ezenkívül e regény telve van az újabb és a régibb nemzedék különböző egyéneivel, kik a küzdők körül a környezetet alkotják. TURGENYEVnek nincs egyetlen regénye sem, mely akár a szerkezet szabatoságára, akár a jellemek művészi megalkotására nézve ezzel versenyezhetne. Mintha bizonyosságot akart volna tenni arról, hogy van érzéke a forma kerekdedségre, a cselekvény előrehaladó, fokozatos fejlődése iránt; annyi művészettel, annyi formaérzéssel van e regénye megírva.

Bazarovot a nihilisták ősatyjának szokták tekinteni; sőt maga a nihilismus szó is e regényből van kölcsönvéve. E felfogás helyes, csak-hogy a mai nihilista nem a Bazarov-féle egyéniségből lett, hanem e tipusból származott a fejlődés útján, olyan formán, mint Darwin szerint származnak egymásból az állatfajok. Bazarov és a mai nihilista között van egy közbeneső láncszem, melynek az *Új föld* Neshdanovja felel meg. Bazarov még nincs túl a tagadáson, — csak kritikus, ki erőszakos eszközökre nem gondol. Van benne erély és határozottság, de gyűlöletnek és fanatismusnak nyoma sincs. Ha meg nem hal, nem fog soha gyújtó kanóczot kezébe, nem ás soha földalatti árkot, hogy légberöpitse a czárt, hanem kijózanodva mámorából, hasznos és tevékeny pozitív emberré lesz, ki áldásos és széles körre kiható működésével beváltja a hozzákötött reményeket. Bazarov a modern ember anyagából van gyúrva. Vannak elvei, van meggyőződése, van munkakedve s minden pesszimizmusa mellett is hisz az emberiség tökéletesedésében és kész e tökéletesedés érdekében közreműködni.

Bazarov ép oly kevéssé torzkép és ép oly rokonszenves alak, mint a régibb nemzedék személyesítője, Kirsanov Pál. Bár érzik, hogy elveik, egyéniségek homlokegyenest ellenkeznek egymással, de azért bizonyos kölcsönös becsülést egymástól meg nem tagadhatnak. A párbaj, melyet az erdőben vívnak, e kölcsönös becsülés nyilvánvaló tanúságtétele. Kirsanov Pál szereti Göthét, Schillert, nagyrabecsüli a művészeti és irodalmi műveltséget, de egy gentlemanhez illetlennek, sőt méltatlannak tekinti a békák bonczolását; lelke inkább vonzódik a múlt aristokratikus hajlamú műveltségéhez, mint a jelenkor durvább, anyagiasabb irányú és módszerű tudományos foglalkozásához; többet ad az elvekre, a meggyőződésre, mint a tényekre s a tényeken alapuló kritikára. Innen az ellentét, mely közte és Bazarov között van. De ha mélyebben vizsgáljuk a dolgot, Bazarov minden durva külsőségei mellett is inkább megérdemli rokonszenvünket, mint Kirsanov Pál, ki egy kissé üres és korlátozt

minden finom modora és irodalmi műveltsége mellett is, míg Bazarovtól a tartalmasságot eltagadni nem lehet.

TURGENYEVET Bazarov egyénisége miatt nagyon hevesen támadták meg, — sőt voltak olyanok is, kik már Rudin megjelenésekor sem haboztak kijelenteni, hogy TURGENYEVET megfizették, csakhogy Rudin egyéniségében gúnyolja ki Oroszország reformok után törekvő ifjúságát. E vádak még nagyobb mértékben ismétlődtek az *Atyák és fiaik* megjelenése után. TURGENYEV e vádakkal szemben nyilvánosan soha sem védekezett, de barátjaihoz intézett leveleiben Bazarov egyénisége mellett egész védiratokat írt, melyek nekünk mindmennyi segédeszközül szolgálnak műzsája ez alkotásának elemzésében.

Igen érdekes a többek között Slucevszkihez írott levele, a melynek egyik helyén a következően nyilatkozik: «Egész elbeszélésem a nemesség ellen van irányozva. Nézze csak meg még egyszer jól Kirsanov Pál és Miklós alakját — gyengeség, restség vagy korlátoltság. Az æsthetikai érzés kényszerített, hogy a nemesség jó képviselőit vegyem fel, hogy ez által feltételem annál jobban bizonyíttassék. Ha a tejszín maga is rossz, hát minő lehet a tej? Hivatalnokokat, tábornokokat, zsarolókat venni fel, nagyon goromba dolog lett volna és egyszersmind az igazságnak meg nem felelő is. Minden valódi tagadója a létezőnek, kiket csak ismertem: Bjelinszki, Bakunin, Herzen, Dobroljuvov, Spjesznev stb. kivétel nélkül viszonylag jó családból származtak és ennek nagy jelentősége van. Ez a körülmény elveszi a személyes felindulás, a személyes ingerültség lehetőségét Egyik oldalon vázolni egy megvesztegethető hivatalnokot, a másikon pedig egy ideális törekvésű ifjút . . . ilyen képeket rajzoljanak mások. Én valami nagyobbra törekedtem ha az olvasó Bazarovot minden durvasága, szívtelensége, kegyetlen szárazsága és élessége mellett is nem szerette meg, úgy én elhibáztam czélom. De sziruppal édesíteni — hogy az ő szavait használjam — nem akartam semmit, noha azzal az ifjú embereket a magam részére vontam volna . . . Egy sötét, vad, nagy, a földből félig kinőtt, erős, gúnyos, becsületes és mégis bukásnak szentelt alakról álmodtam, mert még a jövő előcsarnokában áll. Pugacsev egy pendantjáról . . . De eddigelé nézetem szerint Bazarovot csak két ember értette meg: Dosztojevszki és Botkin».

Hogy a tömeg nem értette meg Bazarovot, különösen pedig az ifjabb nemzedék nem, azon nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe veszszük, hogy e korszak demokratikus és szabadsági törekvései át, meg át voltak szöve a slavofilismus tanaival, hiszen maga Bazarov is a nyugati, különösen pedig a német kultúra hatása ellen többször tiltakozóan hangoztatja az orosz nép őseredeti, hamisítatlan tehetségeit és erkölcsi fensőbb-

ségét. A slavofilismus gyökerei visszanyúlnak még az előző korszakba. Maga Gogol is kifejezést ad annak a túlságos nemzeti önérzetnek és hatalmi aspirationának, mely az orosz értelmiség keblét eltöltötte *Meghalt lelkek* című regényének befejezésében, mikor az orosz életet egy vágatató hármassal hasonlítja össze: «Oroszország vágat előre, mint a vihar, a többi népek és birodalmak kitérnek előle s nem bírják feltartóztatni vágatásában». Az ötvenes években e tan teljesen kifejtett és lényege Odojevski hercege szavai szerint a következő: Nyugat-Európa romlása felé siet. Az orosz nép ellenben fiatal és életerős, Európa vétkeiben semmi része. Magas hivatás előtt áll. Neve már eddig is többszörösen fel van jegyezve a győzelem ércztábláira; de az eddigieknél fensőbb nemű győzelem várakozik reá: a tudománynak, a művészetnek és a hitnek győzelme az ingadozó Európa romjain.

Sajátságos, hogy e tant, bármily kétségbevonhatatlan szüleménye is a moszkovita szellemnek, határozottan és világosan egy német bölcselő és publiczista, Bauer Bruno formulázta. Szerinte az összes európai civilizáció rothadásba ment át, mely rothadási folyamat a legnagyobb terjedelmű Németországban. E rothadástól egyedül csakis az életerős orosz nép mentes és így Oroszország van hivatva Németországtól, ettől az óriási rothadékhalomtól átvenni a világtörténelmi szerepet, mint egykor a germánok életerős népe átvette az elaggott Rómától.

E meggyőződés, e hit okozója lett a modern orosz társadalom sok bűnének, úgy hogy ma Oroszország egyik betegségének a despotismus és a nihilismus mellett a slavofilismust és a vele kapcsolatos panslavismust tarthatjuk. TURGENYEV világos esze, a nyugati műveltség emlőin önállóvá fejlett szelleme, elfogulatlan, őszinte hazafisága, fájának mély szeretete egyaránt tiltakozott e tan ellen és a küzdelmet vele szemben fel is vette, megkezdve az *Atyák és fiaik*-ban, — szélesebben és leplezetlenebbül folytatva *Füst* című regényében.

E regény magvát Litvinov és Irina szerelmi története képezi, de a költő bele vonja a meglehetősen vékony történetbe az összes orosz művelt társadalom életét. Az orosz tanulók alakjai mellett ott látjuk az orosz hivatalnoki és katonai arisztokrácia alakjait, az emancipált nő mellett az orosz nagyvilági hölgyet és távolabb az orosz falusi nemes kisasszony egyszerű, de nemes lényét Litvinov jegyesében. E regény végtelenül gazdag az egyes típusok változataiban s az orosz észjárásat plasztikailag kifejező jellemző nyilatkozatokban. Az igaz, hogy nagyon meg van terhelve fejtegetésekkel, társadalomtani, politikai és közgazdasági eszmékkel. A polemikus, a tanító elem szinte elnyomja benne a művészt. *A vadász naplójának* tárgyilagosságát e könyvben hiában keresnök. Az író tendenciáját egy cseppet sem leplezi, maró gúnyját, kérlelhetetlen sarcasmusát

a legkevésbé sem fékezi. Az orosz ifjúság szellemi ürességét, félműveltségét, jóra való restségét ép oly kíméletlenül tárja fel, mint a felső körök tartalmatlanságát, léhaságát és erkölcsi züllöttségét. Vorosilov, Bambajev, Gubarev stb. kivétel nélkül üres fejű szájhősök, félig művelt, rosszul felfogott általánosságokon lovagoló tevéketlen és tartalmatlan emberek. Mindenikök egy-egy Rudin, Rudin egyéniségének vonzó tulajdonságai nélkül. De a felsőbb körök tagjai, kiket TURGENYEV e regényben mint az aristokratikus tömeg képviselőit mutat be, még hitványabbak, mint e tanulók. Azok a grófok, hercegek és divathölgyek, kiknek körében Irina él, a romlottság, a léhaság oly példányképei, minőkre más nemzetek társadalmában aligha akadhatunk. Szinte méreggé válik az író satirája, mikor e társadalmi osztály jellemzésébe fog: «Az ott Babette hercegnő, kinek Chopin karjaiban múlt ki (tudva levő, hogy Európában van legalább is ezer oly hölgy, kinek Chopin karjai közt múlt ki); amaz ott Anette hercegnő, kit e hölgyek közül kétségtelenül megillet az elsőség pálmája, ha néha előkelősége mögül az egykori mosonő ki nem kandikálna, mint a fokhagymaszag szokott előtörni az ambrailatból; továbbá Pachtette hercegnő, kivel az a szerencsétlenség történt, hogy férje, kinek előkelő állása volt, minden teketória nélkül Dieu sait pourquoi egy polgármestert sajátkezüleg elvert és 20,000 tallér közpénzt elcsikkasztott». E nők között, mint a regény egy sajtáságos alakja, Potugin mondja, még a legjobb is meg van romolva egész a legkisebb erecskéjéig.

A *Füst* kétségkívül a legkíméletlenebb s a leggonoszabb satirája az orosz chauvinismusnak és a slavofil törekvéseknek. TURGENYEV hangulatát e regény írása idejéből és véleményét e slavofil törekvésekről Polonskihoz írt levelei tükrözik leginkább vissza: «Örvendek, hogy a szláv ünnepre egy verset írtál, noha én ezt a mi mesterkélt slavofilismunkat épen nem szeretem . . . Bár egyetértek veled, hogy jobb Aksakovot követni, mint Metternichet, de mégis ezerszer okosabb dolognak tartom Anglia mintájára belügyeinkkel foglalkozni, mint a külpolitika eseményeire szegezni figyelmünket. Különben üres szalmát csépelve, biztosíthatjuk egymást, hogy ezzel fontos dolgot cselekszünk. Bocsáss meg, de épen azért örvendtem annak a fiaskónak, mely a rendezett slavofil ünnepély eredménye volt. Úgy látszik, hogy a közönségnek van mégis némi értelme».

TURGENYEV e slavofil törekvésekben egyikét látta amaz áramlatoknak, melyek, mint idézett helyén mondja, időről-időre zsarnokai lesznek a közszellemnek, s melyekben az oroszország eléggé alaptalanul megváltóját szokta látni. Azt tartotta, hogy ideje már egyszer felhagyni az egyetemes csoda-gyógyszerek keresésével és hozzá kell fogni ahoz a lassú, de kitartó munkához, mely a nemzeti jólétnek egyedüli feltétele és biztosítója.

Ennek akadályát a slavofil törekvésekben és az orosz chauvinismusban látta, s azért fogott e regényben az orosz társadalom elemezésébe. A végeredmény nem volt rá nézve vígasztaló, mert a tények pessimismusát még jobban megerősítették, fájdalmas lelkét még mélyebben elkeserítették s ezért látta az emberi — nevezetesen pedig az orosz nemzeti törekvéseket füstöz, szétfoszoló ködöz hasonlóknak.

Ez időből származó leveleiben többször emlegeti, hogy nem kell az életben egy általános, egyetemes eszményt keresni, hanem egy önálló, valóban létező ideált, hogy le kell mondani a *hegyek áthelyezésének*, a nagy és lármás eredményeknek gondolatáról s meg kell elégedni egy szűkebb működési kör felkeresésével és betöltésével. E gondolat azonban közös ellenfeleivel is. A radikálisok ugyanis belátták, hogy az eddig hangoztatott nagy eszmékkal, általános elvekkel nem mennek semmire. Hogy az elmélet nagy bankjegyét fel kell a gyakorlat apró pénzére váltani, ha a tömeg között értékesíteni akarják. Nem elég apostolokat szerezni a művelt ifjúság körében, mint valami bölesészeti vagy művészeti világnézetnek, hanem meg kell nyerni a nép tömegét is, a melynek segítségével nélkül nem lehet a fennálló hatalommal szemben forradalmi kísérletre még csak gondolni sem.

A radikális mozgalom vezére, Bakunin kiadta a jelszót: *idt iv narod — a nép közé menni*. Erre aztán megindult egy sajátságos mozgalom. Művelt ifjak és leányok a nép közé mentek, mint munkások, kisiparosok, szatócsok, tanítók stb. azzal a szándékkal, hogy eszméiket a nép között elhívták s az ifjabb nemzedék megnyerésével a talajt az általános forradalomra előkészítették. A dolog gyakorlatinak látszik, de tényleg nem volt egyéb az orosz nép jellemének félreismerésén alapuló óriási tévedésnél. Azok az ifjak és leányok, kik a nép közé mentek, tapasztalatlan rajongóknál, a népet nem ismerő ábrándozóknál nem voltak egyebek, kik előtt sem a cél, sem az eszköz nem volt világos, vagy határozott, kiket inkább valami homályos ösztön vezetett, mintsem szilárd, a tapasztalat tényeitől megacézózott meggyőződés, s azért nagyon helyesen mondja e mozgalom történetírója THUN ALFONS, hogy az egész mozgalom nem volt egyéb hívó, vagy könnyhívó ifjak és leányok búcsújárásánál a nép élet szenthelyeihez:

TURGENYEV éles szeme nagyon korán észrevette, hogy ez az új áramlat mire fog vezetni és hol fog végződni. Ellenfelei azzal vádolták, hogy külföldön élve, nem ismeri annyira az orosz viszonyokat, hogy azokról helyes és igaz ítéletet hozhasson. Bár sokszor fájdalmasan megsóhajtja, hogy kénytelen életét külföldön önkényes száműzetésben tölteni, de éppen ez a körülmény okozta, hogy az orosz állapotoknak helyesebb megítélője és igazibb bírója lehetett, mint honfitársai. Tekintetét

nem homályosította el az orosz élet gőzköre, a nemzeti előítéletek köde; európai állásponton állva, magasabb helyről szemlélte honfitársai törekvéseit, nemzete forrongó életét és azért jobban kivehette általános körvonalait, jellemző vonásait és biztosabb ítéletet is alkothatott értékéről, mint azok, kik a pétervári bureaukban vagy a moszkvai slavofil salonok szűk körében mozogtak csupán.

Ez új mozgalmat, ezt a gyakorlati előiskolázását a dinamit bombákkal fellépő későbbi nihilismuskak *Uj föld* című regényében vázolja. A mozgalom képviselője Neshdanov egy fiatal tanuló, egy herceg természetes fia. Egyénisége hasonlít TURGENYEV hőseinek átlagos egyéniségéhez. Kettős ember lakik benne, mint maga mondja s énjének e kettősége folytonos harcban áll egymással. Öröklött hajlamai aristokratikusok, igazi lénye, vérmérséklete költői. Élete körülményei s környezete következtében meggyőződése demokratikus, sőt forradalmi lesz, elvei, melyeket tanulmányjaiból vont le, ellentétben állanak művészi hajlamaival és ideális színezetű érzület világával. Nem oly egyöntetű, mint BAZAROV, nem oly érdes és határozott, hanem puhább, hajlékonyabb. Inkább elmélkedni szeret, mint cselekedni. Olyan épen, mint az az ifjúság, mely Bakunin jelszavát követve a nép közé vegyült minden gyakorlati érzék s a nép jellemének tapasztalati ismerete nélkül. Neshdanov sokkalta inkább helyén van Szípjaginnak, a szabadelvűsködő nagy hivatalnoknak aristokratikus salonjában, a melyet gyűlöl, mint a nép között, a hová vágyik.

Míg Neshdanov a forradalmi ifjúság képviselője, addig Mariana típusa azoknak az előkelő leányoknak, kik Bakunin jelszavára szakítottak családjokkal, társadalmi helyzetekkel, s mint az új tanok apostolai a nép közé vegyültek. Ő már egészen más anyagból van gyúrva, mint Neshdanov. Jelleme határozott, egyöntetű és van élőhite abban az ügyben, melynek szolgálatára praedestinálták vérmérséklete s élete körülményei. E mellett igazi tipikus alakja azon orosz nőknek, kiket TURGENYEV oly előszeretettel s oly nagy jellemző erővel szokott rajzolni. E két alakhoz aztán számos más kitűnően rajzolt alak járul mindkét részről. Markelov igazi típusa a fanatikus, a korlátolt, de erős hitű és hiszékeny orosz forradalmárnak, Szolomin pedig ama szabadelvű, gyakorlati érzékű, kevés szavú munkás embereknek, kiknek Oroszország oly nagy hiányával van s a kiknek elszaporodásától várta TURGENYEV egész életében hazájának üdvét. Osztrodomov, Masurina az orosz tanuló ifjúság jellemző alakjai, ép úgy, mint Goluskin típusa azon egyéniségeknek, kik hiúságuk kielégítésénél magasabb czélt nem ismerve, szoktak az új mozgalmakhoz csatlakozni.

Vagy tekintsük a másik rész embereit. Mily kitűnően rajzolt kép-

viselője az arisztokratát majmoló parvenueknek Kallomeyzev! Mennyi üresség, mily tartalmatlanság, irígység és gonoszság van elrejtve e finom salonhős sima egyénisége mögé. Vagy kell-e sikerültebb rajza a szabad-
elvűt játszó nagy orosz hívatlagnak Szipjagin egyéniségének rajzánál? Vagy lehetne-e találébb képet adni az orosz kormányzóról, mint a minőt az epizodszerűen felvetődött kormányzóban rajzolt? Vagy lehetne-e a társadalmi állapotok valódiabb satirikusát képzelné Paklinnál, kinek szavaiban nem egyszar a költő érzéseit és gondolatait halljuk megcsendülni. Valentine Michailevna pedig találó, finom és művészi rajza amaz orosz salon-hölgyeknek, kiknek, ha nincs is minden erecskéjük megromolva, mint Potugin mondja a *Füstben*, de a kikben külső máznál, rideg, szívtelen tisztességi érzetnél egyéb nincs, kiknek erkölcsi kodexök nem terjed tovább a társadalmi conventio szabályainál.

E regénynek is magkövét szerelmi történet alkotja, melynek hősnője Mariana. A sötét, a rideg Markelov is szereti Marianát, de Mariana Neshdanov felé hajlik, mert benne látja azt a férfit, kit szíve keres. Később Neshdanov gyöngesége miatt kiszorúl szívéből s helyét Szolomin határozott, férfias egyénisége foglalja el. A regény veleje tulajdonképen Neshdanov esaiódásában áll.

Mariana és Neshdanov odahagyják Szipjagin házát, hogy egymásé legyenek s aztán életökét a forradalom ügyének szenteljék. Egyelőre Szolomin házában húzódnak meg, honnan aztán kimennek a nép közé. Megkísérlik *magokat egyszerűsíteni*, mint Tatjana Osszipovna mondja, kitől Mariana főzni tanul, hogy mint valami szakácsné vagy konyhaszolgáló a nép közé vegyülhessen. Neshdanov kisvárosi szatócsnak öltözik és elmegy a nép közé. De szomorú tapasztalatokkal tér vissza. A nép nem érti, a mit beszél, forradalmi röpiratait majd imádságos könyveknek, majd rablőhistóriáknak nézi. Izgató szavait megbámúlják, de nem értik. Egyik moszkvai csavargót lát benne, a másik meg, egy öreg, kiszolgált katona, ki sejti szavai értelmét, golyóval fenyegeti. Csalódva s kételkedve tér haza. Elveszti hitét és bizalmát önmagában s ezt beszélgetés közben tudtára is adja Marianának és barátjának, kivel állandóan levelezni szokott. Hangulatát a levélhez mellékelt *Álom* című költeménye fejezi ki erős és megragadó vonásokkal. A kép, a melyet e költeményben rajzol hazájáról, méltó volna magához SHAKSPEREHEZ is.

Az orosz népen erőt vett a pálinka hatalma — mondja e regényben Markelov. És Neshdanov a nép közé menve, fájdalmasan tapasztalja, hogy a medium, a melynek segítségével az orosz népre hatni lehet, egyedül a pálinka. Ezalatt híre jön, hogy a mozgalom kitoróban van. Neshdanov a zendülés helyére siet. E jelenet annyi humorral, annyi pezsgő elevenséggel, annyi jellemző erővel van leírva, a mennyi még TURGENYEV-

nél is ritkítja párját. Az eredmény teljes fiaskó. Markelovot saját parasztjai fogják el, Neshdanovot pedig Szolomin bizalmas embere holt részegen viszi haza. Mámorát kialúdvá újból meglepi kételkedő, tépelődő hangulata. Marianának most már nyíltan bevallja, hogy nem csak önmagában nem bízik, hanem az ügyben sem, melynek szolgálatára vállalkoztak. Ezalatt Paklin ügytelensége következtében Szijjagin megtudja tartózkodási helyöket. Szolomin e miatt intézkedéseket tesz, hogy Mariana és Neshdanov mielőbb összekelhessenek. Neshdanov azonban belátva, hogy őt Mariana szívéből kiszorította Szolomin férfias alakja, sorsa felett határoz. Másnap reggel észrevétlenül lemegy a kertbe s ott meglövi magát. Hátrahagyott levelében Marianat Szolominra bízva s mikor ezek mellette állanak, halálos sebében ápolva, kezöket egymásba teszi kifejezésül utolsó kívánságának, hogy legyenek egymáséi. Neshdanov így végzi be életét. Markelovot elítélik, Szolomint pedig felmentik és ő később munkásszövetkezetet alakítva, Marianával egybe kél és életét, mint tevékeny és hasznos ember folytatja. A többi személy is letűnik a színpadról, csak a nihilistához, Masurina, Neshdanov titkos imádója és Paklin jelennek meg még egyszer, hogy az elbeszélést egy epilogusszerű beszélgetéssel bezárják, mely epilógus röviden jelzi a betegség amaz új fordulatát is, melyet valódi nihilismusnak nevezhetünk.

TURGENYEV azt írja e regény bevégezte után Polonskinak, hogy ha az *Atyák és fiaik*ért pálczával verték ellenfelei, úgy az *Új földért* dorongokkal fogják ütni. Igaza volt. Ritka könyvet fogadtak tendenciája miatt oly egyhangú ócsárlással, mint e regényt. Az események azonban megmutatták, hogy TURGENYEVnek volt igaza. Sassulics Vera és Szolovijev merényletei fényes igazolásául szolgáltak mindennek, mit TURGENYEV a mozgalomról mondott. Lelkét azonban ez igaztalan és méltatlan támadások végtelenül elkeserítették. Megfogadta, hogy többet tollat nem vesz kezébe. E fogadását annyiban meg is tartotta, hogy oly művet, melyben hazája s nemzete állapotát tette volna debatte tárgyává, többé nem írt.

Hosszas hallgatását talán meg se szakította volna, ha egy különösebb tárgy lelkét egész erővel meg nem ragadja. E tárgyat a már említett *Halál után* című elbeszélésében dolgozta fel, mert Milics Klára története lényegében valóságosan az életből volt merítve: «Igazán különös pszichologiai tünemény, — írja Polonskinénak (1881 decz.), — a mit kegyed velem közöl — szerelem a halál után! Ebből lehetne egy félig fantastikus elbeszélést csinálni amúgy Poe Edgár modorában. Emlékszem, hogy ezt a Kadminát egyszer, mikor még opera-énekesnő volt, láttam a színpadon. Nagyon kifejező arcza volt. Igen érdekes továbbá a kegyed leírása is arról a viszonyról, mely e beteg leányka és a száműzött zsidó között volt. Különös, bárhova fordulunk az életben, mindenütt egy

dráma, — és még vannak írók, kik panaszozzák, hogy már minden tárgy ki van merítve». Aratov lelki állapota nem csak beteges, hanem némileg titokszerű is. Szerelmi lázában a lélek oly tüneményeivel találkozunk, melyek a psycho-pathologia körébe tartoznak. A lelki élet nagy ismerői és költői magyarázói nem elégedtek meg soha az egészséges emberi lélek érzéseinek és szenvedélyeinek rajzolásával, nem félték a beteg, a megbomlott lélek bonyolultabb és titokzatosabbnak látszó tüneményeit is vázolni, sőt bátran mondhatni, hogy ezt nem ritkán nagyobb érdeklődéssel, mélyebb szellemmel és elragadóbb művészettel tették. Nem szükség másra csak SHAKSPERERE és a mi ARANY JÁNOSUNKRA hivatkozni. SHAKSPERE nagy tanulmányozója, TURGENYEV is diadallal járta meg azt az utat, melyet a nagy brit lángész megfutott. Az emberi lélek és élet tüneményei utóvégre sem oly egyszerű, világos, teljesen átérthető dolgok, mint azt az úgynevezett *józan ész* gondolja. Van azokban valami csodálatos, titokszerű, melyet a tudomány megmagyarázni nem tud, mert a haladó tudomány bármennyire is kiterjeszse az emberi ismeret határait, mégis sok oly tüneménnyel leszünk kénytelenek szembenézni, melyeknek gyökere átnyúlik abba a nagy ismeretlenbe, melyet a végtelenség fogalma, mint valami Isis-fátyol főd el szemeink elől.

A lángelme a maga *szent örületében*, a természettudós Farradaytól emlegetett *benső megvilágosodásában* sokszor kénytelen látni a tünemények ez ismeretlenbe átnyúló gyökereit s tudomást venni oly dolgokról, melyeket a tapasztalati tudományok még a lehetőség körén is kívül állóknak tartanak s ezért többször kénytelenek elismerni, mint mi, Hamlet szavainak igazságát, hogy még sok dolog van az égen és földön, melyről a mi iskolás bölcseségünk még csak nem is álmodik. A lángelmék különösebb vonzódása a rejtelmeshez, a titokzatoshoz, valószínűen csakis e körülmény segítségével magyarázható meg. Némelyiköknél aztán e vonzódás gyengeséggé válik, melyet, ha a közönséges józanészű emberek chablonszerű mértéke szerint ítélünk meg, kénytelenek vagyunk elítélni. I. Napoleon felkereste kora híres kártyavetőőnjét, Shelley egy alkalommal közel volt ahhoz, hogy higgyen a kísértetekben, Schopenhauer meg a spiritizmus felé hajlik s lehetőségét a szellemek megjelenésének éppen nem utasítja vissza; sőt a mi nagy Széchenyinknek is voltak olyan hajlamai, melyeket mi hajlandók vagyunk a gyenge elméjű emberek babonáságai közé sorolni.

TURGENYEV mentes volt ugyan még e gyengeségektől is, de azért a lélek titokzatosabbnak tartott nyilvánulataitól költői érdeklődését nem tagadta meg, sőt mondhatni, hogy évei számával ebbeli hajlandósága is növekedett. Ugyancsak ez időben írta *A diadalmas szerelem éneke* című elbeszélését is, melyben az alvajárás képezi a lélektanilag és költőileg

megoldandó problémát. Fabio és Muzio, egyik festő, a másik pedig zenész, egy leányt szeretnek. A leány Fabióé lesz, Muzio elutazik keletre és csak évek múlva tér vissza egy néma malaji szolga kíséretében. Valeriát most Muzio sajtószerű egyénisége, de még inkább egy általa eljátszott dal, melyet *A diadalmas szerelem énekének* nevez, mélyen meghatja. Álmodni kezdi gyötörni mindkettőjüket s mindkettőjökönél kifejlődik az alvajárás. A vágy, a titokzatosan működő szerelem összehozza a két alvajárót. Fabio egy ily sajtószerű légyott alkalmával leszúrja Muziót. Az elbeszélés valami sajtószerű keveréke a reálisnak és a fantastikusnak és e miatt a hangulat is folytonosan ingadozó a kísérteties sejtelmé és a valóság tudata között. Azt hisszük, hogy az egész nem egyéb a költő képzeletének szeszélyes csapongásánál és csak közelebbi vizsgálódás után látjuk be, hogy az egész dolog pszichológiailag a legbiztosabb alapokon nyugszik.

TURGENYEVET különben az emberi lélek álomban nyilatkozó nem-tudatos tüneményei régóta nagyon érdekelték. Már 1863-ban tárgyúl használta ezt *Látomások* című elbeszélésében, melyet a költő egyik leg-sajtószerűbb, de egyszersmind legnehezebben érthető művének kell tartanunk. A költő alszik, de álmában egy női alak jelenik meg, ki magát Ellisnek nevezi s a ki őt magával viszi egy hosszú légi útra, melyben a múlt és jelen számtalan képét látja szeméi előtt egymást váltva, fel- és letűnni. Ellist azonban üldözőbe veszi egy szörny, a halál, és zsákmánya tárgyává teszi. Hogy valódi értelme és jelentősége mi legyen e nagy és jelentős gondolatokkal terhelt műnek, azt a róla írt számos magyarázat után is nehéz volna kitalálni. Ugyancsak a lélek e fajta jelenségei képezik tárgyát *Álom* című elbeszélésének is. A vallásos hallucinációt *Abexej atya elbeszélésében* tárgyalja; a hypnotismus tüneményeit pedig összekötve a vallásos rajongástól meglepett lélek jelenségeivel a *Különös történet* című elbeszélésében. *A kutya*, a *Tuck, Tuck, Tuck* pedig már egyenesen a babonás körébe csapnak át, míg *Jergunov hadnagy kalandjában* a kísérteties a komikussal olvad össze és bilincseli le varázssával figyelmünket. E művek azonban a *Halál után* és *A diadalmas szerelem éneke* címűek kivételével mind korábbiak. Ez időszakban e két elbeszélésen kívül, leszámítva egy pár apróságot, a *Régi képeket*, az *Egy kétségbeesett embert* s a *Költevények prózában* című műveket írta.

Bár a *Kétségbeesett emberről* maga Taine is nagy elismeréssel nyilatkozott, az *Új föld* megjelenése után, mégis a *Költevények prózában* címűt tarthatjuk legjelentékenyebb művének. TURGENYEV költői egyéniségének ez a legszebb és a legösszhangzatosabb kiegészítője. Lirai természetű elmélkedések az élet egyes kérdéseiről, de mindeniknek magját egy-egy bölcsészeti gondolat alkotja. Körülbelül öt évre (1878—1882) terjed az az idő, mely alatt a kis vázlatoskákat, elmélkedéseket papírosra tette,

mint tapasztalatainak, emberszeretetének és ideális gondolkodásának eredményét. Igazi gyöngysor, melyben világnézete, bölcsészeti felfogása még egyszer felragyog. Mély pessimismus ömlik el e költeményeescskék mindenikén, sőt egy néhányat olyat találunk köztök, melyekről elmondhatjuk, hogy méltán sorakozhatnak a pessimismus legnagyobb költőinek legszebb alkotásai mellé.

TURGENYEV nem csak nagy költő volt, hanem a szó szoros értelmében vett nagy ember is. Szerénysége páratlan s a kik vele érintkeztek, egyhangúlag arról tudósítanak, hogy soha sem volt alkalmok érezniök a lángész büszkeségét vagy sértő öntudatát. Szíve egyszerű volt és tiszta, mint egy gyermeké, szelleme szabad és mentes minden előítélettől. Mások szabadságát és meggyőződését igyekezett mindig tiszteletben tartani. Az élet előtte a gyakorlatban sem az élvezetek, hanem a kötelességek összessége volt. A barátságot szentnek tartotta, s úgy fogta fel, mint valami vallásos fogadalmat, mint valami olyan kötelességet, mely ember voltunkból következik. Erkölcsi kódexének alapja nem a társadalmi conventio, hanem a szeretet volt a mindennapi életben is. A hol a szenvedőn enyhíteni, az elesetteken segíteni kellett, mindenütt ott volt. Levelezései tanúságot tesznek jó szívéről, önzetlenségéről és magasztos emberszeretetéről. Nem ismert ember és ember között különbséget. A zsidó üldözése ép úgy fájt lelkének, mint a méltatlanul szenvedő délszláv rajah jajkiáltása. A törököt ép úgy nem tartotta üldözendőnek, mint a lengvelt. Meggyőződése volt, hogy az emberiség művelődési és szabadsági törekvéseiben közösség van. Az emberiség megváltásában, fajunk tökéletesedésében őszintébben hitt minden pessimismusa mellett is, mint sok optimista, ki folytonosan az emberi méltóságról s fajunk erényeiről deklamál. Szentnek tartotta az emberi civilizációt és az ember legdrágább kincsének a század nagy vívmányait: a szellemi és a politikai szabadságot, az egyenlőséget és a szabadelvű intézményeket. Ellensége volt a bűnnek, a tudatlanságnak és a zsarnokságnak egyaránt. Kész volt a harcra ezek ellen mindig, de a küzdelemben a szeretet és az igazság fegyvereinél másokat alkalmazni soha sem tartotta megengedhetőnek.

Írói rangját meghatározni, helyét a század nagy írói között kijelölni nem csak nehéz, hanem ama közelség miatt, mely közöttte és közöttünk van, lehetetlen is. Még egy-két évtizednek le kell zajlania, hogy alakja jobban kiemelkedjék, hogy a keret, melyben mozgott, határozottabb legyen. De annyit most is mondhatunk, hogy neve ott fog ragyogni amaz írók sorában, kiket a század szelleme legkiválóbb képviselőinek s korunk érzései és hangulata legigazibb tolmácsolóinak tartunk.

AZ ASSZONY.

ELBESZÉLÉS

VÉRTESI ARNOLDTÓL.

(SZÉKFOGLALÓUL FELOLVASTATOTT 1887. OKTÓBER 26-DIKÁN.)

I.

Két hete, hogy Szurdoky Lenczi a szemináriumból haza jött s újdonatúj fénylő fekete reverendájában minden istenadta nap nagybűszkén végig sétál a falun. A paraszt asszonyok mind kezet csókolnak neki, fiatalja, vénje, a harangozó meg főtisztelendő úrnak szólítja mindig, ha az öreg pap nem hallja. Hiába tiltakozik Szurdoky Lenczi, hogy hiszen még föl sem szentelték, majd csak a jövő hónapban, most még csak afféle kispap, a ki senki, semmi.

Hanem a harangozó olyan furfangosan pislant a kancsal szemével s harcsa bajuszát szopogatja, mintha azt akarná mondani: ne tessék neki beszélni, tudja ő, a mit tud. Az öreg főtisztelendő tegnap este is emlegette: nagyra menendő fiatal ember. Az öreg Szurdoky tekintetes úr meg a múltkor, hogy nagyon jó kedvében volt, hát egyre esküdözött, hogy isten teremtcse püspök lesz a kölyökből.

Bizony el is kelne valami püspökség, vagy valami jó kanonokság, teszem azt, lehetne a fiúból egrri nagyprépost. Mindjárt kisegíthetné a testvéreit, még a szegény édes apját is, ha addig élteti az Uristen Szurdoky Gábor urat.

— Fiam, — bíztatja az ősz nemes úr a harangozót, a ki egyszersmind eszmadia s épen többrendbeli talpalás, fejelés és különböző föltozások ára végett bátorkodik esedezni; — fiam, ha én azt megérem, mikor Lenczit nagypréposttá installálják, hát akkor látjátok meg, micsoda ember vagyok én. Többet nem mondok, csak annyit.

De annyi is elég a szegény alázatos mesterembernek, a ki csak motyog valamit és szorongatja zsebében a kontót, hanem a viláért sem merne előállni azzal, hogy hiszen aratás utánra tetszett igérni.

Majd, majd, a nagy aratás, az igazi aratás, mikor az egyházi dús jószágokban aratnak, az lesz majd az idő, mikor a Szurdoky nemzetség

régi fényébe visszaáll. Addig dédelgetik a család szemefényét, tejsze, vajba fűrészténék, a két fiatal asszony, a bátyjainak a feleségei mindig körülte sűrögnek, forognak, tőle kérdezik, hogy mit főzzenek ebédre, az öreg úr a vörös borából kínálgatja, maga töltöget a poharába :

— Iszol még egygyel, édes fiam ?

Gabi, Feri ölelgetik. Nincs ilyen testvéri szeretet több a kerek világon. Emlegetik a boldogúlt édes anyjokat, még az is örvendezve tekint le az égből.

— Mert hát tudod, hogy az volt a kívánsága mindig, hogy te az egyházi pályára szenteld magadat.

Gabi úgy véli, hogy nem fölösleges ezt eszébe juttatni Lenczinek s Feri is olyanformán gondolkodik :

— Az ám. Jó lenne, ha már fölszentelnék. Az ilyen huszonnégves fiatal embernek könnyen megakadhat a szeme valami lányon s aztán kanonokság, püspökség, minden fucses !

Gabi a feleségét szólítja :

— Te, nem vettél észre valamit ?

Nem, az nem vett észre semmi különöset. Igaz, hogy Lenczi nem sűti le mindjárt a szemeit, ha egyik-másik leány reá néz, Dombrády Miklóséknál még tánczba is sodorták s cseppet sem haragudott érte, Gavalér pap lesz, mint a tarpataki plébános ; de az még nem baj. Jobb ha olyan lesz, mint valami alamuszi szenteskedő, a ki a gazdasszonyának körmei közé kerül.

No, no, azon majd segítenek a gondos testvérek. Most csak az a kérdés, nincs-e valami baj mostanság ?

— Nem szeretem, — szolt Feri, — hogy oly sokat jár az özvegy Pintérnéék háza felé és azt az Erzsi leányt mindig látom a ház előtt a kis rácsos kertben. Nem tud valami munkát adni neki az anyja ? Bizony rájuk férne.

No attól nem nagyon félti Gabi az öcsését. Az olyan levegőben járó leány, az nem indul ki vőlegény-fogdosásra, mint . . .

De még ki sem mondta, már elharapta a szót. Csak nagyot sohajtottak mind a ketten. Mind a két testvér egyet gondolt.

Az asszony ! Hej, veszedelmes portéka az asszony. Mindig új ruha. Aztán most ez, most az. A mi az egyiknek van, a másik is megkívánja. Úgy-e lelkem, nekem is hozatsz olyan nyolczszáz forintos kocsit Kölbertől, mint a Dombrády Miklóséné ? Úgy-e édes, mi is bemegyünk a jogászbálra ? Meg a nőegyleti bálra ? Csók, ölelés, aztán sírás-rívás. És az ember olyan bolond, hogy Miskolczra is megy, Kassára is megy, az asszony után.

Szurdoky Gabi izgatottan dobol az újjával az asztalon.

— Hagyd már abba, — fakad ki Feri, a ki nem szívelheti azt a dobolást, mert egy másik dobolást juttat eszébe, a mikor egyszer csak ide seregelhet a sok fiskális, meg végrehajtó.

Csak úgy úsznak már régóta, itt is kilyukad a hajó, amott is, egyszer majd igazán elmerül.

— Hát kellett az, hogy még te is megházasodjál? — veti szemére az öregebb testvér a fiatalabbnak.

Feri vállat von. Hát tudja ő, hogy miért? Hát a madár miért megy be a kelepczébe, mikor oda künn kedvére élhetne? Nem tehetni arról. Zombor Samunak már a második sárkány felesége halt meg a mult télen s ihun megint házasodik a vén bolond. Nem lehet máskép, valami boszorkányság van az asszonymnak, a lánynak a szemében; ha rá néz az emberre, hát egyszerre elrepül az embernek az esze!

— Éreztem magam — erősíti Feri; — mikor jegyben jártunk, ha Ilka akarta volna, befogathatott volna a hámos lovam helyett s húztam volna a kocsit, úgy neki bolondúltam.

Boldog, a ki asszony nélkül el lehet. Csak a papoknak van jó dolguk, nincsenek lekötve. Dicséri is mind a két bátyja Lenczinek azt az állapotot. Az arany szabadság! A gondtalan élet! Hej, ha ők cserélhetnének Lenczivel!

A mogorva vén plébános is csak rosztat tud mondani az asszonyokról. A mennyi házasságtörés, a mennyi rossz élet előfordult itt, mióta ő itt van, az rettenetesség. Ha asszony nem volna, az mind nem volna. Minden rossznak kútfeje az asszony. Minden bűn az asszony által jött a világra. A hány gazdasszonya volt a nagyon tisztelendő úrnak, az mind csalt, lopott. És . . . no de arról a szerencsétlenről nem is akar beszélni a tisztelendő úr. Hangja reszket, elakad, homlokára komor ránczok húzódnak:

— És ne vigy minket a kísértetbe!

A fiatal klerikus mélyen megrendülve megy ki a plébánia udvaráról. A merre elhaladt az utcán, ismerős mosolygó leányfejek hajolnak ki az ablakokból; de az ifjúnak úgy rémlik, mintha a sátán vigyorgó, rút arczát pillantaná meg hátuk mögött s mintha integetne a kísértő szellem:

— Ej, nem volna kedved neked is bele harapni az almába? Nézd milyen gyönyörű Évák!

A fiatal ember érzi, hogy fejébe tódul a vér. Nem tudja, hogy mi lelte ma. Még soha annyi hóboros gondolat nem villant át agyán. Az asszonyok. A leányok. Az öreg pap az oka. Bizonyosan az az oka.

Ki akarja verni fejéből az ifjú azt a sok bolond gondolatot, de minduntalan visszatérnek. A kísértő szellem csalogatja, csábítgatja,

miért mondanál le a világ örömeiről? Akármerre néz az ifjú, le a földre, föl az égre, mindenütt két ragyogó kék szemet lát, egy nevető piros szájacskát, egy szűzies fehér homlokot, melyre sűrű gesztenyeszin, selyem haj borúl, rózsaszín szalagos alabástrom nyakat, gömbölyű vállakat.

S a mit a képzelet kápráztatón libegtet, az ott áll előtte nemsokára elevenen, fűgén mosolygva :

— Jó estét, Lenczi !

A nap már lemenőben van. Fényes tányérját eltakarta a Domb-
rádyék gyümölcsös kertje, de aranyos sugarai még ott lebegnek a szem-
közti házsor födelein s lángpirosra festik az ablakokat, mintha tűz égne
mindenütt. Ebben a piros világtításban a fiatal leány arcza is ragyo-
góbbnak, üdébbnek látszik. Olyan mint a nyíló rózsák körülötte a kis
kertben.

A fiatal ember meglepetve, bámúlva néz rá egy darabig s szinte
elfelejt beszélni. Még a lélegzete is elszorúl. Dadog valamit, de ha meg-
kérdéznék, egy árva szót sem tudna abból elmondani, a mit együtt
beszéltek. Talán az estéről vagy a holnaputáni búcsúról, vagy isten tudja
miről. Aztán a leány előhozta, hogy hallották-e már? Csongor Aranka
férjhez megy.

A fiatal ember tréfára akarja fordítani a dolgot s azt akarja kér-
dezni, hogy :

— Hát maga, Erzsike ?

Hanem akkor egyszerre kimondhatatlan félelem szállja meg, hogy
hátha igazán férjhez megy ez a leány? A szíve közepéig nyilal az a gon-
dolat s forr benne az epe, hogy valami hitvány ripóknak szabad lesz
otromba karjával átölelni ezt a gyöngéd karcsú derekat, káromkodó,
moeskos szájával megesókolni e kedves szűz ajkakat. És ez az egész har-
mattiszta, bűbajos teremtés a tulajdoná lesz valakinek, a ki bánhatik vele
durván, a mint neki tetszik, vagy ölében hordhatja.

Nem! Inkább durván. Az a gondolat, hogy szerelemben, boldog-
ságban ölelkezve lássa ezt a leányt másvalakivel, az még jobban elkese-
ríti Szurdoky Lenczit.

De hát mit akar ő? Pillantása ijedten siklik végig fekete talár-
ján, fülében kongnak a mogorva vén pap szavai: minden veszedelem
kútfeje a nő.

— Éne vigy minket a kísértetbe.

Lelki szemei előtt megnyílik az örvény. Látja, hogy már csak egy
lépés választja el a mélységtől, a hol elvész becsvágyó lelkének min-
den föllengző álma, minden kilátása, minden reménye egy leány
miatt!

De még volt ereje visszatartani lábát, megfordulni, távozni. Távozni oly gyorsan, a mint csak lehet.

II.

Nem tekintett vissza, csak ment előre, szapora léptekkel, lihegő mellet. A falu elmaradt háta mögött, letarolt búzaföldek következtek két oldalt, prücskők csiripeltek, hosszú lábú kabóczák szökdeltek a rövidre vágott szalmaszárak közt. Az út szélén keskeny árok húzódott végig, békák kuruttyoltak benne. Elnyomorodott, bütykös fűzfák lézengtek itt-ott az árok szélén, ritkás, porlepte szürke leveleikkel. Egy-egy nyikorgó ökrös szekér haladt hazafelé. A szállóból kapások jöttek, fáradtan, férfiak, asszonyok, gyerekek. Mintha mindegyiken rajta lett volna az élet sivár terhe, az esti szürkületben valamennyi oly fonnyadtnak, oly előregedettnek látszott, oly nehezen emelte testét. Két vagy három asszony gyereket cipelt a hátán rongyos kendőbe kötve.

Bizonyosan ezek is nevetgéltek, daloltak, csókolóztak talán még csak nemrég, — gondolta a fiatal kis pap s a vőlegényeik azt hitték, hogy egy-egy Tündér Ilonát tartanak a karjaik közt. Hanem aztán? Aztán?

Haza gondolt, a két fiatal asszonyra, a kik pörlekednek szegény Gabival meg Ferivel, mert ez kéne, meg az kéne és semmi sincs a kedvökre. Mert a falakról omladozhat a vakolat, a háztető becsuroghat, a birkát, a gulyát eladhatják a zsidónak, a földet megehetik holdanként, minden évben egy darabot, hanem a cifrázkodásra, az úri módra telni kell akár honnan.

Aztán megfordulnak a fiatal kispap szemei előtt az elpusztult úri családok, a mint tovább vándorolnak rozzant paraszt szekéren, aztán a férfi lótfut, asszony várja a szerencsét, sorra próbálja a boltokat, hol adnának még hitelbe. Azután következnek a sikkasztások, az öngyilkosságok. A ki hátra marad, gondoskodik magáról. Ha fiatal, ha szép, könnyen akad pártfogója.

Az ifjú megborzad. Érzi, mint emelkedik jégpáncél szíve körül. Most már tudja, hogy merre mutatja neki az utat a gondviselés. Léptei nyugodtabbakká váltak. Most már nem fél attól, hogy visszafordul, hogy oda borúl a leány elé s azt mondja neki:

— Levetem ezt a reverendát, legyen az én feleségem, az én drága, édes kedves feleségem, a tenyereimen fogom hordani, térden állva fogom imádni.

Ki tudja, mit mindent mondott volna még csak egy órával ezelőtt! De most már lehült vére, higgadt agyveleje s a püspöksüveg

csillog a távolban szeme előtt. Megvetéssel tekint le a hiú világ forgására, a hol annyi hitványság, annyi bűn és annyi szánandó gyarlóság kergeti egymást.

Nem, nem akar részt venni abban; az ő hivatása más, magasabb, nemesebb.

— Hahó! hová ily későn szent atyám? — Köszönti nagy lármával egy csapat fiatal közbirtokos, a kik vadkaesázni voltak a sárlaposi tónál. — Hol csatangolsz te erre, Lenczi?

Diadallal vezetik vissza Szurdoky Lenczit.

— A tilosba kaptuk, — magyarázzák otthon a faluban mindenkinek, a kit előtalálnak.

— Valld be, hogy kivel találkoztál? — faggatják a kispapot.

Pintér Erzsikéhez is oda kiált az egyik fiatal ember:

— Ne higgyen neki, Erzsike!

Szurdoky Lenczi megkapja a dévaj czimbora karját s úgy megszorítja, hogy az fölsziszszzen fájdalmában:

— Mit akarsz?

— Azt akarom, hogy azt az egyet ne keverjétek bele léha tréfátokba.

Már majd kimondja, de mégis visszafojtja a szót. Hát mi jogon beszélhetne ő arról az egyről? Hát ki neki az az egy?

Lesüti fejét s odább kullog a csapattal.

Otthon nagyon szóvalán a vacsoránál s alig eszik valamit. Aggódva kérdezetik, hogy nem beteg-e? Gabiné kövér puha kezével még tapogatja pulzusát, Feriné illatos batiszt zsebkendőjével törülgeti meg a homlokát. Az öreg Gábor úr a budai keserűvizet ajánlja, nincs annál hatalmasabb orvosság, az minden ellen használ.

— Beszélni szeretnék édes apámmal, — szól Lenczi a vacsora után.

— Hm, hm, velem?

Az öreg úr erősen rágja a pipaszárát. Rosszat sejt. Gabi is így kezdte, Feri is így kezdte. Nagyokat nyel az öreg úr:

— Hm, hm, hát mi légyen az?

Lenczi előáll vele, hogy szeretne a szemináriumba visszamenni, ez a világi élet nem neki való.

Gábor úr olyat üt a eszmaszárára, hogy a sarokban szundikáló Szellő agár fölriad rá s ijedten kotródik az ajtó felé. Pedig az öreg úrból csak az öröm tört ki.

— Na csak az a baj, édes fiam, mehetsz, a mikor akarsz.

Gabi meg Feri is dicsérik az öcscsük szándékát. Hiába, mi tagadás, itt bizony nem sok épületes példát lát. Még a vén Petheő László is tarka keszkenőket osztogat a paraszt menyecskék közt.

— Hát aztán mikor mennél?

— Holnap reggel.

A két nagyobb testvér összenéz. Oly hamar? Oly hirtelen? Ohó! Alighanem asszony van a dologban. De nem szól egyik sem, csak mikor szétváltak, vonja félre Gabi Rózsit, Feri meg Ilonkát:

— Izé . . . annak a fiúnak jó lesz békét hagyni.

A két asszony durezzaan elfordul s másnap kicziczomázva, hódító pompában jön mind a kettő a búcsu-reggelire.

De Lenczi nem néz sem jobbra, sem balra, szemei komoran tapadnak a kávé s findzsájára, nem lát sem csipkét, sem szalagot, sem gondosan felgöndörített fürtöket.

A koci előáll. Az öreg Szurdoky Gábor áldólag terjeszti ki kezeit fia feje fölé. Képzeletében már látja, hogyan osztogatja az ki a püspöki jószágokat, potom árendáért, tíz évre, húsz évre, ezt Gabinak, amazt Ferinek.

— Szegény öreg apádról se felejtkezzél meg!

Az ifju csak félig-meddig hallja a búcsúzó szavakat. A Szurdoky nemzetség dicsősége csak úgy elrepül füle mellett, mint az öreg István kocsis ostorpattogatása, a ki türelmetlen fészkelődik a bakon. Ugyan ereszsziék már az úrfit, mit nyaggatják oly sokáig!

Végre fölült a kocsi Szurdoky Lenczi.

— Ejnye be bágyadt, akár az őszi légy, — gondolja magában az öreg István.

De nem szólítja meg, mert látja, hogy az úrfinak nincs kedve beszélgetni.

Hanem a mint a falu közepe táján mennek, egy kis rácsos kert előtt, az öreg Istvánnak úgy rémlik, mintha az úrfi megálljt kiáltott volna.

— Tetszik parancsolni? — fordult hátra az öreg kocsis.

— Semmit, csak menjünk tovább, — felel az ifju tompán.

A vén ember megcsóválta fejét. Hm, hát csak a füle csengett? Bosszúsan vágott végig ostorával a rudas lovon:

— Pedig milyen szép egy pár lett volna belőlök.

III.

Déltáiban érkeztek meg a püspöki székvárosba. Kopasz, zordon falával már messziről reájok meredt a szeminárium. Két vagy három papnövendék könyökölt ki az ablakból s unalmokban cseresznyemagokkal lövöldöztek le az utcára. Trézsi néni a vén gyümölcsös kofa ott bóbiskolt a sarkon. A portás bámészkodva csoszogott elő:

— Hát már vissza tetszett jönni ?

Leszedték a kocsiról a málhát. Az öreg István meghuzogatta a lovak üstökét, aztán haragosan megfordult a kocsival.

— Nem tetszik haza üzeni semmit ?

S halkabban, mialatt bozontos szemöldökeit keményen összehúzta, utána tette :

— Semmit . . . senkinek ?

S mikor látta, hogy az úrfi nem nem érti meg, morogva hajtott el.

Az ifju már akkor belépett a küszöbön, meghajtotta térdét a nagy feszület előtt a folyosón s megcsókolta az üdvözítő vérző lábát a keresztfán.

De abban a pillanatban szíve összeszorult s ijedten sietett tovább. Úgy érezte, mintha szentségtörést követne el, s mintha valami hang szemére hányná :

— Képmutató vagy, nem ez a te istened, hanem az a földi bálvány, arra gondolsz most is.

Ah! igen, arra gondol most is. Arra gondol szüntelen. Annak a leánynak a képe elkísérte idáig, itt lebeg körülte, kék szemei mosolyogva hívogatják vissza : minek járnál te hideg, rideg, kietlen úton, mikor itt az én forró keblem, melyen megpihenhetsz ? Itt a boldogság, itt a szerelem. Ez az élet, az a halál.

Verejték gyöngyözik az ifju homlokáról, s mire fölér a lépcsőn a második emeletre, egész arca lázban ég.

— Beteg vagy, pajtás ? — kérdezi egy bamba társa csodálkozva.

Szurdoky Lenczi maga sem tudja. Csakugyan mintha beteg volna, olyan hideglelés-féle.

Körülveszik. Talán jó lenne lefeküdni ?

Szurdoky Lenczi nem akar. Nem. Majd elmúlik.

Ez nem múlik el. Kimegy az udvarra, egy kis friss levegőre. Kimegy az utcára.

Várják, de nem tér vissza. Eltelik egy óra, két óra, három óra. Az igazgató aggódva keresteti az egész városban.

A mit hall, az még jobban elrémiti. Csakugyan láttak egy fiatal kispapot, hogy rohant végig az utcán mint az eszeveszett.

Nyomról-nyomra megtudják, hogy a «Fehérlő» vendégfogadóban járt, kereste a kocsit, a melyiken jött, de ez már akkor haza ment. Aztán sorra szaladgálta a kocsmákat, a hová a fuvarosok szoktak szállni s a «Szarvas»-nál talált is valami kocsit, azt megfogadta és mindjárt föl is ült rá.

A főtisztelendő igazgató úr összecsapja a két kezét:

— Szentséges teremő atyám! az a fiatal ember megbolondúlt!

A fuvaros, a ki vitte, az sem igen gondolhatott mást; de neki mindegy, uri pasasér tisztességesen megfizet, még bort is adat a kocsisának, a hol megitatnak.

— No az úristen segítse dolgában! — köszönti rá a kapzsi paraszt.

Annyi szent igaz, hogy furcsa dolga lehet a fiatal úrnak, mert a besenyői határban leszáll s azt mondja, hogy már onnan csak gyalog megy be a faluba.

Senki sem sejtí Besenyőn, hogy e szép nyári este mit beszélt egy fiatal ember egy fiatal leánynyal bizonyos rácsos kis kertecskében. Senki sem hinné el, hogy egy úri családból való ifju, a kinek négylovas kocsin illenek leánynézőbe menni, csak úgy gyalog, porosan, a hogy jött az útról, berontson egy jól nevelt kisasszonyhoz és a kisasszony a helyett, hogy megbótráncoznék, a nyakába borúl s kipírúlt arczczal örömtől repeső szívvél szalad az anyjához:

— Anyám! anyám! Lenczi megkért. Szeret. El akar venni!

A harangozó jelent ugyan valamit Szurdoky Gábor úrnak:

— Tekintetes uram a főtisztelendő ifjurat láttam a falu alatt.

De arra azt feleli Szurdoky Gábor úr.

— Részeg vagy te, Jóska fiam.

Hanem mikor az esteli harangszó után beállít Lenczi maga, már akkor megrőkönnyödik a nemes úri ember.

— Jajajaj! Beszélni szeretnél, úgy-e? Tudom, tudom már.

Gabi, Feri ráesnek az öcsésükre. Hát ez a tisztesség? Ez a családi szent kötelékek tisztelete?

Hanem az öreg csüggedten int a kezével, hogy hagyják abba. A ki egyszer női kézbe került, hiába annak az okos szó. Nem is vesztegeti rá az öreg, csak annyit kérdez, hogy hát ki legyen a jövőendőbeli?

A két testvér még igyekszik fölvilágosítani a szerencsétlent:

— Hát neked is asszony kell? Nem okúlsz a mi példánkon?

De az nem okúl, senki példáján sem okúl, az ő választottja nem hasonlít senkihez. Lángoló arczczal, villogó szemekkel beszél róla. Olyan nincs több a föld kerekiségén, az angyal.

— Hát nem tudod te boldogtalan, — kiált Feri elkeseredve, — hogy mind angyal addig, míg menyasszony? Hanem aztán? Aztán?

— Aztán? — viszonozza Lenczi. — Azután hiú, kaczer, préda, veszekedő lesz, tudom, ha a férje lelketlen, haszontalan korhely, kártyás és a szolgálók után szaladozik

— Csitt! csitt! — ugrik oda Gabi, hogy befogja a száját. — Ne prédikálj, nem vagy már pap. Még meghallják oda bent a másik szobában az asszonyok.

A két fiatal férj elhallgat. Az öreg Szurdoky Gábor búsan lóggatja nagy kopasz fejét. Már nincs mit tenni, lakodalomra kell készülni csakugyan.

— Hja, azok az asszonyok, azok az asszonyok. Hogy egyikünk sem szabadúlhat tőlük!

UTAZÁSOM AZ OLÁHOK KÖZT.

JELENTÉS

ALEXI Györgytől.

(BEMUTATTATOTT 1888. JANUÁR 25-DIKÉN.)

Mindenekelőtt köszönetemet kell nyilvánítanom a tisztelt Társaságnak azon szíves kitüntetésért, hogy engem és társamat, dr. HERRMANN ANTAL, támogatásával és ajánlatával oláh népköltészeti termékek gyűjtésére kiküldött.

A megbízást teljesítendő, még július első napjaiban indultam útnak Budapestről s szülőhelyemre, Aradra érkezve, onnan dr. JANCsó BENEDEK és dr. MÁRKI SÁNDOR gimnáziumi tanárok kíséretében bejártam e megyének azt a részét, a hol az oláhság tömegesen lakik. Útamat innen a Bánságnak vettem s kiválóan Krassó-Szörénymegyét tettem kutatásaim tárgyává. Félhónapi ott tartózkodás után visszakerültem újra Aradra, hogy Bihar- és Hunyadmegye oláh népét tanulmányozhassam. Majd Torda-Aranyosba néztem be, hogy az oláhság legérdekesebb elemét, a móczokat látogassam meg, kikhez a népköltészeti czélon kívül még nyelvészeti érdeklődések is vezettek.

E nyelvészeti czél pedig a *rotacizmus* volt, azaz ama hangtani főjellemonása a móczok nyelvének, hogy ők rendszerint *r* hangot ejtenek ott, a hol a többi oláhság *n*-et. Hosszabb vizsgálódás után kötelességeim ismét a fővárosba szólítottak s augusztus derekán gazdag anyaggal meg-
rakva kerültem vissza kiindulási helyemre, Aradra.

Az újonnan beszerzett anyag s régibb gyűjtésem, melyhez hozzájárult még a dr. HERRMANN ANTAL birtokában levő, mennyiség és minőség tekintetében vetekedik bármely népköltészeti kiadással, mely eddig napvilágot látott mind az oláh, mind pedig más idegen irodalomban. A mi gyűjteményünk azonban, ha szabad úgy neveznem, az ALEXI-HERRMANN-féle gyűjtemény kettőben üt el a napjainkig megjelent oláh népköltészeti kiadásoktól: 1. nem változtat azokon a szókon, a melyek bármely vidék nyelvében élnek, hanem teljesen érintetlenül úgy adja, a mint maga a nép használja; 2. a népnek kiejtése benne minden tekintet-

ben meg van őrizve, a mely célra a magam alkotta transcriptiót alkalmaztam. Ezt a két dolgot pedig azért tartottuk legjobban szem előtt, hogy gyűjtésünket nyelvész ember is sikerrel forgathassa.

Az eddigi oláh népköltészeti kiadások közt van olyan is, a melyik az idegen eredet bélyegét magukon viselő szokat kiküszöbölte s helyüket modern csinálmányú újakkal töltötte be. Ott van pl. ATANASIE MARIANU MARIENESCU munkája: *Balade si Colinde* (Pest, 1859), a mely, hogy egyebet ne említsek meg, pl. a *ńam* (magy. *nem*; nemzet) szót mindenűnnen, a hol a nép termékeiben előkerült, mint jövevényt kivetette s az új alkotású *ńinte* (lat. *gens*: törzs, faj, *nem*) szóval cserélte föl. Ezzel, hogy mindenre latin köntöst adott, azt akarta elérni, hogy mindenki lássa, mennyire latin az oláhság nyelve. Sőt azt is megtette, hogy egész sorokat költött önmaga, vagy a hol a gondolat nem domborodott ki eléggé, azt a saját tollával bővítette. Ilyen körülmények közt mennyit lehet építeni az e fajta kiadások megbízhatóságán, nem szükség említenem s nem is kell megütődnünk, ha az idegen, a ki olvassa ezeket, elcsodálkozik azon a latin nyelven, a mely az oláh népben él.

Hogy gyűjteményünk leírásában nem szegődtünk egyik oláh ortografiai rendszerhez se, s hogy magunk voltunk kényszerűlve újat alkotni, annak is megvan a maga oka. A manapság divatban lévő oláh írásmódok közül egy sínes építve a nép kiejtésén; pedig az írás nem egyéb mint a beszéd megtestesítője. Csináltak többféle ortografiát, melyeket csak az etimologia tart össze, s a melyeknek még történeti múltjuk, történeti fejlődésük sínes, hogy reá némileg támaszkodhatnának. Az oláhok régebben csak a szláv cirill-féle írással írtak; mikor ezt elvetették, etimologikus írást teremtettek, a melyet különféleleken változtatgattak, de mindig etimologiai alapon s még manapság se bírtak düllőre jutni. A hány ház, annyiféle írás.

Vannak az oláh nyelvben egyes hangok, pl. a *gy*, *ly*, *ny* és *ty*, melyeket valamennyi oláh írásrendszer eltaszít magától s nem akar helyet adni nekik is a többi hangok mellett; holott ezek mindenütt élnek az oláhságban. Azt fogják rájuk, hogy a magyar és szláv hatás gyermekei, hogy sértik a finoman képzett fület s több effélet. Feledik azonban, hogy e jésült hangok feltalálhatók valamennyi új román nyelvben, sőt az oláh nyelv édes testvereiben, a *makedo-* és *istro-ruměn* nyelvjárásban is élnek e „paraszt” hangok. Talán ezekben, vagy épen a francziában is a magyar és szláv befolyás hozta létre őket? Ezek épen olyan fejlődések minden nyelvben, mint bármelyik más hang s jó hangzásban egy hajszálnyival sem állnak hátrább a *cs*-nél és *zs*-nél. Mi ezeknek életet adtunk, ejti a nép mindenfelé; de ha csak valamely vidéken is volnának használatban, mégis kötelességünk velük számot vetni.

De nemesak ezért vetettük el az oláh helyesírási rendszereket, voltak ezenkívül egyéb okaink is. A legnagyobb ok, hogy egyes tájak hangjait még megközelítőleg se írhatjuk le a mai oláh ortografiákkal. Már pedig a mi célunk, a mint föntebb említettem, hogy gyűjteményünk ne csak az irodalomtörténésznek, az etnográfusnak, a nagy közönségnek, hanem hogy a nyelvésznek is nyújtson beces anyagot. Erre pedig eleddig senki se vetett ügyet az oláh irodalomban; a mi munkánk a legelső, mely az oláh dialektológiára fordítja a figyelmet.

Azokon a vidékeken, a hol megfordultam, első dolgom volt a pap-hoz és tanítóhoz benézni, mint a kik legjobban ismerik a népet s megkérdezni tőlük, vajjon nem foglalkoztak-e népköltészeti gyűjtésekkel. Az ilyen kérdezgetéseknek igen gyümölcsös eredménye volt. Többen engedték át nekem gyűjtéseiket s megígérték, hogy jövőben nagyobb gondal fognak látni a nép termékeinek összeírásához. Ilyen úton kerültem egy 1831-ki népköltészeti gyűjteményhez is, melyben egy letűnt kornak dalaí vannak megörökítve. Hogy mekkora bece van e gyűjteménynek, nem is szükség említenem.

Meglátogattam a népet otthonában, mindennapi munkájában, mulatságaiban. Először biztosítási ügynöknek néztek; csak mikor látták, hogy én is oláh vagyok, hogy beszélem teljesen nyelvüket s hallották mi járatban vagyok, melegedtek föl s bor, de leginkább pálinkázás mellett váltak közlékenyebbé. Az ital, a mulatozás, a mit rendesen az én zsebem bánt meg, föloldotta nyelvüket s a jó kedvnek nem is maradt el a következménye: daloltak, hogy alig győztem az írást. Igaz, nehezen ment, hogy tollba mondják a nótát.

— Már minek az úrnak leírni ezeket a mi paraszt bolondságainkat?

A ki már egy kicsit világlátott ember volt, hozzátoldotta:

— Talán újságba akarja tenni, hogy kinevessenek bennünket?

Egy legény meg éppen azt találta mondani, hogy bizonyosan azért akarom én összeírni dalaikat, hogy a járásbírónak nyújtsam be és őket bezárják. Valószínűleg valami törvényellenes dalról emlékezett meg előttük a tanító s szegények azt hitték, hogy már most minden nótáért, a mi olá hul van, büntetés fogja érni őket.

Egy helyütt betértem egy magyar földesúrhoz, a ki hallván czéomat, menten összegyűjteté valamennyi szolgáját s keményen rájuk parancsolt:

— No, most minden nótátokat és meséteket mondjátok el ennek az úrnak, mert különben mindnyájatokat elcsapatlak!

Volt erre riadalom! Ki-kí törekedett közelebb férközni hozzám, ahhoz a *nagy dashál*hez (tanítóhoz), a ki *Budapestről* (de la Budapesta) jött. Persze, hogy jól megbámúltak s nem ment sehogysem a fejkükbe,

hogy ez az atyafi ugyan mit csinál ezekkel az *ostobaságokkal*. Mindenki iparkodott mentül többet és mentül szebbeket mondani. Egy hét alatt jóformán többet gyűjtöttem ott, mint az egész utazásomban.

Csak a babonás ráolvasásokhoz tudtam nehezen hozzáférni. Összesen *egyre* tettem szert. Egy öreg móczné mondta el nekem; de erősen a lelkemre kötötte, hogy senkivel se tudassam, mert bűnbe esik. Én azonban, Isten boesássa meg az én s az ő vétkét, mégis át fogom hágni a tilalmat s nem átalloom itt elmondani azt a ráolvasást, a mire a jó öreg néni ke tanított. Ime :

«Mentében György találkozik kilencz megigéző asszonyval, kilencz megrontó asszonyval, kilencz szemverő asszonyval; megigézték, megrontották, szemmel megverték és mégse laktak jól. *Kozman dā Amin* (lefordíthatatlan) Györgynek gyógyító szere. (Itt a betegnek fújnia kell egyet, reá köpnie, aztán ezt mondania : *Ereggy Matä* [lefordíthatatlan] *kövébe*). Mentében György találkozik szüz Máriával, a kinek szoknyája, ruhájának újja föl volt gyűrve; megkérdezi őtet: mi bajod neked, György? Mentemben találkoztam kilencz megigéző asszonyval, kilencz megrontó asszonyval, kilencz szemverő asszonyval; megigézték, megrontották, szemmel megverték és mégse laktak jól. *Kozman dā Amin*. (Újra fújni, köpni s aztán : *Ereggy Matä kövébe*.) Ha férfitől ered, szakadjon le heréje, ugorjon ki a szeme, szakadjon le belső része; György pedig gyógyúljon meg, épüljön föl, mint a mérhetlen sárarany, a melyet Isten adott anyja méhéből. *Kozman dā Amin*. (Fújni, köpni s erre : *Ereggy Matä kövébe*.) Ha asszonytól ered, szakadjon le emlője, hulljanak le hajfonadékai, szakadjon le belső része; György pedig gyógyúljon meg, épüljön föl, mint a mérhetetlen sárarany, a melyet Isten adott anyja méhéből. *Kozman dā Amin*. (Fújni, köpni és : *Ereggy Matä kövébe*.) Ha kis lánytól vagy kis fiútól ered, repedjen meg a sarkuk, folyjon ki a vérük, ugorjon ki a szemük, szakadjon le belső részük; György pedig gyógyúljon meg, épüljön föl, mint a mérhetetlen sárarany, a melyet Isten adott anyja méhéből. *Kozman dā Amin*. (Fújni, köpni, végül pedig : *Ereggy Matä kövébe*.)»

Már említettem, hogy szerfölött nehezen kerül egy-egy ráolvasás birtokába az ember, mert az öreg asszonyok, kik legjobban tudják ezeket, félnek elmondani, nehogy bűnbe essenek. A mi ráolvasásom van, azt csak hűgornak köszönhetem. Nővel szemben asszonynépség mindig közlékenyebb. Azt hiteti el velük, hogy csupán azért írja le magának, mert úgy könnyebben megtanúlhatja s az öreg bábák elhiszik neki.

Gyűjteményünkben a népköltészet minden ága gazdagon van képviselve, de leggazdagabban a dal. Alig van nép, melynek annyi dala volna, mint az oláhnak. Naponként újak meg újak, szebbnél-szebbek szü-

letnek, de a melyeknek élete nem hosszabb a kérész életénél. És a legtöbbön az a fájdalmas, merengő hang vonúl végig, mely az oláh népköltészetet legjobban jellemzi s a mely dallamaiban is útat tör magának. Kevés, nagyon kevés dallama van az oláh népnek s e kevésben is legtöbbnyire egy és ugyanaz a motivum. Azt mondhatjuk, hogy nagyobb súly van fektetve a szövegre mint az énekekre. Hallgattam órákig egy munkás embert, a ki folyton egy nótát dúdolt s hozzá mindig új meg új szöveget. Hallgattam lányokat a fonóban, a mezei munkában, legényeket tánczközben, de mondhatom, hogy alig egy-két dallamot énekeltek ; szöveget azonban töménytelen sokat.

Az oláhság alapjában pásztorodó faj, a kit foglalkozása elzár a nagy világ zajától s rabjává teszi hegyeinek, erdeinek és patakjainak. A magyar gúnyolása : „oláh medve“ épen ezen életviszonyaira czéloz. Nem is csoda, ha az oláhnak magányos életében más vigasztalója nincs mint a dal. Énekel, ha a tavasz jó, a mint ő mondja : «Versenyzek a fülemilével» ; dalol, mikor ősszel a fák hullatják sárga leveleiket s dala «sír a fákkal együtt» ; dalol télen egyszerű szobájába rekedve, hogy unalmát elűzze ; dalol, mert «az tartja fönn életét».

Egész költészete valóban pásztori költészet. A mit lát maga körül, a természet nagyszerű panorámája, az óriási hegyek komor szirteikkel, a mélyen fekvő völgyek barátságos házaikkal, ember nemjárta rengetegek, a hűmes rétek, a hegyi viharok tombolása s a tovasikló csermely loccsanása mind-mind hatnak reá s e képekbe olvasztja alanyiségát. Legjobban szembe ötlük neki az erdő gazdag lombkoronája, a mező sok ezer tarkabarka virága, a melyeket ő mind egyenkint nagyon jól ismer ; innen, hogy dalait legtöbbnyire így kezdi : «Frunzä verdä : zöld levél». Aztán a következőkben már megnevezi melyik fának vagy milyen virágnak zöld levele s a bevezető sorból sejtjük, hogy a dal szomorú, vitézi avagy vig.

Az oláh szülőföldje összenőtt lelkével. A pásztorélettel karöltve járó elszórtsága létre hozta magával, hogy a haza, a „patria“ fogalma nem él tudatában olyan alakban mint a földmives népeknél ; mert a „cara“ nem azt teszi, hogy „haza“, csak azt, hogy : *szülőföld. otthon.* Hegye, erdeje legelője a haza, melyeken ő rajongással csüng, ilyenről tudnak dalai is.

«Ha száraz is a kenyereim,
Otthon mégis legjobb nekem.»

A mócz, a ki bebarangolja csebreivel, dézsáival s abroncsaival egész Erdélyt, az Alföldet, nem tudna megválni szegényes lakóhelyétől, a hol családja többet éhezik mint jól lakik, mesés kincsekért se. Mondtam egyiknek, hogy mért nem telepszik meg Aradmegye lankaságán, ott napszámmal is többet keresne egy hónap alatt, mint csebreivel egész

éven át; aztán kenyere is volna, jó puha, meg családja is jobban megélné.

— Látja, uram, azt a hegyet (s rámutatott a távolban szürkélő *Bihar* havasra), ha akkora rakás aranyat adnának is, még akkor se hagynám oda azt a helyet, a hol öregapám meg dédapám nyugszanak, a hol egész ifjúságomat töltöttem; ezeket a kopár hegyeket, a melyeken még a zab is nehezen terem meg. Inkább éhen halok egész családommal.

Ha el kell távoznia az oláhnak szülőföldjéről, mindenkor fájdalomosan mond Isten hozzádot.

«Maradj erdő, én elmegyek,
Sírnak értem a levelek.
Utánam ne sírjon senki,
Eleget fogok könyezni,
Ha elhagy engem mindenki.»

Mikor az oláh legényt katonának viszik, sorra búcsúzik mindenkitől, apjától, anyjától, testvéreitől, rokonaitól, ismerőseitől, a tánczot járó legényektől és leányoktól; rendre búcsút mond a mező valamennyi virágjának.

Egyáltalában a katonaságtól nagyon félnek, szidják is a németet, hogy a falu legszebb, legdélcezebb legényeit viszi el. Hogy alkalmatlanok legyenek, mindenfélét elkövetnek. A ‚vizitáció‘ előtt hetekig alig esznek valamit, csakhogy rossz színben legyenek s meggyöngüljenek. Még az öncsonkítástól se rettegnek.

Az oláh nehezen haragszik meg, türelmes, de boszúálló. A rajta ejtett sértést évekig nem felejtí el; egyelőre annyit mond a sértőfélnek: «Cěná 'n mintă: tartsd eszedben»; de aztán lesi is az alkalmat kitartással, mikor torolhatja meg.

Bátornak épen nem mondható. Nem vakmerőségben nyilatkozik haragja, inkább a kiszámításban. Szemben ritkán támadja meg ellenfelét, csak hátulról csendesesen sompolyogva. A más vagyonának tisztelete nem épen legerősebb oldala; különben ez a legtöbb népnél így van. Szidja, átkozza a vármegyét, miért bünteti meg őt.

«A vármegyét verd meg Isten,
Tömlöczöket ne építsen.
Bizony hogyha rajtam állna,
A tömlöczből kocsma válna.»

A bánági szerbségben él egy mese, a mely igen találóan illusztrálja az oláhságnak ezt a természetét; de egyszersmind a legtöbb magyarországi nemzetiségét is. A mese így hangzik:

«Mikor Jézus Krisztus a keresztfára volt feszítve, oda gyűlt a rác, magyar, német, oláh és cigány s tanácskoztak, hogy temessék el szent testét. Mibe fogjanak a zsidók ellen, a kik nem akarják azt kiadni nekik.

— Vegyük el erőszakkal, — mondja a rác.

— Igen, de csak akkor, ha nemes volt és sarkantyúval járt, — erősíti a magyar.

— Tudjátok mit, előbb felebbezünk Pilátushoz, — gondolkodik a német.

— Ugyan minek? — véli az oláh. — Majd ha beesteledik, én szépen leloptom s szűröm alá dugva tovább állunk vele.

— Ha én már le nem loptam volna, — vág közbe a cigány.»

Az oláh igen vallásos nép, mondhatjuk túlvallásos, innen babonásága is. Műveltség dolgában talán a leghátrább áll valamennyi hazai nép közt. Kivételt képez a mőcszág, a kik között az írni és olvasni nem tudók száma nagyon kicsiny. Ők már világlátott emberek, sok várost, falut jártak be, sok helyen megfordúlnak s útközlő tapasztalatokat szerznek. A ki ismeri a többi oláhságot s tudja, hogy a tisztaságnak éppen nem a leghívebb barátai, meglepi egy mőczfalunak látása. Szép, tiszta, zsindelezett házaikba ha belép az ember, feltűnik az az egyszerű, de izléses berendezés, mely a mőcz szobáján ömlik el.

Erdély népei közt alig találni olyan vendégszerető fajt, mint az oláh. Utolsó darab máláját is megosztja az idegennel, úgy hogy vendégszeretete közmondásszerűvé vált az erdélyiek között. Ha a szászhoz téved be a vándor, az azt mondja, hogy menjen el az oláh szomszédhoz (la zupënu rumën), ő befogadja szállásán s meg is vendégeli.

Az oláh szerelmében heves, tüzes, állandó; az elválás már ritkább mint a többi népeknél. A leány, ha csalódik szerelmében, órákig élénekel bánatosabbnál bánatosabb dalokat, a melyekbe beleönti egész szenvedését. Elmondja, hogy ismerkedett meg szíve választottjával, mint enyelegetek együtt boldogan s mostan őt megcsalta az álnok. Megátkozza:

«Engedje meg a teremő,
Hogy kilencszer házassodj meg,
Kilencz testvért vehessél el.»

Az elhagyott legény előveszi kicsiny tilinkóját s a buja hegyi legerőre dőlve, elfújja azokat a mélabús dallamokat, melyek csak az ő képzeletvilágában élnek s belekezd egy nótába és megkönnyebbül a lelke.

«Szegény szívem, szegény lelkem,
Mekkora tűz lángol bennem.
Ha az a tűz kitörhetne,
Be nagy hegyet megperzselne.»

«A ki hallja, hogy dalolok,
Azt hiszi, hogy bolond vagyok.
Isten látja a lelkemet,
Hogy én arról nem tehetek,
De a szívem nagyon beteg.»

Az idegenbe került leány, a kivel rosszul bánnak, vissza-vissza vágyik édes anyja házába és a távolból kéri őtet :

«Én kőszívű édes anyám,
Néha-néha nézz be hozzám,
Hadd lásd miként élek itten,
Hogy így leszen, sohse hittem.
Sóhajtok az ablak alatt,
Másoknak jut a jó falat.
Minduntalan folyik könnyem,
Kenyerem is sirva eszem,
Velem senki egy szót se vált,
Úgy óhajtom már a halált.
A hány madár az erdőben,
Mégpihen és eszik bőven,
Én idegen madár vagyok,
Nem ehetem, nem alhatok.
Aszú ágon sóhajtozok ;
Dalolj kakuk, ha elnégy is,
Ezzel lehetek el én is,
Te dalolva indulsz tova,
Én könyezve, meg sóhajtva.»

Megjelenik képzeletében édes anyja háza ; látja a kis esermelyt, mely ott folyik el mellettük :

«Édes anyám háza előtt,
Hideg esermely szökik tovább,
Mikor kijő édes anyám,
Hogy megmossa benne magát,
Látja, hogy csak az én könnyem,
Fájdalmában be se megyen.
A hány könyvet már ejtettem,
Falunk kútját megtölthettem.
Három forrás folyna egybe,
A ki iszsza, bár elveszne.
Ellenségem, ha megiszszza,
Verje meg a szűz Mária.»

Nagy fájdalmát szó ki nem mondhatja, toll le nem írhatja.

«Ha az ég papiros volna,
A hold pedig írószoba,
A fényes nap írdeák.
És ha írna, írna egyre,
Még akkor sem írhatná le,
Mit szenvedtem életembe.»

Az oláhnak legkedvesebb madara a kakuk, a mely neki szebben dalol a világ minden madaránál :

«Ül a kakuk * fiókja
Tölgyfaágon dalolva.
Oly gyönyörűn szól hangja,
Az erdőt elaltatja.
Olyan búsan szól hangja,
A Marost megállatja.»

* Egy másik változatban : *holló* van.

A népdalokon kívül második helyet foglalnak el gyűjteményünkben a karácsonyi miszteriumok, találós mesék, gyermekjátékok, babonás ráolvasások és népmesék. Számban a dalok után a balladák következnek.

Az oláh balladát az epikai színezés, a helyzet és érzelmek hosszas esetelése jellemzik; úgy hogy az oláh balladát inkább románcznak nevezhetnők, mint balladának. Igaz, megvan benne a drámai elem; de erősebben nyilatkozik a lírai hang. Mindazonáltal van egynehány olyan is, a melyik közeledik már az éjszaki népek balladáihoz. A legnagyobb része természetében a balkáni nemzetekével egyezik meg.

A birtokunkban levő oláh balladák közül csak hármat fogok e helyütt bemutatni. Jónak láttuk fölvenni ezek sorába *Tomát*, a mely annak idején elégszer volt emlegetve a *Vad-rózsa* perben.

Tomának, a mint általánosan tudva van, hasonmása a magyar népköltészetben *Ajgó Márton*, illetve *Molnár Anna*. E balladának egyik változata (Biharmegyéből) megvan a mi gyűjteményünkben is, de nem olyan teljes, mint az, melyet MARIENESCUNÁL találhatunk s azért helyesnek tartottuk mind a kettőt lefordítani.

Ime a birtokunkban levő változat.

TOMA.*

«Édes rózsám, édes rózsám,
Az ablakhoz jöjj ki hozzám.»
«Nem mehetek, nem mehetek,
Tűz pattog a kemenczémben,
Fiam gügyög bölcsőjében,
Férjem aluszik az ágyban,
Töltött fegyver a fejénél,
A lábánál meg pisztolyok
És az ajtó is nyikorog.
Gyere azért az ablakhoz.
Hadd csókoljam meg a szádat,
Talán most látsz utoljára.»
A míg ötlet megcsókolja,
Szeretője ölbe fogja
És fölpattan szürkéjére.
Még jól el sem igazodtak,
Harmadik határba voltak,
Sűrű erdő közepébe,
A „Holló” kút közelébe.
«Édes rózsám, édes rózsám,
Pihenjünk meg egykeveset.»
Fejét az ölbe tette,
Hogy kedvese nézzen benne.
«Édes rózsám, édes rózsám,
Még sütöttél, mégégettél.»

* Tamás.

«Édes lelkem, édes lelkem,
 Nem sütlek meg, nem égetlek,
 Könyeimmel csepegtetek.
 Elhagytam kis gyermekemet.»
 «Édes rózsám, édes rózsám,
 Ha már Isten úgy akarja,
 A férjedhez eregy vissza.
 Szólj be este az ablakon,
 Hogy tenéked szállást adjon.»
 «Gazdauram, gazdauram,
 Adjon szállást az éjtszaka.»
 «Szállást adok én szívesen,
 De van egy kicsiny gyermekem,
 Míg az éjjel sötétje tart,
 Megpihenni se hágy engem.»
 «Hová lett az édes anyja,
 Eltemették vagy megszökött?»
 «Nem halt meg ő, meg se szökött.
 Elrabolták erőszakkal.»
 «Hátha talán visszatérne,
 Befogadná, elkergetné?»
 «Isten mentsen, soha többé.»
 «Gazdauram, gazdauram,
 Nyissa ki nekem az ajtót,
 Míg az éjjel sötétje tart,
 Maga szépen megpihen majd,
 Kis fia is aluszik majd.»

Lássuk most a MARIENESCU gyűjteményében található változatot.

TOMA.

I.

Beszól Toma az ablakon:
 «Jöjj ki, jöjj ki, én angyalom!»
 A mint Jána* meghallotta,
 Kisietett hozzá nyomba.
 «Jána, még ma élszöktetek,
 Soha el sem is eresztlek,
 Mert uradtól itt e házba,
 Nem juthatunk csók váltásra!
 Aztán, tudod, mondtad egyszer,
 Nevetséges ez az ember.»
 — Nem én Toma, nem teszem ezt,
 Mert megverne a szent kereszt.
 Isten átka sújtna egyre,
 Kis fiam nincs keresztelve.
 «Büntől magad soh'se féltsed,
 Szolgálatok misét érted,
 Felold papunk mindörökre.
 No hát Jána velem jösz-e?
 Zsebem pénzzel, nézd, tele van,
 Tüzes táltos négy jó lovam.

* Janka.

Ha erszényem üres lészen,
 Megélhetünk ketten szépen,
 Nem halunk meg ketten éhen! »
 Útnak eredt Jána erre,
 Gyermekéért nem fájt keble,
 Pedig nincs megkeresztelve.
 Elindúlt a nagy világnak,
 Nem szólt semmit az urának.
 Egy hét röpiült el örökre,
 Csak úgy usztak a gyönyörbe.
 «Pihenjünk meg egyetlenem
 Kifáradt már lelkem, testem.
 Egy keveset nézz fejembe,
 Talán álom száll szememre.
 Voltam szegény legény én is,
 Fejembe nem néztek mégis . . . »
 Toma fejét lehajtotta.
 Egy rövidke kis álomra,
 De Jána ejt forró cseppet,
 Mely a nyugvó fejre esett.
 «Megállj, Jána, neked véged,
 Ez a könyösepp, jaj, hogy éget! . . .
 Látom többé nem szeretsz te,
 A másikért sírsz epedve.»
 — Toma, Toma, tied szivem,
 A másíknak soh' se hittem.
 Azért sajog keblem, nagy ég,
 Az árváért, kit elhagyék,
 Ki nincsen is keresztelve,
 A mi bánt, a bűn gyötrelme.
 Toma csókot nyom ajkára,
 Talpig selymet adott rája,
 Felültette kocsijába.
 «Eredj vissza kis fiadhoz.
 Boldogságot neked az hoz.
 Békülj össze a férjeddal,
 Szép szavakkal vezessed el.
 Mondjad, hogy te e négy lovat
 A vásárból néki hoztad.
 Holnapután szép csendesen,
 Mind a négyet visszaveszem.»

II.

Es elindúlt, elvágtatott,
 És elérte a kis lakot.
 Belépett az udvarába,
 Szegény férjét ott találta.
 Tűzrevalót vágott épen,
 Két könyű égett a szemében.
 — Aldja Isten egészséggel,
 Nem alhatnám itt ez éjjel?
 Hosszú út van hátam megett,
 Már egész besötétedett.
 «Szállást adok én örömet,
 Ha már itten érte az est.

De fiam nincs keresztelve.
 Gyöngé szegény, zokog egyre,
 Nappal játszik, sir az árva,
 Éjjel szemét le se zárja . . .»
 — Gazdauram, mélyen alszom,
 Sírhat tőlem, semmi gondom.
 «Gyermeksírás, ha nem bántja,
 Befogadom éjtszakára.»
 Minden ruhát a házba vitt,
 Istállóba jó lovait,
 És belépvén a szobába
 Búsan nézett az urára.
 — A gyermek nincs keresztelve?
 «Nincsen, szopnék, zokog egyre.»
 — Talán anyját temették el?
 «Nem, megszökött kedvesével . . .»
 — Hát ha anyja visszatérne,
 Mily halállal volna vége?
 Tán halálig ütné-verné,
 Vagy szalmában megégetné?
 «Nem bánthanám, meg se verném,
 Még szalmában sem égetném.
 Kis fiamat megszoptatná,
 A házamat rendbe hozná.
 Hej, Istenem! egy a vágyam,
 Hogy a csalót megtaláljam.
 Ha a szemem elé jönne,
 Elterülne, el örökre . . .»
 — Ha azt mondja, meg nem verné,
 Még szalmában sem égetné,
 Akkor édes, édes férjem,
 Gyermekedhez visszatértem.
 Én az anya, te az apa,
 Vérből víz nem válik soha!
 A vásárból jövök mostan,
 És neked négy lovat hoztam.
 Benn vannak az istállóban.
 Jere nézzük . . . mennek végre,
 Hát mit vesznek ottan észre?
 A paripák mind kifogva,
 Toma benn az istállóba.
 «Hej Toma, te gonosz lélek,
 Kiért búban, gyászban élek!
 Elcsaltad a feleségem,
 Lovaim is viszed épen.»
 Villájával által döfte,
 Leteríté őt a földre,
 Lelke el-kiszállt belőle . . .

A sajtót gyűjtésünkéből közlök egy igen érdekes mérgezési esetet, melyben a legény próbára teszi kedvesét, mielőtt feleségül venné, hogy mérgezze meg érte kis öcsését. A leány megtenné, de nem tudja, mi az a méreg. Erre a szeretője azt mondja, hogy menjen el a jeruzsálemi mezőkre, ott talál majd egy cseresnyefára akasztott kigyót, a melynek a

farkából méreg csepeg. Mikor a leány haza került, ráveszi kis öcscsét, hogy igyék bort mennyegzőjéről s testvére megitta. Szeretője azonban most már nem veszi el, mert tudja már mi a méreg s fél, hogy vele is így fog tenni, ha megharagszik.

A PRÓBA.

A kávas kút közelében
 Reménykedik egy lány szépen :
 — Végy el rózsám, végy el engem !
 «Édes lelkem, nem veszek el,
 A míg te meg nem mérgezed
 Legkisebbik testvéredet.»
 — Megmérgezném, megmérgezném,
 De nem tudom, mi a méreg.
 «Nosza lányka, eregy el hát
 Jeruzsálem mezejére,
 Ott a mező közepébe
 Van egy nyirbált cseresnyefa,
 Rajt egy kígyó fölakasztva.
 Méreg csepeg a farkából,
 Láng ömlik ki a torkából.
 Tartsd alája poharadat,
 Hadd csepegjen be a méreg.»
 Mikor a lány haza került :
 — En kis öcsém, édes öcsém,
 Iszol bort a menyegzőmről ?
 «Iszom biz én, édes néném ! . . .
 Oly keserű mint az epe,
 Savanyúbb az eczetnél is.
 Mikor ittam egy-két kortyot,
 A szívem is megnyilallott.
 Mikor meg kiürítettem,
 Megrepedt belé a szívem.
 Életemnek végét érzem,
 Férfjhez még se ment testvérem,
 Ne is menne soha, soha,
 Csak mikor az édes anyja !»
 Kútra ment a lányka megint,
 Reménykedik szépen megint :
 — Végy el rózsám, végy el engem !
 «Édes lelkem nem veszek el,
 Mert most tudod, mi a méreg.
 Hogyha egyszer megharagszol,
 Velem is úgy teszel akkor.»
 — Megállj, megállj csalfa legény !
 Engedje meg a teremtő,
 Hogy kilencszer házassodj meg,
 Kilencz testvért vehessél el.
 És a mikor megöregszel,
 Botnál fogva vezessenek
 Egy ajtótól a másikig,
 Egy darabka málé után.

De még azt sem adnék néked,
 A míg meg nem ismernélek,
 Szeretnél-e, vagy soha se.
 Amítottál, reávéttél,
 Hogy öcsémet megmérgezzem,
 Hogy öcsémet meggyilkoljam.
 Biztam benned, litten neked,
 Mért is el nem feledtelek!
 Isten átka van most rajtam,
 A pokolba bejutottam . . .

A bevezetésben említettem, hogy az oláh népköltészet kiadások közül egynehánynak hitelességében milyen keveset lehet bízunk s ezekhez MARIENESCU gyűjteményét is soroztam. Van e kiadásban egy hosszabb ballada: *A gyűrű és a holló* címmel, a mely az ismert mesét tárgyalja úgy, a mint azt először BONFINNÁL találjuk megírva s utána HELTAINÁL.

Mielőtt elmondanók nézetünket e ballada eredetiségéről, t. i. hogy népies termék-e, hallgassuk meg magyar fordításban. Már egyszer megjelent ugyancsak a Kisfaludy-Társaság kiadásában VULCANU József tollából. (109. l.) Ez, melyet itt bemutatok, a magam fordítása.

A GYÜRŰ ÉS A HOLLÓ.

I.

Volt egyszer egy vitéz király,
 Nagy neve a hír szárnyán száll.
 Harcosait összeszedte
 Reárontott az ellenre.
 A törököt szerteszórta,
 A félholdat sujtá porba.
 A harc után visszatére
 Oda, arra szép vidékre,
 Hol virágok virítanak,
 Csörgedezik a kis patak,
 Arany kalászt fizet a mag.
 Ragyog a nap mindenkor ott,
 Kertnek vélnéd az országot,
 Ez édenben gerlék búgnak,
 Köztük helye nincs a búnak.
 Oláh leány mindmegannyi,
 A föld legszebb leányai.

II.

Egyszer csak a király meglát
 Egy ilyen szép oláh leányt,
 Megszólítja szerelmesen:
 «Violácskám, én kedvesem,
 Mivel, mosod szép testedet,
 Mért ragyog úgy kőkény szemed?

Bájos arcod tiszta fehér,
 A rubinttal ajkad felér.»
 Mosolygott a lányka erre,
 «En galambom — azt rebegte —
 Járok-kelek a zöld mezőn,
 Mikor a szép hajnal feljön.
 Mosakodom harmatcseppel,
 A virágtól veszem ezt el,
 Piros hajnal hasadtával
 Törülközőm napsugárral.»
 «Kis tubiczám, egyetlenem,
 Nem tudom mit tettél velem,
 Rabod vagyok, azt érzem.
 A harmattól fehér arcod,
 A virág piros színt adott,
 Tündöklővé tett a sugár,
 Elbűvöltél örökre már,
 Mosolygásod, ajkad, szemed,
 Szívembe tüzet gerjesztett.
 Ajkadról a piros rózsát,
 Oh nyújtsd nekem szép lányka hát,
 Míg a harmat rajta csillog,
 Mint égen a fényes csillag.»
 Mosolygott a lányka arra,
 Kigyulladott bájos arca,
 A legényre nézni se mert,
 Szíve pedig hangosan vert.
 «Hej, angyalom, kérlek szépen,
 Adj egy forró csókot nékem.
 Szeretlek mint életemet,
 Od' adnám azt is értted.
 Mindenemet fölládoznám,
 Ha szeretnél, édes rózsám.
 Ásó-kapa választ el csak,
 De akkor is léssen egy nap,
 Mikor újra egygyé leszünk,
 Siron túl is tart szerelmünk.»
 A lány keble lángolni kezd,
 Mintha nem is hinné mindezt,
 Sok gondolat jut eszébe,
 Ilyen szókra fakad végre:
 «Ha felednéd valaha tán,
 A mit mondtál, kedves babám?»
 «Soha, soha ez életben,
 Úgy segítjen Isten engem.
 Legyek gazdag, legyek szegény,
 Én a tied, te az enyém!»
 Szép szavakkal tartogatta,
 Kebelére szorítgatta,
 Szemeivel becézgette,
 Édes csókban fűrésztette.
 «Tied vagyok, tied szívem,
 Ha megcsálnál! . . . nem, nem hiszem!
 Átkot szórnék a fejedre,
 Az Isten is megbüntetne.»
 «Hallgass, rózsám, nemsokára
 Rajtunk lesz a pap áldása.»

III.

Gyorsan röpül nap, nap után,
 Boldogságban úszik a lány.
 Elmaradt a pap áldása
 És ez Szaftát* igen bántja.
 «Lakodalmunk mikor leszen?
 Alig várom, én kedvesem.»
 «Ne szomorkodj, ha elmarad,
 Ne is gyötörd azért magad.
 Kész vagyok az utazásra,
 El is megyek nemsokára.»
 «Verjen meg a mindenhatóm,
 Veretlenül ne is hagyjon!
 Szerettelek, tied voltam,
 Boldogtalan vagyok mostan.
 Anya lettem . . . számolj azért,
 Hogy engem e gyalázat ért.»
 Könyárpatak tör szeméből,
 Szívében bú, mely bizton öl.
 Szól az ifjú: «Mért zokogsz hát?
 — A leánynak egy gyűrűt ad. —
 Jöjj föl Buda ős várába,
 Nincs oly messze távolságra.
 Hogyha be nem bocsátnának,
 Mutasd meg a katonának,
 A ki téged föltartóztat,
 Elvezet a királyhoz majd.»
 «Egek ura, erős Isten!
 Hát királyom állna itten?»
 «Ne ijedj meg, én angyalom,
 Rólad mindig gondoskodom.»
 És a király megcsókolta,
 Buda felé indúlt nyomba.

IV.

Két év szállt el feje fölött
 Akkor újra eszébe jött,
 Mire inté a király őt.
 Kis fiát felöltöztetvén
 Elringatta puha keblén.
 Csókolgatta, kérdezgette,
 Megint csak ő felelt erre.
 «Te Jancsikám, kicsi fiam,
 Tudod-e, hogy apád hol van?
 Tekints erre a gyűrűre,
 Látod, ezt én kaptam tőle.
 Apád király, te meg drága
 Lépj apádnak nyomdokába!»
 Karjaira vette anyja,
 Édes bátyját is hívatta
 Elindúlt a hosszú utra.
 Azt bánta, hogy nem törvényes,
 De örömet mégis érez.

* Erzsébet.

Boldog leszen fia élte,
 Apja király, gondol véle.
 Mentek, mentek, mendegéltek,
 Terebélyes fához értek.
 Legszebb helyén a bereknek,
 Az árnyékba telepedtek.
 A tarisznyát elővették,
 Abban vala az eleség.
 Míg bátyjával evett Szafta,
 Jancsikát a földön hagyta.
 Beletette kis kezébe
 Gyűrűjét, hogy játszszeék véle.
 Csókolgatta jó dajkája,
 A gyermek sirt . . . mindhiába. . .
 «Ne sirj fiam, ne kiáltozz,
 Mert elviszlek az apádhoz.
 Úgy fogad majd mint egy királyt,
 Úgy szeret majd mint a fiát.»
 Fölemelte a karjára,
 De a gyűrűt nem találta.
 A fiú meg nézte . . . nézte
 A hollót, mely messzeségbe
 Kis játékát viszi véle,
 Ott tündöklött a csőrébe . . .
 «Elvesztetted ma mindened,
 Nincsen többé apád neked.
 Ezt a hollót átkom érje,
 Boldogtalan lettél érte.»
 Ijját vette most a bátyja,
 Es a hollót eltalálja.
 Elvették a gyűrűt tőle,
 Voltak újra nagy örömbe.

V.

Elérkeztek ős Budára,
 Kérdik: hol a király vára?
 Megmondták a jó emberek,
 Ők egyenest oda mentek.
 De az őrség azt kiáltja:
 «Vissza innen, hátra, hátra!»
 «Mondjátok meg, ide ki vár
 Az elhagyott kicsi király,
 Drága gyűrű is van nála!»
 Meghallotta ezt királya:
 «Bocsássátok, hadd nézem meg,
 Vajjon szép-e az a gyermek?»
 Leült aztán trónusára,
 Csak úgy fénylett koronája.
 Szegény asszony, mikor belép,
 Látja koronás kedvesét
 Érez igen nagy remegést.
 «Király! gyűrűd ime itt van,
 Elhozta azt kicsi fiam.»
 «Hozott Isten, én angyalom!
 A fiúról gondoskodom.

Magadnak te keress férjet
 Hunyad várát adom néked,
 Két falut még hozzáteszek,
 Te légy ura és e gyerek
 Jó sorsotok legyen nektek
 Engem el ne feledjetek.»

Ég áldása legyen rajtad,
 Hogy az árvát el nem hagyta!

Első ízben már föltűnt nekem e ballada mesterkéltége s az első pillanatban se igen bíztam népies eredetében s a későbbi kutatás jó részben igazolta sejtelmemet. Benéztem TELEKYHEZ, ki művében: *A Hunyadiak kora* az egész mesét a hollóról s a gyűrűről koholmányoknak tartja. Most csak azzal kellett tisztába jönnöm, hol rejlik a dolog forrása. Erre rábukkanom nem volt nehéz feladat.

Régen tudva van, hogy BONFINIUS a Hunyadiak eredetét *Decades*-ekben apróra írja le s hogy őket római vérből származtatja. De ugyan csak BONFINIUS az, a ki először mondja ki, hogy az oláhok római eredetűek s csodálkozva jegyzi meg, hogy Róma nyelve nem pusztult el Dáciaiban, noha az volt a népvándorlás bárbárjainak országútja. BONFINIUS azt is tudta, hogy *Hunyadi* János szülőföldje Erdély, az a hely, a hol még most is él a latin nyelv; e szerint nem is lehet más, mint oláh vérű s ezzel igazolva van az ő állítása is, hogy a *Hunyadiak* római eredetűek. Igen ám, csak hogy az oláhok BONFINIUS korában is szegény pásztorok, jobbágyok voltak, a kikből az ő fölfogása szerint egy Hunyadi Jánosnak születnie mégis csak szégyen; mi se természetesebb, mint hogy a gyerek számára egy királyi apáról kellett gondoskodnia, a ki méltó legyen egy ilyen nagy nevű férfihoz. Hunyadi Jánosnak pedig kortársa volt *Zsigmond*, Magyarország királya s egyszersmind német császár is, a kinek amúgy is összeköttetése volt az oláh vajdákkal. Megvolt hát az apa, *Zsigmond* király, a ki nem vett el ugyan oláh leányt feleségül; de a királyok is csak emberek: beleszeretett egy szép erdélyi oláh fátába s e szerelemnek gyümölese lett *Hunyadi János*. Hogy a mese teljes legyen, az apa nemessé teszi fiát, gondoskodik az anyáról is s ezzel jóvá teszi hibáját.

A történelem azonban mást tanít, azt, hogy Hunyadi elei már nemesek voltak s hogy czímerük egy hollót ábrázolt, csőrében arany gyűrűvel, a mint ezt az 1453-iki czímerkibővítő királyi oklevél is nyilván mondja.

És ez a bonfini mese, a mint láttuk, oláh népballadának van föltüntetve MARIENESCU gyűjteményében! Mondhatná valaki, talán könyv

útján terjedt e monda az oláhságba s így kiadóját nem terheli semmi bűn. Erre csak annyit felelünk, hogy a ki ismeri az oláhságot, annak kulturális viszonyait, ilyen föltétel lehetőségét nem fogadhatja el. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy az egész ballada MARIENESCU műve; lehet, az a rész, hogy egy király megszeret egy paraszt leányt és gyermekük születik, népies eredetű, a mire van példa más népek költészetében is; de hogy a gyűrű és a holló meséjét soha se hallotta az oláh néptől, azt határozottan merjük állítani.

Az oláh népmesékben, épen mint a magyarokban, él szent Péter alakja. Ott is, mint emebben, szent Péter együtt jár Jézus Krisztussal, sok viszontagságot ér meg, a melyekben rendszeren ő húzza a rövidebbet. Különben ilyen fajta mondákat találunk a balkáni népeknél is. De nemcsak a népmesék őrizték meg szent Péter személyét, hanem a népköltészetnek egy másik ága is, az úgynevezett legendák. HAȘDEU kutatásai régen megvilágították, hogy szent Péter kultuszának eredetét a *bogomilekre* (pauliczianusokra) kell visszavezetnünk, a mely eretnység eljutott a balkáni népekig, az oláhokig, egyáltalában ezekhez a keleti egyházhoz tartozó nemzetekig.

Szent Péter viselt dolgairól, a mint előbb megjegyeztem, számos mese és legenda emlékszik meg. Egy ilyen legendát van szerencsém a tisztelt Társaságnak bemutatni, a mely egyike a legtokéletesebbeknek s a melyet *Battán*, Krassó-Szörénymegyében gyűjtöttem.

Jár-ke! Péter fönn az égben,
Tündöklő mennyország.
Senki ötet nem láthatja,
Épen csak az édes apja.
Tündöklő mennyország.
Szóval mondja édes apja:
«Péter, Péter, te szent Péter,
Adj helyet a mennyországban!
Tündöklő mennyország.
Adj helyet a mennyországban!»
— Helyed nincs a mennyországban,
Mert te bíró voltál, apám,
A gazdag kedvét kerested,
A szegényt szegényítetted!
Tündöklő mennyország
A szegényt szegényítetted!
Jár-ke! Péter fönn az égben,
Tündöklő mennyország,
Senki ötet nem láthatja,
Épen csak az édes anyja.
Tündöklő mennyország.
Szóval mondja édes anyja:
«Péter, Péter, te szent Péter,
Adj helyet a mennyországban!
Tündöklő mennyország.

Adj helyet a mennyországban!»
 — Helyed nincs a mennyországban.
 Kocsmárosné voltál, anyám,
 Üres icczét adogattál,
 Teliekért vetted a pénzt!
 Tündöklő mennyország.
 Teliekért vetted a pénzt!
 Jár-kel Péter fönn az égben,
 Tündöklő mennyország.
 Senki ötet nem láthatja,
 Epen csak az édes hűga.
 Tündöklő mennyország.
 Szóval mondja édes hűga:
 «Péter, Péter, te szent Péter,
 Adj helyet a mennyországban!
 Tündöklő mennyország.
 Adj helyet a mennyországban!»
 — Helyed nincs a mennyországban.
 Ledér voltál, édes hűgom!
 Tündöklő mennyország.
 Ledér voltál, édes hűgom!
 Jár-kel Péter fönn az égben,
 Tündöklő mennyország.
 Senki ötet nem láthatja,
 Epen csak az édes bátyja.
 Tündöklő mennyország.
 Szóval mondja édes bátyja:
 «Péter, Péter, te szent Péter,
 Adj helyet a mennyországban!
 Tündöklő mennyország,
 Adj helyet a mennyországban!»
 — Helyed van a mennyországban.
 Juhászbojtár voltál, bátyám.
 Megnyírtad a juhocskákat,
 Megfejtéd a juhocskákat,
 Szegényeket öltöztettél!
 Tündöklő mennyország.
 Szegényeket öltöztettél!

Oláh költemények magyarra fordításával eddigelé többen foglalkoztak. Első helyen áll MOLDOVÁN Gergely, a kolozsvári egyetem oláh nyelvi tanára, a kinek fordításai magyarosság és külalak tekintetében igaz, sok kívánni valót hagynak hátra, mindazonáltal többi társait messze fölülmúlja. Másod sorban költői becsüket vizsgálva, következnek EMBER György fordításai, melyek a Kisfaludy-Társaság kiadványában láttak napvilágot. GROZESCU Julián és VULCANU József munkái, melyek szintén e kötetben jelentek meg, EMBER György fordításaival párhuzamba se vonhatók. Ngen szép fordításokat mutattak föl még GOLDIS János, aradi gimnáziumi és GOLDIS László karánsebesi paedagogiumi tanárok. Ezek a kiválóbb munkások. Találkozunk még itt-ott a vidéki lapokban másokkal is; ezeknek fordításai azonban többnyire már alig bírnak nagyobb értékkel.

SZATIRA A NAGYZÁSRÓL.

ZICHY ANTALTÓL.

FEOLVASTATOTT 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.)

Nem prédikálok épen semmi ujat,
Se' bármelyötökkel hogy huzzak ujjat;
Elmondta jobban száz böles, száz bolond
Világjavító, szólt ez a kolomp:
Utána, nyájként, nem indultatok.
(Elég, ha félváltt meghallgattatok.)

Nagyzás? Hogyisne! mit csinál az állam?
Kölcsön vesz. És énnékem ideálom
Hunyászkodó kuporgatás legyen?
Kis hitelemnek hasznát se' vegyem?! —

«Szerző» atyád tán bajra bajt tetézett,
Mivelhogy nem volt földhitelintézet,
Nyakába vett egy sereg uzsorát,
S a jussodat tehernek hagyta rád?
Ez egyben a példáját ne kövesd.
Add el felét (ha veszik) örömet;
(Ha van vevőkben válogatni módod,
Inkább magyar vér legyen az utódod),
A többin jól gazdálkodjál tovább.
Ne építs rája büszke palotát.
Mégfér a jóllét bármi kis helyen;
S kiszáll a nagy termekből hirtelen.

Igaz, dicsőbb, ha mind megtarthatod,
Sőt a határit külebb tolhatod;
Ha mennyit örököltél egymagad,
Kap annyit tőled mindegyik fiad.
Ha kis király vagy édes otthonodban,
Imád a nép, még Kossuthot se' jobban.

Baján segítsz, tanácsot adsz neki,
 Kérded, hogy' vannak anyjuk, gyermeki.
 Súlyos beteg van, küldöd orvosod,
 Számára lesz még egy kis ó-borod.
 Ha úgy nézed a csüröd feleslegét,
 Mint a szegények, árvák örökét.
 S ha vigan vannak, tudsz örülni vélek,
 Nem zársz kaput, bár jőjjenek vőfélek.

Kell, templomot raksz falu közepére,
 És iskolát, meg óvodát melléje.
 (Jóságos ég azért tetéz áldással,
 Mivel megosztod, boldog, annyi mással!)
 Vendégül láthatod királyodat,
 De nem veted meg polgártársadat.
 Külországokban ismerik neved';
 De magad ott soká nem feleled.
 Sok itthon a dolog: tenéked itt
 Kell költened dús jövedelmeid'.

Ki annyiszor vagy győztes a Gyepen,
 Nyájad s gulyád is oly híres legyen.
 Szép gazdaságod a mi büszkeségünk,
 Pinczéd ad édes álmodást minékünk.
 Itt palotád, műkincsekkel tele,
 Magyar művésztől több mint a fele.
 Nem lóg a falakon, uramfia!
 Csak színnyomat, meg photographia.

S te Gentry! a ki oly boldog lehetnél,
 Ha dús szomszédokkal nem versenyeznél,
 Kiknek bolondjok vagy: vajon, minék
 Négyes fogat, cselédség, czimerek,
 Külön magad, külön nőd ő nagysága,
 Fiúk, tanárjok, mademoiselle számára,
 S bősége mindnek, a mi szép s mi jó:
 Ha künn les már az executio?
 Míg kárörömmel távozó vendéged
 Apróra szétszed, hallanád csak, téged!

Engem ne hívj ebédre, vacsorára,
 Melynek rováson hagyatott az ára.
 Nekem leves meg két fogás elég;
 Ne nézzen számba ásitó cseléd.
 Postán se várom ingyencz falatom,
 Saját borunk áll tálczán, asztalon.
 Edényem egyszerű örökbe nyertem,
 Vagy pénzemen, (de nem hitelbe) vettem. —

Hogy este lenne az ebéd, a mint
 Európa nyüzgsze népe szokta mind,
 Napját evéssel nem szakítva ketté,
 Azt szittyá véred nemde bé se' venné?

Időnk elég van, mondod, ej, no lám!
 Még azzal is fukarkodjunk talán?
 Hisz tálalás előtt is oszthatunk,
 Mig piperét ölt házi asszonyunk.
 Ebéd után cigánynak a sora,
 Még észre sem térsz, itt a vacsora,
 Késő lefekvés, délbe van a reggel,
 Szomszédba hajtunk egész vig sereggel.
 S ez így tart télen-nyáron egyaránt,
 Ha szűk termés, vagy rossz keletje bánt,
 S mert tönkre mentek, szidjátok Tiszát,
 A közös ügyet, az armádiát!

Városba menekül sok, mert, azt mondja,
 Ott egyszerűbb, olcsóbb lesz életmódja.
 Megjárta! Első, a mit elhibáz,
 A nagy lakás, a szép fekvésű ház.
 A háziur (bár kéz alatt vevé meg)
 Kamatját sinli drága kölcsönének.
 Lakói lépést tartanak vele,
 Sok drága lommal rakják majd tele:
 Nehéz szövet fed ajtót, ablakot,
 Külföldi bútor mind, vésett, rakott,
 Ó perzsa szőnyeg van terítve rájok,
 (Rövid váltókra biztosítva árok).

Ehhez cseléd, egy, kettő, nem elég;
 Szerény háztartás nem is illenék.
 Fogat helyett alatt a kapunál
 Reggeltől estig a fiáker áll.
 Zártszék az asszonyoknak derogálna,
 Hisz' bé se' férne ruha és uszálya.
 Pedig ki sincs fizetve még. Minék?
 Van embersége Monaszterlinek! . . .
 (Párisba' sem vón' drágább; s aztán
 Onnét nem is kapnók hitelbe tán.)
 A hány hét, annyi öltözék s kalap.
 Hát még farsangban, akkor, mennyi nap.
 S a tél divatját nyári követi:
 Fürdőt «az orvos» el nem engedi. —

Te hivatalnok! mi a fizetésed,
 Nincs tudva tán: honnét e fényűzésed?
 Előtted állót ne homályosíts;
 Utánad állót meg ne tántoríts.
 Bíró ha vagy, ne légy oly gyanuban,
 Hogy a szegénységed terhedre van.
 Erős paizsa ez becsületednek;
 A fény csak tört vet lelk'isméretednek.
 Más tetteit bírálni ha fogod:
 Előtte kelle világitanod!
 Orvost, ha ment, hogy hát a betege —
 Művészt, hogy megkívánja a szeme;
 Ügyvéd, ne véld, hogy igaz jó ügyébe
 Bizónak port kell szórni a szemébe.
 A hányat ily fény kápzázatja csal,
 Megannyi megy ki tőled gyanuvál:
 Nem jobb-e túlszerénynek látszanod, vagy,
 Hogy egyszerűbb, de hát megbizhatóbb vagy?

Színház! kit Fáy, Földváry alkota,
 Szent áhitat vitt ifjat még oda:
 Szemem láttára hogy feltornyosodtál,
 Egy kicsiből nagy hárommá szakadtál!
 Honszeretet, Nyelv, Izlés iskolája,
 Ma kérdés, nagyzás, egy-egy tanyája.
 Szegénységünk e gazdag öröke,
 A szinpad — társadalmunk tüköre.
 Mit szidtok egyre intendánsokat;
 Ti rontatok meg mindent, vagy sokat.
 Párisba jártok: itt se' másra vártok;
 Csak (fele áron) mindent úgy kapnátok!

Mi — el ne hagyj jó őrző angyalunk! —
 Még Jóltevésben is nagyzók vagyunk.
 Jól tudja balkezem, mit ad a jobb,
 A tett kicsiny bár, a hűhó nagyobb.
 Hibázok, tiz helytt ezret ha adok,
 Csakhogy nevem hordják a hirlapok.
 Sok a vezér, a kezdeményező;
 Kevés közember, csendes fizető.
 Alig fakad ki egy-egy csemete:
 Levágjuk, újabb ággal oltva be.
 Elnök vagyok, meg protegálhatok;
 A többi aztán mellékes dolog.

Sokféle jótékonyágok bazárja,
Mikor se' volt a hiúság vására?!

De hagyjuk! Egylet már sok is talán?
Baj és nyomor szint' olyan sok van ám.
Csak tenne a közönség magától:
S ne várna mindent a kedves hazától!

Az országházba nézzek el talán?
Mind óriás, ház bármely oldalán.
Ma szüzbeszédét tapsoltatta meg:
Holnap szavától a világ remeg.

Követválasztás, jó hogy ritka már.
Ki győzte volna pénzzel úgy-e bár?
Meg azt a visszaélést mindazokkal
A semmit érő hangzatos szavakkal!

Betört e hóbert már az iskolába.
Öreg Trefort beszélhet, ám hiába:
Mind urnak szánta a kedves fiát,
Ha módot hozzá Isten nem is ád;
Lyány meg növelje dámák renyhe számát:
Utálja mind a kéz serény munkáját.

Ringatja bölcsőnk, menyezgőn kisért
A nagyzás; el se' hagy, míg sirig ért.
Ki térhet immár örök nyugalomba,
Hogy könny is annyi lenne, mennyi pompa!
Bámulva áll a megkövült kiséző:
Nem a halott kívánta, de az élő.

Iró! segíts, ha tudsz, e bajokon;
De szítod inkább, — s ezt ne vedd zokon.
Sok hiúságnak gyujtogatsz te tömjént,
Későn, korán, a magadénak főként,
Jó pillanatban sikerül egy cikked,
Az irodalmat már előbbre vitted?
Pálmádat egy kis gáncscsal nyujtja át,
Szidod mindjárt az akademiát.

Ez, halhatatlansága mámorába'
Sok érdemest nem vesz fel a sorába. —
Ugyan, ha tán kisebb számmal vagyunk,
Megérjük-e, hogy többnek látszhatunk?! . .

Magamról jól tudom, mi engem illet,
Bármily tudós czim hogy reám nem illet,
S e pár sorért is, — volna bárha jó —
Én nem leszek még magyar Boileau.

A MEGVÉNÜLÉSRŐL.

— ELEGIA HÁROM ÉNERBEN. —

AGAI ADOLFTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.)

I. ÉNEK.

(Egy kis etymologia. — Általános jelek. — A vég kezdete.)

Nem igen tudok nyelvet a magyaron kívül, mely annyiféleképen bírná kifejezni azt a bizonyos állapotot, midőn az embert kiméletes ismerői «javakorbelinek» mondják: *idős, éltes, élemedett, koros, öreg, vén, agg* — ide sem értve a többi jelzöt: az *avult, ó, hajdani, ősi* és *régi* mellékneveket, megannyi fokozatait és árnyalatait egyazon színnek.

Hízogó kedveskedéssel, szinte rózsásan válik ki ezek közül az «öreg». Szerető lelkünk egy darabját olvasztjuk bele ebbe a szóba. Apró gyermekünket is így öleljük szívünkre: «Jaj, te öregem!» — pedig a kis haszontalan a nyáron múlt még csak öt esztendő. Az «öreg» a magyarban egyébkint nem csak hajlott kort, de «nagyot» is jelent. Dicselkedik vele a kis diák, hogy tud már «öreg» betűt vetni, azaz majusculát. Hány «öreg béres» után bomlik a paraszt lányság! «Öreg este» volt, mire a gazda haza vetődött, stb.

A szeretetreméltó «öreg» mellől azonban gúnyos vörösen válik el a «vén». Azért is alkalmazom magamra, nehogy más olvassa rám.

Míg ezeket írom: nagy kerek pápaszem üli az orrom gerinczét. A vénülés jele. Egy bús reggel tértem rá, hogy összefolytak előttem a sorok. Tartottam közel — toltam el messze magamtól a könyvet: haszontalan. Szidtam nyomást és papirost — pedig csak magamban volt a hiba.

Egy másik, még búsabb napon, valami bajuszos fiatal ember, kit jó tulajdonságaiért becsültem, el kezd engem «bácsizni».

Én, bácsi! Bácsi én: a ki már legénykoromban háborodtam föl ezen a sziveskedő megszólításon. Egy magas rangú aggastyán, ki öcsémezni restelt, urazni meg átallott: bácsinak czímezett. Ha érdemes férfiú nem volt volna különben, úgy leöcsémurazom, mint annak a rendje.

És — ó gúnyos végzet! — a magyar gyermekvilág olvasatlan ezreinek vagy húsz esztendő óta én vagyok a «Forgó bácsija!»

Néhány évvel ezelőtt — a mint épen javában szerkesztem a Kis Lapot — felpattan szobám ajtaja, s nyájas, fehérhajú mamának a karján megjelen ott egy sugárzó hajadon: karesú, piros szájú, merő báj és vidámság.

Felugrottam s bocsánatot kérve a szerkesztői műhely dísztelen voltaért, a hölgyeket ülésel kínáltam meg.

A szép leány csak nézett, mosolygott, de meg nem mozdult. Egyszer csak kibontakozva az édes anyja karjából, előbbre lép, rám szögezi barna szemét s kérdezi:

— Maga a Forgó bácsi?

— Igenis én vagyok, mondám, esodálkozva ezen a szokatlan be-köszöntésen.

A lányka rázogatta a fejét.

— Igazán maga?

— Biztosítom nagysádat, hogy a mennyire tudomásom van felőle, én vagyok.

— Jaj! Még azt mondja nekem «nagysád!» Hiszen én vagyok a Boriska! . . . a Takács Boriska!

Ezzel, a szeméremtől és örömtől pirosra gyúlva, a nyakamba ugrott és úgy össze-vissza csókolt, hogy szinte elhaltam belé.

Karjaim leestek s mély csüggedéssel dőltem vissza az én öblös székembe.

Soha gúnyos intés, feddő megjegyzés, ha fiatazkodni akartam, úgy rám nem vénített, mint ennek a virágzó teremtésnek az ölelése. No barátom, ki van rád mondva a szentenczia: nem vagy már veszedelmes, igazi bácsi lettél.

S azóta mind sűrűbben hangzik felém a bácsi. Törődjünk hát bele. Katonadolog ez is. Vigasztalásomra szolgál Aranynek ez a kis verse:

Vén vagyok már — isten látja.
Minden ember «ura-bátyja»
Bár még ötvenim felén.
Leng fehér zászlója főmnek,
Megadásul az Időnek:
Tőle békét eszem én.

Tehát öreg vagyok — igazán öreg. Nem érzek ugyan még semmit sem belőle, de éreztetik velem mások. Itt van hát, elértem a hancsíkot, mely életünket ketté választja, mint az évet; első fele illat és virulás — második fele lombhullás és fagy. Ezentúl minden nap csak egy kegyelmes határidő, minden napsugár ajándék, minden rózsaszál alamizsna.

A fiatal asszonyok kényes dolgokat bíznak rád, a kis lányok titkolózás nélkül csacsognak apró titkaikról. A szerelmes Juliák Lorenzo barátja lettél s a mamák tanácsodat kérik.

— Ó, maradjon még; mondja a szép asszony. Én önnel jobban mulatok, mint holmi fiatal emberrel.

— Ugyan mivel festi a haját? Nem festi? Hm, pedig már abban a korban van, a midőn . . . hm, hm.

— Nem tánczol? Jól teszi! Nem is *nekünk* való már az, — mondta nekem egyszer az én víg emlékezetű János bátyám. Mert vannak, a kik eleinte vénebb létükre hozzánk törleszkeskednek, s miután hasztalan pajtáskodtak a fiatalokkal, a saját magas korukhoz rántják föl az embert.

— Hej, vén hunczutok vagyunk már mi!

— Még mindig jóízűet eszik? Győzi még az erős szivart? Nem sínlí meg a léghuzamot?

Tantáiban (a Nilus deltájában) egy hodályba terelték éppen a rab-szolgákat, mikor arra jártam. A vénebbeket korbács ütésekkel választották el a duzzadó erejű fiataloktól. Hogy is mondta az a csinos asszonyka? — «én önnel jobban mulatok, mint holmi fiatal emberrel!» Én rám is korbácsütés gyanánt hatott ez a megkülönböztetés. Ki vagyok mustrálva.

Nevetséges föltevések, szégyenítő mellőzések, ki nem kért kímé-let — pedig elfulás nélkül akár a Táttra csúcsát másszam meg.

*

Mikor két jó barátnak hosszú idő multán esik ismét bánatosan örvendetes találkozása, egyik a másikon vagy azért tünődik el, hogy: nini, hiszen ez egy csöppet sem más, mint a milyen volt ezelőtt huszonöt esztendővel! — vagy: szegény feje, de megváltozott azóta!

— Szja, megnehezült felettünk az idők járása! . . .

Vagy:

— Mivel élsz hékás, hogy ki nem fog rajtad az idő?

— Hát úgy, tréfálózik vissza, hogy az isten megfeledezett rólam, az ördögnek meg nem köllök.

Az embert végre lassankint mégis megszállják a hanyatlás jelei — vagy dehogy is lassankint, hanem megdöbbenő gyorsasággal. Meg-megállva s gyanörködve a kies vidéken, haladunk föl a hegy ormára. Meglett férfi korunk delelőjén önérzettel nézünk végig életpályánkon, teljes birtokában lelki és testi erőnknek. A kérlelhetetlen végzet határ-ezölőjpe azonban lefelé mutat, ujjja parancsolón van kinyújtva. Még egy pillantást az ifjuság boldog virányaira, egy sikeres küzdelem kimagasló

műveire, s aztán útunkat folytatva, rohanvást érünk le a völgybe, a hol fáradt, sajtó tagjainkat várja a megásott sír.

A mérlegen melyik a pihe, a mely lehúzza az ólomterhet? — melyik hajszálnak a kihullásával kezdődik a kopaszság? — mikor vénülünk meg? Keblünk telve rajongással, aranyos ábrándokkal. A szemet gyönyörködteti a meleg szín, a lélek megittasul a hullámos vonaltól, egy kacaj zenéjétől: a midőn hirtelen valami fagyó érintésre megrezzenünk. Csontos ujjával a mulandóság ütogeti meg homlokunkat. «Hahó, barátom, vissza hátra! Semmi kereseted az ifjuság rózsabokrai között; semmi jogod annak a madárkának a dalához; semmi közöd ahhoz a karesű virághoz. Nem neked csicsereg az arany rigó, nem a te számodra illatoz a virág. Nem öreg úrnak való az!»

Öreg? Ki az öreg? Nekem szól a tilalom?

Milyen könyörtelensége az a természetnek, hogy megvéníti a főt s tartja meg ifjan a szívet! Mért nem neveli bennünk a megnyugvó bölcseséget és apasztja emésztő vágyainkat? A sors háztartásában mért nincs gondoskodva a kártalanításról? Idős vagyok, de nem öreg! Mint Faust, én is éltesebb vagyok, semhogy játszodjam még — fiatalabb, semhogy ne legyenek kívánságaim. Vagy lohaszsa végzetem a perzselő tüzet, vagy hűtse ezt az epesztő szomjúságot és adjon innom. Édes bort az élet serlegébe csordúltig! — vagy józanító csöppeket egy nagy pohár vízbe, napjában háromszor: reggel délben és lefekvés előtt. Mért, hogy le kell mondanom? Hiszen még csak az imént fogtam hozzá, csak most nyílt meg előttem az élet kapuja, csak most kezdem érteni célját, élvezni tartalmát!

Tanúsággal forgatom Cicero írását «de Senectute». Ki ne olvasta, volna? Kit ne emelne föl mind az, amit a nagy római az öregség igazáért mondott? Férfias, komoly gondolatok ezek, szoros kapcsolatukban folyton fejlődve, győzedelmes példákkal megvilágítva. S hogy elsorjáznak előttünk: nyűg nélkül, szabadon látjuk lelkünk folytonos életét.

Aztán az ember leteszi a könyvet, szeme irány nélkül révedez a falon, a midőn egyszerre megakad azon az ismeretes francia képen: «Si jeunesse savait — si vieillesse pouvait!» S léket kap a bölcselő megnyugvás.

II. ÉNEK.

(A tükör titkai. — Megfejtelt fiatalság. — Férj és nő.)

Szeretek a tükörbe nézni. Nem hiúságból, mit mondanom fölösleges. De érdeklődésből. Az ember önmagának valóságos testi arczát úgy sem láthatja sohasem. Mért ne szabadjon legalább abból a foncsoros

lemezből megtudnom, milyen vagyok én voltaképen? Annyi embert látok naponkint, a ki nagyon közönbös elöttem. Csak van jogom önmagamhoz, lehetek tán kíváncsi önmagamra is, a kivel annyit foglalkozom? — a kiért, szándékosan vagy ösztönből, annyit teszek egy életen át!

S hogy meg-megállok az előtt az üvegdarab előtt: saját szememen keresztül bele nézek a lelkembe is. Vallatom, biztatom, csüggesztem: a szerint, amint oka, alkalma kerül. Biztatásom, vallatásaim és csüggesztésem hatását aztán leolvasom a saját arczomról. Az ilyen olvasmány térít leginkább magamba. A lohadás jelei, dús hajzatunk fosztott erdeje, a dérütötte szálak, a meglódult fog, a petyhüdő magatartás, az előmlő vagy megszárt alak: gondolkodóba ejtenek. A fotografusban azonban — a kinek lepedőben bujkáló titokzatos alakja s ránk szögezett félelmes gépe elé néha napján oda szeretünk állani: a fotografusban ne bízzunk, mivel ábrázatunk igaz képmásából álnok esetével kihazudozza a szemölcsöt és ránczot, s ravasz üvegével kedves gömbölyűségbe ójtja a szögletes, hosszú arcot; vagy keskenyre nyújtogatja, ha kelleténél kerekkebb. A tükör, mely fényes lapjával hajdan bátorítónk volt — most a lemondásnak intő táblája.

De néha áltat még a tükör is, a foncsor is megvesztegethető.

Ha fínom ebéd után, feltüzelve nemes borok hevétől, a vidám és elmés társaság melegétől, szép asszonyok sugaras szemétől, vetünk pillantást a tükörbe, hozzá még kissé meg is nyújtva magunkat, borzolgatva a haját, félre csapva a bajuszt vagy megsímogatva a szakállt — felénk húnycorgató képmásunk mintha azt mondaná: «legény vagy te még a talpadon!» A tükörkép eredetije meg vissza int, hogy: «hajaha, te is voltál valaha szép asszonynak kocsisa — leszel is még, igaz a!»

Némelykor egy nagy elégtételnek, családi boldogságnak vagy kései diadalnak tündöklése verődik vissza az arczon, melytől megifjúhodik. A letűnt legénykor rálöveli egy-egy sugarát, mint a leáldozott nyári nap. Fel is ragyog az arcz, de már csak búcsú-fényben, s föltetszik utána a fehér hajszál ezüstös csilláma, vagy a tar koponyának holdvilága.

A nő — úgy beszél — még hosszabbra bírja nyújtani fiatalágát.

Azokat az éveket, melyekkel a nagyleányi sorra való nyugtalan mohóságban korát megtoldotta, idők jártával ismét levonja. A saját magának adott ifjúsági előleget erélyesen követeli vissza, természetesen a törvényes kamatokkal egyetemben. Némely asszony — úgy hallottam — az úzsoráig fokozza ezt a megfordított kamatozást, a mely annál több, mentül kevesebb. A nő az ígyen megtakarított éveket ott hagyja a fonds perdus, vagy nagylelkűen oda adja valamely barátnőjének. A nő ilyenkor tartalmasbra válik, fegyelmezi magát, s megtanúl még hallgatni is. A korát legalább el nem árúlja. A nő meg van érve, s mihelyt észre-

vette az első fehér hajszálat a barátnője fején, kezd számot vetni magával is.

Még nincsen elveszve minden. Az eau de lys, a veloutine, az euchromin, a hölgypor és szent Török József tudná még mi minden — a halháj, a póczolás és pótolás, a toilette ezer és egy apró bűvszere vissza varázsolja a hajadoni arcz hamvát, a hajdani menyecske-derék hajlösságát, fogyasztva a fölöslegest, helyre hozva a hiányt s helyre igazítva az anyatermészet mostoha mulasztásait.

Végre jó a lemondás nehéz pillanata. Megtalálta korának bátorságát — s ilyenkor, vigasztaló csókot ejtve még mindig puha, fehér kezére, így sóhajtunk fel magunkban: «Szép asszonynak jónak, gyorsjárású lónak, kár megöregedni!»

S mert lehetnek, a kik már elfelejtették, vagy még nem ismerték, ide tűzöm a régi adomát emlékezet okáért:

— Hej, Gyöngyösi, jó Gyöngyösi — mondá szép Szécsy Mária az ő udvari poetájának — kend immáron Göröngyösi!

Amire a költő így vágott vissza:

— Hajdanvaló szép murányi Vénus, már kegyelmed sem egyéb, mint vén hús!

*

Nem bírom átlátni, mi félelmes vagy rút van az öregségben? Kiónk szíve nem indul meg a tisztos ősz fejen? A szenvedéstől, elmékedéstől jelentőssé vált arcz nem-e vonzóbb sok síma homloknál, melybe nem tört még barázdát a gondolat szántó vasa — az arcznak ama gömbölyűségénél, melybe nem véste be nyomát a szenvedély; annál az ugrifüles izge-mozgásnál, melyet nem gyeplőzött még meg az önuralom, királyi taglejtésre váltva az oktalan repkedést.

Rút az öregség csak akkor, a midőn ifjúlkodik; a midőn zajos színekbe öltözködik; a midőn híjával látjuk évei méltóságának viseletben és magatartásban. A cifrázkodó nagymama, a legénykedő nagyapa várja hódolatunkat. Lám, az a vén szépöncz, hogy festi haját, bajszát! — pedig ösmertük még ősz korában. Nincs vénebb a fiatalított öregségnél.

A munka és túrés embere: tehát a nagy többség, korán vénül. A nagy központokban, a kohók tüze mellett, a virrasztó gyári munkában, a nyomdai éjjelek olmos emanációiban: gyorsan perzselődik el az ifjúság — az az ifjúság, a melynek tán gyermekkora sem volt. Megtöri az álmatlanság, a gyanús táplálék, megőrli a gond, s vigasztalója — a pálinka — meghervasztja. Korán fonnyad az ipartelepek napszámos lánya, a pinczelakás csecsemőjének arczán nem virít a rózsa. A földmívelő nép — egészségesebb s hosszabb életű bár — mégis korán vénül. A havasok százéves pásztora nem tud meghalni a konzerváló együgyű-

ségtől — a vívódó Heine nem bírt meghalni lelke szeszétől. Pathologiai præperatum spiritusban — írta róla egy látogatója.

Az előkelő nemzetek és osztályok öregei ritkán mutatják az elhanyagolást. Tartják magukat s kaczerködés nélkül takarosak. Az elegáns és szívós Lessepek, az old gentlemanek — a kik hetven évvel fognak bele távol tengerek összekapcsolásába, vagy vállalnak nehéz időkben miniszterséget, megkerülik egy év alatt háromszor is a földet, otthon dolgoznak hajnalig s kabinetből a szalonba térve: a testi csüggedés, a szellemi megcsappanás minden jele nélkül, vidáman vegyülnek a társaságba, melynek nem csupán fényes, de melegítő központját képezik — az ilyen szabású öreg úr nem ritkaság a külföldön, míg nálunk kivétel. Nem tudok látványt, mely jobban esett szívemnek, mint a Hydeparkban lovagló délcegg aggastyánok s viruló matrónák.

A mi öreg grófjaink és báróink — testi rugékonyságra nézve legalább — hasonlót mutatnak. A bő mód, az egészségnek kultussá emelt gondozása, az edző sport, a sekélyebb járású érzés, vagy az a fegyelem, mely nem engedi, hogy a szívben mélyebb medret vájjon magának a szenvedés — magyarázza tartósabb ifjúságukat. Hosszú életet akarsz? — ne adj tért a bánatnak! A karesú és bájos nagymamákat is a társadalomnak ezen magasai nevelik. Leginkább ebben az osztályban találkozunk az a bizonyos «még mindig szép asszony».

Mi többiek lassan érünk s gyorsan vénülünk. Ma, azt állítják, gyorsabban, mint valaha. Az élvezeti eszközök dús megszaporodása, nappallá világított éjjeleink, a kora férfiség drága kölcsöne, folytonos rezgésbe fogult idegzetünk: bő vámot szednek rajtunk. Egy amerikai orvos, dr. Valley kifejtései szerint, ez az életmód nem rövidíti meg ugyan földi pályánkat — de az út harmadán túl már nem nyújt virágokat.

Ha szabad e helyütt másodszer is beszélnem magamról: én lassan és nehezen fejlődtem s teljesen érettniek még ma sem érzem magamat. Ábrándozásra hajló ifjú lelkem, tünődő elmém szinte bele fázott abba a józanságba, melyet a velem egyívású fiúk mutattak. Nem bámúltam jobban a most született báránka szokelléseit, tehát azt, hogy már a magalában jár: mint egyik-másik társam sietségét, hogy önállóvá legyen. Tegnap még dévaj, gondtalan diák — lendületes, rajongó, eszményi, nagylelkű, víg a hóbertig, barátkozó az elandalodásig, szerelmes a göresig — holnap már meghiggadt férfiú, számító és feleséges. Én még verset faragtam, ők már receptet írtak; én emberváltó eszmékkel vajudtam — ők temettek.

Mily hosszú a gyermeki esztendő, mily tágas a kis szoba, milyen messze van a kis erdő! S előre vágatva az életben, hogy össze zsugorodik minden méret időben és térben! Megnőttünk testben, meggyarapod-

tunk években. Annak az agyagos szobának mestergerendáját akár álltó helyemben érjem el most, az a távol kis erdő csak egy kurjantásnyira van ide — a hosszú idő a tegnapi emlékébe szorul.

Az az oeconomia, mely a szellemi és testi élet mérlegét szabályozza, megadja a szerelmi hadjárat után a magasbra vívó szenvedelmet: bérül nyújtván rózsák után a borostyánt, a boldogító cotillon-rendjel után a bezikkelyezett, valóságos érdemjelt. De ha kérdezzük Évát: neki kedvesebb a fiatal pásztor, mint a vén király — ha szívéről van szó. Ha toilletteről — ez persze más kérdés. Csak a nagyon kicsi lányok szeretnek bele a kopasz tanítóba. S mert nem szerezhetnek fürtöt a hajából, a téli kucsmáját nyírják meg titokban és ennek bodrait hordják abban a medaillonban, melyet szűzi kebelökbe rejtenek. Ó, az a kis lány! Tegnap még piruló tacskó — ma biztos magatartású asszony. A gyermekcipőből a papucsba lépett.

*

Megöregedni mindenki akar, öreg lenni senkiséem. «Ó! — így sóhajtott fel a nyolczvankét esztendő Auber, hogy nyögve kapaszkodott a paripája nyergébe — ó, a hosszú életet nagyon drágán fizetjük meg: a megvénüléssel!»

A nő gyorsabban öregszik. A velünk egykorású tíz évvel gyorsabban, mint mi. A házas felek között ez okból is áll fönn rendesen ez a korkülönbség. Hamarabb vénül, de tovább él. A küzdelmesebb férfi sor, mely nagyobb testi veszélyekkel jár: az orvosi, katonai hivatás; a gyári munka vagy a sűrű utazás; a ragadós nyavalya; az ernyesztő marsok; a megroskasztó bivouac; a csata; a locomobil nagy kerekének halálhozó forgása amott — a vasuti összeütközések lehetősége emitt — a kívül folytatott pályának számos véletlene: könnyebben szedi áldozatait, mint a csendes tűzhely körül. «Der Mann muss hinaus ins feindliche Leben!»

III. ÉNEK.

(Ifjú vének s vén ifjak. — Öregség bűja-öröme. — Intés.)

Megöregszünk.

Nem szabad kitérnünk e gondolat elől. Szabatossá kell tenni a vénülésnek bizonytalan s így annál nyugtalanítóbb érzetét. Szarvánál kell fogni és a szeme közé nézni. A fognak tompa sajtósága kínosabb, mint az éles fájdalom. Rá kell harapni s megenyhülünk.

Nem lehetetlen, hogy az asszony az ő deresedő haját is ebből az okból hinti egész fehérre. Tán akad majd, a ki azt mondja: «nini, már teljesen ősz, pedig elég fiatal!»

A vénülésnek is van kacérsága: emlegeti fogyatkozásait s lesi a tiltakozást. Aggságos korát, a kilenczven évet emlegeti a nyolczvan éves. Hadd bámúljon ez a hitvány mai sarjadék rajta, milyen egyenes még a feje hordozása. Hja, mi régiek! Különb agyagból gyúrtak minket. Oda se annak a kilenczvenhárom esztendőnek. (Az imént még csak kilenczven volt.) És nagyhivalkodva még össze is veri reszketeg bokáit.

A kedves jó öregek! Ilyenkor ültetik, ójtják legszívesebben a fát; pedig sejtik, hogy nem esznek már gyümölcséből. És lám: az akkori vad pezsgésű mustból milyen zamatos bor lett; abból a hajdani duhaj legényből, milyen aranyos, kedves bácsi vált. Dúdolgatja is téveteg hangján a dédunokájának — kilenczvenöt lett azóta s már nem igen veri össze a bokáját — hogy: «mikor az ember öregszik, hajh! a kucz-kóba lefekszik, gyertyát gyújt a kályhába, úgy melegszik kúnjába. Agya lágyul, ina tágul, így múlik ki a világbul!»

Van olyan is, a ki pöröl, elégedetlenkedik. A kegyelet és hála csitítja, mint a nyűgös babát. Mosolygó tőrészel vesszük zsémbelését — hiszen ez a zsémbelés annak a jele, hogy él még a drága szüle. Fejét mind mélyebbre ereszti, összelohad, s eléri azt a második gyermekkort, melynek nincsen virága. Mert idők múltával az ember gyermekesedik, de meg nem fiatalodik többé. Heine kéri is az isteneket: «Nur keinen alten Polterer, ihr Götter, keinen Jammermenschen lasst mich werden!»

Van az aggastyánoknak egy faja, mely sehogy sem akarja beadni a derekát. Hogy is adná be mikor merő ruganyosság. Évről évre fiatalodnak e *hetrenkedő* legények, mint a *Lilli*-beli nagyapó, míg mellettök generációk vénülnek meg, vagy dőlnek ki. Ha az ember nézi őket, kezd hinni a babonában és vallja az elixirium csodatevéseit, Balsamót s a bölcsék követét. Kis fiú korom óta ismerék egy ilyen vén ifjút, a ki a régi redoúte híres báljaiban keringett az én Kati tántommal. Mikor ez negyedéve az unokáját vitte bálba: megdöbbenéssel ismerte fői a kis lány tánczosában az ő hajdani gavallérjának szakasztott mását, s édesen elmerengett a múlton.

— Én is ösmertem valamikor egy T. urat. Pompás tánczos volt az is!

Amire T. úr biztos magatartással így felelt:

— Ah igen! Az az én apám volt!

— Istenem, sóhajtá Kati néni, hogy eljár az idő!

T. ~~ter~~ termetre karesú; szinte ifjúilag lejt az Andrassy-úton végig és diadalmasan ringatózik csípőiben. A héten is láttam őt, a mint egy mellette elkarikázó szobacicza után megfordult s hódító monokliján keresztül csábitón mosolygott a Juezira.

Kortásai, ha vannak még, elgöthösödtek; ifjú pajtásai kérdezik:

«úgy-é bár te még láttál kerékbe törni?» Vagy: «de csak érdekes lehetett az az országgyűlés a Rákoson!» Vagy plane azzal faggatják, beszélne már el nekik, csakugyan olyan takaros menyecske volt-é az a Cleopatra, mint a minőnek Makart festette? — amire ő vidáman azt válaszolja, hogy azt nem tudhatja, mert mikor ő ismerte, már vén asszony volt és erősen tubákolt.

Cicero, az öregségről szóló könyvében, főlemlíti Tithonust, Eos istenaszszonynak emberi férjét, a kinek számára Jupitertől elfelejtett kérni halhatatlanságot. Midőn haja őszülni kezdett jó Tithonusnak, a felesége bezárta őt a kamrába s holta napjáig ambrosiával tartotta. No, ez a Tithonus nem T. úr volt, annyi bizonyos; mert még él, s bár ambrosiát vacsorál ő is, de nem bús kamrában tölti napjait, hanem persa szőnyegekkel puhára bélelt, derűs garçon lakásban.

*

Magunkra nézve az öregség lemondás, az emberiségre nézve erős bizakodás az eszményben, melynek csillaga az ő lehajló szemhatárán immáron kigyúlt. Az öregség földi útunk legvégén van. Ha minden egyéb életkort ki is kerül a halál: az aggságban bizonyos az ő eljövetele. «Melyet erősen fogsz felül: annak a botnak lent vége vagyon» — mondja a hindu böles. A természet jóságos és kegyetlen: a gyermekre rá mosolyog, az öregnek holttestét rideg egykedvűséggel nézi. Senectus crepusculum est, quod longum esse non potest. Az öregség esti szürkület, mely nem tarthat soká. Csakhamar ráborúl az éjtszaka.

Ami az ő megöregedésében először üti meg az embert, az: hogy hajdani ifjúságának felesei kezdenek távozni. Eleinte egy, majd kettő; aztán mind sűrűbben követik egymást. Nem sokára viszi őt is az a fekete hintó. Évei hajlanak, s bár lágy karjaival tartja-dédelgeti a gyermeki szeretet — egyedül érzi magát. A házastársak megválnak egymástól. Bús dolog, ha a nő indul elsőnek; még búsabb, ha a férj megy elől. Ó, mert az özvegy, ha királyi korona maradt is rá, csak szánandó asszony.

Gyorsan száll le az öregség napja. Körülte serdül egy új nemzedék. Ivadéka, de nem mássa. Vére az övé, de tőle idegen. Más czélok, újabb jelszavak mozgatják a kedélyeket. Az ő világa már nem ebből a világból való. Ha király, ha koldus, beteljesedik rajta a költő ígéje:

Der Mensch erfährt, er sei nun wer er mag —
Ein letztes Glück und einen letzten Tag.

Ennek a végső napnak lementével dícséri az Urat.

Alkonyodik már.

Egy kedves dal pendül föl bennem, egy kedves drága dal, melylyel

édes anyám altatott el. Egy rég nem szagolt illat hajt felém — a kakukfű bánatos illata, mely sírok közül kel. Mindnyájan, a kik élünk és érzünk: csodás közvetetlenségben látjuk néha magunk előtt felmerülni az elmosódott múltnak egyes képeit, oly melegen és tisztán, oly valón és híven, mint akkor. A megsejtett halál, az ami lesz: kiváltja azt, ami volt.

Polyton a fejemben motoszkál Flammarion Kamillnak az a költői feltevése: hogy ha én ebben a pillanatban abból a messze csillagból, élesen fölfegyverzett szemmel néznék alá a földre, s azt a nagy üveglencsét odaigazítanám a mi dabasi udvarunkba — innen a sugarak oda fel akkora útat tesznek meg, hogy csak most látnám magamat, amint repülő kenderszösz hajjal lódtom ki nádi puskából a karesű nyílat; vagy a száraz malom bálványá fölétt kegyetlenül zsinorra fűzöm az apró madártojásokat, vagy . . .

Az utczáról felharsan a tűzjelző kürtszó, s a bűvölet szétfoszlik.

Ah ifjúság! Ha elől kezdhetnék! S mégis tudok nagy költőt, a ki elkeseredéssel emlegeti. «Nem akarom hinni — mondja George Elliot — hogy földi létünk ifjú napjai egyúttal a legboldogabb napok is. Mily szomorú prognosztikonját látnák benne az emberi nem haladásának s az egyén végzetének, ha az érettebb kor volna a kevésbé boldog. A gyermekség csak szemléletben s visszapillantásban az a szép és derült kor, melynek magasztaljuk. Magára a gyermekre nézve bő szenvedésekkel jár az, a melynek értelme teljesen idegen előtte. Hökhurut, fogzás, a kísértetektől való félelem, nem is szólván a pokolról meg a sátánról s arról a megbántott istenségről a felhők felett, a mely megharagszik, ha még egy darab vajjas kenyeret kérünk.»

Mégis, ha elől kezdhetném életemnek második és javított kiadását: óvatossá és önzővé válván, nem-é kerülném azokat a fájdalmakat, melyek nekem legdrágább emlékeim?

Hogy egy ízben már föntebb dicsért víg emlékezetű János bátyámnak előhozakodtam az ilyen káprázatos utópiákkal, finom kezét vállamra téve, így nyugtatott meg: «Higye meg, édes öcsém, ha másodszor bujnánk is ki a tojásból, megint csak úgy lesz amint volt: az élet első fele csacsiság, a másik fele számárság!»

Lesznek — természetesen fiatalok — akik nem tartanak őszintének. Hasztalan utasítanak vissza. A kínos, vígasztalan tárgynak, a megvénülésnek fölvetése és szellőztetése mégis nyugtalanítja őket, lelkökbe bele esett a kétely bacillusa. Gondolkozni, töprengeni fognak rajta, s aztán sóhajtván ismerik majd el, hogy: igenis, a dolog nagyon komoly s érdemes rá, hogy foglalkozunk vele.

EGY FALUSI TEMETŐBEN.

VARGHA GYULÁTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.)

Kis falusi temetőben,
Egy kopár domboldalon,
Álltunk ketten agg apámmal.
Csend volt, méla nyugalom,
S szürke, nyirkos őszi ködtől
Párolgott a völgy s halom.

Idegenül jöttem akkor,
Jöttem, hogy tovább megyek
De apám helytt apát leltem
És anyát anyám helyett,
Hű testvért is. Lehetett-é
Ide hagynom e helyet?!

Lenn a völgyben a falueska,
Füst fölötte s lomha köd;
Ott a kastély, büszke fővel,
Vén, komor hársak között . . .
Képe ősz apám szemében
Oly borúsán tükrözött.

Drága lelkek! . . . Az a kastély,
Oh be sok jó napja volt.
Nyílt magyar ház, nyílt magyar szív,
Ott a kedvnek árja folyt,
Színarany kedv . . . Még az égen
Semmi felhő, semmi folt.

Néztem, néztem, a hogy ott állt
A szelíd, a tisztos agg,
Mélázó, komoly szemekkel,
Elmerülve, hallgatag . . .
Majd megrezdült hó szakálla,
S felbuzogtak a szavak:

Örökükben más az úr most.
S ök hol vannak? merre, hol?
Itt a kriptá, ez feleljen,
Por közé vegyült a por;
S a ki még él, ősz fejével
Idegenben bújdokol . . .

«Oh fiam, hogy ide jöttem,
Épen ötven éve ma.
Rég volt . . . Annak a világnak
Már alig van itt nyoma,
Egymagamban úgy maradtam,
Mint a múlt idők roma.

De engem megálda Isten,
Sokkal érdemem felett,
Ada békét, nyugodalmat,
Egyszerű kis tűzhelyet,
S hű nőt, a kit mindig áldok,
És egypár jó gyermeket.

Itt maradnék köztetek még,
Itt maradnék örömet ;
Oh de válunk, érzem, érzem,
Nyugalomra int az est,
Nyolczvan év nehéz súlyától
Roskad már e gyöngé test.

Itt, hol első kis fiacskám'
Rejti e parányi domb,
Ássatok majd itt nekem sirt,
S szívetek ne bántsá gond,
Oh, ha lelke álma nem csal,
Látjuk egymást még viszónt . . .»

Szólt, s elhallgatott. Sokáig
Némán álltam ott vele,
S míg fülem halotti ének
Zengésével volt tele,
Végig borzongatta lelke
Az enyészet bús szele.

ARANY JÁNOS EPOSZI TÖREDÉKEIRŐL.

PÉTERFY JENŐTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.)

ARANY most megjelenő *Hátrahagyott Iratainak* egyik érdekes részét teszik azon eposzi töredékek, melyek *Csaba királyfira* s a hún trilogia tervezetére vonatkoznak. Különböző időből valók s mindannyia a költő próbálkozása, hogyan legyen úrrá nehéz tárgya fölött. A következőkben Aranynak e vívódását akarom elbeszélni, kísérve eposzának fejlődését az első kísérlettől a kész *Buda haláláig*. Egy «népies hősköltevény» gondolata különben már 1847-ben megvillan Aranyban. «Mi volna az, ha az ember ilyet írna?» kérdi — e gondolattól mintegy meghökkenve — Szilágyi Istvántól. Homer művei táplálták benne e gondolatot; akkor olvasta először friss gyönyörrel az *Iliast* s az *Odysseát*, «e — mint mondja — tejmézzel folyó népi költeményeket». Később a *Nibelung-éneket* is megismerte és ez ismeretségnek valószínűleg nagy része van abban, hogy a népies hőseposzról való pusztá gondolat benne erősb gyökeret vert. Magával, *Csaba királyfi* eszméjével, (Arany László bevezetése szerint) a költő csak 1852-ben foglalkozott először; de azután ez az eszme többé el nem hagyta; élt benne, később már csak kísértett benne, 1881-ig; azon túl Csaba is végleg azon kedves halottak közé szállott, kiknek emléke fájt is, édes is volt neki.

1852—1881! Egy teljes emberöltő! Majdnem annyi idő, a mennyit Dante az ember útja felének nevez s Aranyt eposzának gondolata e hosszú időn híven kísérte.

A jó napokban a költő szívéen melengette eszméjét, a meddő órákban pedig úgy gondolt reá, mint valami elszakadt jó barátira, kinek elvesztét évek után is oly frissen érezzük, mint az első napon. S a hosszú idő alatt sok körülmény közbejárszott, hogy költőnk nagy terve részben csak terv, hogy «jobb részének egyik aranyálma» a befejezésben csak álom maradt. Hatottak erre subjectiv okok; de van részök ebben az iro-

* ARANY JÁNOS *Hátrahagyott Iratai s Levelezése*. Budapest, 1887. Báth Mór.

dalmi viszonyoknak, a közízlés fordultának is, melylyel Arany nem egyszer ellentétben érezte magát. Reá, ki költői lelke, magyar szíve meleg szeretetével csüngött a húnrege alakjain s jelentőségén, fagyasztólag hatott, hogy a közönség nagy zömében hiányzik irántok a naiv fogékony-ság és az odaadó, a költőt már feleútján fölkereső hangulat, melynek hiányában inkább fájtnak neki a dícséret, melylyel néhányan a földolgozás művészetének hódoltak. Ő az egész nemzetnek akart énekelni a régés múlt-ról, nem pedig pusztán az æsthetikusoknak örömet szerezni. Arany így *Buda halálának* hatását — mint fia megjegyzi — inkább csak succés d'estimenek érezhette; s ez az érzés bénította kedvét, kezét. A nagy munka torso maradt, mely azonban szerencsére egy költői egész minden arányával bír. De a trilogia teljes megvalósulásának magában a dologban rejltó nehézségek is útjában állottak. Egy eposznak conceptiója — úgy a mint azt Arany értette — nem ötlet dolga, nem is pusztán subjectiv inventio dolga, nem egy tetszés szerinti költői thema önkényes fölvetése, hanem szerves fejlemény, melyet hosszú évek méhe rejt. Arany a hagyományon, főnlebegő mondai foszlányokon, történeti adatokon nem akart erőszakoskodni, nem akart magának belőlök költeményt — «szabni». A mondai, történeti, psychologiai motivumok lassú jegenezésének, arányos összefonódásának kellett először lelkében, képzelmében végbe-mennie, míg azokat végleges költői formára éretteknek tartotta. Mert Arany-nál a költői termelés ez esetben olyan, melyet igazán szervesnek lehet nevezni. Egy-egy motivum megfogamzik benne, majd lemerül, nő, változik, új esirát hajtnak lelkében, míg végre félig tudatos, félig tudattalan fejlődéssel gazdagon kedvező pillanatokban életet kér. A sok akadályozó, megszakító körülmény alatt Arany a belső munkával nem tudott teljesen elkészülni és tíz év kellett hozzá, míg *Buda halála* jelen alakjában megszülethetett.

A *Hátrahagyott Irataiban* közzé tett eposzi töredékeknek épen az ad érdekességet, hogy bepillantánunk engednek ebbe a belső munkába.

I.

Az első dolgozat 1853-ben készült. Két énekből áll, melyek czímei: *Szász Detre* és *Krimhild* és egy töredék hatodik énekből, tulajdonkép bevezetésből *Keveházához*, melyet Etele halotti ünnepén a «csatamondó Hábor» * énekel. Mindenekelőtt jeleznem kell a két ének tartalmát. Detre beszélget a gót Walamir királylyal, lelke szándékát fürkészsze, Eteléről. A húnok fejedelme épen hazatérőben van római útjáról, melyet Leo pápa

* Hábor neve *Zalán futásában* is előfordúl.

kérése s egy égi jelenés akasztott meg. Harczai közben Etele már «öt éve kerülté szerelem játékát» s gyászolta kedves nejét Rikát, kitől Csaba fia származott, az a fiú, ki a jóslat szerint a széthulló hűnbirodalmat majd újra vissza fogja állítani. Etele ezért ezt nevezte utódául s mellőzi érte Krimhild fiát, a szőke Aladárt. Most azonban öt évi gyász után, Etele özvegy üres szíve megelégteli a magányt s harczaiból visszatértében, «Adria szigetéről» magával hozza a szép Mikoltot. Minden pillanatban érkezhetik. Detre érzi, hogy a dolgok fordulóra jutottak. Diadalainak közepette a Lech folyónál már intést kapott a sorstól Etele; a katalóni mezőn egy ősz paptól nyert félelmes jóslatot s most Róma előtt egy égi jelenés állotta útját.

Úgy lehet, az idő nincsen olyan messze,
Ámbár Isten dolga, hogy meddig ereszsze.
Az emberi elme gyakran botlik, téved. . .
De különös az a római történet.

Mert csodálatosan a hármas szám betelt:
Három ízben láttuk megrémülni Etet . . stb.

Detre a maga részéről mindent megtesz, hogy az idők betelését siettesse s titkon az idegen fejedelmekkel a lázadás hálóját szövö. Ezért mondja ez énekes mindjárt kezdetben.

Ama titkos ármányt kezdem énekelni,
Melyet forralának nyugat fejedelmi,
Hogy Etele jármát egy nap összetörnék
A hatalmas királyt orozva megölnék.

A ravasz gót azonban még két más oldal felé is segítség után néz. Egyrészt titokban Krimhild fiát, Aladárt uszítja Csaba ellen, ki éppen most készül első harczára indulni; másrészt Krimhild haragját éleszti Etele ellen, mellőzéseért. A királyné előtt már nem is hímez-hámoz; figyelmezteti szörnyű boszújára a Nibelungokon, s ilyen boszú hevét akarja most benne lángra lobbantani Etele ellen.

Kettő vala már csak: Gunter, a testvéred
És a szörnyű Hagen, ki megölte férjed;
Foglyúl adta őket Isten a kezedbe:
Senkire se bíztad; jut e még eszedbe?

Lefejezéd őket hosszú, véres karddal,
Hurczolád a két főt gyöngé női karral,
Fehér könyöködről . . . hanem elég, elég!
Az a kard, az a kéz vajon megvan-e még?

Mert avval a kézzel könnyű lesz ölelned
A királyt, ha majdan nyugszol teste mellett;
Ölelned . . . élőlnöd . . . mit mondok? Valóban
Kevés a különbség ebben a két szóban.

Azután hozzá teszi Detre, hogy az idegenek is mind készek a lázadásra; ez is, az is

Most a hívet játszsza, de ha kell a résen
Én tudom, első lesz a kenyértörésen.

Ennyi az 1853-ból való töredék tartalma, mely mintegy előjáték Csaba tragédiájához. Következett volna Etele hazatérése; Krimhild s Mikolt közti versengés; a menyegző; Etele halála, Aladár és Csaba viszálya; a gótok álnoksága; a Krimhild-ütközet; a phantastikus vég: Csaba látomása, a halottak hareza, a sebesültek életre keltése a Csaba-ire fűvel, az ős hazába visszaindulás és végül kilátás a jóslat teljesülésére, a magyarok bejövetele által.

Ily körvonalakban lebeghetett Csaba regéjének képe Arany előtt 1853-ban. Egyet azonnal észreveszünk: ez időben Arany még nem gondolhatott trilogiára. Közvetlenül Csaba tragédiáján akarta kezdeni eposzát, s ehhez az első öt énekben bevezetésül, mintegy expositióul, használni Etele halálát s a halált előidéző körülményeket. De nyilván elégedetlen volt a tervvel, kivittel s abban hagyta. Legalább, midőn két évvel utóbb tárgyát újra dolgozza, már egészen más nyomon indul.

Mik ezen első dolgozat hibái; mi az — mennyire ilyes a töredékből kivethető — mi Aranyval a dolgot abban hagyatta? Ha szemmel tartjuk a későbbi dolgozatokat, nem is nehéz a kérdésre felelnünk. Nem kell feledni, hogy midőn Arany ez első kísérletét írta, Csaba állott előtte mint kizárólagos s egyetlen hőse. Arany szeme folyton Csabára néz; ez van a középpontban s Etele a költő látkörének most még csak peremén lebeg, mint véres nap, nyugtakor, mint alkonyi világítás a meginduló tragédiához. S e ponton fog változni először az eredeti tervezet. Etele alakja a látkör széléről mindinkább a középpont felé csúszik. Minél jobban belémerül Arany a húnmondába s belemelegsik tervébe, Etele alakja köré az epizódok nagyobb, jelentősebb tömege gyűl s a hún király alakja erősebb lesz a ködös Csabánál s ez önkénytelenül hátrább szorúl. Önkénytelenül: mert Arany azért mindig a Csaba regéjét tekinti eposza főtárgyának, de világos lesz előtte, hogy Etele alakjával kell először költőileg megbirkózni. Így a költemény keretének szélesülnie kell s adva van a trilogia első gondolata. E pontról azután föltűnnek az első dolgozat tökéletlenségei is. Etele nagyon a háttérben marad; csak beszélnek róla; maga — hogy úgy mondjuk — csak halotti torára jelen meg az eposzban. Egyéniségének jelentősége sincs kifejtve; pusztán egy nagy hódító, kit mint valami bálványt döntenek meg ellenkező érdekek. Egy krónikás álláspontját foglalja el a költő e dolgozatban, ki megelégszik a tények költői csoportosításával, a nélkül, hogy ugyanakkor azok mélyebb, eszmei magját is föl tudná kellően tüntetni.

Vannak különben már ez első dolgozatban vonatkozások oly gondolatokra, melyek később Arany eposzában fontosakká válnak s ott majd más világitásban s más erővel fognak megjelenni. Ilyen például a többi közt az önmeggyőzés motivuma Etelében. Dolgozatunkban a gót Walamir beszédéből tudjuk, hogy Leo pápa így szólt a húnok fejedelméhez :

Te ki mindeneket — úgy monda — legyőzhetsz,
Hírre, hatalomra, kincsre megelőzhetsz,
Múld felyül ebben is: *győzd le tenmagadat*,
Szüntesd meg irántunk való haragodat.

Íme itt krónikaszerűleg adva van az a motívum, melyet Arany később érettebb művészettel dolgozott föl *Buda halálában*.

Azonban a szerkezet is kissé lazának, művészietlennek tűnhetett fel az első dolgozatban. Magában véve ugyan ügyes dolog, hogy az első énekben Detre és Walamir gót király beszélgetéséből tudjuk meg, hogy Etele közeledik, hogy hol jártatta romboló fegyverét, miként hökkent meg az égi jelekre, hogyan temette el kedves nejét, Rikát stb., de másrészt inkább drámába illő eljárás, a cselekmény fejlesztésére szükséges tudnivalókat így érdekllett emberek beszélgetéséből ismertetni meg a hallgatóval. Az eposz méltóságos menetével, melyben az események elbeszélése némi nyugodt önállóságot kíván meg, ez a költői cselfogás nem egészen egyezik. S e mellett e beszélgetést is meg kell szakítania a költőnek, annak menetébe egy epikus foltot varrnia, hogy elmondja saját személyében az olvasónak, mit a két beszélgető még nem tudhat, azt tudniillik: hogy Etel új neje, Mikolta miatt késik oly soká, kit most hoz magával «tenger szigetéről». Így — finomabb mérlegre vetve a dolgot, tökéletlen az első kísérlet az eposzi formában s az elbeszélésnek nincs is meg a kellő mélysége. Ha így folytatja énekét, érezhette Arany, hogy a részletek, episodok csoportosítása mellett is eposza erőben növekedni nem fog. Azt mondhatni, hogy Arany az első dolgozatban csoportosítani egybe fűzőgetni kezdi a gazdag anyagot, kijelölni nagyjából a forduló pontokat: de az egyes motívumoknak még nincs meg a kellő költői életpök s maga Arany sincs még egész tiszta tudatában annak a fejlesztő alapeszmének, melyből kiindulva, ének ének után szerves kapcsolatban keletkezik.

Gondolhatta a költő: «vak eret kergetett» s letette a tollat. Hanem azért az eposz gondolata szakadatlan foglalkoztatta. Szilágyi István hívta föl figyelmét, még 1847-ben a *Nibelung-énekre* s hogy Arany azt nagyra becsülte s — különösen az ötvenes években sokat forgatta, — kétségtelen. Mint 1854-ben egy levele mondja, szereti a «nibelungi compositiót» s Firdusi is ezért a «nibelungi compositióért» becses előtte. Ugyanekkor

fölkiált, mintegy a saját kísérleteit, törekvését is magában bírálgatva: «Mikor lesz nekünk epikusunk, ki componálni tudjon».

Érdekesek s jellemzők e fölkiáltások, mert mutatják azt az irányt, melyben Arany képzelme haladt, s mutatják azt is, hogy épen az egységes compositióban találta a fő nehézséget eposzára nézve: ebben rejlett a varázskulcs a húnmonda költői értelmezéséhez. A nibelungi compositio — mit érthetett ez alatt Arany? Azt a költői egységet, mely a német eposz kalandjait összekapcsolja; azt a pszichológiai következetességet, melylyel egyesek cselekvései, egymásra hatásukban a végső sorsot közösen s ellenállhatatlanul fölidézik, ezt a valóban tragikai végzetességet, a mint «a szerelemből a szörnyű közös szenvedés» fakad. Ez a *Nibelung-ének*ben annyira megvan, oly naivúl s mégis annyi művészetel nyilatkozik, hogy költők fölfogása mindig bizonyos idegenkedéssel fogja nézni azoknak különben jogosult kritikai törekvését, kik ez egység föltüntetése helyett a dalban inkább a hézagok, kisebb-nagyobb ellenmondások kiemelésével, szárazabb s költőibb részletek megrostálásával foglalkoznak s a dalnak végső formát adó költőben inkább csak ügyesbajos kompilátort látnak, mint igazán költőt. A Homér tejjel-mézszel folyó eposzaitól a *Nibelung-ének* felé forduló Aranyt ennek erős, alapjában drámai következetessége fogta el, kiváltképp mikor azt mondja, hogy a nibelungi compositiót annyira szereti.

S ennek mását akarta Arany eposzába átvinni; az epizódoknak, az eposz cselekményének minden ízökben pszichológiai jelentőséget is kívánt adni, hogy a történet minden fordulata az alakoknak ne csak külső sorsára hasson, hanem egyszersmind indító legyen azok lelkében új cselekvésre. Az eposzi elbeszélés naiv menetével némileg a drámai szerkezet szigorúságát egyesíteni: ez volt gondolata Aranynak; ez volt az, mit nibelungi compositiónak nevezett, s ez a gondolat lebeghetett előtte, midőn fölkiált, lesz-e nekünk majd epikusunk, a ki ilyet bír. Maga pedig ezalatt rajta volt, hogy ezt a czélt megközelítse. E törekvésének első s újra csak kezdetleges próbája a második dolgozat, mely két évvel fiatalabb az első kísérletnél. Tagadhatatlanul a *Nibelung-ének* hatása alatt keletkezett; az alexandrin helyébe a nibelung-stropha lép s Arany utánozza a német eposzt a költőnek a jövőt sejtető fölkiáltásaiban is.

De mélyebben s költőiebben mutatkozik a hatás — mint mondtuk — Arany azon törekvésében, hogy az eposz eseményeit pszichológiai motívumokká is alakítsa, s alakjait annyira mélyítse, hogy a tragikai bűn és bűnhődés föltüntetésére képesek legyenek. E mélyebb terv nyomát viseli magán a második dolgozat. E fölfogás izmosodásából lett világossá Arany előtt, hogy Csaba regéjét több egészre kell osztania. Etele bukását nem veheti többé egyszerűen kiindulónak Csaba tragédiájához; oly ha-

talmas eposzi ténynek tekinti, melynek teljes költői indokolását meg kell adnia. Tisztán látja, hogy minél mélyebb, minél inkább az emberi sors elevenéből fakadó lesz ez az indokolás, annál súlyosabbá válik egész eposzának költői értéke is. Az első dolgozatban, 1853-ból, Etelét illetve, csak az a gondolat kísért, hogy a leghatalmasabb ember is csak ember s műve porba omlik, mint a többié. Most Arany Etele hatalmának már esírájában akarja föltüntetni azt a tragikai elemet, mely miatt buknia kell; ki akarja mutatni, hogy Etele hatalma kezdettől tragikai bűnön nyugszik, melynek következménye később a hún birodalom szétporlása. Így izmosodik meg az első rész eszméje, melyre Arany 1853-tól való dolgozatánál még nem gondolt. Csaba így most a költő látköréből a közép helyről a szélső határra szállt; Etele foglalja el egyelőre a középet; s a hol az első terv szerint Etelét láttuk, ott most — mint nap mellett a hold — Buda alakja bukkan föl a homályból, mely eddig, az első terv után következtetve, Arany előtt érdektelen volt. Csakugyan Etele tragikai bűne föltüntetésére Budával való viszála önként kínálkozott. Szóval Arany eposzi terve az egész soron megváltozott. Kezdetben legerősebben foglalkoztatta a Krimhild-ütközet; az a nagy csata, melyben a húnok hatalma végkép megdőlt; s ez ütközetben Csaba látománya egy új birodalom alakulásáról a magyarok által. E főeszme szövéséhez kereste az eposzi szálakat. De az évek folytán minél jobban érlelődött benne eposza terve, annál inkább bonyolult fejlemények eredménye gyanánt tűnt föl neki ez az eposzi vég; mint utolsó része, csak mint befejezése egy ciklikus epopeának. Így állott elő az új terv schemája; tisztán meg volt az első rész alapgondolata s a harmadik rész kiindulója Etele halálával. Csakugyan Arany hozzá is kezdett e részek kidolgozásához. A második rész a világhódítót s az ellene szőtt ármányokat énekelte volna meg, azt a tárgyat, mely az első dolgozat két énekét képezi. Az új terv szerint, úgy gondolom, e rész képe még a leghomályosabban állhatott a költő előtt. Ha jobban szemügyre vesszük a második, 1856-ból való dolgozatot, azt is látni fogjuk, hogy miért.

II.

Valóban nem csekély élvezet, a meglevő töredékeket vizsgálva, nyomára jönni egy nagy költemény szerves keletkezésének; s Arany komponáló tehetségének próbája, hogy így a tárgy természetében fekvő okokból a figyelmes szemlélő mintegy utána rajzolhatja azt a gondolatmenetet, melyet a költő képzelme e részben követett. S ezt nemcsak nagyjából tehetjük, néhol majdnem újjal mutathatunk a pontra, mikor

évek után, a költőben szunnyadó egy-egy motívum vagy technikai ügyesség útján, vagy véletlenül formát váltva, egyszerre csak költői életet nyer. E tekintetben is tanulságos összehasonlítani az 1855—56-ban keletkezett második dolgozatot *Buda halálával*. Előbb azonban olvasóm figyelmét egy érdekes változtatásra akarom fölhívni, mely újra mutatja, mennyire mélyíteni iparkodik önkénytelen is Arany képzelme alakjainak eposzi s pszichológiai jelentőségét. A változtatás Krimhild körül történt. Az első dolgozatban Krimhild boszúja a Niebelungokon már az eposz előtti időbe esik. A másodikban is — mikor a trilogia terve már megvolt — Krimhild boszúja múlt dolog. Az az erős productív hangulat azonban, mely Aranyt *Buda halála* megírására készítette, őt merészebbé is tette, s mert énekébe be akarta vonni a *Niebelungok* elveszését is, újra jelenítve a nagy katastróphát, azt élő s tovább fejlesztő részlet gyanánt költeményébe illesztve, hogy olvasója érzésében Krimhild bukását Aladárral még tragikusabbá, régi bűnnel még összefonódottá tegye. A költői dolgokban járatos, ki maga elé tudja idézni az eposz egész tervezetét, érteni fogja, mily nagy arányokat ölt vala ily módon Krimhild alakja. Arany a monda alapján még egyszer megénekelte volna a húnok s burgundok harcát s abban Krimhildnak más fordulattal, több pszichológiai indok beszövéseivel a német eposzéval hasonló nagy szerepet kívánt volna juttatni. Így kerül előkészítőnek *Buda halálába* az a szép epizód, mikor Krimhild a kis fiát, Aladárt, az Isten kardjával övezi s ölelgetve gyermekét, őt boszújának eljegyzi. Nem is gyanítja, hogy az a kard kétélű; hogy elveszti azt is, ki vele csapásokat oszt. A művészi kis jelenet idyllikus előjátéka a későbbi nagy viharoknak s a legtisztább tragikái ironia szelleme lengi át.

E kitérés után forduljunk újra Arany második töredékéhez, melynek első két éneke *Buda halálának* mintegy embryoja. 1856-tól 1862-ig e két ének tartalma annyira kifejlett, hogy most *Buda halálának* első hat énekét foglalja el. Röviden számot kell adni e két énekről. Az első elmondja, hogy Buda Etelével megosztotta uralmát s most már kilencz éve országnak együtt nyugodtan.

Miként a támadó nap vitéz Atila volt,
Mellette Buda fénylett — szelíden — mint a hold.

Etele ez idő alatt el-kirajzott a négy égtáj felé s ha zsákmányt hozott haza, két részre osztá s választásra Buda elé raká. Az ének tehát elmeséli a hatalom megosztását, a kilencz évi együtt uralkodást, Etele magatűrését s egyetértését bátyjával. A másodikban Etele véres karddal a «Duna Tisza közé, hol a lusta Zagyva foly» terelteti népeit, de nem harcra, hanem, mint *Buda halálában*, vadászatra. Etele pedig

— küldje jó Budához, Szikámbría felé,
Vadászni hogy lejjőne, bátyjának üzené,
Múlatni és vadászni, szemlélni a hadat
Mátrában és a Bükkön megűzni a vadat.

Buda készülődik, de elindulása előtti éjjel «szemeit lehúnyván, megnyílt a léleké» s egy álmot lát, mely kedvét szegi. S mi ez az álom? Nem egyéb, mint Hunor és Magyar nőrablása. A két ős és csapatja magával ragadja a Berek leányait, kiknek — mint a költő szép sora mondja:

Hosszú hajok búcsúra lengett haza felé.

Csakhogy az álom összekuszálja a képet; Hunor és Magyar egyszerre Budára és Etelere változik, kik Dúló király szebbik leánya miatt összezőrrennek.

Az alvó Buda arra nyugtalanúl fölserken, mi pedig szívesen emlékezünk, hogy a Homer-szerető Arany itt az *Iliásból* Briseis motivumát szötte dalába, a mely görög szépség miatt támad tudvalevőleg Achilles szörnyű haragja Agamemnonra.

Eddig a két ének, melyből *Buda halálának* egész első fele fakad. Mennyi hiányzik különben még *Buda halálához*! De az az érdekes, hogy közelből szemlélhetjük, miként pótolja a költő képzelme a hiányzót. Midőn Arany a második töredéket (1855) írta, tisztában volt a trilogia formájával, illetőleg azzal, hogy az első résznek a királyi hatalom megsztásán kell kezdődnie, s Buda legyilkolásával végződnie. Ezt a gondolatot világosan mutatja a főnmaradt tervezet; de mutatja azt is, hogy akkor a gondolatnak csak törzse volt meg, sok hajtása pedig hiányzott. Az első résznek a tervezet szerint hat, vagy a földolgozás szerint hét énekre kellett volna terjednie. I. Buda s Etele osztálya. II. A vadászat. III. Detre tanácsa. IV. Etele hadba megyen. V. Buda várost épít. VI. Etele hazatér. VII. Buda halála. A második énekben tör ki Buda elégtelensége, a harmadikban Detre fokozza azt, a negyedikben történik a szakítás s így végig. A terv átlátszó, egészen tiszta, de így egy kissé merev, mondhatni szigorú egyenes vonalban halad a cél felé, s ez a merevség a kidolgozásban azon némileg száraz elbeszélő hang által, melyet a töredék első két énekében találunk, még föltünőbbé válik. A folytatás abban is maradt; azt hiszem, nem csak külső okokból, hanem mert Arany érezte, hogy lantjára még zengőbb húrokat vonhat. Mint föntebb kimutattuk, az eposz első részének terve Etele bukásának tragikaibb fölfogásából származott. Ez a fölfogás most megkívánta, hogy Arany az eseményeket, az alakok egymáshoz való viszonyát s ennek változásait mélyebben, nem pusztán eposzi fogásokkal indokolja, mint eddig. S épen ez az indokolás

van még kezdő állapotban 1856-ból való töredékünkben. S Arany érezte, hogy még mindig küzdenie kell tárgyával, hogy méltó formáját még meg nem lelé. Például nincs indokolva a töredékben az, miért osztozik Buda Etelével; nincs indokolva, hogy Buda lelkében kilencz évi békés együtturalkodás után egy álom miatt hogyan kelhet rögtön nehéz gyanú. Nem értjük, hogy kerül kilencz év után, rögtön Buda szívébe az «ék» stb. A terv e mellett — mint már említettük — egy kissé száraz is; nincsenek duzzadó izmai, utána indulva, hiányoznék az énekből az eposzi teljesség, az epizódok gazdagsága. S most történik az, hogy az új terv magjából mindig több hajtás fakad, a száraznak látszó ág lombosodik. Először is a trilogia második részének formátlan anyagából szív magába táplálékot. Olvasóim talán észrevették, hogy az első rész 1856-ban még nem tud semmit a nőkről. Krimhild nagyon a háttérbe szorúlt, valószínűleg csak a második részben lépett volna föl versengésben Rikával, Etele második nejével. Az első rész izmosuló eszméje azonban le, magához vonta a versengő nőket s íme a terv élni kezd. Arany a fiatal Etel mellé, kit az első részben magyar Achillesnek rajzol, Krimhildet állítja s Krimhilddel szemben Budának is ad egy nőt, Gyöngyvérben. Ez új alak, mint új alakja a második dolgozatnak Buda is. Az első pillantásra világos, hogy ez által nem csak elevenségben nyer az eposz, de pszichológiai szövete is gazdagabb lesz s gyönyörű epizódokra nyílt meg a kilátás. Buda említett álma a második énekekben így ködbe foszlik: a két király álmodott viszálya nők miatt a kész költeményben drámai elevenséggel a valóságban előttünk történik. Az ember szinte újra érzi a költő örömét, mikor így egy-egy motívum átalakulását s életre kelését követheti. A kész költeményben a figyelmeztető álom helyébe azután Detre fondorkodása lép, ki most Budával szemben viselkedik úgy, mint az 1853-iki töredékében Aladárral s Krimhilddel szemben.

De ha nem követhetnők is tovább az átalakulások munkáját, egy dolog világos lesz előttünk: a költemény tárgyának gyors növése, az anyag nagy bővülése, a mint azt *Buda halálában* találjuk, onnan eredt, mert Arany most már erősen kezében tartá a compositio fonalat; az epizódok, részletek nem mozognak nyugtalanul, egyesülést keresve, vagy álmatag a költő képzelmében, hanem gyorsan odacsoportosúlnak a tisztán kifejtett költői alapeszme köré. Ennek világánál azután egyszerre fény derül a hún monda sok részletének költői értékére s pszichológiai jelentőségére is és például az Isten kardjának s Hadúr motívumának helye a költeményben ki van jelölve. S a mint a részletek költői értelme és kapcsa Arany előtt egészen világos lett s ez által énekének alapeszméje is productiv erőben nyert: az előadás formája is megfelelőleg változott. Nem a hangot értem, hanem a szerkezetet. Arany most képessé vált arra,

hogy tökéletes drámát adjon a naiv elbeszélés formájában s mert ezt a törekvését az idő s költői szelleme megérlelé, *Buda halála* nem is marad többé töredék, mint az eddigi kísérletek.

Eddig Arany többször «kergette a vak eret»; kereste, mily részleteket vegyen énekébe, mily kapcsolatot adjon nekik, hogy Csaba tragédiájáig eljuthasson. Az első kísérlet idején még bizonytalanul fonja a szálatokat; a második dolgozat már a tragikai fölfogás elevebb jeleit mutatja; innen ered a trilogia formája; de a földolgozás — az első két énekben — még nem mintaszerű. *Buda halála* azután e részben a költő utolsó szava s tehetségének mértéke. Itt megnyugodott Arany, mert megvalósította azt az óhajt, mely 1854-ben lelke mélyéből szállott föl; most már van epikusunk, «ki componálni tudjon». Valóban a nélkül, hogy szavunkat erőltetnők, teljes nyugalommal mondhatjuk, Arany e művében a költői compositio titkait oly mélyen értette s átértette, mint kevesen. S itt jól kell különböztetnünk. Költői szerkesztés és szerkesztés közt nagy a különbség. Nagyolva egy tervet kigondolni, némely elevebben képzelt részlet kedvéért a terv hézagait jól, rosszul, szép szóval, néha igaz tartalom nélkül kitölteni: ez, Aranyt *Buda halálából* ítélve meg, nem költői terelés. Fictióról fictióra szállni, a való helyébe képzelmi világot teremteni, melyben meglepetésről meglepetésre haladunk, a szenvedély csodás hangját, az érzelem szokatlan kifejezését halljuk, a helyzetek leleményes változtatában gyönyörködünk: ez sem volt Aranynak sem természetében, sem tehetsége irányában. A költői componálás Arany értelmében szűkebb körű, de szervesebb valami, melyben tehetségének öntudattalan ereje épen úgy részt vesz, mint a művészi okokból kiinduló tudatos reflexio. Itt nincs erőszakolás; a számra bár kevés költői motívum nő, fejlődik, egymáshoz kapcsolódik a lélekben, mint mikor a növény esirait a fölszívott táplálék fakasztja, a reflexio azután megérteni, irányítani, egybefűzni törekszik ezt a motívumokból fölfakadó költői életet. A compositiónak e titkával, szerves erejével bírt Arany az első *Toldiban* s *Buda halálában*. A két mű azért túl is fogja élni az ízlés változásait s mindkettő a magyar költői szellem példánya marad, melyből annak erejét, természetét, határait meg lehet ismernünk. De épen ezért nehéz Aranyt idegen nemzetek költőihez hasonlítani. Ezek jobbra állást foglalnak koruknak művészi s műveltségi törekvéseivel szemben; több bennük a cosmopolita elem; az, mi a jelen élet törekvéseire, vágyaira, eszméire vonatkozik. Arany ellenben az élettől inkább elvonúl; annak zaja iránt közönyös; inkább csak magányos fészek madara, költői képek szövője, melyekbe a magyar népjellem alapvonásait rajzolja be. Aranynak képzelme a nemzeti múlt mondáival majdnem egybe forrott; s eposzának értékét e körülmény nagyban emeli.

Azért oly sikeres művészete, mert ő maga is hisz a földézett alakok szépségében, igazságában, sorsuk költőiségében. Ép azért kellett az alakoknak költői kitámadására is annyi idő; nőttek és fejlődtek írójuk lelkével; átalakulásokon mentek át, míg végre szerencsés viszonyok között, a fokozódott munkakedv hevében készen léptek elő a költő elméjéből. Arany eposzáinak története ezt világosan mutatja.

III.

Még csak néhány megjegyzésünk van. Néhány részletes példán akarom megmutatni, hogyan használt és változtatott meg Arany töredékeiből egyet-mást *Buda halálában*. Ha e fölmaradt töredékeket a kész költeménnyel összehasonlítjuk, ennek eredményét legjobban úgy fejezhetjük ki, hogy Arany a maga töredékeivel hasonlót cselekedett, mint *Toldijában* Ilosvai verseivel. A mit lehetett, fölhasznált belőlök; anyagnak vette, miből tökéletesebb újat csinált. Az 1856-diki dolgozat első éneke például — mint tudjuk — elmondja, hogyan országolnak Etele s Buda kilencz éve nyugodtan együtt. A *Buda halálának* drámaibb lendülete ezt a kezdetet lehetetlenné tette. Elmarad a kilencz év s az első ének abban a pillanatban mutatja föl Budát, a mint az osztályt végzi. A mit az új Ilosvai mint múltban már megtörténtet állított elének, azt ARANY *Buda halálában* jelenti. A töredékben a két király uralkodását jellemző hasonlatok itt párbeszéd fordulataivá lesznek. A töredékben nem látjuk Buda tettének okát; *Buda halálában* megértjük, hogy ez a tett Budának ingadozó, gyöngé jelleméből fakad. A töredék egy költői Ilosvai módjára elmondja Eteléről:

Zsákmánynyal a köpübe rakodva tért haza,
Nép számra martalékot, fölös szolgát hozza,
S a fejedelmi zsákmányt, elosztva kétfelé.
Választani raká mind Buda király elé.

S *Buda halálában*? E négy sorból egy kis esekelmény lesz, melyet újra jelenítve beszél el a költő s mely hatással van a két király viszonyának fejlődésére. — Az 1856-diki töredék második énekében a pszichologiailag egészen határozatlan Buda álmot lát s első sejtelmét érzi a bekövetkező viszálynak. Ez az előzőkben nincs indokolva s Hunor és Magyar álmoképei is meglehetősen «messziről» kerülnek Buda agyába. A kész költeményben Detre az «ékverő» s az álmot motivuma mennyire érettebb művészettel és költői indokolással jelenik meg Etele álmában «Hadurról»! Hunor és Magyar mondáját pedig a kész költeményben Buda helyett maga a költő álmodja regévé s énekelteni el a vadászünnepen, mikor egészen természetes, hogy a dal a hősök csodás szarvasűzésé-

ről beszéljen. S e mellett ez a rege itt messze költői távlatot nyit a hún-magyar eredetre, melynek az eposz végén oly jelentőssé kellett volna válnia. Íme e néhány fölhozott példából is világossá lesz *Buda halálá-*nak művészi szerkezete, melynek keletkezésébe néhány pillantást is vetetni, talán nem egészen élvezet nélkül való.

De nem csak lényeges dolgokban változtatott Arany. Ha a töredékekből új épületébe egy-egy követ átvett, csiszolt azon is; gondja kiterjedt a csekélyre is. Csak picziny két példa legyen bizonyosságom. 1853-ban így szól:

Ott hol napkeletre kanyarúl a Zagyva,
Gyűlt össze az udvar, mind kicsinye, nagyja;
Ott vala a város: Etele királyi
Lakóhelye, könnyed sátorpalotái.

Buda halálában:

Duna-Tisza síkján, Zagyva folyó mellett
Sátora egy dombon kék égre szökellt.
Ez vala a város, ez Buda királyi
Lakhelye, *faművű* sátorpalotái.

A változtatás, mely a kék égre szökellő sátort hozza képzel-münkbe, a magasra nyúló dombbal, honnan messze kilátás esik a folyó lapályára, azt hiszem, szerencsés. Határozottabb, tehát elevenebb képet ad a «könnyed sátorpalota» helyett a «faművű» is. Arany egész művészi kedvteléssel rajzolja később a királyné sátrának faétkitményeit s faragványait.

Egy más példa ugyancsak e palotáról. 1853-ban éneklí:

Tündér palotának bizonyára hinnéd,
Melyet egy fúvó szél tova lehel innét,
Oly könnyűden volt az, csak fából, faragva
Mesteri munkával díszesen kirakva.

Buda halálában:

Tündér palotának bizonyára hinnéd
Melyet a fúvó szél tova lehel innét;
Mintha csak a földből kelne egy-egy ága,
Tornyosan áll s cifrán: a pusztá virága.

Az első strophában a tündérpalota pusztá hasonlat: a másodikban eleven költői kép.

Arany szerint Shakspere talentumáról elmondhatni, mit a zsol-tár zeng az Úrról: Nagy vagy uram a nagyokban s nagy a kicsi-nyekben.

Arany költői érzékéről s lelkiismeretességéről ugyanezt mondhatni; gondossága nagyra, kicsinyre egyaránt kiterjedt. Igazán pontos sáfárja volt tehetségének, mintha csak azt hitte volna, hogy majdan egy felsőbb hatalom előtt annak minden fillérjéről számot kell adnia.

LEVÉL EGY SZINIGAZGATÓHOZ.

A SOMOGYI DEZSŐ JUTALOMMAL KITÜNTETETT TANKÖLTEMÉNY

RUDNYÁNSZKY GYULÁTÓL.

(FELOLVASATOTT 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.)

Uram, hogy így irok, zokon ne essék!
Könnyebben rátalál e nyílt levél.
Ha postán küldeném, addig keresnék,
Míg visszajönne: «a czimzett nem él».
De friss szagú lesz tán e nyomdafesték,
A míg ön új sikert — loco remél.
S ez — gondolom — jobb, mint ha arra várok,
Hogy majd utána menjen, mint a zálog.

Mert hasztalan, no, úgy áll a dolog:
Még kóbor a művészet e hazában,
Per pedes járnak az apostolok,
Azaz hogy kissé máskép, mint korábban:
A társaság gyorsvonaton robog;
De mégis mindenütt nagyon soká van,
S tavasztól télig, téltől tavaszig
Nagyrészt utánvétellel utazik.

De csitt! . . . nem szóltam . . . Vándor Tháliánkat
Nem hurrogatni, — gyógyíthatni kell.
Kit egyik arra, másik erre rángat,
A czélt az olyan sosem éri el.
Jól látom én bajunkat és hibánkat,
Végére járni volna csak kivel! . . .
Azonban a böjtnél unalmasabb ez:
A tárgyra térek hát . . . in medias res.

Uram, barátom, hála! köszönet!
Hogy visszaküldte rossz tragédiámat.
S derék, hogy szidja minden ösömet,
S gúnyolva bátran szemtül-szembe támad . . .

Biz' Isten furcsa e kopott szövet,
 Hatása egyre ócskább és vidámabb.
 E bő köpenybe burkolt alakok!
 E nagycsizmájú hősök! . . . kaczagok.

Tragédiát ma! . . . Óh belátom én ezt:
 Hóbort, nevetség, jámbor gondolat.
 Oltártüzet kezem mi haszna éleszt,
 Ha a tömeg csak koresmát látogat?
 Inkább szolgáljam Vénust, a szeszélyest,
 Mint Melpomenét, az únt komorát.
 Oly hősre már ma az ördög se hallgat,
 Ki kardot csörtet s verseket szavalgat.

Tragédiát ma! . . . Hogy a pénzedet
 Az úrfi jambusokban kérje kölcson;
 A szücs, kinek lányát megszőkteted,
 Rád a műhelyben mint bösz Lear üvöltson;
 S az énekes tenór, ha elreked,
 Mint Szokrates, torkába mérget öntsön:
 Biz' ez bolondos, képtelen, fura! . . .
 Jobb a bohócczal lépni alkura.

Sapkát a fejre! . . . Tarkálljon s csörögjön!
 S még jobb, ha fődét hón alatt viszed:
 A publikum minél többet röhögjön!
 Mulatni vágyik az, ha megfizet.
 A szó olyan böcs ajakán pörögjön,
 Ki bort iszik s nem prédikál vizet . . .
 Rövidre fogva, az az ön tanácsa:
 «Legyen bohózat sorsomnak kovácsa».

Bohózat kell a kornak, ez való.
 S én félre nem vonom fitymálva számat:
 Jobb egy bohózat mindig, hogyha jó,
 Mint száz hősjáték, mely torznál silányabb.
 Mikor léket kap a kevély hajó,
 Jól jár, ki könnyü kis csónakba szállhat;
 Ha az avított kothurnus sarka csámpás:
 Papucsban vagy mezítláb több az áldás!

De jót markoljon, a ki jót akar,
 S bukfenczet úgy hányjon, hogy talpraessék:
 Siralmas a bohó, mikor badar;
 Prózában annál kongóbb az üresség.

Ki csak szaladgál, czél hiján hadar :
 Spanyol-kinzóvá nyújtja a vig estét ;
 Ásít a néző s a darab helyett
 Boszúságában az — irón nevet.

Szószékre pap nem léphet festett arczczal,
 A szűz igazság egyszerű legyen !
 De számot nem vet a biztos kudarczczal,
 A ki a szinpadon festéktelen.
 A tiszta bájt keverd csinált habarczczal :
 Ez a művészet, mely babért terem.
 Kevés természet, sok természetesség ;
 A fele képzelet, a fele festék.

Bohózat, hát csak hübele Balázs !
 Sokat, sokfélét s mindent össze-vissza !
 Ha így fogod, megéget a parázs,
 S agyon nyom végül a lengő kulissza.
 Ne csak láttass, barátom, ámde láss,
 S józan maradj, míg más nektárod iszsa :
 Így lesz bohózatod valódi dráma,
 És nem bolondos, tarka panoráma.

S mintát ne majmolj ; ne fogjon szabály !
 A képiróság tenghet másoláson,
 Péter remekjét mázsolhatja Pál ;
 De szinpadon csak a kulissza vászon,
 Az ember a saját lábára áll,
 S példát, irányzót, bár sohase lásson :
 Beszél, cselekszik, jön meg újra meg ;
 S érzésben, szóban, tettben mindig egy.

A mi a vágyban és a gondolatban :
 A cselekvésben ugyanaz legyen ;
 Ha fontolón, ha láztól elragadtan,
 Csupán a mit kell, oly dolgot tegyen ;
 Ok és czél ne maradjon láthatatlan,
 Ha völgynek indúlt, ne álljon hegyen :
 Ez, semmi több, a szent törvényü egység ;
 Egyéb kaptára nézni kész nevetség.

Kövesd Shaksperet, minden sorod fonák ;
 Ird Molière módjára, és elalszom ;
 Utánozd Schiller, Kleistot, Katonát,
 S méltó, hogy a tömeg leszamarazzon ;

De adj magadból bárcsak ekkorát,
 Alkoss csekélyet, s neved a piarczon :
 Tapsol, dicsőít mind a ki megért ;
 S törvényt csinál, ha tetszik, művedért.

Égess boszorkányt minden felvonásban ;
 Idézz mint Hamlet árnyék-szellemet ;
 Állj mint szegény bolond Tamás ruhátlan :
 S meglátod, a vad Pegazus levet !
 Ám ne botolj meg minden új szokásban :
 Rajzolj csak régi szenvedélyeket.
 A divatok s bálványok szobra röggé
 Porlad, — csak a költészet él örökké !

Él a költészet s egy és változatlan ;
 De eszme, tárgy, hang és szín millió.
 A szenvedély egy, bármily új alakban,
 Ám a félszegség mindig változó.
 Mi fonséges volt, háborogva, hajdan,
 Ma sem lehet, ha háborog, bohó :
 Míg a min akkor annyian nevettek,
 Borsát-savát ma alig érezed meg.

A bűn csak egy ; sokféle a hiba !
 Bár gyöngeségi az emberrel nőnek :
 Kor, élet és faj gyarlóságiba
 Beolvad képe helynek és időnek.
 Egy szóval a jelent rögzíti a
 Bohózat, a világot tükrözőleg ;
 De bár tükör, — csak akkor vagy művész,
 Ha mindig ember, a ki belenéz.

Húst s vért vegyíthetsz s más hozzávalót,
 Élő alak nem lesz azért belőle.
 Szerep, szó, ötlet pótolhat karót ;
 De a virágnak ez nem éltetője.
 S mit egy ügyes kéz így-úgy egybe rótt,
 Egy kis fuvásra nyomban összedőlne,
 Kivált ha róla mindenütt lelóg
 A félre-szólás és a monológ.

A helyzet egy-egy bárgyu képtelenség,
 Sodorja a mesét író-szeszély ;
 Itt egy merész ugrás kísért szerencsét,
 Amott fintort vág lankadt elme-él ;

S hozzá — hogy a néző kétségbeessék —
 Mindenki szüntelen félre-beszél:
 Az ily bohózat — ments meg uram ettől! --
 Utánzott alma szép színes kövekből.

Ha már bohózat, azt hiszik sokan,
 Mindjárt bolondnak is kell lennie.
 Mi az író agyában megfogán,
 Mind szülje szóvá egyetlen műve;
 Csak mind élő, a hány alakja van,
 Ha sánta, púpos, vak, süket, hülye!
 S minél zagyvábban öltsek a beszédet;
 Nem baj, ha ép' egy szavukat sem érted.

Hohó! vitézek nem oda Buda!
 Az ily tojástáncz cseppet sem művészet.
 Történhetik bár itt-ott még csuda;
 De szem helyett a láb tán mégse nézhet.
 A zseni szól: Mi néki Hekuba?
 Jó, jó; de ne szürcsölgjön sörre mézet!
 S a képzelet akármilyen merész:
 Ne álljon tótágast a józan ész.

Az orr csimbókos, ferdített lehet,
 De vérpirosra kent ugorka mégse;
 Szemöldök álljon csak a szem felett,
 Ha még oly torzonborz is a növése;
 Egy száj ne kiabáljon tíz helyett,
 S ne is maradjon minden a színészre:
 Tableau, görögtűz, táncz, sokadalom, —
 A többit megszülvén az alkalom.

Egy szóval: a jelent ne mindenestül,
 S megrostált magját se szétszórtan add;
 Ha benned egy-egy ötlet-szíkra pezsdül,
 Ne fúrja ki mindjárt az oldalad;
 Ne lovagolj árkon-bokron keresztül,
 S ne gyűjts halomra tücsköt-bogarat:
 A sok képet hiába préseled be
 — Hogy egygyé forrjon — egy közös keretbe!

Egészet alkoss. Élj a képzeletben;
 De nem másolva: költve a valót.
 Mi a valóbul álmaidba lebben,
 Csak az legyen költésre sarkalód.

Parányi képen a nagy véghetetlen
 Lássék igaznak; — nem könnyű e mód:
 Nem pőrén s híven adni azt, a mi;
 Fő: az igazhoz hasonlítani.

Ilyent teremts! Csak egy ilyen bohózat,
 S költő barátom, mester a neved!
 A késnyelő bűvész talán szívósabb,
 De mégis a homokra tepered;
 Sikert aráthat százszor a bohócz-had,
 A győzelem veled jár csak, veled!
 A hírt hajhászók bármit is mekegnek:
 Hatása mindig biztos a remeknek! . . .

— S ha már idáig olvasott, uram,
 Olvassa még ezt s vegye fontolóra:
 Ne álljon a nézővel alkuban,
 A mennyit adhat, adja első szóra!
 Legyen darab s előadás olyan,
 Hogy gyorsan teljék el a három óra;
 A míg estéje lelket fűszerez:
 Egyszer se lesz a nézőtér üres.

A publikum nyomában ön ne fusson;
 De el se tűzze mesterségesen;
 Ezerszivü kegyébe, hogy bejusson,
 Egy célra törni legjobb út leszen;
 Ha széjjeloszt mindent személyi jusson,
 Majd az egész ház marad éhesen!
 Mi kell neki? ne lesse fürge szemmel;
 De rá ne kényszerítse, a mi nem kell!

Csak a művészet! — költők érdeke,
 Kik ősvilág ködében kóborolnak;
 Csupán a pénz! — mondhatja a zsebe:
 Egyhez se húzzon ön, ne legyen oly vak!
 Együtt a kettő: így rendezze be,
 S a nézők folyton pénztárt ostromolnak.
 Virágzásnak az érdek ott ered,
 Hol a költészet verhet gyökeret.

Nem mondom én, hogy újjal ne fokozza
 Az érdeklődést egy eszes fogás;
 De a jelennek pillanat-kaoszsza
 Ne fojtsa azt el, mi örök varázs.

A mérég is orvosság jól beosztva,
Csak hogy használni cseppenként szokás:
Vigyázva adja mérgét a gyönyörnek,
Mert majd a jóllakottak megcsömölnék!

De már elég! Én is bucsút veszek.
Hosszúra nyúlt e szentiváni ének.
Bár jobb lett volna, érzem, kevesebb, —
Hasznát veszi tán mégis a felének . . .
De hát a zengő húr tovább rezeg, —
S én e világban oly örömmel élek!
Míg dallam, eszme, képzet szárnyra kel:
Egy szebb jövőnek álma ringat el.

A DAL.

A SOMOGYI DEZSŐ-PÁLYÁZATON MEGDICSÉRT TANKÖLTEMÉNY.

DÖMÖTÖR PÁLTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1888. FEBRUÁR 5-DIKÉN.)

Valami öröm érte lelkemet —
És már szívemben egy dal ébredett;
Úgy hallám egyszer, Isten tudja, hol,
Mit víg napokban ajkam eldalol;
S valami bánat érte lelkemet —
S szívemben egy másik dal ébredett;
Úgy hallám ezt is, Isten tudja, hol,
Mit bús napokban ajkam eldalol.

Mi hát a dal, ha kedved' növeli,
S a búból elvesz, oly részvételi?
A lelken át egy röpke kis sugár
S derültebb lesz a lelki láthatár,
Csak egy sohajtás, szivből fakadó,
És bánatot, keservet oszlató;
Sugálja bár öröm, bú, vagy remény:
Mindig *igaz* és mégis — *költemény*.

Vers hát? A kérdés e körül forog?
Sokan hiszik, hogy ez csekély dolog:
Csak rímelés, szavak végén a rag;
Kovács is azt ver, ács is azt farag. —
Uj nótát vág ki minden arató,
És oly szépet, hogy ki se mondható,
Oly megkapót, mely érzéssel tele,
Hogy műköltő nem versenyez vele . . .

— Hisz úgy van, úgy! A dal könnyen folyó
 És repdeső, mint a pacsirtaszó,
 Nem is fakad, nem, hol nehéz sorok,
 Betübilincsek mind a lanthurok,
 De könnyen ott, hol pásztor vagy juhász
 Önönmagának el-elfurulyáz.

Tanulj a néptől. Ez *zeng*, nem *regél*.
 Nem terjengő a dal szövéseinél,
 Dalát *szemlélve*, ép úgy vagy vele,
 Hogy olyan, mint a rózsa levele:
 Úgy átfenődik eszme s érzelem,
 Mint sejt és szín a rózsalevelen.
 Mely, ládd: *egész*, nem válva semmi szét,
 Külön nem látva sejtet és színét.
 Ilyen a dálnak lelke és a szerve;
 Nincs az csinálva, hanem úgy születve.
 Valódi dalról méltán vélheted:
 A teremtéssel együtt született. }
 Nem érzést *ír le*, de abból fakad, }
 Nem képletez, de mégis képet ad. }
 Nem így: «szivem virágán dér a banat»,
 De elsohajtvá: «*hervadok* utánad!»
 Nem így: «szerelmem fényes napja ég»,
 De így: «*égő* szerelmem a tiéd!»
 Nem érzelemre következtető:
 Önkénytelen, a szivből szökkenő,
 Alakra kelt érzés a jó dal éppen.
 Hol a szabály? A közvetetlenségben.

Kevés a költő, a ki így dalol,
 Mint egyszerű madár a lomb alól.
 Magyar Petőfi, angol Burns s a német
 Heine, ha szivem' vonzza, nem elmémet,
 Ha verse — dal, nem élczeknek keret,
 Nem gúnyolódik, hanem csak szeret.
 Mert alapézés, alapgondolat:
 E kettő az, mi dal-egységet ad;
Egy érzés leng a játszi dalon át,
Egy gondolatból szárnyal az tovább;
 Ha átalakul érzés, gondolat,
 A vers bizony dálnak nem ér sokat.

A cifraság: mindenből egy csipet,
Csak virtuózitási quodlibet,
Zenének zürzaj, képnek csupa karcz,
Maga a költő arca Jánus-arcz.

Milyen az érzés, az alak olyan,
Megsúgja az, mit zengj el és hogyan,
Hosszú, rövid, vagy mily verslábakon —
Beszéljen itt a tankönyv, nem dalom —
Nem szólok hát a jambus, trochæusról,
Versformát értve vig dalról, se búsról,
Tankölteménytől várod bár talán —
Oh, csak merengj a «kis leány baján!»
Csak énekeld, hogy «nem anyától lettél»
S vigadj, busúlj a *magyar versütemnél*.
Költő! ha magyar dalnok a neved,
E hangon zengd a legtöbb éneked,
Ennek van ősi eredete, bája,
E hangon szól a pásztor furulyája.

S a rím? No már csak jó legyen a rím!
Akár nő-rím az, vagy akár ha hím.
Dallá a vers csak jól rímelve lesz,
A nyelv-hangszernek billentyűje ez.
Ha rosszul szabva hibás végű lett:
Kisípol egy hang, sérti a fület.
De a *nagy* rímet ne halmozd egymásra,
Szebb: közbe két hang összehangozása.
Nem zeng, ha véle erőltetve bánsz,
De mindig zeng egy bájos asszonánsz;
Hisz oly hajlékony, mint más senkié,
Petőfi nyelve s Vörösmartyé!

Im ez a dal. De így mindannyi bú,
Avagy öröm nem lesz *egy* hangzatú?
Nem, ha a költő *énje* hatja át —
Sajátos énje, mindenik dalát, —
Minden fohászt, minden imádatot,
Minden örömet, minden bánatot;
Dalt, mely dicsőít eget és hazát,
Mely zeng szerelmet, bölcső lágy zaját,
Mely zengi viszhang hű zenéjeként,
A *szív verését*, ez örök zenét.

